

પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અમૃત મહોત્સવ પ્રકાશન

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ ગ્રંથ શ્રેણી : ૧

પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ

(સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર)

લેખક

મોહનલાલ પટેલ

પ્રકાશક

સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ

શાહીબાગ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૪.

આમુખ

પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અમૃત મહોત્સવના ઉપક્રમે, તેઓશ્રીનાં દિવ્ય જીવન-કાર્યને અર્ધ આપતી પ્રકાશન શ્રેણી આપના હાથમાં મૂકતાં હર્ષ થાય છે.

મહાપુરુષના જીવનને ક્યારેય શબ્દોના બાંધેલા કિલ્લા વચ્ચે પૂરી શકાતું નથી - એ એક નક્કર વાસ્તવિકતા છે. પરમ પૂજ્ય પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજના વ્યક્તિત્વને જુદા જુદા દૃષ્ટિકોણથી મૂલવતા આ પ્રત્યેક પ્રકાશન શ્રેણીના લેખકને, એનો અનુભવ અવશ્ય થયો છે.

માનવ દેહમાં વિચરતી અસાધારણ દિવ્ય વિભૂતિ સમા પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીના એ વ્યક્તિત્વને સમજવા માટે જુદાં ચક્ષુ, જુદી દૃષ્ટિ જોઈએ. જ્યાં શબ્દોનું સામ્રાજ્ય અત્યંત વામણું પુરવાર થાય છે એવા સ્વામીશ્રીના વ્યક્તિત્વને અહીં શબ્દોમાં મૂકવાનો પ્રયાસ કર્યો છે એ ગુરુભક્તિનું એક પુષ્પ માત્ર છે.

ભગવાન સ્વામિનારાયણે ચીંધેલા રાહે, માનવ માત્રના સર્વાંગી ઉત્કર્ષ માટે પોતાના જીવનની ક્ષણે ક્ષણનું બલિદાન દેનાર સ્વામીશ્રી માટે, આ પુસ્તિકા એ માત્ર એક પરિચયાત્મક રજૂઆત જ છે. અહીં વિષયને સમ્યક્પણે મૂલવવાની અક્ષમતા સ્વીકારી લઈને આ પુસ્તિકા આપના હાથમાં મૂકીએ છીએ.

બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજના સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્રના સર્જન પછી, પરમ પૂજ્ય સ્વામીશ્રીનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર પણ શ્રી મોહનભાઈ પટેલની સિદ્ધ કલમે લખાય એવી સૌ સંતોની ઇચ્છા હતી. સંતોની ઇચ્છાને તેમણે ભક્તિભાવપૂર્વક અને જહેમતપૂર્વક પૂરી કરીને મહાન સેવા કરી છે. અમે તેમનો હૃદયથી આભાર માનીએ છીએ.

આશા છે, આ પુસ્તિકા સ્વામીશ્રીને કંઈક વધુ સમજવામાં આપની મદદ કરી શકશે.

- પ્રકાશન સમિતિ
સ્વામિનારાયણ અક્ષરપીઠ

ભગવાન સ્વામિનારાયણ

આ પૃથ્વી પર તેઓનું જીવન મૃદુ માનવતા અને અસીમ કરુણાની ગાથા સમું હતું. ૩ એપ્રિલ, ૧૭૮૧ને રામનવમીના માંગલિક દિવસે ઉત્તર ભારતમાં છપૈયા ગામે (અયોધ્યા નજીક) તેઓ પ્રગટ થયા. બાલ્ય કાળમાં જ તેઓએ પોતાની વિભૂતિ-પ્રતિભાને પ્રકટ કરી. ૭ વર્ષની ઉંમરે અભ્યાસ કરીને તેઓએ વેદો, ઉપનિષદો, પુરાણો તથા દર્શનો પર પૂર્ણ અધિકાર પ્રાપ્ત કર્યો. ૧૦ વર્ષની ઉંમરે બનારસની એક વિદ્વદ્-સભામાં તેમણે વિશિષ્ટદ્વૈત મતનું પ્રતિપાદન કર્યું. ૧૧ વર્ષની કિશોર વયે ગૃહત્યાગ કરીને કઠોર તપશ્ચર્યા કરતાં અખિલ ભારત પદયાત્રા કરી, અંતે ગુજરાતમાં સ્થાયી બન્યા.

૨૧ વર્ષની ઉંમરે આધ્યાત્મિક ધર્મધુરા સંભાળી યુગપરિવર્તનનું કાર્ય આરંભ્યું. તેમના સંમોહક દિવ્ય વ્યક્તિત્વથી તમામ ક્ષેત્રના મૂર્ધન્ય લોકો આકર્ષાયા અને તેમના અનુયાયી બન્યા. લાખોએ તેમની પરબ્રહ્મના સ્વરૂપે ઉપાસના કરી. તેમણે દલિતો, ગરીબો, પછાતો તથા પાપીઓ તરફ પૂર્ણલક્ષ આપીને માનવમાત્રની આધ્યાત્મિક સમાનતા પ્રવર્તાવી. પોતાના સેંકડો સમર્પિત સાધુ શિષ્યો દ્વારા તેમણે સામાજિક ક્રાંતિ કરી. એ વખતના રાજકીય-નૈતિક-સામાજિક રીતે મૃતપાય સમાજને એમણે સજીવન કર્યો. પ્રેમ અને અહિંસાનાં શસ્ત્રોથી સમાજને વહેમ, અંધશ્રદ્ધા, કુરિવાજો વગેરેમાંથી મુક્ત કર્યા. કોઈપણ પ્રકારના ભેદભાવ સિવાય તેમણે સૌ કોઈને આવકાર્યા અને મોક્ષપ્રાપ્તિના અધિકારી કર્યા. છ શિખરબદ્ધ મંદિરો, અનેક સંસ્કાર કેન્દ્રો, વચનામૃત તથા શિક્ષાપત્રી જેવા અદ્વિતીય ધર્મગ્રંથો અને લાખો સંતો-હરિભક્તોને સમાજની પૃથ્વી પર ભેટ ધરીને તેમણે ૪૯ વર્ષની ઉંમરે (સને ૧૮૩૦) દેહત્યાગ કર્યો. પરંતુ એ સર્વોપરી ભગવાને વચન આપ્યું કે પોતાની બ્રહ્મસ્વરૂપ સંતપરંપરા દ્વારા પોતે પૃથ્વી ઉપર સદૈવ પ્રગટ રહેશે.

તેમના આધ્યાત્મિક અનુગામી અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી, બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રાગજી ભક્ત, બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજ, બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ અને વર્તમાન ક્રમે પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ સુધીની વિશિષ્ટ સંત પરંપરાની વિશ્વને ભેટ મળી છે.

પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ

પ્રમુખસ્વામી મહારાજ ભગવાન સ્વામિનારાયણના પાંચમા આધ્યાત્મિક ઉત્તરાધિકારી વિશ્વવંદનીય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ, એક એવા વિરલ સંત છે - જેમના સહજ સાન્નિધ્યમાં શંકાઓનું સમાધાન થાય છે, દ્વિધાઓ દૂર થાય છે, આઘાત અદૃશ્ય થાય છે અને મનને શાંતિનો અનુભવ થાય છે. સીધું-સાદું-સરળ જીવન એમનો પર્યાય છે. વણથાક્યે અહોરાત્ર સેવા એ એમનું જીવનધ્યેય છે. સાધુતા અને ભગવત્ તલ્લીનતા એમની વિલક્ષણતા છે.

ગુજરાતની ધરતી પર પ્રગટીને વિશ્વફલક પથરાઈ જનાર આ સંતવિભૂતિએ છેલ્લાં ૭૫ વર્ષની તમામ ક્ષણોને નિઃસ્વાર્થ ભાવે પરહિત માટે જ ખરચી છે. સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના તેમજ વિશ્વના તમામ ધર્મોના સહૃદયી, ગુજરાતના લોકલાડીલા વિરલ સંત, ગરીબોનાં આંસુ લૂછનાર અને દલિતોના ઉદ્ધારક, શિક્ષિત નવયુવાનોને જગાડી અને ધર્મના માર્ગે વાળી સમાજસેવામાં આજીવન પ્રેરનાર, તમામ સમાજોમાં વ્યસનમુક્તિનું આંદોલન જગાવનાર, આદર્શ પરિવ્રાજક, દેશવિદેશમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના ઉદ્દ્યોષક, આદર્શ શૈક્ષણિક સંકુલોના સ્થાપક, હજારો સાંસ્કૃતિક-કેન્દ્રો, યુવાકેન્દ્રો અને બાળ સંસ્કાર કેન્દ્રોના પ્રેરક પ્રમુખસ્વામી મહારાજે ૪૩ દેશો અને ૧૨,૦૦૦થી વધુ ગામોમાં વિચરણ કર્યું છે, અઢીલાખથી વધુ ઘરોમાં પધરામણી કરી છે, ૪,૩૨,૦૦૦ જેટલા પત્રો લખ્યા છે, ૨૫૦ જેટલાં મંદિરો-સંસ્કારધામો સ્થાપ્યાં છે, અસંખ્ય વ્યાખ્યાનોનો લાભ આપ્યો છે. દિવસ-રાતની પરવા વગર, વ્યક્તિગત મળી મળીને અસંખ્ય લોકોના જીવનની ગૂંચો ઉકેલી છે, જીવનમાં શાંતિ સ્થાપી છે. અનેક લોકોએ તેમના દ્વારા ભગવાનનો સ્પર્શ કર્યો છે અને અનેક કરી રહ્યા છે. અસંખ્ય લોકો સ્વામીશ્રીના દિવ્ય સાંનિધ્યમાં દિવ્ય શાંતિનો ઊંડો શ્વાસ લઈને જાય છે.

આવો, તેમની નિશ્રામાં ઉજ્જવળ શ્રેય પંથે પ્રયાણ કરીએ, ભગવાન સ્વામિનારાયણ સૌ પર આશીર્વાહ વરસાવે છે.

પ્રસ્તાવના

પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું ચરિત્ર લખવાનું સ્વીકાર્યું તો ખરું, પણ એ કાર્યનો આરંભ કરવાની સાથે મનમાં થોડી દ્વિધા રહેતી હતી. આ વાત થોડું આશ્ચર્ય અને કુતૂહલ જરૂર જગાડશે. પણ આ વાસ્તવિક હકીકતનું કારણ એથીય વધારે આશ્ચર્ય જગાડે એવું છે.

કાર્યનો આરંભ કરવાની સાથે ચિત્તની સર્જન પ્રક્રિયામાં એવો અનુભવ થવા લાગ્યો કે હું પ્રમુખસ્વામીનું નહીં પણ યોગીજી મહારાજનું ચરિત્ર ફરીથી લખી રહ્યો છું ! એકની એક વાત સાંભળવા કે વાંચવામાં ભાવકને શો રસ પડશે ? જે યોગીજી મહારાજમાં હતું એ બધું જ, એ જ સ્વરૂપે પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં પણ છે. ગુરુભક્તિ, સંતપ્રેમ, હરિભક્તો માટેનો અનન્ય ભાવ, બાળપ્રેમ, પંચવર્તમાનને અસિધારા વ્રતની જેમ પાળવાની વૃત્તિ, પધરામણીઓમાં ભૌતિક શરીર કામ ન આપી શકે એટલો ભીડો વેઠવાની અહર્નિશની તૈયારી, કથા-વાર્તામાં અમૃતવાણી, પત્રલેખન દ્વારા સત્સંગીઓનો સતત સંપર્ક... જાણે યોગીજી મહારાજના જીવનને બરાબર સમાંતર રહીને જ વહેતું પ્રમુખસ્વામીનું જીવન... હું નવું શું કહેવાનો હતો ?

વળી, પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું જીવન શાંત અને સ્થિર પ્રવાહમાં વહેતું હોય એવું લાગ્યું. શાસ્ત્રીજી મહારાજ કે યોગીજી મહારાજના જીવનમાં જે સંઘર્ષો હતા, વસ્તાલ સંસ્થાથી અલગ થયા પછી સત્સંગને સ્થિર કરવામાં અને એનો પ્રસાર કરવામાં એમને જે મુશ્કેલીઓ પડી, સામે પૂર તરવા જેવા જે અનુભવો થયા, સાધન-સગવડની જે ખેંચ અનુભવવી પડી એ બધી બાબતોનો પ્રમુખસ્વામીના જીવનમાં અભાવ જણાયો. શાસ્ત્રીજી મહારાજે પ્રમુખસ્વામી ઉપર લખેલા પત્રમાં પણ આ વાતનો સૂર સંભળાશે. એમણે લખ્યું હતું : ‘...સૂતાં સૂતાં સાકરનો કાંકરો મોઢામાં આવ્યો છે, તો હવે ગળે ઉતારી સુખ લેવાનું છે...’

પ્રમુખસ્વામી મહારાજના ભાગ્યની અનુકૂળતા તો જુઓ : સાધુ થવા બાબતમાં સંજોગો કેટલા બધા અનુકૂળ બની રહ્યા છે ! નથી આડે આવી પૂર્વાશ્રમના સ્વજનોની લાગણીની કોઈ દીવાલ, નથી માર્ગ રોક્યો પિતાશ્રીનાં શાંત આંસુએ કે નથી માર્ગ અવરોધ્યો માતાના હૈયાફાટ રુદનનાં ડૂસકાંએ ! સાધુ થવાની ભૂમિકા અગાઉથી રચાઈ ગઈ છે. અને તેથી તો, માતા અને પિતા તરફથી

ત્યાગાશ્રમ માટે પ્રસન્નતાપૂર્વકની ત્વરિત અનુમતિ મળી ગઈ છે. વિદાય પણ ભારેખમ બનવાને બદલે પ્રસન્નમધુર બની રહી છે. માતાએ કેવી યાદગાર શિખામણ આપીને એમને સાધુ થવા માટે વિદાય કર્યા છે ! - ‘જાવ, સારી રીતે. સ્વામી રાજી થશે. ને ખૂબ આશીર્વાદ છે.’ સાધુ થવા માટે ઈચ્છુક જીવને આના કરતાં વધારે અનુકૂળ વાતાવરણ બીજું કયું હોઈ શકે ?

સ્વામીશ્રીના ભાગ્યની અનુકૂળતાની વાત શાસ્ત્રીજી મહારાજે પણ પેલા કાગળમાં આ રીતે લખી છે : ‘...આપને થોડી ઉંમરમાં મોટા સદ્ગુરુની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. તો આપ પુણ્યશાળી અને ભાગ્યશાળી છો.’

ચરિત્રનાયકના જીવનમાં આરોહ અવરોહભર્યા-સ્થિત્યંતરો હોય, કોઈક દ્વિધામાં ચિત્ત રહેંસાતું હોય, ક્યારેક મન દોલાચલચિત્તવૃત્તિમાં ઝોલે ચઢ્યું હોય, ક્યારેક કોઈ નિર્ણયમાં નાનીસરખી ગફલતને કારણે મોટી કરુણાન્તિકા સર્જઈ જવાની ભીતિ હોય, ક્યારેક એકલવીરની જેમ સમષ્ટિ સાથે બાથ ભીડવાના સંજોગો ઊભા થતા હોય, ક્યાંક એ સંજોગો પરાકાષ્ઠાએ પહોંચતા હોય... ત્યારે ચરિત્રલેખકને સર્જનનો ઉમળકો થયા વિના ન રહે.

પણ પછી જ્યારે સ્વામીશ્રીના જીવનની ઘટનાઓને બરાબર સમજવાનું પ્રાપ્ત થયું, અને જેમ જેમ ઊંડાણથી એમને જાણવાનું બન્યું તેમ તેમ કંઈક જુદો જ અનુભવ થવા લાગ્યો. વિગતોમાં તો કશો ફેર ન પડ્યો. ઊલટું, સ્વામીશ્રીની આસપાસના સંજોગો કદાચ કોઈ ધર્મપુરુષને ન સાંપડ્યા હોય એટલા અનુકૂળ પ્રમુખસ્વામી મહારાજને મળ્યા હોય એવું જણાયું. વહીવટી વડા તરીકે આટલો વિરાટ કારભાર સંભાળવાનો હોય ત્યારે સૌનાં મન રાજી રાખીને આગળ વધવાનું કામ લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું ગણાય. વ્યક્તિ ગમે તેટલી વહીવટી દક્ષતા ધરાવતી હોય, ગમે તેટલી કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળી હોય પણ ક્યાંક ને ક્યાંક વિરોધ કે અવરોધ થયા જ કરવાના. પણ સ્વામીશ્રીને વહીવટી ક્ષેત્રે આરંભની કેટલીક અપવાદરૂપ ઘટનાઓ સિવાય ક્યાંય સંઘર્ષભરી સ્થિતિનો અનુભવ કરવો પડ્યો નથી.

અને છતાં જુદો અનુભવ થયો ! શાથી ?

આ ચરિત્રનાયક સ્વામીશ્રીમાં લોકોત્તર અંશો એટલા બધા જોવા મળ્યા અને એ અંશોની ઊંચાઈ એટલી બધી હતી કે પેલાં સંઘર્ષ, કષ્ટ, સાહસ વગેરેનો અભાવ હોવા છતાં પણ આ ચરિત્ર કોઈ અસાધારણ તેજથી ઝળહળતું જણાયું. એ લોકોત્તર પુરુષના જીવનની વિવિધ ઘટનાઓમાં જગતની અનેક વિભૂતિઓનાં દર્શન થવા લાગ્યાં. શ્રીજીમહારાજે ચીંધેલા માર્ગે ચાલી રહેલા આ મહામાનવની પ્રતિભામાં સમયે સમયે બુદ્ધ, મહાવીર, ઈસુ, સોક્રેટીસ, ટોલસ્ટોય, દેશભક્ત સંન્યાસી વિવેકાનંદ, ગાંધીજી

વગેરેની જીવન ફિલસૂફીની તેજલકીરો વાસ્તવિક સ્વરૂપે આકૃત થતી જણાઈ.

સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયની સેવાની ભાવનાને સ્વામીશ્રીએ સમાજસેવાની ભાવના સાથે કેવી અદ્ભુત રીતે સાંકળી લીધી છે ! શ્રીજીમહારાજે એક પ્રખર સમાજોદ્ધારક વિભૂતિની હેસિયતથી પણ કામ કર્યું હતું. એ પરંપરાને યોગીજી મહારાજે જાળવી, અને આગળ વધારી હતી. પ્રમુખસ્વામી એમના પગલે પગલે ચાલ્યા છે એટલું જ નહીં પણ એમણે સમાજસેવાના ક્ષેત્રનો જે વ્યાપ વધાર્યો અને એમણે જેટલાં ક્ષેત્રને આવરી લીધાં એવો વ્યાપ અને એટલાં ક્ષેત્રો ધર્મક્ષેત્રના ઈતિહાસમાં કદાચ કોઈ પણ ગુરુએ સફળ રીતે બાથમાં નહીં લીધાં હોય. એટલે જ તો કોઈ પણ માનવપ્રેમી અને માનવતાના ચાહકનું શિર પ્રમુખસ્વામી મહારાજની આ કાર્યસાધના આગળ આદરભાવથી નમ્યા વિના ન રહે. પછી ભલે એ નાસ્તિક હોય, પરધર્મી કે અન્ય સંપ્રદાયનો હોય, ભારતનો હોય કે જગતના અન્ય દેશનો હોય !

સ્વામીશ્રીના ચરિત્રલેખન માટે ઉત્સાહના ઓસાર પછી એમાં ફરીથી ભરતી કેમ આવી એનું રહસ્ય આ છે.

આવા ચરિત્રનાયકને પૂરો ન્યાય આપવા ચરિત્ર લેખકની શક્તિ અને સજ્જતા ઘણા ઊંચા પ્રકારનાં હોવાં જરૂરી છે એ હું સમજું છું. આ ચરિત્રલેખનમાં હું કેટલો સફળ થઈ શક્યો એ હું જાણતો નથી. પણ એટલું તો જરૂર જાણું છું કે એક મહાન સદ્ગુરુ અને દૈવી સંપત્તિથી યુક્ત લોકોત્તર પુરુષના ચરિત્રને આલેખવાનું સાહસ કરીને આત્મસંતોષ તો જરૂર મેળવ્યો છે.

પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ વિષે કંઈ પણ કહેનારો હું કોણ ? મેં તો વિદ્વાન સંતોએ જે કહ્યું અને જે લખ્યું એનો જ આધાર લઈને સ્વામીશ્રીના ચરિત્રનું આલેખન કર્યું છે. કયા સંતના કયા લેખમાંથી કેટલું મેળવ્યું એની વિગતો અહીં આપવાનું શક્ય નથી, અને એ વ્યવહારુ પણ નથી. અહીં તો એ સૌનો આભાર માનવાની તક લઉં છું.

સફળ કે નિષ્ફળ, પણ આ પુરુષાર્થ કરવાની તક આપવા માટે અક્ષર-પુરુષોત્તમ સંસ્થાનો અને આ કાર્યમાં અમૂલ્ય સહાય કરવા માટે પૂજ્ય ઈશ્વરચરણ સ્વામી, પૂજ્ય પ્રિયદર્શન સ્વામી, પૂજ્ય અક્ષરવત્સલ સ્વામી તેમ જ પૂજ્ય વિવેકપ્રિય સ્વામીનો અને આ કાર્યમાં અંગત રસ લઈ પ્રેરણા આપવા માટે ડૉ. રામભાઈ પટેલનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું.

તા. ૨૭-૯-૧૯૯૪

— મોહનલાલ પટેલ

૫૦૧/૨૧, સત્યાગ્રહ છાવણી

સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૫૪

અનુક્રમણિકા

૧. સંકલ્પ	૧
૨. જાઓ, સારી રીતે... ને આશીર્વાદ છે	૭
૩. સરાણ પર	૧૩
૪. મધરાતનો નિર્ણય	૧૭
૫. પ્રમુખસ્થાને	૨૩
૬. સ્વામી અને સંતો	૩૦
૭. ગુરુભક્તિ	૩૮
૮. હરિભક્તો મારું સર્વસ્વ છે	૫૦
૯. હૃદયધબકારના પરબંદા	૬૦
૧૦. ન રાત, ન દિવસ	૬૮
૧૧. પંચવર્તમાન : લોહીનો લય	૭૫
૧૨. કરુણાનો બૃહદ્ અધ્યાય	૮૮
૧૩. આત્માની કળા	૧૦૮
૧૪. હળવા તે પારેવાની પાંખ જેવા !	૧૧૬
૧૫. સ્નેહસેતુ	૧૨૦
૧૬. કોમળ ટાંકણો	૧૨૫
૧૭. અનન્ય સમાજસુધારક	૧૩૨
૧૮. બીજા ધ્રુવના વિધાયક	૧૫૧
૧૯. ઐશ્વર્ય	૧૬૩
૨૦. નેવાનાં પાણી મોભે... ..	૧૭૦
૨૧. અધ્યાત્મની અમર્યાદ ક્ષિતિજો	૧૭૮
૨૨. પ્રશ્નોત્તર	૧૮૬
૨૩. હૃદયોદ્ગાર	૧૯૩
પરિશિષ્ટ-૧	૧૯૮
આનુપૂર્વી	૨૦૪

૧.

સંકલ્પ

વીસમી સદીના બે દાયકા પૂરા થયા એ પછીનો સમય.

વડોદરા શહેરથી નૈઋત્યમાં બાર કિલોમીટર દૂર કાનમ પ્રદેશમાં ચાણસદ ગામ આવેલું છે. નાનું, આમલીઓનાં તોતિંગ વૃક્ષોથી આવૃત્ત અને રઢિયાળું. ગામ નથી શ્રીમંત કે નથી રાંક. વસ્તીનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતીનો. લોકો પ્રેમાળ અને ધર્મપરસ્ત કહી શકાય એવા. મોટામોટા સંતો અને ધર્મપુરુષોની પધરામણી આ ગામમાં થાય. અનાદિ અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના અનુગામી અને શાસ્ત્રીજી મહારાજના ગુરુ ભગતજી મહારાજ આ ગામમાં બત્રીસ-પાંત્રીસ વાર પધારેલા, કથાવાર્તા કરતા. બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજ પણ અહીં ઘણું રહ્યા હતા. અને મનસુખરામ વૈદ્યની દવા કરતા તેમ જ સત્સંગનું સુખ પણ આપતા. બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ તો મહિનો મહિનો રોકાઈને ગામના હરિભક્તોને કથાવાર્તા અને સત્સંગનો લાભ આપતા. ગામમાં બેત્રણ દેવસ્થાન. એમાં એક હનુમાનમઢી. આ મંદિરમાં હરિદાસ નામના સાધુ ભગવાનની સેવાપૂજા કરતા હતા. પ્રેમાળ અને વત્સલ. એમના વત્સલ સ્વભાવથી આકર્ષાઈને ગામના બે કિશોરો સવાર-સાંજ મંદિરે જઈને બેસે. બંનેનું નામ શાંતિલાલ. બંને મિત્રો. જીવ ખૂબ મળી ગયેલા. સાથે ભણે, સાથે રમે. એકબીજાને ઘેર અવારનવાર જમી પણ લે. બંનેને જન્મથી જ ધર્મના સંસ્કાર મળેલા, એટલે બંનેની ધાર્મિક રુચિ અને રાગ પણ એક. આ બે શાંતિલાલમાંથી એકના પિતા મોતીભાઈ

નિષ્ઠાવાન સત્સંગી હતા. માતા દિવાળીબાને પણ ભગતજી મહારાજના સમયથી સત્સંગનો યોગ થયેલો. મોતીભાઈનું આખું કુટુંબ ધર્મનિષ્ઠ. સવાર-સાંજ મંદિરે જાય. ગામમાં સંતો પધારે ત્યારે આગતા-સ્વાગતા અને અન્ય સેવામાં મન મૂકીને પરોવાઈ જાય. આ કારણે જ શાંતિલાલની રુચિ ધર્મસંસ્કારના બળથી ઘડાઈ હતી. બીજા શાંતિલાલનું પણ લગભગ એવું જ હતું. એટલે એ મિત્રોનું ચિત્ત રમત-ગમતમાં ઓછું. અભ્યાસ બરાબર કરે, પણ ફાજલ સમયમાં અન્ય કિશોરોની માફક વગડામાં રખડવાને બદલે, આમલીપીપળી જેવી રમતો રમવાને બદલે, ગામના તળાવમાં ઝાડ ઉપરથી ભૂસકા મારવાને બદલે, ધીંગામસ્તીમાં રચ્યાપચ્યા રહેવાને બદલે હનુમાનમઢીના મંદિરે પહોંચી જતા અને હરિદાસ પાસે બેસીને જ્ઞાનની તરસ છિપાવવા માટે તત્પરતાથી બેસી જતા.

હરિદાસ આ બે કિશોરોની રસવૃત્તિ જાણીને પોરસાતા અને એમના હૈયામાં આ બે મિત્રો માટે વાત્સલ્ય ઊભરાતું. એ આ બે કિશોરોને રામાયણની, ભગવાનની, સંતોની, સંતોના પ્રિય સ્થાન હિમાલયની, ત્યાંની ગુફાઓની અને એ ગુફાઓમાં વાસ કરતા ઋષિમુનિઓની, આશ્રમોની, તીર્થસ્થાનોની અને એમાંય ખાસ કરીને ઋષિકેશ અને હરદ્વારની વાતો કરતા...

આ બે મિત્રોનાં હૈયામાં વારસામાં મળેલો ભક્તિરસ તો ઉછાળા મારતો જ હતો. એ રસને હરિદાસની વાણીથી જબરું પોષણ મળ્યું અને એણે આ મિત્રોનાં હૈયામાં એક ઊજળો સંકલ્પ પ્રગટાવ્યો : ‘આપણો અભ્યાસ પૂરો થાય એટલે આપણે હરદ્વાર કે ઋષિકેશ જવું અને ભગવાન ભજવા.’^૧

૧. ઈ.સ. ૧૯૭૨ના ફેબ્રુઆરીમાં કાનમના બારીપરા ગામે આ સાધુ હરિદાસની પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી સાથે આકસ્મિક મુલાકાત થઈ. વાતવાતમાં હરિદાસે કહ્યું : ‘હું ચાણસદમાં હતો ત્યારે એક અત્યંત તેજસ્વી છોકરો - શાંતિલાલ મંદિરે આવતો. શાસ્ત્રીજી મહારાજે એને સાધુ બનાવીને સત્સંગમાં ભેળવી દીધો. ચોત્રીસ વર્ષનાં વહાણાં વાઈ ગયાં એ વાતને. ક્યારેક, ક્યાંય એનો ભેટો થાય તો મારી યાદ આપજો.’

હરિદાસ જાણતા નહોતા કે આ એ વખતનો અત્યંત કૃશ શરીરવાળો કિશોર શાંતિલાલ આજે એક મહાન સંસ્થાનાં સૂત્રો સંભાળનાર અને માનવજાતનું હિત હૈયે ધરનાર બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજના રૂપમાં એમની સન્મુખ જ છે !

સ્વામીશ્રીએ જ્યારે ઘટસ્ફોટ કર્યો કે પૂર્વાશ્રમનો શાંતિલાલ એ પોતે જ છે ત્યારે આ વૃદ્ધ અને વત્સલ સાધુ હરિદાસના હૈયામાં લાગણીના જે ઉછાળા આવ્યા હશે એ તો કદાચ કલ્પનાથી જ સમજાય, શબ્દોથી નહીં !

પણ ભાવિના ગર્ભમાં કંઈક જુદું જ નિર્મિત હતું. એમાં જગતકલ્યાણની કોઈ મહાન યોજના ગોઠવાયેલી હતી એટલે આ બે મિત્રોનો પેલો સહિયારો સંકલ્પ તો પૂરો ન થઈ શક્યો પણ મોતીભાઈનો શાંતિલાલ આત્મબળે પ્રગટ બ્રહ્મ સ્વરૂપને પામ્યો.

બીજા શાંતિલાલના પિતા વડોદરા રહેતા હતા એટલે એ એને વધારે અભ્યાસ માટે વડોદરા લઈ ગયા. એટલે હવે આપણે ચાણસદમાં રહેલા શાંતિલાલની જ વાત કરવાની રહી.

ચાણસદની શાળામાં પાંચ ધોરણ સુધીના જ વર્ગો હતા. પૂરતી સંખ્યાના અભાવે છઠ્ઠું ધોરણ શરૂ થઈ શકતું નહોતું. એટલે શાંતિલાલને અભ્યાસ ચાલુ રાખવો હોય તો પાદરા અથવા અન્ય સ્થળે જવું પડે. એ રીતે નજીકનું ગામ દરાપરા વધારે અનુકૂળ હતું. શાંતિલાલના હૈયામાં જેવી ભગવાન ભજવાની તાલાવેલી હતી એવી અભ્યાસ કરવા માટેની તમન્ના પણ હતી. આથી છઠ્ઠા ધોરણમાં દાખલ થવાની ઈચ્છાએ, તપાસ કરવા દરાપરા ગયા. દરાપરામાં પણ એ જ સ્થિતિ હતી. છતાં ત્યાંના શિક્ષકે દસ વિદ્યાર્થીઓ થાય તો છઠ્ઠા ધોરણનો વર્ગ શરૂ કરવાની તૈયારી બતાવી. ભણવાની પ્રબળ ઈચ્છા હતી એટલે શાંતિલાલનો ઉમંગ ઓસરે એમ નહોતો. વિદ્યાર્થીઓ માટેની ખોજ ચાલી. બે ચાણસદના, બે દરાપરાના અને બીજા આજુબાજુનાં ગામડાંના એમ કરીને દસબાર વિદ્યાર્થીઓની જોગવાઈ તો થઈ પણ દરાપરાના ફક્ત બે જ વિદ્યાર્થી હતા એટલે શિક્ષકે નવો વર્ગ શરૂ કરવાનો ઉત્સાહ ન બતાવ્યો. એ વાત ત્યાં અટકી અને શાંતિલાલનું વરસ બગડ્યું. પણ તેથી કંઈ શાંતિલાલ નિરાશ થઈને હારી જાય એમ નહોતા. ભણવાનો ઉત્સાહ તો એવો ને એવો જ હતો એટલે માતાપિતાએ એમને બોચાસણ ભણવા મોકલવાની તૈયારી કરી. પણ બોચાસણની પરિસ્થિતિ જુદી હતી. બોચાસણ બ્રિટિશ હકુમત નીચે હતું અને ચાણસદ ગાયકવાડી રાજ્યનું. ગાયકવાડી રાજ્યમાંથી દાખલ થવા આવનાર વિદ્યાર્થીને પાછળના એક ધોરણમાં દાખલ થવું પડે. શાંતિલાલે પાંચમું ધોરણ પાસ કર્યું હતું અને અહીં ચોથા ધોરણમાં દાખલ થવું પડે એમ હતું ! શાંતિલાલ જેવા તેજસ્વી વિદ્યાર્થીનું મન આ માટે કેમ તૈયાર થાય ? એટલે એ વાત પણ પડતી મુકાઈ અને બીજું વર્ષ પણ બગડ્યું.

હવે તો એક જ રસ્તો રહ્યો હતો - પાદરા ભણવા જવાનો ! ગામના શંકરલાલ અને મૂળજીભાઈ નામના બે તરુણો પાદરાની અંગ્રેજી શાળામાં

અભ્યાસ કરવા જતા હતા. શાંતિલાલે એમને પાદરા સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરવા જવાનો પોતાનો મનોરથ જણાવ્યો. બંને જણાએ ખુશીથી સાથ-સહકાર આપવા જણાવ્યું. યાજ્ઞસદથી પાદરા સાઈકલ પર જવું પડે. શાંતિલાલને ત્યાં સાઈકલ હતી નહીં. પણ પેલા બે મિત્રોએ એમને પોતાની સાઈકલ ઉપર બેસાડીને લઈ જવા-લાવવાની તૈયારી બતાવી અને શાંતિલાલે પાદરાની સ્કૂલમાં ફર્સ્ટ(હાલનું પાંચમું ધોરણ)માં પ્રવેશ મેળવ્યો.

શાંતિલાલ પોતાના કરતાં બીજાની અનુકૂળતા કે પ્રતિકૂળતાનો વધારે વિચાર કરતા. રોજ રોજ પોતાનો ભાર બીજા પાસે ખેંચાવવાનું કષ્ટ પેલા બે મિત્રોને આપવામાં એમને ક્ષોભ થતો. મિત્રોના મનમાં એવું કશું જ નહોતું છતાં એ ઘણી વાર પાદરા સુધીનું અંતર ચાલીને કાપી નાખતા અને એવી જ રીતે ક્યારેક ચાલીને ઘેર આવતા.

અભ્યાસનું શાંતિલાલને એટલું બધું તાન કે સ્કૂલેથી ઘેર આવે કે તરત હાથપગ ધોઈ, કપડાં બદલીને અભ્યાસ કરવા બેસી જાય. માતા વારંવાર બોલાવે ત્યારે તો એ જમવા ઊઠે.

શાંતિલાલને જેટલું અભ્યાસમાં તાન એટલી જ ખાવાપીવા બાબતમાં ઉદાસીનતા. નિશાળે જતી વખતે પૂરી કે ઢેબરાંનો ડબો આપ્યો હોય તે ક્યારેક તો પોતે જમ્યા છે કે નહીં એ જ ખ્યાલ ન હોય ! યાદ દેવડાવવું પડે.

સૂકલકડું શરીર. માતા દિવાળીબાને એની ચિંતા રહ્યા કરે. નાના હતા એ દિવસોમાં દિવાળીબા ગાય-ભેંસ દોહવા બેસે ત્યારે આગ્રહ કરીને, સમજાવી-પટાવીને તાજું દૂધ પિવડાવે.

બાળપણથી જ શાંતિલાલને ખાવાપીવાની કશી જ તમા નહોતી એ તો ખરું જ, પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ હતી કે આ બાળક શાંતિલાલને દૈહિક પીડાઓ પણ કશી અસર કરી શક્તી નહોતી. નાના હતા ત્યારે એમના આખા શરીરે ભારે શીતળા નીકળેલાં. શરીર ઉપર શીતળામાંથી રસી નીકળ્યા કરે, શરીરે લપેટેલું વસ્ત્ર પણ ચોંટી જાય. પણ શાંતિલાલના મુખમાંથી એક ઉંકારો પણ ન નીકળે ! કદાચ ભવિષ્યમાં પ્રગટનાર એમની લોકોત્તરતાનાં બાળપણમાં પ્રગટતાં આ ચિહ્નો હતાં.

સ્વભાવની સરળતા એવી કે જગતના વ્યવહારથી સાવ અલિપ્ત. જેને આપણે પ્રવૃત્તિયાપલ્લ્ય કહીએ એય એમનામાં ન મળે. આવી ઉદાસીનતા સંસારજગતમાં તો બાઘાઈમાં જ ખપે. પાંચમા ધોરણ વખતના વેકેશનમાં એ

મોટા અક્ષર સ્વામી, ઘનશ્યામ સ્વામી અને બાલમુકુન્દ સ્વામી સાથે બોયાસણ ફરવા ગયા હતા. ત્યારે જુદાં જુદાં ગામોમાં ફરવાનું થયેલું. આણંદમાં મોતીભાઈ ભગવાનદાસને ત્યાં આ સંતત્રિપુટીનો ઉતારો હતો. એ વખતે ઘરની સાથે એક કૂવો હતો. ત્યાં આ સંતો નાહવા જતા. સાથે શાંતિલાલ પણ હોય. કેનવાસની ડોલથી પાણી ખેંચવાનું. આવી પ્રવૃત્તિમાં તો કોઈ પણ કિશોરને તાન ચડે. મુરબ્બીઓ ના ના કહ્યા કરતા હોય અને કિશોર પાણી ખેંચી ખેંચીને પોતાની આવડતનું પાણી બતાવે. પણ અહીં શાંતિલાલની બાબતમાં વાત સાવ જુદી હતી. શાંતિલાલને તો ડોલ ખેંચતાં જ ન ફાવે ! ઘનશ્યામ સ્વામી આકળા થઈને કહે : ‘આને ડોલ ખેંચતાં આવડતી નથી તો આ છોકરો શું કરશે ?’

એક વખત ઘનશ્યામ સ્વામી યાજ્ઞસદ આવેલા અને માંદા પડી ગયા હતા. બન્યું એવું કે શાંતિલાલ કંઈ કામે વડોદરા જતા હતા એટલે ઘનશ્યામ સ્વામીએ ઔષધ તરીકે વાપરવાના હેતુથી દ્રાક્ષ મંગાવી. વાતમાં કે જરૂરિયાતના સંદર્ભથી શાંતિલાલ એવું જાણી ન શક્યા કે કાળી દ્રાક્ષ લાવવાની છે. વડોદરાથી પાછા ફર્યા ત્યારે એ લીલી દ્રાક્ષ લેતા આવ્યા. સ્વભાવ પ્રમાણે ઘનશ્યામ સ્વામી લીલી દ્રાક્ષ જોઈને આકળા થઈ ગયા અને શાંતિલાલને ઠપકો આપ્યો.

શાંતિલાલની આ સરળતા વિષે, પાછળથી ઘનશ્યામ સ્વામી સ્મરણો ઉભેળતાં કહેતા, ‘એને વ્યવહારમાં બહુ ગમ નહીં, અને બોલે ત્યારે ઉઉઉ... બોલે...’

અને પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પોતે પણ આજે નિખાલસ અને બાલસહજ ભાવે એ વાત સ્વીકારીને કહે છે : ‘મારે તો પહેલેથી જ બહુ ઓછું બોલવાનું. બેત્રણ વાર બોલાવે ત્યારે ‘હં’ ‘હં’ કરીએ. ઘનશ્યામ સ્વામી એ જાણતા એટલે કહેતા. પણ આપણે તો સ્વામીની દયા, એટલે કામ ચાલ્યું.’

કિશોરાવસ્થામાં આ શાંતિલાલ વ્યવહારમાં ભલે પટુ ન જણાયા હોય પણ એ જ શાંતિલાલે દીક્ષા પછી જે અસાધારણ વ્યવહારદક્ષતા અને અનન્ય વહીવટી કુનેહ દાખવ્યાં એની વાત આપણે હવે પછીનાં પ્રકરણોમાં કરવાના છીએ. અત્યારે તો એટલું કહીશું કે આ સાદાસીધા અને સરળ કિશોરને સ્વાશ્રય અને સેવાનો એકડો ઘુંટાવવાનું કામ બાલમુકુન્દ સ્વામીએ વત્સલભાવથી શીખવ્યું. સ્વામીશ્રી કહે છે : ‘...પણ બાલમુકુન્દ સ્વામી પાણી ખેંચી નવડાવે, ધોતિયું ધોતાં શિખવાડે, વાસણ ઊટકતાં-સાફસૂફ કરતાં - આ બધું ધીરે રહીને શાંતિથી બહુ શિખવાડે. વળી ભજન-કીર્તન બોલતાં શિખવાડે. રસોઈ પણ

શિખવાડે.’

શાંતિલાલની ભગવદ્ભક્તિની એકતાનતા વિષે આરંભમાં આપણે વાત કરી. પણ અભ્યાસેતર એમની રુચિ હતી, એ રુચિ ક્રિકેટની રમત પ્રત્યેની. ગામમાં એક રામલાલ નામે કલાલ આવ્યા હતા. ક્રિકેટના એ ભારે રસિયા. એમણે પોતાનાં ક્રિકેટનાં સાધનો વસાવેલાં. ગામના થોડા છોકરાઓને ભેગા કરીને રોજ સાંજે ક્રિકેટ રમાડે. એમાં શાંતિલાલ પણ ખરા. ગામના ક્રિકેટરસિયા થયેલા આ છોકરાઓએ એક દિવસ ભેગા મળીને વિચાર કર્યો : ‘આ સાધનો કલાલનાં છે. આપણે આપણાં પોતાનાં સાધન વસાવીએ.’ અને સાધનો ખરીદવાનો નિર્ણય લેવાયો. ક્રિકેટ એ આમેય મોંઘી રમત તો ખરી. સાધન ખરીદવા ઠીક ઠીક રકમ જોઈએ. ગામના મોટા માણસોને મળીને ફંડ એકઠું કરવાનું નક્કી કર્યું. અને એ રીતે સો-દોઢસો રૂપિયા ભેગા થયા.

આ સાધનો વડોદરાથી ખરીદવાનાં હતાં. સૌ મિત્રો આ અંગે ગામની ભાગોળે સ્કૂલમાં એકઠા થયા. ખરીદી માટે કોણ કોણ વડોદરા જાય એ ચર્ચાનો વિષય હતો. એકબીજાનાં નામો સૂચવાતાં હતાં. એમાં એક નામ શાંતિલાલનું પણ આવ્યું. શાંતિલાલે શંકરલાલને કહ્યું : ‘તું સાથે આવે તો આપણે બે જણ જઈએ.’

આ ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યાં રાવજીભાઈ કરીને એક ભાઈ આવ્યા. એમણે શાંતિલાલને કહ્યું : ‘હું ભાયલીથી આવું છું. ઘનશ્યામ સ્વામીએ મને મોકલ્યો છે. એમણે મારી સાથે શાસ્ત્રીજી મહારાજનો પત્ર મોકલ્યો છે. એ કાગળ મેં તમારા ઘેર આપ્યો છે. હું તમને તેડવા આવ્યો છું. અત્યારે તમે ઘેર ચાલો.’

વડોદરા જવાની વાત ત્યાં અધૂરી રહી અને શાંતિલાલ ઘેર આવ્યા.

ઘેર આવીને જાણ્યું કે અત્યારે જ રાવજીભાઈ સાથે ભાયલી જવા નીકળવાનું છે... અને પછી બોચાસણ જઈને શાસ્ત્રીજી મહારાજને મળવાનું છે... અને સાધુ થવાનું છે.

૨.

જાઓ, સારી રીતે... તે આશીર્વાદ છે

એક બાજુ ક્રિકેટનાં સાધનો લેવા જવાની તૈયારી અને બીજી બાજુ એકાએક સાધુ થવાના માર્ગ પર ગૃહત્યાગ કરવાનો સંજોગ !

કોઈ સામાન્ય કિશોર માટે જીવનનો આ વળાંક કેટલો કઠોર અને દુઃખદાયક હોઈ શકે એ સહેજે સમજાય એવી વાત છે. વળી, કોઈ સામાન્ય માતાપિતા માટે સુકુમાર વયના પુત્રને આમ સમયના કશા અવકાશ વગર, બેઠો હોય ત્યાંથી ઊભો કરીને સાધુ થવા મોકલી દેતાં વજ્રઘાત જેવો અનુભવ થાય એ પણ સમજી શકાય એવું છે.

પણ અહીં એવું કશું ન બન્યું. મિત્રોને છોડીને, મનગમતી પ્રવૃત્તિની વાત અધૂરી મૂકીને, શાળાનાં પગથિયેથી ઊઠીને ઘેર જતાં ન તો શાંતિલાલના ચહેરા પર અણગમાનાં વાદળ ઘેરાઈ આવ્યાં કે ન વહાલસોયા પુત્રને તત્ક્ષણ વિદાય આપતાં માતાપિતાએ કશો વલોપાત કર્યો !

અલબત્ત, શાંતિલાલ આ વિદાયની વાતથી ઉત્સાહમાં આવી જાય અને માતાપિતા એને હસતે મુખે અને ઉમળકાથી વિદાય આપી દે એ કંઈ કશી ભૂમિકા વગર બની ગયું એવું પણ નહોતું. એ ભૂમિકા સમજી લઈએ -

સંવત ૧૯૭૮ના માગશર સુદ ૮ (તા. ૭-૧૨-૧૯૭૯)ના દિવસે શાંતિલાલનો જન્મ થયો. લગભગ ત્યારથી જ એમના સાધુ થવાના સંજોગો રચાતા ગયા. એમના જન્મ પછી થોડા સમયમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ ચાણસદ

આવ્યા ત્યારે એમણે મોતીભાઈને કહ્યું હતું : ‘આ તો અમારા છે, અમને અર્પણ કરી દેજો.’

એ દિવસથી જ મોતીભાઈને મન શાંતિલાલ શાસ્ત્રીજી મહારાજને સમર્પિત હતા. દિવાળીબાનો અભિપ્રાય મોતીભાઈથી જુદો ન હોય એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય. કારણ કે પતિપત્ની બંને સત્સંગના રંગથી એકસરખાં રંગાયેલાં હતાં.

શાંતિલાલનું ચિત્ત પણ બાળપણથી જ ભક્તિના રંગથી રસાયેલું તો હતું જ. આગલા પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે શાંતિલાલ પાંચમા ધોરણના વેકેશનમાં અક્ષર સ્વામી, ઘનશ્યામ સ્વામી અને બાલમુકુન્દ સ્વામી સાથે બોચાસણ ફરવા ગયા હતા. ગુરુપૂર્ણિમાના સમૈયા સુધી એ બોચાસણમાં રોકાવાના હતા. આ દરમ્યાન, એક વખતે અક્ષર સ્વામીએ શાંતિલાલનું મન પારખી જોવા એમને કહ્યું : ‘તું અહીં રહી જા, તને ધોળે લૂગડે સાધુ બનાવી દઈએ.’

શાંતિલાલને તો ગમી જાય એવી આ વાત હતી.

પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજ વગર તો આગળ વધી શકાય નહીં. શાસ્ત્રીજી મહારાજ ગુરુપૂર્ણિમાના સમૈયા ઉપર બોચાસણ તો આવવાના હતા જ. એટલે કશી ઉતાવળ જેવું નહોતું.

સમૈયાના ઉત્સવ માટે શાસ્ત્રીજી મહારાજ આવ્યા, એટલે અક્ષર સ્વામીએ પેલી વાત ફરી હાથ પર ધરી. તક મળતાં એ શાંતિલાલને સ્વામીશ્રી પાસે લઈ ગયા અને કહ્યું : ‘આ બહુ સારો છોકરો છે અને સાધુ થાય એવો છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના મનમાં તો આ વાત છેક શાંતિલાલના જન્મસમયથી જ હતી. અને શાંતિલાલનાં માતાપિતાના કાને આ વાત નાખી પણ રાખી હતી. એમનો ભાવ પણ જાણી લીધો હતો. શાંતિલાલને જોઈને શાસ્ત્રીજી મહારાજ રાજી થયા. વળી, શાંતિલાલમાં સાધુ થવાનો ઉત્સાહ પણ હતો. શાસ્ત્રીજી મહારાજના મનમાં બધી વાત બેસી ગઈ. એમણે કહ્યું : ‘આપણે એને ભણાવીએ.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજે શાંતિલાલની અભ્યાસક્ષમતાની કસોટી પણ એ વખતે જ કરી લીધી. એમને સંસ્કૃત રૂપાવલિનો એક પાઠ આપ્યો. શાંતિલાલ અભ્યાસમાં તેજસ્વી તો હતા જ. પાઠ તૈયાર કરીને કશા અચકાટ વગર એ સ્વામીશ્રી આગળ બોલી ગયા. સ્વામીશ્રી ઘણા પ્રસન્ન થયા. અને એમણે કહ્યું : ‘તું વિદ્વાન થાય એવો છે, અને શાસ્ત્રી થાય એવો છે. ખરેખરો હોશિયાર છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજે શાંતિલાલના અભ્યાસની વાત એ વખતે જ વિચારી લીધી. એક સંતને સંસ્કૃતના અભ્યાસ માટે પેટલાદના શાસ્ત્રી પાસે મૂકવાના હતા. એમની સાથે શાંતિલાલને પણ મૂકવાનું નક્કી કર્યું.

શાસ્ત્રીનો સંપર્ક કરવા પેટલાદ તપાસ કરાવી, પણ શાસ્ત્રી પેટલાદમાં નહોતા. ક્યારે આવે એ પણ નક્કી નહોતું એટલે તત્કાળ તો પેટલાદ ભણવા જવાની વ્યવસ્થા મુલતવી રહી.

સમૈયામાં શાંતિલાલના પિતા યાજ્ઞસદથી બોચાસણ આવ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજે શાંતિલાલ બાબતમાં વિગતે વાત કરી. અને શાંતિલાલને સંસ્કૃત ભણાવવાની વાત પણ થઈ.

મોતીભાઈએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું કે શાંતિલાલને ભણવાનું તાન છે એટલે પાદરાની અંગ્રેજી શાળામાં દાખલ કરવાનું વિચાર્યું છે.

હમણાં પેટલાદમાં સંસ્કૃત ભણાવવાની વાત તો બની શકે એવી નહોતી એટલે શાસ્ત્રીજી મહારાજ મોતીભાઈની વાતમાં સંમત થયા. અને શાંતિલાલનો પાદરાની શાળાનો અભ્યાસ પૂરો થાય એ પછી મોકલવા એવું વિચારાયું.

આપણે પહેલા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા તેમ શાંતિલાલનો પાદરાની શાળાનો અભ્યાસ શરૂ થઈ ગયો અને ઘણા ઉમંગથી એ અભ્યાસમાં લાગી ગયા.

પણ છઠ્ઠા ધોરણમાં ભણતા હતા ત્યારે વળી એક નવો વળાંક આવ્યો ! આસો મહિનો ચાલતો હતો. શાંતિલાલની સત્રાંત પરીક્ષાના દિવસો હતા. એ અરસામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ યાજ્ઞસદ આવ્યા.

બન્યું હતું એવું કે મોતીભાઈના એક પુત્ર નંદુભાઈ બે વર્ષ અગાઉ સાધુ બન્યા હતા પણ એક વર્ષ પછી એ ઘેર પાછા આવતા રહ્યા હતા. આ વાત આગળ ધરીને શાસ્ત્રીજી મહારાજે મોતીભાઈને કહ્યું : ‘આપણે માથા સાટે માથું લેવું છે. પેલો પાછો આવી ગયો એટલે એને બદલે તમે આને (શાંતિલાલને) આપો.’

મોતીભાઈ શાસ્ત્રીજી મહારાજની દરખાસ્તમાં સંમત થયા અને એમણે કહ્યું : ‘બહુ સારું.’

ફરી પાછો અભ્યાસનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. શાંતિલાલને સાધુ થવાનું મન તો હતું. પણ અંગ્રેજી શાળાનો અભ્યાસ અટકી જાય એ ગમતું નહોતું. વાત પાકી થઈ જાય એ પહેલાં શાંતિલાલે શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું : ‘મારે અંગ્રેજી ભણવાની ઈચ્છા છે.’

અનુકૂળ પ્રતિભાવ આપતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે કહ્યું : ‘અક્ષરજીવનદાસ બેત્રણ ચોપડી ભણેલા છે. એમને પણ ભણવાનું છે ને તારે પણ ભણવાનું છે. અમદાવાદમાં વિનાયકભાઈની સ્કૂલમાં ખેંગારજીભાઈ શિક્ષક છે. તે તમને ભણાવવા માટે આંબલીવાળી પોળે આવશે તેમની પાસે તમને ભણાવીશું.’

આ યોજનાથી તો શાંતિલાલના બે મનોરથ સિદ્ધ થતા હતા. એક મનોરથ સાધુ થવાનો, અને બીજો અંગ્રેજ અભ્યાસ આગળ વધારવાનો. એ રાજી થયા અને ઘરમાંથી પણ સાનુકૂળ પ્રતિભાવ સાંપડ્યો.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ યાણસદમાં રોકાવાના હતા એટલે શાંતિલાલની પરીક્ષા પૂરી થાય એ પછી એમની સાથે જવાનું નક્કી થયું.

પણ આ દરમ્યાન ગાના ગામના એક હરિભક્તની એકાએક ગંભીર માંદગીને લીધે, સંદેશો આવતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજને ગાના જવાનું થયું. એટલે એમણે ઘનશ્યામ સ્વામીને સૂચના આપી કે શાંતિલાલની પરીક્ષા પૂરી થયે એમને બોચાસણ લઈ આવવા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ ગાના ગયા અને અહીં યાણસદમાં ઘનશ્યામ સ્વામી અને નીલકંઠ સ્વામી રહ્યા. પણ નીલકંઠ સ્વામીને ભાયલી જવાનું થયું. સંતથી એકલા વિચરણ કરી શકાય નહીં એટલે ઘનશ્યામ સ્વામીને પણ એમની સાથે જવું પડ્યું.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે શાંતિલાલને બોચાસણ લાવવા બાબતે ઘનશ્યામ સ્વામીને પત્ર મોકલ્યો જે એમણે ભાયલીથી છોટાભાઈના પુત્ર રાવજી સાથે રૂબરૂમાં યાણસદ મોકલ્યો. મોતીભાઈને પત્ર સોંપી રાવજીભાઈ, નિશાળના પગથિયે મિત્રો સાથે બેઠેલા શાંતિલાલ પાસે આવ્યા અને શાસ્ત્રીજી મહારાજના પત્રની વાત કરી.

શાંતિલાલ મિત્રો સાથેની વાત અધૂરી મૂકીને ઘેર આવ્યા. એ દિવસે એકાદશી હતી. ઘરમાં સૌને ઉપવાસ હતો. શાંતિલાલે ઘરમાં સૌની સાથે ઉકાળો પીધો.

સાધુ થવા સંબંધમાં હવે ચર્ચા કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન નહોતો. અગાઉ સર્વસંમતિ સધાયેલી જ હતી. માતાપિતાએ રાજી થઈને શાંતિલાલને સાધુ થવાની રજા આપી. અને કહ્યું : ‘જાઓ સારી રીતે. સ્વામી રાજી થશે. ને ખૂબ આશીર્વાદ છે.’

કેટલાંક સલાહ અને શિખામણનાં વચનો પણ કહ્યાં.

માતાએ એકાદશીનું ફરાળ બાંધી આપ્યું.

શાંતિલાલ રાવજીની સાઈકલ પર બેઠા અને એમણે ભાયલીનો રસ્તો લીધો.

થોડે સુધી ગયા પછી યાદ આવ્યું કે પૂજા ઘેર રહી ગઈ છે. એટલે શાંતિલાલ એકલા સાઈકલ પર ઘેર પાછા આવ્યા. માતાપિતાને આશ્ચર્ય થયું અને પૂછ્યું : ‘કેમ પાછો આવ્યો ?’

શાંતિલાલે જવાબ આપ્યો : ‘પૂજા રહી ગઈ છે.’

પૂજા લઈને શાંતિલાલ નીકળતા હતા એ વખતે માતાએ થોડા ચણા-મમરા પણ બાંધી આપ્યા.

કેટલી મોટી ઘટના અને કેવી સાધારણ એની પ્રતિક્રિયા !

પુત્ર સાધુ થવા માટે જઈ રહ્યો હોય, એ હવે ઘેર કદી પાછો ફરવાનો ન હોય, ગામનું નામ પણ હવે એના હોઠ ઉપર આવવાનું ન હોય, માતાપિતા, ભાઈબહેન, કુટુંબકબીલાની માયા એના માટે નામશેષ થઈ જવાની હોય... આ કોઈ સાધારણ ઘટના નથી, અને છતાં અહીં એ કેવી ક્ષીણ અને વજન વિનાની બની રહી છે ! શાંતિલાલ મિત્રો વચ્ચેથી ઊઠીને આવે છે. સૌની સાથે એકાદશીનો ઉકાળો પીએ છે અને જાણે નિશાળે જવા નીકળ્યો હોય અથવા ખેતરમાં આંટો મારવા જતો હોય કે પછી મિત્રો સાથે મેળો મહાલવા જતો હોય એમ રાવજીની સાઈકલ પર ચાલી નીકળે છે !

અને છતાં આ સાધારણ રીતે ભજવાયેલી ઘટના એક મહાન ગાથા બનીને ઘણું ઘણું કહી જાય છે. ભગવાન બુદ્ધ જેવાએ પણ વિદાય વખતનાં હૃદય-વિદારક દૃશ્યો ટાળવા જ કદાચ પત્ની અને પુત્રને ઊંઘતાં મૂકીને ગૃહત્યાગ કર્યો. દૂરની વાત ક્યાં કરવી ? પ્રમુખસ્વામી મહારાજના ગુરુ યોગીજી મહારાજના ગૃહત્યાગની ઘટના વખતે માતાનાં દુઃખ અને સંતાપની વાત આપણે ક્યાં નથી જાણતા ? પુત્રના સાધુ થવાની વાતથી દુઃખી થયેલાં પુરીબાએ ગામના મંદિરમાં સતત રાતવાસો કરતા ઝીણાભાઈ વધારે નહીં તો એક રાત પોતાની સાથે રહે એવો આગ્રહ રાખ્યો હતો અને વાત્સલ્યથી ઊભરાતી એ માતાએ એ રાત્રિ અત્યંત અજંપામાં ગાળી હતી.

આ બાબતમાં શાંતિલાલ ઘણા ભાગ્યશાળી હતા. ઘરમાંથી પ્રસન્નતાપૂર્વકની વિદાય મળી હતી. ચિત્તવિદારક કોઈ દૃશ્ય સર્જ્યાં નહોતાં. કશી ચહલપહલ નહીં, કશી ધમાલ નહીં, સ્વજનોની ભીડ નહીં, કોઈની આંખમાં આંસુ નહીં - આવા વાતાવરણમાં વિદાય લેનારનું હૈયું કેટલું બધું

હળવું હોય ! અને વિદ્યાયની પળ વખતે માતાએ કેવી હૈયાધારણ આપી હતી ! માતાએ કહ્યું હતું : ‘ભઈ ! સાધુ થઈએ તો સારા સાધુ થઈને રહીએ. સ્વામી (શાસ્ત્રીજી મહારાજ) કહે એમ કરવું. સ્વામીને રાજી કરવા. આપણે ફરી પાછું ઘર તરફ આવવાની વૃત્તિ ન રાખવી.’

આનાથી રૂડી વિદ્યાય બીજી શી હોઈ શકે ?

શાંતિલાલ માટે માતાને પ્રેમ નહોતો એવું પણ નહોતું. એ પ્રેમ તો અગાધ હતો. દિવાળીબા કહેતાં : ‘...હું આ એક શાંતિને જોઈને જીવતી, શાંતિને માટે જીવતી.’

તો પછી, આ વિદ્યાયની ઘડીના મંગળ વાતાવરણ પાછળનું કયું રહસ્ય હતું ?

સત્સંગના સંસ્કાર, સંત સેવાની વૃત્તિ, ભગવદ્ભક્તિ અને સંયમનો ભારે વિવેક !

3.

સરાણ પર

નિયતિ જાણે શાંતિલાલના સંકલ્પની કસોટી કરવા માગતી હોય અથવા શાંતિલાલનું મનોબળ કેટલું દૃઢ છે એ ચકાસી લેવા માગતી હોય એવી પરિસ્થિતિ થોડાક દિવસ માટે રચાઈ ગઈ. ચાણસદ અને શાસ્ત્રીજી મહારાજનું દર્શન ! આ બે અંતિમો વચ્ચે એક અલ્પ છતાં કિશોર શાંતિલાલના મનોબળને સરાણ ઉપર ચઢાવે એવો એક અલ્પ કસોટીકાળ આવી ગયો. આ કસોટીકાળ એ થોડા દિવસ માટેનું એક નીરસ ભ્રમણચક્ર હતું.

શાંતિલાલ ચાણસદથી રાવજીની સાઈકલ ઉપર નીકળ્યા ત્યારે મુખ્ય તો એમના મનમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજને મળવાનો ઉમંગ હતો.

શાંતિલાલ અને રાવજી ભાયલી પહોંચ્યા. ઘનશ્યામ સ્વામી મંદિરમાં બેઠા હતા. શાંતિલાલને આવી પહોંચેલા જોઈ એ રાજી થયા. એક દિવસ ભાયલી રોકાઈને બીજે દિવસે શાંતિલાલને લઈને એ સાંકરદા ગયા. સાંકરદામાં એ બેચાર દિવસ રોકાયા. દિવાળીના દિવસો શરૂ થઈ ગયા હતા એટલે અન્નકૂટના ઉત્સવ માટે બોચાસણ જવું હતું. પણ સાંકરદાના હરિભક્તોએ ઘનશ્યામ સ્વામીને આગ્રહ કરીને સાંકરદામાં અન્નકૂટ કરવા માટે રોક્યા. અન્નકૂટની સાથે સાથે મંદિરના ધર્માદા માટેનો કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો. એટલે અન્નકૂટ કરીને તરત બોચાસણ તરફ નીકળી જઈ શકાય એમ નહોતું. શાંતિલાલનું શું ?

એક વિકલ્પ હતો. શાંતિલાલને કોઈની સાથે બોચાસણ મોકલી દઈ

શકાય. બોચાસણના અન્નકૂટનો પ્રસાદ લઈ આવવા માટે શંકર ભગતને મોકલવાના હતા. શંકર ભગત અક્ષરપુરુષોત્તમની દૃઢ નિષ્ઠાવાળા સેવાભાવી હરિભક્ત હતા. એમની સાથે શાંતિલાલને મોકલવામાં કશી હરકત ન હોય.

ઘનશ્યામ સ્વામીએ શાંતિલાલને કહ્યું : ‘ભગત સાથે તું બોચાસણ જા. સ્વામીશ્રી શાસ્ત્રીજી મહારાજ પૂનમ ઉપર ત્યાં આવશે એટલે તને ત્યાં એમનાં દર્શન થશે. આમ છતાં તને બોચાસણ અનુકૂળ ન પડે તો શંકર ભગત સાથે પાછો આવતો રહેજે.’

શાંતિલાલે બોચાસણ જવાની તૈયારી દર્શાવી.

બોચાસણ પહોંચીને શંકર ભગતે શાંતિલાલને નિર્ગુણ સ્વામીના હવાલે સોંપ્યા. નિર્ગુણ સ્વામીએ સ્નેહપૂર્વક એમને આવકાર્યા અને પોતાની દેખભાળ નીચે રાખ્યા.

બોચાસણનો અન્નકૂટ પૂરો થયા પછી બીજે દિવસે શંકર ભગત સાંકરદા જવા નીકળ્યા એટલે એમણે શાંતિલાલને પૂછ્યું : ‘બોલો, અહીં રોકાવું છે કે સાંકરદા પાછા જવું છે ?’

પૂનમ ઉપર શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શન બોચાસણમાં થવાની આશા બંધાઈ હતી. એટલે શાંતિલાલે કહ્યું : ‘હું અહીં રહીશ.’

ત્રેત્રણ દિવસ પછી નિર્ગુણ સ્વામી અમદાવાદ જવા તૈયાર થયા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ અમદાવાદ આવવાના હતા એટલે એમણે શાંતિલાલને પણ સાથે લીધા. શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શનની તક નજીકમાં આવી એટલે શાંતિલાલનો ઉમંગ બેવડાયો. બોચાસણથી અમદાવાદ તે કેટલું દૂર ? શાંતિલાલનું હૈયું થનગનાટ કરી રહ્યું. પણ કિશોર શાંતિલાલને એ વખતે જાણ નહોતી કે અમદાવાદનું દૂરત્વ થોડા કલાકની મુસાફરીનું નહોતું. હજુ તો શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને પોતાની વચ્ચે ઘણા દિવસોની પ્રતીક્ષા વચ્ચે પડી હતી !

નિર્ગુણ સ્વામી સીધા અમદાવાદ જવાના નહોતા. એમને ઈસણાવના મંદિરના કેસ અંગે જશભાઈ મકનદાસને મળવું જરૂરી હતું. જશભાઈ વડતાલના મંદિરના મુખ્ય કારભારી હતા. એ ભાદરણમાં એમના એક સગાને ત્યાં આવવાના હતા એ નિર્ગુણ સ્વામીની જાણમાં આવ્યું હતું. એટલે નિર્ગુણ સ્વામી એમને મળવા ભાદરણ ગયા પણ ત્યાં એમનો ભેટો સહેજમાં ચૂકી ગયા. ભાદરણમાં ન મળાયું એટલે નિર્ગુણ સ્વામી વડતાલ ગયા. વડતાલમાં ભેટો ન થયો એટલે એમને નડિયાદમાં મળવાનું વિચાર્યું. નડિયાદ જતાં વચ્ચે નિર્ગુણ

સ્વામી કામ અંગે બોરસદ અને કાવીઠા રોકાયા. એ પછી નડિયાદ પહોંચ્યા. જશભાઈ વડતાલ-નડિયાદ કરતા હતા પણ એમને મળવાનો જોગ થતો નહોતો.

શાંતિલાલની ધીરજની કસોટી થાય એમ દિવસો પસાર થતા હતા. વળી આ દરમિયાન શાંતિલાલને તાવ આવવો શરૂ થયો હતો. નડિયાદમાં નિર્ગુણ સ્વામી અને હરિવલ્લભ સ્વામી તો સવારથી કામે નીકળી જાય તે છેક સાંજે આવે. ઉતારે શાંતિલાલની કોઈ ખબર કાઢે નહીં. તાવ તો ચાલુ જ હતો એટલે ખાવાનું બંધ હતું. સાંજે ઉતારે આવ્યા પછી હરિવલ્લભ સ્વામી એમને ઉકાળો કરી આપીને પાય.

ઘર છોડીને નીકળેલો કિશોર સાધારણ રીતે ગૃહાભિમુખ (Home-Sick) હોય. એને સહેજ અગવડ કે તકલીફ પડે એટલે ઘર સાંભરે. મન આળું થઈ જાય, ગમે તેવાં ધ્યેય પડતાં મૂકીને ઘેર ભાગી આવે. અત્યારે શાંતિલાલ જે સંજોગોમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા એ જાણે શાંતિલાલની ગૃહાભિમુખતાની ચકાસણીરૂપ હતા. પણ શાંતિલાલ તો કોઈ જુદી જ માટીના કિશોર હતા. આ ભ્રમણ અત્યારે એમના માટે નિરુદ્દેશ રઝળપાટ હતો. છતાં આ રઝળપાટ, અગવડ કે તાવ એમના ચિત્તને ક્ષોભ પમાડી શક્યાં નહીં. ઘેરથી નીકળતી વખતે માતાએ આપેલી શિખામણ એમણે બરાબર આત્મસાત્ કરી હતી - ‘આપણે ફરી પાછું ઘર તરફ આવવાની વૃત્તિ ન રાખવી.’ જોકે શાંતિલાલ માટે તો એ શિખામણની જરૂર પણ નહોતી. એમનું સારું સંવેદનતંત્ર અગાઉથી સાધુ બનવા માટે તૈયાર થઈ ચૂક્યું હતું. કોઈ કસોટી એમને ચળાવી શકે એમ નહોતી. માત્ર શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શનમાં થતો વિલંબ એમને અકળાવી રહ્યો હતો.

આખરે ભ્રમણનો અંત આવ્યો. દશમને દિવસે અમદાવાદ પહોંચ્યા. તાવ તો હજુ આવતો જ હતો.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ સારંગપુરના અન્નકૂટનો પ્રસાદ લઈને આવેલા હતા. (એ દિવસોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ પોતે સારંગપુરના શિખરબદ્ધ મંદિરનો પ્રસાદ હરિભક્તોને આપવા નીકળતા) એમનો ઉતારો આમલીપોળ(હાલની યજ્ઞપુરુષપોળ)માં બબુભાઈ કોઠારીના મેડે હતો. એક જ ઢાળિયું. એમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજનો ખાટલો અને પાંચ-પચ્ચીસ જે હરિભક્તો આવે એ નીચે બેસે અને કથાવાર્તા ત્યાં જ થાય.

હરિભક્તો આવેલા હતા. શાંતિલાલને તાવ હતો એટલે એમને એક

ખૂણામાં સુવાડ્યા. સ્વામીશ્રી શાસ્ત્રીજી મહારાજ એમની પાસે આવ્યા અને વહાલપૂર્વક કહ્યું : ‘આવી ગયો ? બહુ સારું થયું.’

શાંતિલાલના આનંદનો પાર નહોતો. અત્યારે એ પ્રતિભાવ વ્યક્ત કરવા શાંતિલાલ પાસે શબ્દો નહોતા. એમણે તો એટલું જ કહ્યું : ‘બેચાર દિવસથી તાવ આવે છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજે સાંત્વના આપતાં કહ્યું : ‘તાવ છે તે મટી જશે.’ અને માથે હાથ ફેરવીને એમને સુવાડી દીધા.

રાત્રે મોડા સૂતા પહેલાં સ્વામીશ્રી પાસે આવ્યા ને કહ્યું : ‘હવે તને તાવ મટી જશે.’

શાંતિલાલને ઉકાળો પાયો. અને ‘સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ’ નામ રટણ કરતાં કરતાં ખૂબ હેતથી એમના આખા શરીરને પસવાર્યું. અને આ રીતે લગભગ પાંચ મિનિટ સુધી સ્વામીશ્રી શાંતિલાલના શરીરને પસવારતા રહ્યા, પછી કહ્યું : ‘સારું થઈ જશે; કંઈ વાંધો નહીં આવે.’

અને જતાં જતાં કહ્યું : ‘સવારે તને પાર્ષદ દીક્ષા આપવી છે.’

રાતમાં જ તાવ ચાલ્યો ગયો. સવારે ગરમ પાણીથી શાંતિલાલને નવડાવ્યા. અને સ્વામીશ્રીએ ફરીથી પાર્ષદ દીક્ષાની વાત કરતાં કહ્યું : ‘આજે એકાદશી છે. પાર્ષદની દીક્ષા આપીએ.’

શાંતિલાલની શાંતિ ભગત થવાની પૂરી તૈયારી હતી જ. પણ પેલા અંગ્રેજી અભ્યાસની વાત મનમાં રમતી હતી. એમણે એ વાત યાદ કરતાં સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું : ‘પેલું ભણવાનું શું થયું ? ઈંગ્લિશ ભણવાની ને ખેંગારજીભાઈની સ્કૂલની વાત આપ કરતા હતા ને ?’

એ વખતે શાંતિલાલના મનનું સમાધાન કરતાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘અત્યારે દીક્ષા લઈ લે. પછી ખેંગારજીભાઈને એ બધી વ્યવસ્થાની વાત કરીશું.’

એ વખતે એ વાત ત્યાં અટકી.

૪.

મધરાતનો નિર્ણય

સંવત ૧૯૮૬ના કારતક સુદ ૧૧ના રોજ શાંતિલાલ પાર્ષદ દીક્ષા લઈને શાંતિ ભગત થયા અને એમણે તા. ૨૪-૧-૧૯૮૦ના રોજ ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કરી. પાર્ષદ દીક્ષા અને ભાગવતી દીક્ષા વચ્ચેનો સમયગાળો સ્વામીશ્રીનો એક વિશિષ્ટ પ્રકારનો મંથનગાળો હોય એવું જણાય છે. પૂર્વાશ્રમમાં શાંતિલાલ અભ્યાસમાં તેજસ્વી હતા. અભ્યાસ કરવાની એમની તમન્ના પણ તીવ્ર હતી એ તો એમણે પાંચમા ધોરણ પછી બંધ પડેલા અભ્યાસને આગળ વધારવા માટે કરેલા પુરુષાર્થ વિશે આપણે આગળ જોયું છે. વળી સંવત ૧૯૮૨માં ગુરુપૂર્ણિમાના સમયે બોચાસણમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજનો મેળાપ થયો એ વખતે એમણે સંસ્કૃત શબ્દરૂપાવલિ તૈયાર કરીને પોતાની અભ્યાસક્ષમતા બતાવી હતી. અને શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમને સંસ્કૃતના અભ્યાસ માટે પેટલાદ મૂકવાનું નક્કી કર્યું એ વખતે પ્રમુખસ્વામીના મનમાં આ શબ્દો પડ્યા હતા : ‘...એટલે મારે જે છઠ્ઠું ધોરણ ભણવાનું હતું તે પડી ભાંગ્યું.’ આ શબ્દો પરથી એમના મનમાં શો ભાવ હતો એ સહેજે સમજી શકાય એમ છે.

વળી, અંગ્રેજી ભણવાની એમની ઝંખના તીવ્ર હતી એ તો એમની અવારનવારની ઉક્તિઓ અને ક્યારેક એ દ્વારા પ્રદર્શિત કરેલી ઈચ્છાના આધારે પણ જાણી શકાય છે. સં. ૧૯૮૫માં શાસ્ત્રીજી મહારાજ ચાણસદ પધાર્યા ત્યારે એમણે નંદુભાઈના બદલામાં સાધુ થવા માટે શાંતિલાલની માગણી કરી એ

વખતે શાંતિલાલે શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહ્યું હતું : ‘મારે અંગ્રેજી ભણવાની ઈચ્છા છે ને અંગ્રેજીમાં દાખલ થયો છું.’

એ વખતે શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમના મનનું સમાધાન થાય એ હેતુથી હૈયાધારણ આપતાં કહ્યું હતું : ‘અમદાવાદમાં વિનાયકભાઈની સ્કૂલ ચાલે છે, તેમાં ખેંગારજીભાઈ શિક્ષક છે. તેમની પાસે તમને ભણાવીશું.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના આ શબ્દોથી શાંતિલાલને પૂરો સંતોષ થયો હતો. એટલે એ તબક્કે શાંતિલાલની અંગ્રેજી ભણવાની ઝંખના જરા પણ મોળી પડી નહોતી એમ કહી શકાય.

અમદાવાદમાં પાર્ષદ દીક્ષા ગ્રહણ કરવાના દિવસે જ્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજે શાંતિલાલને કહ્યું : ‘આજે એકાદશી છે એટલે તને પાર્ષદની દીક્ષા આપીએ.’

ત્યારે પણ અંગ્રેજી ભણતર બાબતે શાંતિલાલે પ્રગટ કરેલી ઈચ્છા વિષે આપણે આગળ વાત કરી ગયા છીએ.

પાર્ષદ દીક્ષા આપ્યા પછી બે દિવસ બાદ શાસ્ત્રીજી મહારાજ એમને બોચાસણ લઈ આવ્યા હતા. ત્યાં એમણે શાંતિ ભગતનો અંગ્રેજી ભણવાનો ઉત્સાહ કંઈક મોળો પડે એ હેતુથી એમણે સત્સંગના ક્ષેત્રમાં અંગ્રેજી ભણતરની નિર્ણયકતા વિષે વાત કરતાં કહ્યું હતું : ‘અંગ્રેજી કરતાં સંસ્કૃત સારું. આપણે હવે સાધુ થયા, તે સાધુ થયા પછી અંગ્રેજીનું શું કામ છે ? આપણે કંઈ ઓછી નોકરી કરવી છે કે ધંધો કરવો છે ? આ સંસ્કૃત ભણ્યા હોઈએ તો આપણા ગ્રંથો વંચાય, ધાર્મિક ગ્રંથો વંચાય. સત્સંગિજીવન અને આપણાં ગ્રંથો-શાસ્ત્રો છે એની જ કથા આપણે કરવાની છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજની આ વાત પછી શાંતિ ભગતે, એ વખતે અંગ્રેજીને મનમાંથી કાઢી નાખ્યું ખરું, પણ એમના મનનું પૂરેપૂરું સમાધાન થઈ ગયું એમ નહીં કહી શકાય. પણ શાંતિ ભગતના મનમાં નિર્ધાર તો દૃઢ હતો કે કોઈ પણ સંજોગોમાં સ્વામીશ્રીને રાજી રાખવા. ઘેરથી વિદાય લીધી એ વખતે માતાએ પણ એ જ ભાવ વ્યક્ત કર્યો હતો. આ કારણથી શાંતિભગતે મન સાથે સમાધાન કરી લીધું.

સાધુ થવા બાબતમાં તો શાંતિ ભગતના મનમાં જરા સરખો પણ ખચકાટ નહોતો. એ તો બાળપણથી જ એમના હૈયાની આરત હતી. પ્રમુખસ્વામી મહારાજે પોતે જ અગાઉનાં સંસ્મરણોની વાત કરતાં કહ્યું છે : ‘સ્વામી મળી

ગયા ને આ વાત (સાધુ થવાની વાત) થઈ ગઈ. મારે પોતાને તો મનમાં પહેલેથી ખરું જ કે આપણે સાધુ થવું.’

આમ, સાધુ તો થવું જ હતું પણ અંગ્રેજી ભણવાની ઈચ્છા મનમાંથી હજી નિર્મૂળ થઈ નહોતી. અને ભાગવતી દીક્ષા લેવાય એ પછી અંગ્રેજી ભણવાની શક્યતા રહેતી નહોતી. આ કારણે ભાગવતી દીક્ષા લીધા અગાઉ સ્વામીશ્રીના મનમાં ઘણી અવઢવ રહી હશે એમ જણાય છે.

શાસ્ત્રીજી મહારાજ શાંતિ ભગતના મનની ગડમથલ સમજતા હતા. એમણે તો સત્સંગમાં અંગ્રેજીની નિર્ણયકતા વિષે શાંતિ ભગતને અગાઉ કહ્યું જ હતું. આમ છતાં આ વાત શાંતિ ભગતના મનમાં સ્વયં પ્રગટે એ જરૂરી છે એવું એમને લાગતું હતું. એટલે એમણે આ વિષયમાં શાંતિ ભગત સાથે વિગતે ચર્ચા કરીને એમના મનનું સમાધાન કરાવી લેવાનું કામ કોઠારી હરિજીવનદાસને સોંપ્યું હતું.

હરિજીવનદાસને શાંતિ ભગત માટે, એ પાર્ષદ થયા એ અગાઉથી જ પ્રેમ હતો. શાંતિલાલ બોચાસણમાં જ છ મહિના માટે સેવા કરવા રહ્યા ત્યારે એમનો પરિચય થયેલો. આ પ્રેમના નાતે પણ હરિજીવનદાસની વાત શાંતિ ભગતના હૈયામાં અસર કરી જાય એવી સ્વચ્છ ભૂમિકા હતી.

ગોંડલમાં ભંડારની પાછળના ચોકમાં લીમડો છે ત્યાં એ વખતે વિલાયતી નળિયાનાં નાનાં છાપરાં હતાં અને એ સ્થળે શાસ્ત્રીજી મહારાજનો ઓરડો હતો. એની સામે એક ચોકડી હતી ત્યાં હરિજીવનદાસ અને શાંતિ ભગત વાતો કરતા બેઠા. શાંતિ ભગતના મનમાં હજી અભ્યાસ (અંગ્રેજી) કરવાનો મનોરથ એવો ને એવો હતો. હરિજીવનદાસ એ મનોરથને પ્રેમથી દૂર કરવા માગતા હતા. એમણે કહ્યું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજને સંસ્કૃત ભણાવવું છે તો સંસ્કૃત ભણી લેવું. અંગ્રેજીનો મોહ કંઈ બહુ રાખવા જેવો નહીં... સ્વામી કહે છે તે જ ભણવાનું છે ને ! બીજું શું ભણવાનું ? અને સંસ્કૃત કામમાં આવશે. અંગ્રેજી શું કામમાં આવે ?’

રાતના દોઢ-બે વાગ્યા સુધી ચર્ચા ચાલી. આખરે શાંતિ ભગત બોલ્યા : ‘ચાલો ત્યારે, સ્વામી કહે છે તો આપણે ભણવાનું પતાવી દઈએ. (સાધુ) થઈ જઈએ, કાંઈ વાંધો નહીં.’

જે વાક્યનું પૂર્ણવિરામ ‘કાંઈ વાંધો નહીં’ શબ્દોથી આવતું હોય એમાં રહેલો ભાવ અથવા કહો કે પ્રચ્છન્ન વેદના કંઈ છાની રહેતી નથી. બે વાગ્યા

સુધી ચર્ચા કરવી પડી એ પણ ઘણું ઘણું સૂચવી જાય છે.

અને વળી, શાંતિ ભગતે સાધુ થવા માટે હકારાત્મક વલણ દાખવ્યું એ પછી તરત એ જ સમયે શાસ્ત્રીજી મહારાજની નિદ્રામાં ખલેલ પડવાનું જોખમ વહોરીને પણ હરિજીવનદાસનું શાસ્ત્રીજી મહારાજ પાસે દોડી જવું અને શાસ્ત્રીજી મહારાજનું ઉમળકાભેર શાંતિ ભગતને બાથમાં ઘાલીને ભેટવું, તેમ જ આ કાર્ય સિદ્ધ કરવા બદલ હરિજીવનદાસને આશીર્વાદ આપવા... આ બધું પ્રશ્નની ગંભીરતા અને અત્યાર સુધી ફળની તોળાઈ રહેલી અનિશ્ચિતતા દર્શાવે છે. એક મોટી ગૂંચ સુખદ પરિણામમાં ઊકલી ગઈ હતી. મધરાત પછી ભાંગતી રાતે વાતાવરણ પ્રસન્નતાભર્યું બની રહ્યું.

શાંતિ ભગતની ભાગવતી દીક્ષાની તૈયારીઓ બાબતે સ્વામીશ્રીએ હરિજીવનદાસને સૂચના કરી : ‘જુઓ, જોગીમહારાજને કહેજો સવારે મહાપૂજામાં ઉતાવળ ન કરે. અને કાલે બુધવાર છે એટલે પહેલાં બે ચોઘડિયાં સારાં છે. બીજા ચોઘડિયામાં આપણે વિધિ કરવી છે. આપણે આને તે વખતે દીક્ષા આપવી છે, એટલે મહાપૂજા વહેલી ન કરે.’

આ સૂચનાના આધારે યોગીજી મહારાજે મહાપૂજા વહેલી ન કરી. નાહીધોઈને યોગીજી મહારાજ અક્ષરદેરીમાં પધાર્યા. આઠ-સાડાઆઠનો સમય હતો. અમૃત ચોઘડિયું હતું. સભામંડપ તરફથી અક્ષરદેરીમાં પ્રવેશતાં બે થાંભલા વચ્ચે શાસ્ત્રીજી મહારાજે સ્થાન લીધું. યોગીજી મહારાજ દેરી તરફ બેઠા. અને પછી શાસ્ત્રીજી મહારાજે શાંતિ ભગતને દીક્ષા આપી. ભગવું વસ્ત્ર ઓઢાડ્યું. અને નામકરણ વિધિ વખતે હરિજીવનદાસે પોતાનું મંતવ્ય જણાવ્યું : ‘જૂનાગઢના મોટા સંત ‘નારણદાસ’ થઈ ગયા. માટે શાંતિ ભગતનું નામ ‘નારણદાસ’ રાખીએ. આમાં યોગીજી મહારાજનો અભિપ્રાય પૂછતાં એમણે કહ્યું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ જે કહે એ બરાબર.’ શાસ્ત્રીજી મહારાજે પોતાનું મંતવ્ય આ રીતે જણાવ્યું : ‘આપણે નારાયણસ્વરૂપદાસ નામ રાખીએ. એ નામ સારું છે. આપણે એમને ભણાવવા છે. વિદ્વાન કરવા છે. મોટા કરવા છે ને એવા સમર્થ કરવા છે...’ અને પછી યોગીજી મહારાજને કહ્યું : ‘તમે આશીર્વાદ આપો ને ધબ્બો મારો કે ખરેખરા મોટા વિદ્વાન થઈને ભણે, સત્સંગમાં મોટી સેવા કરે.’

યોગીજી મહારાજે ધબ્બો માર્યો અને આશીર્વાદ આપ્યા : ‘ખરેખરા થશે. તમારી (શાસ્ત્રીજી મહારાજની) દૃષ્ટિ છે ને આશીર્વાદ છે એટલે થશે.’

અને આ રીતે શાંતિ ભગતનો દીક્ષામહોત્સવ પ્રેમ, આશીર્વાદ અને ઉલ્લાસના વાતાવરણમાં સંપન્ન થયો. એ પળથી એ સાધુ નારાયણસ્વરૂપદાસ બન્યા. (તા. ૧૦.૧.૧૯૪૦, પોષ સુદ ૧, સં. ૧૯૯૬)

ગોંડળમાં ભાગવતી દીક્ષા ગ્રહણ કર્યા પછી નારાયણસ્વરૂપદાસને ભાદરણમાં રહીને અભ્યાસ કરવાનું ન રહ્યું, પણ એ વ્યવસ્થા ગોંડળમાં જ કરવાનું વિચારાયું. શાસ્ત્રીજી મહારાજે કોઠારી હરિજીવનદાસને એ વ્યવસ્થા ગોઠવવાની ભલામણ કરી અને યોગીજી મહારાજને કહ્યું : ‘આના માટે સારા શાસ્ત્રી શોધીને ગમે તેમ કરીને પણ સારા વિદ્વાન થાય એમ આપણે કરો.’

નારાયણ સ્વામીને શાસ્ત્રીજી મહારાજ સાથે રહીને વિચરણમાં એમની સેવા કરવાનું ઘણું મન હતું. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજનો નિર્ણય એમને ભણાવવા માટેનો હતો. એમણે અભ્યાસ માટેનો ભાર મૂકતાં ગોંડળના સ્થાનનો મહિમા કરતાં કહ્યું : ‘આ અક્ષરદેરી સાક્ષાત્ સ્થાન છે, બહુ સર્વોપરી છે, અહીં ભણો, આ બહુ સારું સ્થાન છે ને પાછું જોગીમહારાજ અહીં છે.’

અને યોગીજી મહારાજે પણ ગોંડળમાં અભ્યાસ કરવાના આગ્રહ સાથે વિશેષમાં કહ્યું : ‘અહીં રહો, સ્વામી બહુ રાજ થશે ને આ સર્વોપરી સ્થાન છે.’

હરિજીવનદાસે અભ્યાસ માટે શાસ્ત્રીની ગોઠવણ કરી. નારાયણ સ્વામીને ભણાવવા માટે શાસ્ત્રી મંદિરમાં આવતા. અને આમ નારાયણસ્વરૂપદાસનો સંસ્કૃતનો અભ્યાસ ગોંડળના અક્ષરમંદિરમાં આગળ વધવા લાગ્યો. અહીં એમના સહપાઠી તરીકે અક્ષરજીવનદાસ હતા.

અહીં સંસ્કૃતના અભ્યાસની સાથેસાથે સેવાકાર્ય પણ ચાલતું હતું. યોગીજી મહારાજ નારાયણ સ્વામીને બધા પ્રકારની સેવામાં મોકલે. મંદિર અને પ્રાંગણની સાફસૂફી, ભંડારની સેવા, ઘનશ્યામ મહારાજની મૂર્તિની સેવા, ઠાકોરજીની બધી સેવા, મંદિરના બાંધકામની સેવા, રસોઈમાં સેવા અને રસોઈકામ પણ શીખવાનું... આ બધી સેવા યોગીજી મહારાજની સહાયથી તેમ જ એમના માર્ગદર્શન હેઠળ થતી. ત્યારબાદ શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી ભાદરણ અને ખંભાતમાં સંસ્કૃતના અભ્યાસ માટે રોકાયા. જાતે જ ભિક્ષા માંગીને નિર્વાહ કરીને તેમણે ખૂબ જ ખંતથી સંસ્કૃતનો અભ્યાસ આદર્યો. ભાદરણ અને ખંભાતની ગલીએ ગલીઓમાં આજેય એ નાના સરખા નારાયણસ્વરૂપદાસની ભિક્ષાની આહ્લેક ગુંજે છે. વચ્ચે થોડો સમય અમદાવાદમાં પણ તેમણે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કર્યો.

નારાયણ સ્વામી ઈ.સ. ૧૯૪૬માં સારંગપુર મંદિરના કોઠારીપદે આવ્યા ત્યાં સુધી એટલે કે ૧૯૪૦થી ૧૯૪૬ સુધી એમણે વિવિધ સ્થાનોમાં તેમજ શાસ્ત્રીજી મહારાજની સેવામાં, શરીર તરફ સહેજ પણ લક્ષ આપ્યા સિવાય, રાત-પરોઢ કે ટાઢતડકો જોયા વિના કઠોર પરિશ્રમ કર્યો.

ઈ.સ. ૧૯૪૩માં અટલાદરાના મંદિરનિર્માણ વખતે એમણે ચૂનો કાલવવાનું કાર્ય કર્યું હતું એ એમની સેવાનું અનન્ય ઉદાહરણ છે. એ કાર્ય કરતાં કરતાં આખા શરીરે ફોલ્લા પડી ગયા છતાં એમણે એ ન ગણકાર્યું. શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમના આખા શરીર પર શૈત્યપાવનત્વથી નિર્જરતો હાથ ફેરવ્યો અને રાહત થઈ. પણ એ કઠોર શ્રમકાર્યની નિશાની અને સેવાના પ્રતીકરૂપે એક ડાઘ નાસિકા પર રહી ગયો.

એ દિવસોમાં શ્રમકાર્યમાં દેહની અનુકૂળતા વિષે સ્વામીશ્રી કહે છે : ‘શરીર તે દા’ડે હળવું ફૂલ, એટલે એક પાલખથી બીજી પાલખ પર ઝડપથી પહોંચી જતા.’

ઈ.સ. ૧૯૪૬માં નારાયણ સ્વામીએ સારંગપુર મંદિરના કોઠારી તરીકેની જવાબદારી સંભાળી. ઈ.સ. ૧૯૪૬થી ૧૯૫૦ સુધીની એમની આ મંદિરની સેવાઓ અને એમના પ્રત્યેની લોકચાહના અપરંપાર છે.

સારંગપુરમાં નારાયણ સ્વામીએ માત્ર સંતો કે હરિભક્તોની જ ચાહના મેળવી હતી એવું નથી. સ્થાનિક લોકસમુદાયનાં હૈયામાં પણ એ વસી ચૂક્યા હતા. એમની ધર્મપરાયણતા, લોકસેવા, વહીવટી દક્ષતા, વિવેક, પ્રેમ, કરુણા વગેરે ગુણોથી લોકો એટલા બધા પ્રભાવિત થયા હતા કે ઉમળકાથી કહેતા : ‘જો નારાયણ સ્વામી પંચાયતનું સુકાન સંભાળતા હોય, તો હરીફાઈ કે ચૂંટણીનો પ્રશ્ન જ ન રહે.’

૫.

પ્રમુખસ્થાને

સ્વામી નારાયણસ્વરૂપદાસના પ્રમુખપદ-આરોહણ વિધિ વિશે વાત કરીએ એ પહેલાં શાસ્ત્રીજી મહારાજના વ્યક્તિત્વના એક વિરલ પાસા વિષે વાત કરી લેવી અહીં અત્યંત ઉચિત ગણાશે. એ વાતના આધારે અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાના અભૂતપૂર્વ પ્રભાવનો મહિમા સમજાશે અને એ બધું શાસ્ત્રીજી મહારાજની આર્ષદૃષ્ટિને આભારી હતું એ હકીકત ફલિત થશે.

આ મહિમાના મૂળમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજની માનવરત્ન પરખ, એમની નિર્ણયશક્તિ અને નિર્ણયમાં અડગ રહેવાનું મનોબળ રહેલાં છે.

અગાઉ, સત્સંગમાં પોતાના ઉત્તરાધિકારી તરીકે યોગીજી મહારાજની પસંદગીમાં એમની આ શક્તિ જોઈ શકાય છે. એ વખતે કેટલાક હરિભક્તો યોગીજી મહારાજની શક્તિઓ વિશે જાતજાતના સંદેહ વ્યક્ત કરતા હતા. કોઈ કોઈએ તો શાસ્ત્રીજી મહારાજને આ વિશે રૂબરૂમાં પણ કહેવાની ચેષ્ટા કરી હતી. પણ એ સૌને એમણે સચોટ અને નિશ્ચયાત્મક જવાબ આપી દીધા હતા.

ઈ.સ. ૧૯૫૦માં જ્યારે સંસ્થાનું પ્રમુખપદ ગ્રહણ કરાવીને સ્વામી નારાયણસ્વરૂપદાસને ચાદર ઓઢાડવાનો શાસ્ત્રીજી મહારાજે નિર્ણય કર્યો ત્યારે કેટલાક જૂના હરિભક્તોને આ નાનકડા સંતને આટલી મોટી જવાબદારી સોંપાય તેમાં સંસ્થાના હિત અંગે દહેશત હતી. તેથી એકવાર મગનભાઈએ શાસ્ત્રીજી મહારાજને કહેલું, ‘સ્વામી, આવા નાના સાધુને સંસ્થા સોંપો છો, પણ

પાછળથી પસ્તાવાનો વારો ન આવે...'

શાસ્ત્રીજી મહારાજ હૃદયના ઉદ્દગારો બોલી ઊઠ્યા : 'મગનભાઈ, અમે ઘણાં કામો કર્યા છે. તેમાં હજુ સુધી હું ક્યારેય પસ્તાયો નથી. ને આ કાર્યમાં પણ મને ખાતરી છે કે બધું યોગ્ય જ છે. મારે પસ્તાવું નહીં પડે. તમે તેના દેહ સામું જુઓ છો, હું તેના જીવ સામું જોઉં છું...'

શાસ્ત્રીજી મહારાજનો આત્મવિશ્વાસ અને પોતાના આ નાનકડા શિષ્ય ઉપર મૂકેલો વિશ્વાસ એ તેમની સચોટ નિર્ણયશક્તિ અને નારાયણસ્વરૂપદાસની તેજસ્વી પ્રતિભાને જ સૂચવે છે.

બીજા એક પ્રસંગે શાસ્ત્રીજી મહારાજે છગનભાઈ એન. પટેલને કહ્યું હતું, 'શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસને આ સંસ્થાના પ્રમુખ બનાવીને તમને સૌને ૫૦ વર્ષનું સુખ કરતો જાઉં છું !' શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં આવાં વિધાનોથી હરિભક્તોમાં પણ એક પ્રકારની ધરપત વળી જતી. સૌને ખાતરી થતી કે શાસ્ત્રીજી મહારાજે પ્રમુખસ્વામીનું સત્ત્વ બરાબર પારખી લીધું છે...

પ્રમુખસ્વામી હજુ તો માંડ પચીસ વર્ષના હતા ત્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજે એમને એક પત્ર લખ્યો હતો. એ પત્ર પ્રમુખસ્વામીની સંસ્થાના પ્રમુખના આસન ઉપર આરૂઢ થવાની યોગ્યતા વિશે ઘણું ઘણું કહી જાય છે. એ પત્ર અહીં આપ્યો છે :

શ્રીજી સ્વામીભ્યો નમઃ

તા. ૨-૯-'૪૭

સ્વસ્તિ શ્રી બોચાસણ શુભ સ્થાને સંતશિરોમણિ શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમોપાસક શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજી પ્રતે આજ્ઞાંદથી લિ. શાસ્ત્રી યજ્ઞપુરુષદાસજીના આશીર્વાદપૂર્વક જય સ્વામિનારાયણ વાંચશો.

વિ. લ. આપનો પત્ર મળ્યો છે. મારું પતું મળ્યું હશે. વિ. આપે સારંગપુર સંબંધી લખ્યું તે જાણ્યું છે. માટે હાલ દરવાજાનું કામ એક માળ થતાં સુધી ત્યાં રોકાવ તો સારું.

વિ. લખવાનું જે ભગતજી મહારાજ તથા જાગા ભગત બંનેને સ્વામીશ્રીનો મહિમા ને નિષ્ઠા વધારવી તેવી ખાસ માગણી હતી. તેથી તેમની આજ્ઞા અને કૃપાદષ્ટિથી આ કામ કર્યું છે. ને તેમની ઈચ્છાથી અત્યાર સુધીમાં સર્વ સંકલ્પો પાર પડ્યા છે. તો આપ બને તેટલી મહેનતથી તે કામમાં પુષ્ટિ કરવા તત્પર રહેશો.

વિ. સૂતાં સૂતાં સાકરનો કાંકરો મોઢામાં આવ્યો છે. તો હવે ગળે ઉતારી

સુખ લેવાનું છે. મારા દેહનો હવે નિરધાર નથી. બેચાર વર્ષ વખતે રહે. વધુ તો રહે તેમ નથી તો તેટલામાં ભેગા રહી જિંદગીનું કામ કરી લેશો.

તા. કલમ : અત્યારે પૂર્વના શુભ સંસ્કારથી નાની ઉંમરમાં આપની પ્રતિષ્ઠા આપણા મંડળમાં પહેલા નંબરની થઈ છે. તેમ મારી વૃત્તિ પણ સ્વાભાવિક તમારી ઉપર ઠરે છે. તે આપ બુદ્ધિશાળી છો ને જાણો છો. કોઈને સામાન્ય સ્થિતિમાંથી ઉત્તમ સ્થિતિમાં આવવાનું હોય તો અર્ધી ઉંમર દેશ-પરદેશ ફરી લોકોનાં કામ કરી કરીને મરી જાય ત્યારે માંડ માંડ દુનિયાની નજરમાં સારી સ્થિતિમાં પામે અને કોઈક મોટાને ઘેર અવતાર ધરે તો તુરત સહુ 'શેઠ શેઠ' કરીને બોલાવે ને વગર મહેનતે વગર પ્રયત્ને એકદમ મોટો આગેવાન લોકોમાં થઈ જાય. તેમ આપને થોડી ઉંમરમાં મોટા સદ્ગુરુની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. તો આપ પુણ્યશાળી ને ભાગ્યશાળી છો.

મારે તો અત્યારે સ્વાભાવિક તમારી ઉપર હેત છે જેથી હંમેશાં ઊભરા આવે છે કે કેમ બધી વાતે સર્વોપરી થાય તો સારું. તેમાં આપને ફાયદો છે, આખા સત્સંગને ફાયદો છે ને મારે પણ શાંતિ થાય. અને હવે અનુકૂળતા થાય તેથી મને છેલ્લી વખતે તેવું જોઈને ધામમાં જવાય અને આનંદ થાય. માટે આપને પણ તેવું કરવાનું છે કે મને અને આખા સત્સંગને રાજી કરવો. બધું મળશે પણ સ્વામી-મહારાજ તથા તેમના લાડીલા ગુણાતીત જ્ઞાનના સંત-હરિભક્તોને રાજી કરવાથી જે સર્વોપરી પ્રાપ્તિ થાય છે તેવું કોઈ સાધન રાજીપા જેવું નથી. તો આપને વગર પ્રયાસે તેવો જોગ રાજી કરવાનો મળ્યો છે તેવું માનશો ને અવસર સાચવી રાખશો. મોટા મોટા સ્વામી ને નિષ્કુળાનંદ જેવા સદ્ગુરુઓ નિસ્પ્રેહી અને ત્યાગી હતા પણ મહારાજની ઈચ્છા જોઈ મંદિરોની (સેવા) કરવી ને સત્સંગ વધારવો તેવી સેવા મહારાજ અને આખા સત્સંગને રાજી કરવા સારુ સ્વીકારીને રાજી કર્યા. તેવી સેવા આપને મળી છે તો આપ પણ આવો અમૂલ્ય સેવાનો વખત ભૂલશો નહીં ને બહુ આદરથી સપ્રેમ સ્વીકારશો.

અત્યારે શ્રીજી સ્વામી પરોક્ષ રહીને કોઈ ન જાણે તેમ, મને પણ ખબર પડતી નથી છતાં પોતે બંને અખંડ પ્રવેશ કરી બધું કામ કરે છે. તો મારી સેવા તે તેમની જ છે. મારો રાજીપો તે તેમનો જ છે. આપ સુજ્ઞ છો. પૂર્વાપરનું જાણવાવાળા છો. આપ કૃતકૃત્ય થશો ને બીજાને કૃતાર્થ કરશો. સમૈયે વેળાસર આવશો.

- એ જ દ. પોતે

પ્રમુખપદ માટેની સ્વામીશ્રીની યોગ્યતાની આટલી અલ્પ ભૂમિકા વિચાર્યા પછી એ ધન્ય સમારોહની વિગત ત્યાં ઉપસ્થિત હરિભક્તોએ તૈયાર કરેલા અહેવાલ પરથી જાણીએ. એ અહેવાલ આ પ્રમાણે છે :

સં. ૨૦૦૬, જેઠ સુદી ૪, રવિવાર, તા. ૨૧-૫-૫૦ના રોજ સાંજના પાંચ વાગે શાહપુર આંબલીપોળમાં અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરમાં પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ સદ્ગુરુવર્ય સ્વામીશ્રી શાસ્ત્રીજી મહારાજશ્રીના પ્રમુખપદે બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાની વ્યવસ્થાપક કમિટીની જનરલ મિટિંગ મળી હતી. તે વખતે સદ્ગુરુ યોગીજી મહારાજ જ્ઞાનજીવનદાસજી, પૂ. સદ્ગુરુ અક્ષરપુરુષોત્તમદાસજી, સદ્ગુરુ કોઠારી શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજી આદિ સભ્યો હાજર હતા અને કમિટીનું કામકાજ શરૂ થતાં સૌએ અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની જય બોલાવી હતી. સેક્રેટરી રસિકલાલભાઈએ ગઈ મિટિંગનો અહેવાલ તથા સૂચનાપત્ર વાંચી સંભળાવ્યાં હતાં. ત્યાર બાદ પ્રગટ બ્રહ્મસ્વરૂપ સદ્ગુરુવર્ય ગુરુહરિ શાસ્ત્રીજી મહારાજે સ્વમુખે પ્રવચન કર્યું, ‘આજથી મારી પ્રમુખ તરીકેની જગ્યાએ-મારા સ્થાને - સદ્ગુરુ શાસ્ત્રી નારાયણ-સ્વરૂપદાસજીની નિમણૂક કરું છું.’ એમ કહી પોતાની પાસે ચાદર હતી તે તેઓશ્રીને ઓઢાડીને નારાયણસ્વરૂપદાસજીને સંબોધીને કહ્યું કે ‘આ યોગી મહારાજ વચનસિદ્ધ અને બહુ પ્રતાપી સંત છે. તેમની છત્રછાયામાં રહી તમારે સત્સંગ દીપાવવાનો છે.’ પછી સદ્ગુરુ પૂજ્ય યોગીજી મહારાજે બે હાથ પૂ. સદ્ગુરુ શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજીના માથે મૂક્યા અને આશીર્વાદ આપ્યા. આ વખતે સૌએ અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની જય બોલાવી સહર્ષ વધાવી લીધા હતા. સ્વામીશ્રી કહે, ‘મારી આજ્ઞા જેમ પાળતા હતા તેમ હવેથી સદ્ગુરુ શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજીની આજ્ઞામાં સૌ રહેજો.’

પછી સૌએ રાજી થઈ હા પાડી કે ‘સૌ આજ્ઞામાં રહીશું.’ સૌએ જય બોલાવી. પછી સેક્રેટરી રસિકલાલભાઈએ નિમણૂકપત્ર વાંચી સંભળાવ્યો હતો. તેમાં પૂજ્ય સદ્ગુરુ સ્વામી શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજી માટે પૂજ્ય સ્વામીશ્રીએ જણાવ્યું કે ‘મારી નીમેલી વ્યવસ્થાપક કમિટીના પ્રમુખ શ્રી સદ્ગુરુ શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજી સદરહુ કમિટીના સભ્ય તરીકે તથા હાલ સારંગપુર અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરના કોઠારી તરીકેની કારકિર્દી અતિ ઉજ્જવળ અને અભ્યુદયશાળી જણાવાથી તેમ જ સારાએ સત્સંગમાં ખૂબ જ ચાહના હોવાથી સર્વે સત્સંગીઓનો મત અને અભિપ્રાય મેળવીને તેમ જ મારી પોતાની પરીક્ષક

શક્તિથી ચકાસી જોઈને તેમની મારી જગ્યાએ આ સંસ્થાની વ્યવસ્થાપક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે નિમણૂક કરી છે.’ સૌ રાજી થયા હતા. અને સ્વામીશ્રીના જયનાદો વચ્ચે સૌએ સહર્ષ વધાવી લીધા હતા.

પરમ ભગવદી પા. ઈશ્વરભાઈ પ્રભુદાસે આ પ્રસંગે પૂજ્ય સ્વામીશ્રી અને નવા નિમાયેલા પ્રમુખ શ્રી સદ્ગુરુ શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજીની પૂજા કરી, ચાદર ઓઢાડી, ભેટ મૂકી, ફૂલહાર પહેરાવ્યા હતા. ત્યાર બાદ પ્રવચન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે સૌને મીઠાઈ પણ તેમના તરફથી વહેંચવામાં આવેલ હતી. બાદ મુક્તરાજ આશાભાઈએ નવા પ્રમુખશ્રીની સફળતા ઇચ્છી હતી અને પૂજન કર્યું હતું. શેઠશ્રી ચંપકલાલભાઈએ અને તમામ સભ્યો, હરિભક્તોએ પૂજન કર્યું હતું. કોઠારી હરિજીવનદાસજીએ આનંદની લાગણી વ્યક્ત કરી કહ્યું કે ‘તમામ સંતમંડળ તરફથી હું નવા પ્રમુખશ્રીને અભિનંદન પાઠવું છું. અને અમારો સંપૂર્ણ સહકાર જાહેર કરું છું.’ બાદ સદ્ગુરુ શાસ્ત્રી નારાયણસ્વરૂપદાસજીએ પ્રવચન કર્યું હતું.

ત્યાર બાદ શેઠશ્રી ચંપકલાલભાઈએ સ્વામીશ્રીને વિનંતી કરી કે ‘આપ ઓછામાં ઓછાં દસ વર્ષ તંદુરસ્ત સ્થિતિમાં સત્સંગનું સુખ આપો.’ ગુરુહરિને આ સંસ્થાના અધ્યક્ષ તરીકે રહી સલાહ આપવા સારાએ સત્સંગ વતી શેઠશ્રી ચંપકલાલભાઈએ અરજ કરી હતી, જે તેઓશ્રીએ રાજી થઈ સ્વીકારી હતી. અને યોગી સ્વામીએ સત્સંગના સાચા સંત અને વડીલ તરીકે પ્રમુખશ્રીને સલાહ, સૂચન આપવા અને જ્ઞાનોપદેશમાં સહાય કરવા વિનંતી કરી હતી જે તેમણે માન્ય રાખી હતી.

આ ઐતિહાસિક અવસરે પૂ. પ્રમુખસ્વામીએ જે પ્રવચન કર્યું હતું એનો અંશ નીચે આપ્યો છે, જેમાં પ્રમુખસ્વામીની અત્યંત નમ્રતાનાં દર્શન થાય છે અને એમણે પદગ્રહણ કર્યા પછી કરેલો સંકલ્પ અને પ્રતિજ્ઞાનો પણ સમાવેશ થાય છે. સ્વામીશ્રીએ પોતાના પ્રતિભાવ પ્રવચનમાં આ પ્રમાણે કહ્યું હતું :

‘મારા જીવનપ્રાણ ગુરુહરિ સદ્ગુરુવર્ય સ્વામીશ્રી શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા પરમ પૂજ્ય યોગી મહારાજ, સદ્ગુરુઓ, સંતવર્યો, પાર્ષદો તથા સમસ્ત સત્સંગીઓ,

‘પૂજ્ય ગુરુહરિ શાસ્ત્રીજી મહારાજે મારા ઉપર મહાન કૃપા કરી મને ઉપકૃત કર્યો છે અને વ્યવસ્થાપક કમિટીના પ્રમુખ તરીકેની જવાબદારીભરી સેવા મને સોંપી છે તે તેઓશ્રીનો મારા ઉપરનો મહાન અનુગ્રહ જ છે.

ગુરુશ્રીએ પિસ્તાલીસ વર્ષ દરમિયાન બોયાસણ, સારંગપુર, ગોંડળ, અટલાદરામાં લાખો રૂપિયાનાં મંદિરો કરી, અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજની મૂર્તિઓ મધ્ય મંદિરે સ્થાપન કરી, આ ભરતખંડમાં ઉપાસનાની પ્રવૃત્તિ કરી, અનેક મુમુક્ષુઓને આત્યંતિક કલ્યાણના આ નિભાવ માટે મહાન માર્ગ ખુલ્લો કરી આપેલો છે, અને તે મંદિરોની મિલકતો સંપાદન કરી, કાલાંતરની પુષ્ટિ માટે વ્યવસ્થા કરી છે; જેને માટે આપણે તમામ આશ્રિતો, તેઓશ્રીના અતિશય ઋણી છીએ. હવેથી તે સંસ્થાનાં મંદિરોના વહીવટ માટેની જવાબદારી મારી તેમજ કમિટીના સભ્યો, તમામ સંતો, તેમજ બધા જ અધિકારીઓની છે. તો હવે આપણે બધાએ તન, મન, ધનથી સેવા કરી આ સંસ્થાને પૂર્ણ વિકાસવાન બનાવવાની છે; અને ગુરુહરિના ઉપદેશનો પ્રચાર જગતભરમાં પ્રસરે તે માટે પણ સૌએ સેવા કરવાની છે.

આજના મંગલ દિને હું મારા અંતઃકરણથી ગુરુહરિને નમ્ર પ્રાર્થના કરું છું કે, મારામાં જે શક્તિ, જ્ઞાન અને પ્રેરણા છે તે બધું જ આપે આપેલું છે. અત્યાર સુધીનું મારું ત્યાગાશ્રમી જીવન આપ દયાળુની સેવામાં જ વિતાવ્યું, હવે આ ભગીરથ સેવા કરવાની આજ્ઞા આપે જે મને કરી છે તે માટે સંપૂર્ણ શક્તિ અને બળ આપશો તેમજ આપના સમગ્ર આશ્રિતો તન, મન, ધનથી સુખિયા રહે, આ લોકમાં તેમને કોઈ પ્રકારનું કષ્ટ કે દુઃખ ન આવે અને સ્વામી શ્રીજીનું ભજન કરી અંતે અક્ષરધામમાં નિવાસ કરે, તેવો આશીર્વાદ માગું છું. વળી ભૂલેચૂકે પણ અક્ષરપુરુષોત્તમ મહારાજનું નામ લે તેને પણ આપ આપના પ્રૌઢ પ્રતાપ વડે અક્ષરધામ બક્ષિસ આપશો.

હું આજે આપ ગુરુશ્રી તેમ જ આ સભા સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, મારું કર્તવ્ય બરાબર બજાવી આપની સંસ્થાને, મારા દેહની પરવા કર્યા સિવાય પૂર્ણ રીતે વફાદાર રહી, આપનો કૃતકૃત્ય બનીશ. આપે આ અક્ષરપુરુષોત્તમ જ્ઞાનરૂપી બગીચો ખીલવ્યો છે, તેની પૂરતી રીતે અભિવૃદ્ધિ થાય, તેના માટે હું દરરોજ સંપૂર્ણ કાળજી અને ખંત રાખી, સેવા કરી, સમગ્ર સત્સંગના આશીર્વાદ મેળવવા અભિલાષા રાખું છું તે આપશ્રી પૂર્ણ કરશો. મારા તમામ સત્સંગ હિતનાં સેવાનાં કાર્યોમાં પૂજ્ય યોગી મહારાજ, સદ્ગુરુઓ, વડીલ સંતો, પાર્ષદો તેમજ તમામ આશ્રિતોને પણ હું ખાસ શુદ્ધ હૃદયથી વિનંતી કરું છું કે આપ સૌ મને સંપૂર્ણ સહકાર આપશો, જેથી આ મહાન સેવા કરવા હું શક્તિમાન બનું.

આજના પ્રસંગે મારા ઉપર જે શુભ લાગણી કમિટીના સભ્યો, સંતો તેમજ

તમામ સત્સંગીઓએ બતાવી છે તે બદલ મારા અંતરના ઊંડાણથી આપ સૌનો ઉપકાર માનતાં આનંદ થાય છે. અને સત્સંગહિતનાં સેવાનાં કાર્યોમાં, આપ સૌ મને સહકાર આપી, સેવાનું બળ આપશો, તેવી શુભેચ્છા રાખું છું.

અંતમાં પૂજ્ય ગુરુહરિ તંદુરસ્ત રહી આપણને અખંડ સુખ શાંતિ આપે અને દીર્ઘાયુ રહે તે માટે પ્રાર્થના.'

સંસ્થાના પ્રમુખને કેટલી વિશાળ સત્તાઓ હોવા છતાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજને એનું લેશ પણ વળગણ નથી. પ્રમુખ થયા પછી એ જ સમારંભને અંતે, એ જ મકાનના એક ભાગમાં એ વાસણ ઊટકવા બેસી ગયા હતા. સ્વામીશ્રીએ સત્તાને સેવામાં પલટી નાખી છે.

૬. સ્વામી અને સંતો

ગુણાતીત પરંપરા અક્ષુણ્ણ છે...

ગુણાતીત સ્વામી જ બોલ્યા હતા, ‘હું તો ચિરંજીવ છું...’

અને યોગીજી મહારાજે એ પરંપરા સમજાવતાં કહ્યું હતું : ‘બાપનો વંશ દીકરો. મહારાજનો વંશ સત્પુરુષ...’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના અક્ષરવાસ સમયે એમણે કહ્યું હતું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ ગયા જ નથી...’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ યોગીજી મહારાજ દ્વારા પ્રગટ હતા.

એમણે વારંવાર કહ્યું હતું : ‘મારામાં અને યોગી મહારાજમાં રોમ માત્રનો ફેર નથી.’

અને યોગીજી મહારાજે પણ એવી જ વાત કરી : ‘હવે અમારું કામ પ્રમુખસ્વામી કરશે... પ્રમુખસ્વામી અમારું સર્વસ્વ છે.’

આ વાત કંઈ સિદ્ધ કરવાની બાકી ન હતી. યોગીજી મહારાજે પોતે જ પાછલાં વર્ષોમાં અનેક વાર વિવિધ રીતે આ અણસાર આપ્યો હતો.

અને પ્રમુખસ્વામી મહારાજના આ સ્વરૂપની ઓળખ સદ્ગુરુ સંત સ્વામીએ યોગીજી મહારાજના અંતિમ સંસ્કાર પછી પોતાના સંદેશામાં આમ કહીને આપી : ‘સ્વામી ગયા જ નથી. પ્રમુખસ્વામી દ્વારા પ્રગટ જ છે. માટે કોઈ શોક કરશો નહીં. ગુણાતીતાનંદ સ્વામીનો સંકલ્પ હતો કે પાંદડે પાંદડે

સ્વામિનારાયણનું ભજન કરાવવું. યોગીજી મહારાજનો પણ આ સંકલ્પ હતો તે પ્રમુખસ્વામી દ્વારા રહીને પૂરો થશે.’

યોગીજી મહારાજની અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા પછી સૌ શોકમગ્ન મને બેઠા હતા. પ્રમુખસ્વામી ભંડાર સામેના ઝાડના ઓટે બેઠા હતા ત્યાં જ અચાનક એ બોલી ઊઠ્યા : ‘યોગીજી મહારાજ આપણને સત્સંગની સેવાનું કામ સોંપી ગયા છે એ સેવામાં તમે સૌ ગુરુભાઈઓ આજ સુધી જેમ સાથ આપતા હતા તેમજ હવે પછી પણ મને સાથ આપશો. સૌએ સાથે મળીને કામ કરવાનું છે.’

સંતો આ સાંભળીને ચોંકી ઊઠ્યા. એમણે કહ્યું : ‘સ્વામી ! આપ તો ગુરુ છો. આપણે ગુરુભાઈ શાના ? આપ ગુરુ અને અમે શિષ્ય. અમારે તો આપની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવાનું. યોગીજી મહારાજે તો આપનો જ નિર્દેશ કર્યો છે. તેથી અમારે આપને પ્રાર્થના કરવાની છે કે જેવી રીતે યોગીજી મહારાજ સુખ આપતા, અમારું ધ્યાન રાખતા, અમને આગળ વધારતા અને અમારી નબળાઈઓ માફ કરતા તેમ આપ પણ કરશો.’

તા. ૨૩-૧-૧૯૭૧ના રોજ યોગીજી મહારાજ ધામમાં ગયા એ પછી એક મહિને એટલે કે તા.૨૨-૨-૧૯૭૧ના રોજ સવારે મહેળાવમાં પારાયણનો આરંભ થયો. આ ઐતિહાસિક પારાયણનો આપણે અહીં સહેતુક ઉલ્લેખ કરીએ છીએ. આ પારાયણમાં તા. ૨૩મીએ સમર્થ અને જ્ઞાની સદ્ગુરુ સંતસ્વામીએ એક ઘણી અગત્યની અને માર્મિક વાત કહી હતી. એમણે કહ્યું હતું : ‘રામાનંદ સ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને નાની વયમાં ધર્મધુરા સોંપી ત્યારે જે દૈવી જીવ હતા તે એમાં ભળી ગયા પણ રુચિ બહારનો રઘુનાથ નોખો પડ્યો. આપણા સત્સંગમાં આજે એવા કેટલાક છે. પણ આપણે સમજી લેવું જોઈએ કે સત્સંગના ઘણી આપણને નથી કર્યા, પ્રમુખસ્વામીને કર્યા છે માટે તેમાં ભળી જવું. તેમાં હેત કરવું. તેમને સાથ આપવો એ જ જ્ઞાન છે. કોઈએ વાડા બાંધવા નહીં, ને કોઈ બાંધે તો તેને પ્રોત્સાહન આપવું નહીં. યોગીજી મહારાજે કહ્યું, ‘નારાયણ સ્વામી દ્વારા મારા સંકલ્પો પૂરા થશે.’ જે મોભી થાશે તેને માથે સો ખીલા ! વાંસ-વળીને એક જ ખીલો વેઠવાનો આવે. મોટા થવાનું સહેલું નથી. આપણે સૌ ગુણાતીત છીએ એમ સમજવું ને સંપીને રહેવું. રુચિ સારી રાખવી. જે કોઈ જુદા પડે છે, તે અસમાસ કરે છે. પોતાનાં માનપૂજા સારાં લાગે છે પણ એથી સ્વામીશ્રીને સારું નથી લાગતું...’

અહીં આપણે બીજી એક સત્ત્વશીલ અને મનુષ્યસ્વભાવની વાત કરવી છે. એમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજની અવગણનાની વાત નથી, એમના પ્રત્યે આદર કે પૂજ્યભાવના અભાવની વાત નથી. આપણે જે વાત કરવી છે એ એટલી બધી માનવીય છે કે એની છાયામાં આવેલા સંતો રજમાત્ર દોષને પાત્ર નથી. એ વાત છે માત્ર એક મનોવૈજ્ઞાનિક વલણની.

જે સંતોએ યોગીજી મહારાજ સાથે લોહીના લય જેવો યોગ સાધ્યો હતો, જેમણે પોતાનાં હૈયાં અને દિમાગ યોગીજી મહારાજને સમર્પિત કરી દીધાં હતાં એમને પોતાના ચિત્તમાં અહર્નિશ રમી રહેલી યોગીમહારાજની માનસી મૂર્તિને ખસેડીને પ્રમુખસ્વામી મહારાજની મૂર્તિને પ્રસ્થાપિત કરવાનું અઘરું લાગતું હતું. આ સંતો પ્રખર વિદ્વાન હતા. ગુણાતીતપ્રથાના ભારે વેત્તા હતા. ખુદ યોગીજી મહારાજે કહેલા શબ્દો અને એમના સંકલ્પ પણ એ સારી રીતે જાણતા હતા, એ પ્રમાણે ચાલવા ઈચ્છતા પણ હતા, નિષ્ઠાનો કશો અભાવ નહોતો છતાં મન ઉદાસીન હતું...

અલબત્ત, એ લાગણી થોડા સમય પૂરતી હતી એ કોઠારી ભક્તિપ્રિય સ્વામીના આ શબ્દો પરથી સહેજે સમજી શકાશે : ‘બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજના યોગમાં રહેતાં એવી એક મનમાં દૃઢતા હતી કે યુવકોના માનસને આકર્ષવું, તેની સાથે હેત કરીને ધર્મ, નિયમ, ભક્તિને માર્ગે વાળવાનું કાર્ય એકમાત્ર યોગીજી મહારાજ કરી શકે તેમ છે. તે વિના બ્રહ્માંડમાં કોઈ પુરુષ એવું કાર્ય કરી શકશે નહિ.

‘યોગીજી મહારાજના અક્ષરવાસ બાદ, યોગીજી મહારાજે જેમને શાસ્ત્રીજી મહારાજનું સ્વરૂપ કહીને અને પોતાનું સર્વસ્વ છે એ રીતે બિરદાવીને પ્રમુખસ્વામી મહારાજનો નિર્દેશ કરેલ તેથી પ્રમુખસ્વામી મહારાજને વિષે મનનું જોડાણ કર્યું. છતાં શરૂઆતમાં એ ભાવ રહેતો કે યોગીજી મહારાજ એ યોગીજી મહારાજ; એમના જેવું મનનું આકર્ષણ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ નહિ કરી શકે. પણ ટૂંક સમયના અનુભવમાં જ પ્રમુખસ્વામી મહારાજે મનની એ ભ્રમણા દૂર કરી.’

ત્યાગવલ્લભ સ્વામીએ પણ એ જ વાત આ રીતે કરી છે : ‘શરૂઆતમાં તો યોગીજી મહારાજની સ્મૃતિ થતી, પણ વિચરણ દરમ્યાન સ્વામીશ્રી સાથે ભેગા થવાનું પણ થતું ત્યારે તેમની અંગત સેવાનો લાભ પણ મળતો. યોગીજી મહારાજની અંગત સેવા તક મળે ત્યારે કરતો તે પ્રમાણે સ્વામીશ્રીની પણ

કરવા લાગ્યો. તે રીતે તેમના પ્રત્યે વધુ હેત થતું રહ્યું.’

મહંત સ્વામીએ આ રીતે કહ્યું હતું : ‘યોગીબાપા ધામમાં ગયા પછી થયું, ખેલ ખલાસ ! હવે ખેલ ખતમ ! પણ પ્રમુખસ્વામીએ ધીમે ધીમે એવો ઉપાડ કર્યો કે ખબર જ ન પડી. એમાં જોડાઈ જવાયું...’

પ્રમુખસ્વામીની અમીછાયામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજના દીક્ષિત સંતોએ શાસ્ત્રીજી મહારાજની કે યોગીજી મહારાજના દીક્ષિત સંતોએ યોગીજી મહારાજની ઊણપ કદીયે અનુભવી નથી. સૌએ પ્રમુખસ્વામીમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજને વિલસતા નીરખ્યા છે, અનુભવ્યા છે. સંતસ્વામી વારંવાર કહે છે : ‘પ્રમુખસ્વામી દ્વારા તે બન્ને સ્વરૂપો પ્રગટ જ છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજના સંતો, યોગીજી મહારાજના સંતો કે પ્રમુખસ્વામીના સંતો એવો કોઈ ભેદ જ ઊભો થતો નથી, કારણ કે સૌના ગુરુ એક જ છે.

ઉપર જણાવ્યા તે સંજોગો અસાધારણ નથી. કોઈ સત્સંગીઓએ પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં પોતાની રુચિ જોડવામાં ઉદાસીનતા સેવી હોય તો એમાં પ્રમુખસ્વામી નિમિત્ત નથી; પણ એ ઉદાસીનતાને ઉત્સાહમાં ફેરવવામાં પ્રમુખસ્વામી કારણરૂપ જરૂર છે.

જ્યાં જ્યાં માનવ સમુદાય છે ત્યાં ત્યાં આ પ્રકારના મનુષ્ય સ્વભાવનું દર્શન થયા વિના રહેતું નથી. કોઈ પણ ક્ષેત્ર હોય - ધર્મ, કેળવણી, વહીવટ કે ગમે તે, એક અત્યંત શક્તિશાળી અને લોકપ્રિય વ્યક્તિની વિદાય પછી બીજી વ્યક્તિનું એ પદ પર આરોહણ થાય ત્યારે એની ખરી કસોટી થાય છે. આવા સંજોગોમાં લોકસમુદાય પર છવાઈ જવાનું કામ લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું છે. સાચા સંત આ માટે પ્રયત્ન કરતા નથી, એમના પ્રભાવબળે એ કામ થયા કરે છે. પ્રમુખસ્વામીની બાબતમાં પણ એ જ થયું. કશા અપવાદ વગર પ્રમુખસ્વામી લોકહૈયે છવાઈ રહ્યા.

પણ આ શી રીતે બન્યું ?

એનો એક જ જવાબ - સંતો અને સર્વ સત્સંગીઓ માટેનો સ્વામીશ્રીનો અનરાધાર પ્રેમ. સંતોના યોગક્ષેમનું એમના હૈયે સતત ચિંતન. સંતોની નિરામયતા માટેની એમની સતત કાળજી અને એમાંય સૌથી વિશેષ તો નાનામાં નાના સંતોની મોટામાં મોટા સંત જેટલી જ કાળજી.

સ્વામીશ્રીના આ મહાન વિભૂતિ અંશનું ગુણકથન કરવા બેસીએ તો પાર આવે એવું નથી પણ એના પરિચય પૂરતી થોડી ઘટનાઓ તરફ નજર કરીએ.

જ્યારે જ્યારે સ્વામીશ્રી સારંગપુર પધારે ત્યારે એ અને સંત સ્વામી અરસપરસ અચૂક દંડવત્ પ્રણામ કરે. પરંતુ ઈ.સ. ૧૯૮૦માં જ્યારે સ્વામીશ્રી સારંગપુર પધાર્યા ત્યારે સંત સ્વામી કેડના મણકાના અત્યંત દુખાવાના કારણે ઊભા પણ રહી શકતા ન હતા. એટલે સ્વામીશ્રીએ અગાઉથી એમને દંડવત્ પ્રણામ ન કરવાનું કહેવડાવ્યું. પ્રમુખસ્વામીએ તો પાસે જઈને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા જ. એક વડીલ સંત પ્રત્યે આવું માન દાખવતા સ્વામીશ્રી કોના હૈયે ન વસે ?

ઈ.સ. ૧૯૮૫માં સંત સ્વામીની તબિયત બગડી ત્યારે એમની સારવાર માટે સ્વામીશ્રીએ એમને મુંબઈ તેડાવ્યા. સ્વામીશ્રી દરરોજ સંત સ્વામીની ખબર કાઢવા જતા. એક દિવસ સ્વામીશ્રી શરતચૂકથી ઉપલા માળે ઉતારે પહોંચી ગયા. સ્મૃતિ થતાં તરત પાછા નીચે ઊતરીને સંત સ્વામીની ખબર કાઢી. આવું છે સ્વામીશ્રીનું વડીલ સંતો પ્રત્યેનું માનભર્યું વર્તન.

ઈ.સ. ૧૯૮૪માં ગોંડળ મંદિરના મહંત બાલમુકુન્દ સ્વામીનું કિડનીમાંની પથરીનું ઓપરેશન રાજકોટમાં કરાવવામાં આવ્યું. પરંતુ કારણવશાત્ એમની તબિયત અત્યંત ગંભીર બની ગઈ. સ્વામીશ્રીએ એમને તાત્કાલિક મુંબઈ તેડાવી લીધા. બાલમુકુન્દ સ્વામી મુંબઈ પધારે એ પહેલાં એમણે ડૉ. કિરણ દોશીને સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા તૈયાર રાખવા જણાવ્યું. અને જ્યારે એમ્બ્યુલન્સ વાન મંદિરે આવી પહોંચી ત્યારે એ સામે ગયા. બાલમુકુન્દ સ્વામીના કપાળમાં ચાંદલો કર્યો. સાથે ઠાકોરજી હતા. એમનાં દર્શન કરાવતાં કહે, ‘ઠાકોરજીનાં દર્શન થઈ ગયાં, હવે સારું થઈ જશે. હોસ્પિટલ પહોંચી જાવ. મહારાજ રક્ષા કરશે.’

સ્વામીશ્રી બાલમુકુન્દ સ્વામીની ખબર કાઢવા હોસ્પિટલમાં પધાર્યા હતા. જ્યારે એમને મંદિરે પાછા લાવ્યા, ત્યારે તો રોજ નિયમિત રીતે ખબર કાઢતા.

અટલાદરાના વૃદ્ધ સંત ચતુર્ભુજ સ્વામીની બંને કિડની કામ કરતી બંધ થઈ ગઈ હતી. ડાયાલિસીસના આધારે શરીર ટક્યું હતું. ચતુર્ભુજ સ્વામી કહે, ‘મારી હવે જરૂર નથી. સેવા થઈ શકે એમ નથી. માટે ડાયાલિસીસ બંધ કરાવી દો.’ સ્વામીશ્રીએ પ્રેમપૂર્વક કહ્યું : ‘ચાલુ રાખો. તમારા માટે બે ગામડાં વધારે ફરીશું.’ એ પછી એક વર્ષ સુધી ડાયાલિસીસ ચાલુ રહ્યું.

ઈ.સ. ૧૯૮૨માં સારંગપુરમાં નાના સંત યોગમુનિ સ્વામીને સેવા કરતાં

પગમાં વાગ્યું અને એમાં પાક થયો. મહિનો પથારીમાં રહેવું પડ્યું. આ દરમ્યાન સ્વામીશ્રીની તબિયત પણ સારી નહોતી એટલે એ સારંગપુરમાં જ હતા. સ્વામીશ્રી આ નાના સંતને દર્શન દેવા પધારતા. પગે હાથ ફેરવતા અને પૂછતાછ કરતા.

આમ, સ્વામીશ્રી બીમાર સંતોને અચૂક મળે. એમની તબિયતની ઝીણવટભરી ખબર મેળવતા રહે... બિછાનામાં સૂતેલા સંતના હૈયે ટાઢક વળે અને દર્દમાં ઘણી રાહત થઈ જાય.

સ્વામીશ્રીને નાની નાની બાબતોમાં પણ સંતોનો કેટલો બધો ખ્યાલ ! એક વખત ગઢડામાં ડૉક્ટર સ્વામી અને નરેન્દ્રપ્રસાદ સ્વામી સ્વામીશ્રીને મળવા એમના ઓરડામાં ગયા. ઓરડામાં દાખલ થતાંની સાથે જ લાઈટ ગઈ. સ્વામીશ્રીએ બંને સંતોને બોલાવ્યા અને બેસાડ્યા. વાતચીત ચાલી. વચ્ચે અચાનક લાઈટ આવી ત્યારે જોયું તો સ્વામીશ્રીએ પોતાનું આસન તે બંને સંતો માટે પાથરી દીધું હતું અને પોતે નીચે બેઠા હતા !

એક વખત સ્વામીશ્રી નડિયાદમાં મંદિરે દર્શન માટે પધાર્યા. તે વખતે દંડવત્ પ્રણામ કરવા એ નમ્યા. શિયાળાની ઠંડીને કારણે ફરસ ઠંડી થઈ ગઈ હતી. સર્વમંગલ સ્વામીએ તરત પોતાની શાલ પાથરી દીધી જેથી સ્વામીશ્રીને ઠંડી ન લાગે. સ્વામીશ્રી ઊભા રહી ગયા, બોલ્યા : ‘શાલ પાથરી, પણ તમે ખુલ્લા થયા. લ્યો, અમારું ગાતરિયું ઓઢો.’ એમ કહી પોતાનું ગાતરિયું સર્વમંગલ સ્વામીને ઓઢાડ્યું.

ઈ.સ. ૧૯૮૦માં નૈરોબીના કેન્યાટા કોન્ફરન્સ હોલમાં મુખ્ય સભા પ્રસંગે નારાયણમુનિ સ્વામી અને એક સંત તૈયારી માટે અગાઉથી ગયેલા. સ્વામીશ્રીને ખબર હતી કે આ બંને સંતો જમ્યા વગર ગયા છે. બીજે દિવસે એકાદશીનો ઉપવાસ હતો. વ્યવસ્થામાં ગયેલા આ બે સંતો જમ્યા વગર ન રહે એની ચિંતા સ્વામીશ્રીએ કરી હતી. એમણે આ સંતોને ઉતારે જવા ગાડીની વ્યવસ્થા રખાવી જ હતી અને ભોજન પણ ખાસ ઢંકાવી રાખ્યું હતું. સભાની વ્યવસ્થા પૂરી થતાં સ્વામીશ્રીએ આ બે સંતોને ગાડીમાં ઉતારે પહોંચી જઈને ભોજન લેવાનો આગ્રહ રાખ્યો.

સ્વામીશ્રીના સંતો માટેના વાત્સલ્યભાવની ઘણી વાતોમાંથી એકની નોંધ અહીં કરી લઈએ. ઈ.સ. ૧૯૮૮ની સ્વામીશ્રીની વિદેશયાત્રામાં નિર્ભયસ્વરૂપ સ્વામી અંગત સેવામાં હતા. એક દિવસ એટલાન્ટામાં આખા દિવસના ભરચક કાર્યક્રમથી સ્વામીશ્રી ખૂબ થાકી ગયા હતા. સાથેના સંતો પણ થાક્યા હતા. રાત્રે લગભગ સાડા બાર પછી સ્વામીશ્રી આરામમાં પધાર્યા. નિર્ભયસ્વરૂપ સ્વામી સ્વામીશ્રીના પલંગ પર બેસી એમનું શરીર દાબતા હતા. સ્વામીશ્રી થોડી વારમાં પોઢી ગયા. આખા દિવસના થાકને લીધે નિર્ભય સ્વામી સ્વામીશ્રીની કેડ પર જ માથું ટેકવીને ક્યારે નિદ્રાવશ થયા એની એમને પોતાને જ ખબર ન રહી.

રાતના સ્વામી પડખું ફેરવવા ગયા ત્યારે એમને ખ્યાલ આવી ગયો હશે કે નિર્ભય સ્વામી કેડ ઉપર માથું ટેકવીને સૂઈ ગયા છે. એટલે ધીમેથી સહેજ પડખું ફેરવીને એમણે નિર્ભય સ્વામીનું માથું ખૂબ હળવાશથી પોતાના બે હાથમાં લઈને, નિર્ભય સ્વામી જાગી ન જાય એની સાવધાનીભરી કાળજી લઈને પલંગ પર જ ગાદલા ઉપર ટેકવી આપ્યું. સહેજ સળવળાટ થતાં નિર્ભય સ્વામી જાગી ગયા. પણ સ્વામીશ્રીએ પોતે સહેજ આઘા ખસીને પ્રેમથી નિર્ભય સ્વામીને કહ્યું : ‘થાક્યો લાગે છે. લે, અહીં જ સૂઈ જા.’

સ્વામીશ્રીનો સંતો માટે જેટલો ઊંડો પ્રેમ છે એટલી જ એમના માટે ક્ષમાની લાગણી અગાધ છે. એક વખત બોચાસણમાં સર્વમંગલ સ્વામીએ સ્વામીશ્રીને પ્રશ્ન કર્યો : ‘આપ અમને આટલા બધા સારા અને ઊંચા આદેશો આપો છો છતાં અમે એ રીતે વર્તી શકતા નથી એ બાબતનો આપને ખરખરો થતો નથી ?’

સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘ખરખરે મેળ પડે એમ ક્યાં છે ? જીવ એ જીવ છે. મૂળ તો એ ભગવાનના માર્ગે આવ્યો છે. શ્રીજીમહારાજે પણ મોટી દૃષ્ટિ રાખી છે. એમ કરતાં બ્રહ્મરૂપ થઈ જશે. જોગમાં આવ્યા એ જ મોટી વાત છે.’

કલકત્તાથી એક સંત સંજોગોવશાત્ ત્યાગાશ્રમ છોડી જતા રહ્યા હતા. અમદાવાદમાં એ જ્યારે સ્વામીશ્રીને મળ્યા ત્યારે એમની ભૂલના એકરારના પ્રત્યુત્તરમાં સ્વામીશ્રીએ ક્ષમાની લાગણીથી કહ્યું : ‘આ તો તૈં શું ભૂલ કરી, પણ આના કરતાં અનંતગણી ભૂલ હું માફ કરી શકું તેમ છું. કાંઈ નહિ, હવે મંદિરે આવજે-સાચા ભાવથી.’

સ્વામીશ્રી ગ. પ્ર.ના દુઝમા વચનામૃતનો સંદર્ભ ટાંકીને કહેતા : ‘ભગવાન અને સંત કોઈનો ચોપડો રાખતા નથી. રાખે તો કોઈનું કલ્યાણ ન થાય. એ ગુના સામે જોતા નથી.’

મંદિરમાં અનેકવિધ પ્રવૃત્તિ. ઠાકોરજીની પૂજા, ભંડાર, પ્રસાદનો કોઠાર, દૂધ-ધીનો કોઠાર, ગૌશાળા-ખેતી, ઈલેક્ટ્રિક વિભાગ, ઉતારા વિભાગ - આ બધા વિભાગો અને પ્રવૃત્તિઓમાં સંતો સેવા કરતા હોય, સ્વામીશ્રી અચાનક જ જે તે વિભાગની મુલાકાત લે, તે વિભાગમાં સેવા કરતા સંતોને મળે, બધી વિગતો પૂછે, કોઈ મુશ્કેલી હોય તો દૂર કરે, ખામી હોય તો ટકોર પણ કરે, ઠાકોરજીનાં દર્શન કરતાં વાઘા વ્યવસ્થિત કરાવી પૂજારીને સ્મૃતિ આપે. ક્યારેક ભંડારમાં રોટલી વણવા પણ બેસી જાય. તો ક્યારેક ગૌશાળામાં દૂધ દોહવા પણ બેસી જાય. સંતોએ દોરેલાં ચિત્રોને કે તૈયાર કરેલા શિલ્પને ધ્યાનથી નીરખી સુધારા સૂચવે. સંસ્થાના પ્રકાશન વિભાગમાં, પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પધારી પ્રકાશનો તથા છાપકામનાં મશીનો જુએ અને પૂછપરછ કરે. સંસ્થા તરફથી કીર્તનોની કેસેટ તથા વીડિયો કેસેટ પ્રકાશિત કરતા ‘આકૃતિ-વાણી’ વિભાગમાં પણ પોતે ઊંડો રસ લઈને સંતોને પ્રેરે.

સંતોએ કરેલી સેવા માટે એમનાં યશોગાન કરતાં સ્વામીશ્રીની જીભ કદી સુકાતી નથી.

અમદાવાદમાં પ્રેમાભાઈ હોલમાં ભગવાન સ્વામિનારાયણ દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવમાં સેવા કરનાર મુખ્ય કાર્યકરોને સ્મૃતિભેટ આપતી વખતે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું : ‘સંતોએ આ મહોત્સવની સેવા કરી છે પણ એમને શું આપવું ? તેમને તો કરોડ કરોડ વંદન કરું તો પણ ઓછાં છે. સંતોના પીઠબળથી આ થયું. મહંત સ્વામી, ડોક્ટર સ્વામી, ઈશ્વર સ્વામીના ગહન વિચારથી આ દીપી ઊઠ્યું. હું તો કેવળ ગાડીમાં ફરતો, ખુરશી શોભાવતો.’

અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવના અંતિમ દિવસે સંતઆશ્રમમાં યોજાયેલ સંતોની સભામાં : ‘આપ સૌએ ખૂબ સેવા દાખડો કર્યો છે. અમારું મસ્તક નમે એવી સેવા...’ બોલતાં સ્વામીશ્રીનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો હતો.

ગોંડલ સંત શિબિરમાં અંતિમ આભાર વ્યક્ત કરતાં એમણે કહ્યું હતું :

‘તમને બધાને મારા માટે પ્રેમ છે તો બધો યશ મને આપો છો પણ એ યશ તમારો છે. અને હું તો એક ખાલી નિમિત્ત છું. સિંહને લઈને જંગલ અને જંગલને લઈને સિંહ, મોરને લઈને પીંછાં અને પીંછાંને લઈને મોર, એમ આપ બધા જો સાથે ન હો તો કાંઈ કાર્ય થઈ શકે નહિ.’

સ્વામીશ્રી સારાચે સંત સમૂહને આ રીતે યશ આપતા રહે છે. એટલું જ નહીં પણ દરેક સંતની શક્તિ અને સેવાની અલગ અલગ - વ્યક્તિગત નોંધ લઈને જાહેરમાં બિરદાવતા રહે છે.

સંતો માટેનો આવો અગાધ પ્રેમ દ્વિગુણિત થઈને સંતો તરફથી એમને મળી રહે એમાં કશી આશ્ચર્યની વાત નથી.

અને એ પ્રભાવથી સ્વામીશ્રીએ, સંતોનાં હૃદયમાં યોગીજી મહારાજનું જે સ્થાન હતું એ જ સ્થાનમાં યોગીજી મહારાજની સાથે જ વાસ કર્યો.

૭.

ગુરુભક્તિ

પોતે નહીં, શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીબાપા જ !

ક્યાંક પોતાની પ્રશંસા કે યશોગાન સાંભળવાનો અણસાર આવે કે તરત પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પોતાની જાતને એમાંથી સંભાળપૂર્વક ખસેડી લે અને બધો યશ પોતાના ગુરુવર્યોને સમર્પિત કરી દેવાનું વલણ રાખે. એમનો હંમેશનો ભક્તિભાવભર્યો આ આગ્રહ. એમાંય પોતાના ગુરુ શાસ્ત્રીજી મહારાજ કે યોગીજી મહારાજની હયાતીમાં એમણે પોતાના મહત્વને હંમેશાં કચડી નાખ્યું હતું.

એક વખત યોગીજી મહારાજની હયાતીમાં સેવક પ્રગટ ભગતે પ્રેમવશ પ્રમુખસ્વામીનો ફોટો પોતાની પૂજામાં રાખ્યો હતો. તે એકવાર સ્વામીશ્રીના જોવામાં આવ્યો. અને એક પણ ક્ષણનો વિલંબ કર્યા વગર એમણે જાતે જ એ ફોટો ઉઠાવી લઈને ફાડીને ફેંકી દીધો. પ્રગટ ભગત તો સ્વામીશ્રીની આ ચેષ્ટાથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા. સ્વામીશ્રીએ તેમને ઠપકો આપતાં કહ્યું : ‘યોગીજી મહારાજ હોય ત્યાં સુધી કોઈનો ફોટો ન રખાય...’

પ્રમુખસ્વામી મહારાજની ગુરુભક્તિ અનન્ય છે. એમણે પોતાની હસ્તીને શ્રીજીમહારાજ તેમ જ પોતાના બે ગુરુવર્યો શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજમાં ઓગાળી દીધી હતી. અને હજુય પોતાનાં સર્વ કાર્યનો યશ એ હંમેશાં પોતાના ગુરુને ચરણે ધરી દે છે. પોતે જે કંઈ કરી શકે છે એ પોતાના બે

ગુરુઓની કૃપાદષ્ટિથી જ થાય છે એવું સહેજ પણ સંકોચ વગર એ કહે છે.

એમની આ લાગણી અનેક રીતે વ્યક્ત થાય છે. સારંગપુરના ટાવર ઉપર પોતાનું નામ રાખવાની દરખાસ્ત આવે કે ગોંડલમાં હાઈસ્કૂલ સાથે પોતાનું નામ જોડવાનો આગ્રહ થાય ત્યારે સ્વામીશ્રીનો ઉદ્ગાર આ હોય - ‘મારું નહીં, શાસ્ત્રીજી મહારાજ અથવા યોગીબાપાનું જ નામ રાખો.’ ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા’ના બાલકૃષ્ણન્ જેવા કોઈ પત્રકાર પૂછે, ‘આપના તરફ યુવાનો કેમ આકર્ષાય છે ?’ તો સ્વામીશ્રીનો આ જવાબ હોય, ‘અમારા ગુરુ યોગી મહારાજની સાધુતા અને પ્રેમ એ જ કારણ.’ બાળમંડળનો કોઈ બાળક પૂછી બેસે, ‘તમને બધા બાપા કેમ કહે છે ?’ તો સ્વામીશ્રીનો જવાબ તૈયાર હોય - ‘યોગીબાપાના આશીર્વાદ મળ્યા એટલે બાપા થઈ ગયા.’ પ્રશ્નોત્તરીમાં કુતૂહલથી કોઈ પ્રશ્ન કરે, ‘આપનો વિશેષ અનુભવ કહેશો ?’ સ્વામીશ્રી કહે, ‘ભગવાન અને શાસ્ત્રીજી મહારાજ, યોગીજી મહારાજ જેવા પવિત્ર ગુરુ મળ્યા એ જ મોટો અનુભવ.’ કેનેડાના નરેશભાઈ જેવા યુવાન સ્વામીશ્રીની આયોજનશક્તિ વિશે અહોભાવ વ્યક્ત કરે એટલે સ્વામીશ્રી કહે, ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજની કૃપા, યોગીજી મહારાજની દષ્ટિ થઈ તે ચાલ્યા કરે છે.’ નાયગરાનો ધોધ જોયા પછી સ્વામીશ્રી લંડનના યુવકમંડળને પત્રમાં લખે, ‘મહારાજ, સ્વામી અને યોગીબાપા એ ત્રણ અજાયબીઓ જેવી બીજી એકેય નથી. આ જોયા પછી બીજું કંઈ જોવા જેવું નથી.’ સંપ્રદાયના સંતોને જોઈને એમના મનમાં એક અહોભાવ પ્રગટી ઊઠે - ‘યોગીબાપાના સંકલ્પે આ કેવા સાધુ થઈ બેઠા છે ! હું તેમને કેવી રીતે રાજી કરી શકું ?’ સંતો-પાર્ષદો સાથેની ચર્ચામાં કોઈ સંત પૂછે, ‘પ્રવૃત્તિમાં શાંતિ કેવી રીતે રહે છે ?’ અને સ્વામીશ્રી જવાબ આપે છે, ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજની કૃપાથી અખંડ શાંતિ વર્તે છે.’ બાળમંડળના સંચાલકોને શીખ આપવાની હોય તો કહે, ‘બાળકોમાં યોગીબાપાનાં દર્શન કરો.’ સત્સંગી યુવાનોને સલાહ આપવાની હોય તો કહે, ‘જોગીબાપા જેમ રાજી થાય એ રીતે કાર્ય કરવા તત્પર રહેવું.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજની સ્મૃતિ અન્ય વ્યક્તિઓને કરાવવાની એમની એક અનોખી રીત જાણવા જેવી છે. ઈ.સ. ૧૯૮૭માં એક સવારે સ્વામીશ્રી સારંગપુરમાં બગીચામાં વૉર્કિંગ કરી રહ્યા હતા. સ્વામી બ્રહ્મપ્રકાશદાસ જે બે દિવસથી સારંગપુર આવેલા તે અમદાવાદ પરત થવા માટે તૈયાર થઈને સ્વામીશ્રીની રજા લેવા આવ્યા. એમના હાથમાં પોટલું હતું.

સ્વામીશ્રીએ ઈશારો કર્યો એટલે એ તેમની નજીક પહોંચી ગયા. સ્વામીશ્રી ચાલતાં ચાલતાં કંઈક વાત કરવા માગે છે એવું લાગતાં બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામી હાથમાંનું પોટલું બાજુમાં મૂકવા જતા હતા ત્યાં સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘ભલે ને રહ્યું ! શો વાંધો છે ?’

ટૂંકમાં બે શબ્દો કહેવાના હશે એમ જાણી પોટલું ખભે રાખીને બ્રહ્મપ્રકાશદાસ સ્વામી સ્વામીશ્રી સાથે વાત કરતાં કરતાં ચાલવા લાગ્યા. વાતમાં કંઈ અગત્યનું નહોતું. ક્યારે નીકળો છો ? ઉકાળાપાણી કરી લીધાં ? કેટલા કલાકે અમદાવાદ પહોંચી જવાશે ? જેવી બિનજરૂરી લાગે તેવી સામાન્ય વાતો એમણે લંબાણથી કરી. સ્વામીશ્રીની તેજ ચાલ સાથે બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીને કંઈક ભારે એવું પોટલું ઊંચકીને ચાલતા રહેવું પડ્યું. ચાર આંટા એ રીતે પૂરા કર્યા ત્યારે સ્વામીશ્રીનો વૉર્કિંગ પિરિયડ પૂરો થયો. એટલે વાત પૂરી કરતાં માથે ટપલી મારી કહે, ‘જાવ હવે, ઊપડો.’

બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીશ્રી બોલ્યા વિના રહેવાયું નહીં એટલે એમણે કહ્યું : ‘બાપા, આટલી લાંબી વાત કરવી હતી તો આ પોટલું તો નીચે મૂકવા દેવું હતું !’

હસતાં હસતાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આ તો તમને ખ્યાલ આવે ને કે શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીબાપા આવાં બબ્બે-ત્રણ ત્રણ પોટલાં ઊંચકીને ગાઉના ગાઉ ચાલી નાખતા, તે કેમ ચાલ્યા હશે ?!’

આમ, સંતોને આવો આછોપાતળો અનુભવ કરાવીને સ્વામીશ્રી શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજનો મહિમા કરતા રહે છે. તો ક્યારેક શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજે ઉઠાવેલાં કષ્ટોની સ્મૃતિ કરાવીને સંતો કે હરિભક્તો આગળ પોતાની ગુરુભક્તિ પ્રદર્શિત કરે છે. એક વાર સ્વામીશ્રી ન્યૂયોર્કમાં પોતાના ઉતારે પત્રલેખન કરી રહ્યા હતા ત્યારે ન્યૂયોર્કમાં રહેતા એક વયોવૃદ્ધ હરિભક્તે અગાઉની પધરામણીની સ્મૃતિ કરાવતાં કહ્યું : ‘સ્વામી, ગામડામાં ઘણી વાર પધરામણીમાં નીચે પાથરવા ગોદડું માંડ મળતું. આવી પરિસ્થિતિમાં આપે વિચરણ કર્યું છે.’

સ્વામીશ્રીએ પત્ર લખતાં અટકી જઈને કહ્યું : ‘અમારે તો ગોદડુંય મળેલું, શાસ્ત્રીજી મહારાજ - યોગીજી મહારાજને તો એ પણ નહોતું. પરાળ(ઘાસની પથારી)માં સૂતા છે. યોગીજી મહારાજ ઘોઘાવદરમાં ઢોર બાંધવાની કોઢમાં રહેલા છે. માંકડ-ચાંચડ ચટકા ભરે, ઘરમાં મગફળી ભરી હોય, ઉંદરડા ફરે,

ઘરમાં એક બાજુ ખૂણો સાફ કરી ત્યાં ઉતારો કર્યો હોય; આવી પરિસ્થિતિમાં પણ તેમણે અલમસ્ત આનંદમાં રહી સત્સંગ કરાવ્યો છે. આપણને તો કરોડગણું સારું છે કે આટલું મળે છે.’

શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીજી મહારાજની સેવામાં પ્રમુખસ્વામીએ પોતાના શરીરના કષ્ટને રજમાત્ર ગણકાર્યું નથી એ તો ખરું જ, પણ અન્ય કોઈ સત્સંગીએ એ ગુરુની સેવા કરી હોય કે એમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલ્યા હોય એમનો મહિમા પણ સ્વામીશ્રીને મન ઘણો મોટો છે. વર્ષોથી સંસ્થાની બાંધકામ પ્રવૃત્તિમાં સેવા આપનાર હર્ષદભાઈ ચાવડાને એક વાર ગંભીર અકસ્માત નડ્યો. એમના પગ ભાંગી ગયા જેવી પરિસ્થિતિ થઈ. સ્વામીશ્રીને આ વાતની જાણ થઈ એટલે એમણે તરત પત્ર લખીને દુઃખ વ્યક્ત કર્યું, એટલું જ નહીં પણ સર્વ રીતે એમની સેવા અને સહાય માટે સક્રિયપણે ચિંતા કરી. એક મહિનામાં એમણે હર્ષદભાઈને ચાર પત્રો લખ્યા. વીસ પાનાં ભરીને સ્વામીશ્રીએ એમના હૃદયની લાગણીઓ વ્યક્ત કરી. આનું રહસ્ય એ હતું કે આ હર્ષદભાઈ યોગીજી મહારાજનો પડ્યો બોલ ઝીલીને સંસ્થાની સેવામાં ખડે પગે રહેતા. આ હકીકત સ્વામીશ્રીના હર્ષદભાઈ ઉપરના પત્રમાંના એક અંશ પરથી જોઈ શકાશે :

‘...તારે તારા શરીરના ખર્ચ માટે જરા પણ ચિંતા કરવી નહીં. સંસ્થા તારે માટે જેટલું કરે એટલું ઓછું છે. તેં પૂજ્ય યોગીબાપાની આજ્ઞાથી તેમને રાજી કરવા કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વગર તેમ જ બંસીપહાડપુરના તાપમાં, ઠંડી-વરસાદમાં જીવના જોખમે સાપ અને ચોરલોકોની સાથે રહીને સેવા કરી છે તે કદાપિ ભુલાય તેમ નથી અને વેપારીઓ સાથે તેમ જ કારીગરો સાથે માલ મોકલવા વગેરેમાં પણ સંસ્થાને અનેકગણો ફાયદો કરેલ છે; એટલે તારા માટે લાખો શું તેથી વધારે ખર્ચ કરવો પડે તો પણ ઓછો છે. તારું જીવન ત્યાગી કરતાં પણ વિશેષ છે, પૂ. યોગી મહારાજના વચને સંસ્થાની સેવામાં (દેહ) ઘસી નાખેલ છે. અને સદા હસતે મોઢે કામ કરવું અને દરેકનું સહન કરવું તે મોટી વાત છે...’

એવી જ રીતે શાસ્ત્રીજી મહારાજની સેવા કરનાર બોચાસણના ત્રિભાકાકાની માંદગી વખતે સ્વામીશ્રી એમની ખબર કાઢવા ગયા ત્યારે એમણે સંતોને પૂછ્યું : ‘ત્રિભાકાકાની સેવામાં કોણ છે ?’ પ્રબોધજીવન સ્વામી સેવામાં હતા. એમને સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘ત્રિભાકાકાની સેવા મળી છે એ મહિમાથી કરવી. એમણે શાસ્ત્રીજી મહારાજ - યોગીબાપાની ખૂબ મહિમાથી સેવા કરી

છે... આપણાં ભાગ્ય કે એમની સેવા મળી.’

આ તો બધી વાતો થઈ સ્વામીશ્રીની શાસ્ત્રીજી મહારાજ તેમ જ યોગીજી મહારાજ પ્રત્યેની ભક્તિની અને વૃત્તિની. પણ એમણે પોતે એ બંને ગુરુવર્યોની કરેલી તપશ્ચર્યા સરખી સેવાની વાત અનોખી છે.

સ્વામીશ્રીએ પાર્ષદી દીક્ષા ગ્રહણ કરી એ અરસામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ મંદિરોની બાંધકામ પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત રહેતા. સંતો, હરિભક્તો તેમના આ સેવાકાર્યમાં ખૂબ શ્રમ કરતા.

એક વખત બોચાસણ મંદિરની ચૂનાની ભઠ્ઠી ખાલી કરવાના કાર્યમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજની આજ્ઞાથી સૌ જોડાયા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ કંઈ કામ અંગે ત્યાંથી દૂર ગયા. ચૂનાની ભઠ્ઠીથી ત્રાસેલા સૌ એક પછી એક સેવા છોડીને ખસી ગયા. પણ સ્વામીશ્રી કાર્યના અંત સુધી સન્નિષ્ઠાપૂર્વક વળગી રહ્યા.

ભાગવતી દીક્ષા પછી અટલાદરા મંદિરે પણ આવું જ બન્યું હતું. શાસ્ત્રીજી મહારાજની ઈચ્છા અનુસાર, ઉનાળાના અસહ્ય તાપમાં ચૂનાની ભઠ્ઠીનું કામ સ્વામીશ્રીએ કર્યું હતું. સેવા દરમિયાન ચૂનાના છૂપા અગ્નિથી શરીર બળવા લાગ્યું. આખા શરીરે ચાંભાં પડી ગયાં. પરંતુ ગુરુની આજ્ઞા પાળવામાં સ્વામીશ્રીએ પાની પાછી કરી નહીં.

શાસ્ત્રીજી મહારાજને આ વાતની જાણ થઈ એટલે એમણે સ્વામીશ્રીને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. એમના આખા શરીરે સ્નેહનીતરતો હાથ ફેરવ્યો અને શરીર શીતળ થયું. ચાંભાં દૂર થયાં. માત્ર નાસિકા પર એક ડાઘ રહી ગયો.

એક વખત શાસ્ત્રીજી મહારાજ સારંગપુર બિરાજતા હતા ત્યારે અચાનક એમને વાની તકલીફ વધી ગઈ. ઘણી દવા કરાવી છતાં મટ્યું નહીં. એક દિવસ વાતવાતમાં એમણે કહ્યું : ‘જો નારાયણદા આવી જાય ને ભક્તચિંતામણિ સંભળાવે તો મટી જાય.’

અટલાદરામાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજને આ ખબર મળ્યા. તેઓ તરત જ નીકળી પડ્યા. મોડી રાત્રે ટ્રેન પકડી. પણ ટ્રેનના દરવાજા કોઈ ખોલે નહીં. અમદાવાદ સુધીનું ૧૦૦ કિલોમીટરનું અંતર ફૂટબોર્ડ ઉપર લટકતાં લટકતાં પસાર કર્યું. વરસાદની ઝડીઓ વરસતી હતી, પવનના ઝપાટા સાથે કોલસાની ઝીણી ભૂકી આંખોમાં ભરાતી હતી, પરંતુ સ્વામીશ્રીના અંતરમાં એક જ લગન : ક્યારે શાસ્ત્રીજી મહારાજનાં દર્શન થાય ! અમદાવાદથી ભાવનગરની ટ્રેન વરસાદના કારણે બંધ હતી. આથી વિરમગામ, સુરેન્દ્રનગર થઈ બોટાદ સ્ટેશને

સાંજે ચાર વાગે ઊતર્યા. બોટાદથી સારંગપુર તેર કિલોમીટર દૂર છે. પણ કાદવ ખૂંદતાં, કેડ સમાં ધસમસતાં પાણીમાં નાળાં પસાર કરતા નીકળી પડ્યા. આગળ જતાં રસ્તો ભૂલ્યા. એક ભરવાડે એ બતાવ્યો. જેમ તેમ કરી સારંગપુર પહોંચ્યા. શાસ્ત્રીજી મહારાજની રૂમમાં પ્રવેશ્યા. અને એમને જોતાંવેત, ‘અહોહો ! તમે ક્યાંથી !’ કહેતાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ એમને એમ ભીના કપડે ભેટી પડ્યા.

એક વખત શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજ સાથે સ્વામીશ્રી વઢવાણ ગયેલા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ તથા યોગીજી મહારાજ ઘોડાગાડીમાં ચંદુભાઈને ઘેર પધરામણી માટે ગયા.

સ્વામીશ્રીને ગુરુહરિનાં દર્શનની ખૂબ તાલાવેલી. એ સનાતન સ્વામીની સાથે અડવાણે પગે ચંદુભાઈના ઘર તરફ ચાલ્યા. ઉનાળાનો સમય, બપોરે બાર વાગે બંને સંતો ગુરુદર્શનની અભિલાષાથી ઉતાવળે પગલે ચાલ્યા જતા હતા. રસ્તામાં ભોગાવા નદીનો પટ આવ્યો. ધગધગતી રેતીમાં ચાલતાં સ્વામીશ્રીના પગમાં ફોલ્લા ઊપસી આવ્યા. આંખમાંથી પાણી નીકળવા લાગ્યું. અસહ્ય તાપથી આખું શરીર ગરમ થઈ ગયું. છતાં મનમાં એક જ રટણ હતી કે ગુરુનાં દર્શન કરવાં જ છે. બળતા પગને રાહત આપવા શરીર ઉપરનું ગાતરિયું રેતી ઉપર નાખી ઘડીભર એના ઉપર ઊભા રહેતા અને વળી દોડવા લાગતા. આમ ભોગાવાનો પટ પાર કરીને ચંદુભાઈને ઘેર પહોંચ્યા.

ગઢડા મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા અગાઉના દિવસોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજ સારંગપુર આવ્યા હતા. આ દિવસોમાં શાસ્ત્રીજી મહારાજની તબિયત કથળેલી હતી. એક સાંજે યોગીજી મહારાજ, પ્રમુખસ્વામી તથા સર્વ સંતો-હરિભક્તોને પાસે બેસાડી શાસ્ત્રીજી મહારાજે પ્રમુખસ્વામી સામે દૃષ્ટિ કરી. પછી તેમને સંબોધીને કહ્યું : ‘નારાયણ સ્વામી, અમદાવાદમાં સભા કરીને મેં તમને યાદર ઓઢાડી મારી જગ્યાએ બેસાડ્યા છે. પણ સત્સંગના અનાદિના મોટેરા તો આ યોગી મહારાજ છે; એમને માની સૌ એમની આજ્ઞામાં વર્તજો. તેઓ ઉદાસ થઈ જાય તેવો પ્રસંગ આવવા દેશો નહીં. આ સાધુએ કોઈ દિવસ મારી મરજી વિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું નથી. મારા ગમતામાં સદા વત્યા છે. આ જેવા તો આ એક જ છે. તેમની સેવા કર્યે મારી સેવા થાય છે. તે તમે સૌ મારી જગ્યાએ જ એમને ગણજો. અને મન, કર્મ અને વચને તેમની સેવા કરશો એમાં મારો રાજીપો છે.’

પ્રમુખસ્વામી મહારાજે શાસ્ત્રીજી મહારાજના આ શબ્દો પોતાની નજર

આગળથી કદી અળગા કે ઓઝલ કર્યા નથી. એમણે ક્યારેય યોગીજી મહારાજની આજ્ઞા, અનુવૃત્તિ, મરજીનું અતિક્રમણ કર્યું નથી.

એક વાર ગોંડલમાં યોગીજી મહારાજના અક્ષરવાસની રાત્રિએ આરામમાં જતાં પહેલાં સંતો સાથેની વાતચીતમાં સ્વામીશ્રીએ શાસ્ત્રીજી મહારાજના પેલા શબ્દોને યાદ કરતાં કહ્યું હતું : ‘...યોગીબાપા હતા ત્યારે મેં સ્વતંત્રપણે કોઈ નિર્ણય લીધો જ નથી. યોગીબાપાની આજ્ઞા મળે પછી એનો આગ્રહ-અમલ કરીએ. એક વાતની દૃઢતા હતી કે શાસ્ત્રીજી મહારાજે મને કહ્યું છે કે યોગીબાપાની આજ્ઞામાં રહેવું. ત્યારથી એ જ દૃષ્ટિ રાખી છે.’

એક રાત્રે નિંગાળાના મંદિરના પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની સભા ચાલતી હતી તે વખતે ગોંડલથી એક માણસ પત્ર લઈને આવ્યો. યોગીજી મહારાજે પત્ર વાંચ્યો. પત્રમાં પ્રમુખસ્વામીને ગોંડલ મોકલવાની વાત લખી હતી. યોગીજી મહારાજે તે પત્ર સ્વામીશ્રીને આપ્યો. સ્વામીશ્રીએ પત્ર વાંચી તરત યોગીજી મહારાજને પૂછ્યું : ‘બાપા ! શી આજ્ઞા છે ?’

યોગીજી મહારાજે કહ્યું : ‘તમે અત્યારે નીકળો.’

રાત્રિનો સમય અને નિંગાળા એક નાનું ગામ. વાહનની શી વ્યવસ્થા હોય ? તપાસ કરતાં ખબર પડી કે બોટાદથી ૧૧-૩૦ની ટ્રેન નિંગાળા થઈ ગોંડલ તરફ જાય છે. સૌ ચાલતાં નિંગાળા સ્ટેશને પહોંચ્યા. રેલવે સ્ટેશને સેવકોએ અરજ કરી જોઈ : ‘સ્વામી, ટેક્સી કરી લઈએ તો ?’

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘ટેક્સીની જરૂર નથી. હમણાં ગાડી આવશે.’

સવારે મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાની વિધિમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજની અનુપસ્થિતિ જણાઈ આવતી હતી.

આવા મહત્વના પ્રસંગને અનુલક્ષીને આગલી રાત્રે માણસ કાગળ લઈને આવ્યો ત્યારે, પ્રમુખસ્વામી નિંગાળા પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવમાં પોતાની હાજરીની આવશ્યકતા વિષે અથવા અન્ય દલીલો કરી શક્યા હોત. પણ ગુરુની આજ્ઞા એમને મન સૌથી મહત્વની હતી. એટલે જ તો કાગળ વાંચીને એમના મુખમાંથી કોઈ દલીલ નહીં, પણ શબ્દો નીકળ્યા : ‘બાપા ! શી આજ્ઞા છે ?’

પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં પણ ગુરુની ઈચ્છા જાણી લઈને એને પાર પાડવાનો એક જવલંત દાખલો યોગીજી મહારાજના અમૃત મહોત્સવ વખતે સ્થળ-પસંદગીનો છે.

યોગીજી મહારાજના ૭૬મા જન્મ મહોત્સવ - અમૃત મહોત્સવની

ઉજવણી સંબંધમાં વિચારણા કરવા સંસ્થાના ટ્રસ્ટીઓ, હરિભક્તો, વડીલ સંતોની એક મિટિંગ ચાલતી હતી. મહોત્સવનું સ્થળ નક્કી કરવાનું હતું. મહોત્સવ ભર ઉનાળામાં આવતો હતો. અગાઉના ચોમાસામાં વરસાદ થયો નહોતો એટલે પાણીની ભારે અછત હોવાના કારણે આ પ્રશ્ન મૂંઝવણભર્યો બન્યો હતો. યોગીજી મહારાજની રુચિ એવી હતી કે ઉત્સવ ગોંડલમાં થાય. પણ મોટા ભાગના સભ્યોને એમ હતું કે ઉત્સવમાં લાખો માણસ આવે અને પાણીની બાબતમાં ગોંડલ પહોંચી વળી શકે નહીં. તળાવમાં પાણી ખૂટી ગયેલું. સંસ્થાના કૂવામાં પાણી નહોતું. બે બોર કર્યા પણ નિષ્ફળ ગયા હતા.

આ મિટિંગના મુખ્ય સૂત્રધાર પ્રમુખસ્વામી હતા. એ યોગીજી મહારાજની ઈચ્છા જાણતા હતા. અને સભ્યોનો મત જુદો હતો. સભ્યો તરફથી જુદાં જુદાં સ્થળોની દરખાસ્તો આવવા લાગી - અટલાદરા, બોચાસણ, અમદાવાદ...

પ્રમુખસ્વામીએ કહ્યું : ‘આપણે સ્વામી પાસે જ ફાઈનલ કરાવીએ.’

યોગીજી મહારાજ મિટિંગમાં જ હતા. પણ પોતાની બાબતમાં તો એ કંઈ બોલે નહીં ! બહુ પૂછ્યું એટલે એમણે કહ્યું : ‘પ્રમુખસ્વામી જે કહે તે નક્કી રાખો.’

પ્રમુખસ્વામી માટે ધર્મસંકટ જેવી પરિસ્થિતિ સર્જાઈ હતી. પણ ગુરુની ઈચ્છા એ એમના માટે સૌથી મહત્વની વાત. એમણે મહારાજને સંભારીને કહી દીધું : ‘પાણીની મુશ્કેલી છે એ વાત સો ટકા સાચી છે, પણ ઉત્સવ તો ગોંડલમાં જ ઊજવવો છે.’

મોટા સ્વામી એકદમ અકળાઈ ગયા. એમણે પ્રમુખસ્વામીને કહી દીધું : ‘તને કંઈ સમજણ પડે છે ? ગોંડલમાં ઊજવવાની વાતો કરે છે પણ પાણી ક્યાંથી લાવવાનો છે ?’

(મોટા સ્વામીને પ્રમુખસ્વામી માટે બાળપણથી જ ખૂબ પ્રેમ હતો અને ફલસ્વરૂપ એ પહેલેથી જ વાત્સલ્યમૂલક ‘તું’કારમાં એમને સંબોધતા. પ્રેમનો પ્રભાવ એટલો ઉજ્જવળ હતો કે સ્વામીશ્રી પ્રમુખ થયા તોપણ એ જ સંબોધન ચાલુ રાખ્યું હતું.)

પ્રમુખસ્વામીએ કહ્યું : ‘મોટા સ્વામી ! પાણી ગમે ત્યાંથી આવી જશે. પણ ઉત્સવ અહીં ગોંડલમાં જ રાખવો છે. મહારાજની દયાથી પાણીનો પ્રશ્ન તો હલ થઈ જશે.’

મોટા સ્વામી વળી ખિજાયા. એમણે કહ્યું : ‘તને અક્કલ છે ? ખબર પડે

છે કંઈ ? આ બેત્રણ બોર કર્યા, ક્યાં પાણી આવ્યું ? અહીં લાખો માણસ આવશે ને તરસે મરશે...’

મોટા સ્વામીએ પોતાની દલીલ ચાલુ રાખી. બીજા સભ્યો પણ એમાં સૂર પુરાવવા લાગ્યા.

પ્રમુખસ્વામીએ કહ્યું : ‘જુઓ, ગમે તે થશે, ભાદર ડેમમાંથી પાઈપ નાખીને પાણી લાવીશું... બંબાથી પાણી મંગાવીશું.’

પછી તો મોટા સ્વામીએ વધુ અકળામણ ઠાલવી.

પણ પ્રમુખસ્વામીએ મક્કમતાથી જવાબ આપી દીધો : ‘બધું જ થશે. પણ આપણે સમૈયો અહીં ગોંડલમાં કરવો છે. ગોંડલ સ્વામીનું સ્થાન કહેવાય અને એમની મરજી છે એટલે અહીં જ કરવો છે.’

પછી પ્રમુખસ્વામીનો આ મક્કમ નિર્ણય સૌએ સ્વીકારી લીધો. આ પછી યોગીજી મહારાજે એમના ઉપર અનરાધાર રાજીપો વરસાવ્યો હતો.

આમ, પ્રમુખસ્વામી માટે ગુરુની ઈચ્છા સર્વોપરી હતી. એ ઈચ્છા આગળ સંજોગો, મુશ્કેલીઓ, ભીડો વગેરે બધું એમને મન ગૌણ હતું.

અને ગુરુની સેવામાં પણ પ્રમુખસ્વામી એટલા જ ઉત્સુક અને કાર્યશીલ.

એક વખત યોગીજી મહારાજ ઉત્તર ગુજરાતમાં વિચરણ વખતે વરસોડા ગામમાં પધારેલા. પ્રમુખસ્વામી પણ સાથે હતા.

યોગીજી મહારાજની સૂવાની વ્યવસ્થા મંદિરના હોલમાં એક ખૂણામાં મોદિયાં બાંધીને, પાર્ટીશન કરીને, રૂમ જેવું બનાવીને કરેલી. અંદર યોગીજી મહારાજ અને મોટા સ્વામી આરામ કરતા હતા. તે વખતે સ્વામીશ્રી સૌ સંતો અને યુવકોની સાથે બહાર હોલમાં અર્ધો પોણો કિલો જેટલી ધૂળ ભરેલા મેલા ગોદડા પર સૌની વચ્ચે ભગવું કપડું પાથરીને સૂતેલા. કોઈ મંદિરના પ્રાંગણમાં દાખલ થાય કે બોલે તો તરત બેઠા થઈ જઈને ઈશારો કરીને, અંગુલિનિર્દેશ કરીને શાંતિથી કહે : ‘બાપા આરામમાં છે. મોટા સ્વામી જાગી જશે.’

લાગે સૂતા પણ બપોર આખી ગુરુભક્તિમાં જાગૃત. એ બપોરે બે કલાક દરમ્યાન પંદરેક વખત બેઠા થઈને યોગીજી મહારાજને ખલેલ ન પડે તે હેતુથી પ્રમુખસ્વામી જાગતા જ રહ્યા.

ઈ.સ. ૧૯૬૬માં જૂન મહિનાની ૧૮મી તારીખે યોગીજી મહારાજ લીમડીમાં હતા. બીજે દિવસે એમને રાજકોટ જવાનું હતું. પ્રમુખસ્વામીનો મત હતો કે સેવકો લીમડીથી વહેલા નીકળી રાજકોટ પહોંચી જાય અને રસોઈ

વગેરે તૈયાર કરી રાખે. જેથી સ્વામીશ્રીને જમવામાં મોડું ન થાય. સ્વામીશ્રી સાથે પોતે રહે અને રસ્તામાં એમની જરૂરી સેવા પોતે કરે. એમણે યોગેશ્વર સ્વામીને એ અંગેની સૂચના આપતાં કહ્યું : ‘જુઓ, તમે વહેલા આગળ નીકળી જજો, રસોઈ તૈયાર કરી નાખજો. લીમડીથી રાજકોટ પહોંચવાનું છે એટલે બાપાને બહુ જ મોડું થાય એ આપણને ન પરવડે, અહીં બાપાની સાથે હું બધું જ સંભાળી લઈશ. ખુરશી પણ ઊંચકી લઈશ.’

સવારે યોગીજી મહારાજને સમજાવી લઈને સેવકોને અગાઉથી મોકલવાની સંમતિ મેળવી લીધી. યોગીજી મહારાજે સંમતિ આપતાં યોગેશ્વર સ્વામીને કહ્યું : ‘જોગેશ્વર, જાવ, આ સ્વામીની આજ્ઞા પાળો. પણ સીધા જજો, વચમાં બીજે ક્યાંય નંઈ હો.’

પ્રમુખસ્વામીએ પણ સેવકોને સૂચના આપતાં કહ્યું : ‘જુઓ, ક્યાંય રોકાતા નહીં, સીધા જજો. રસોઈ તૈયાર રાખજો. બાપા ૧૧-૧૨ વાગે આવી જ જશે.’

ચાર સંતો નીકળ્યા. યોગીજી મહારાજની રસોઈ માટેનાં વાસણોની પેટી ગાડી ઉપર ચઢાવી.

રસ્તામાં મૂળીનાં દર્શને જવાનો વિચાર આવતાં રસ્તો ફંટાવીને સંતો મૂળી પહોંચ્યા. લગભગ સાડા દસ વાગે મૂળીથી નીકળ્યા તો ખરા, પણ આગળ જતાં રેલવેના પુલ નીચે વાસણની પેટી અથડાઈ, એ તૂટી અને વાસણ વેરાયાં. વાસણ વીણી લઈને જેમ તેમ પેટી સરખી કરીને હવે એને ગાડીમાં જ મૂકી. આગળ જતાં ગાડી બગડી. ડ્રાઈવર એક ટ્રકમાં જઈને બીજી ગાડી લઈ આવ્યો. બગડેલી ગાડીને એની સાથે બાંધી, અને મુસાફરી શરૂ કરી. પણ આ સ્થિતિમાં કેટલા વેગે જઈ શકાય ? રસ્તામાં જ સાડાબાર વાગી ગયા.

પણ સંતો જ્યારે રાજકોટમાં ઉતારે પહોંચ્યા ત્યારે તો આશ્ચર્ય વચ્ચે એમણે જોયું કે યોગીજી મહારાજ જમતા હતા અને પ્રમુખસ્વામી આગ્રહ કરી કરીને જમાડતા હતા !

આ બધું બન્યું શી રીતે ?

સંતોને જાણવા મળ્યું કે યોગીજી મહારાજ અને પ્રમુખસ્વામી અગિયાર વાગે રાજકોટ પહોંચી ગયા હતા. અગાઉથી મોકલેલા સંતોને ન જોતાં પ્રમુખસ્વામીએ પોતે જ, જરા પણ વિલંબ કર્યા વિના રસોઈની તૈયારી કરી લીધી. યોગીજી મહારાજે કથા કરી ત્યાં સુધીમાં તો એમણે રસોઈ પણ કરી દીધી - રોટલી, દાળ, ભાત, બે શાક અને થૂલી...

આવી હતી પ્રમુખસ્વામી મહારાજની ગુરુભક્તિ - ગુરુસેવા ! બસ, એક જ તાન - ગુરુ જરા પણ અગવડમાં ન મુકાવા જોઈએ. એકલે હાથે એમણે વાસણ, ચૂલો, રસોઈ બધું જ હોંશે હોંશે સંભાળી લીધું.

શાસ્ત્રીજી મહારાજે સ્વામીશ્રીને પ્રમુખ તરીકેની ચાદર ઓઢાડી સંસ્થાનું સુકાન સોંપ્યાને ૪૦ વર્ષ થયાં ત્યારે ગોંડલ મુકામે ૪૦મો પ્રમુખવરણી દિન ઉજવાયો હતો. તે વખતે આશીર્વાદનાં વચન દરમ્યાન સ્વામીશ્રીએ ગુરુમહિમા ગાતાં કહ્યું હતું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજે આ સંસ્થા ઊભી કરી, એમના દાખડા ને ઐશ્વર્ય-પ્રતાપ-શક્તિ આગળ બીજા કોઈની બુદ્ધિ કામ આવે એવી નથી. શ્રીજીમહારાજ જે સિદ્ધાંત લઈને આવેલા એ જીવનમાં દૃઢ કર્યો અને આ સંસ્થા ઊભી કરી. એ વખતે સાધન નહીં અને લોકોના તિરસ્કાર છતાં બધું સહન કરી, પગે ચાલીને, ગામગામ ફરી આ વાત લોકોને કરી. એમને એમાં કોઈ બીજો સ્વાર્થ ન હતો...’ બોલતાં બોલતાં સ્વામીશ્રીની આંખોના ખૂણેથી અશ્રુબિંદુ સરી રહ્યાં...

આગળ બોલતાં એમણે કહ્યું : ‘સંસ્થા ઊભી કરવામાં શાસ્ત્રીજી મહારાજે ઘણું મોટું કાર્ય કર્યું. ઘણાં કષ્ટો સહન કર્યા... જોગી મહારાજે મને બહુ સાચવ્યો. એ પુરુષને રાજી કરવા એ જ મારો ધ્યેય હતો. મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠા વધે એવું પહેલેથી નો’તું. એ પુરુષ રાજી થાય, સંતો-હરિભક્તો રાજી થાય એ રીતે જ સેવા કરી. મોટા પુરુષ જ બધું કામ કરી રહ્યા છે, આપણે તો નિમિત્ત છીએ. આપણને આ સેવા આપી છે એ જ એમનો મોટામાં મોટો ઉપકાર છે. શાસ્ત્રીજી મહારાજ - યોગીબાપાની અપાર શક્તિ અને આપ સૌની સમર્પણ ભાવના છે એટલે બધો યશ એમને છે. બાકી આપણામાં શક્તિ, આવડત કે ડહાપણ કાંઈ ન’તું.’

ઈ.સ. ૧૯૮૭ની સાલમાં અટલાદરામાં જ્યારે વસંતપંચમીનો ઉત્સવ ઉજવાયો ત્યારે આશીર્વાદ દરમ્યાન સ્વામીશ્રીએ ગુરુહરિનો ખૂબ મહિમા ગાયો. અંતમાં પ્રવચનનું સમાપન કરતાં એમણે કહ્યું : ‘શાસ્ત્રીજી મહારાજની વાત તો આખી જિંદગી તો શું પેઢીઓની પેઢીઓ ને હજારો જન્મ સુધી કર્યા કરીએ તોય ઓછું છે.’

આવી છે પ્રમુખસ્વામી મહારાજની ગુરુભક્તિ !

૮.

હરિભક્તો મારું સર્વસ્વ છે

પ્રેમ એ પરમેશ્વર છે (Love is God) એવું કહેવાયું છે ખરું પણ પરમેશ્વર એ પ્રેમ છે એમ કહેવામાં કદાચ વધારે ઔચિત્ય જણાશે. કરુણા, ક્ષમા, ઔદાર્ય વગેરે જે કોઈ સદ્ અંશો કે ગુણો છે એ સર્વ પ્રેમના આશ્રિત છે. કરુણા, ક્ષમા, ઔદાર્યનાં મૂળ કે આલંબન શોધી શકાશે એટલે કે એ નિમિત્તવશ પ્રગટતાં જણાશે. એ ગુણોને આલંબન છે. પ્રેમ આગંતુક નથી, સ્વયંભૂ છે. એનું મૂળ શોધવાની જરૂર પડતી નથી. એટલે જ ઈશ્વર એ પ્રેમ છે. આ ઈશ્વરને ધારણ કરનાર પ્રેમથી વિમુક્ત કેમ હોઈ શકે ? પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પ્રેમથી વિમુક્ત નથી. એ પ્રેમવારિધિ છે, અથવા એ પ્રેમમૂર્તિ છે. આ પ્રેમ અનેક સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. કરુણા, વાત્સલ્ય, સમભાવ, ક્ષમા વગેરે અનેક એવાં સ્વરૂપો છે. અહીં આ પ્રકરણમાં હરિભક્તોના સંદર્ભમાં પ્રગટ થતા પ્રેમની વાત કરવાનો ઉપક્રમ છે.

^૧મહાલયમાં બિરાજેલા શ્રીકૃષ્ણે જાણ્યું કે દ્વાર આગળ મિત્ર સુદામા આવીને ઊભા છે ત્યારે એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કર્યા વિના સફાળા ઊભા થઈને દ્વાર તરફ ભાગ્યા. પગમાં પીતાંબરની આંટી આવવાની તમા રાખ્યા વગર પણ પોતાના મિત્ર-ભક્તને મળવા સામે ચાલીને દોડી ગયા હતા. આ હતું પ્રેમનું સ્વરૂપ. આવું એક સ્વરૂપ પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં અવારનવાર પ્રગટ્યા કરે છે. આવો, એમની કેટલીક ઘટનાઓનાં દર્શન કરીએ.

૧. જુઓ પ્રેમાનંદકૃત 'સુદામા ચરિત્ર' કડવું ૭.

બોચાસણથી સ્વામીશ્રી વિદાય લઈ રહ્યા હતા. દર્શન કરવા સૌ હરિભક્ત સ્વામીશ્રીની નજીક દોડી આવ્યા. પણ ઠાસરાના મણિભાઈ બેસી રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રીએ એમને જોયા અને એમની પાસે ગયા. એમણે દૃષ્ટિ ગુમાવેલી હતી. જે રીતે કોઈ તેમને બેસાડી ગયું હતું એ રીતે જ બેસી રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રીએ એમના માથા ઉપર હાથ મૂક્યો.

મણિભાઈને આશ્ચર્ય થયું. એમણે પૂછ્યું : 'કોણ ?'

'હું પ્રમુખસ્વામી !'

'અહો ! સ્વામી...!' કહેતા મણિભાઈના ગળે ડૂમો ભરાઈ ગયો. વાણી રૂંધાઈ ગઈ...

અમદાવાદ મંદિરમાં સ્વામીશ્રી દાદરા પરથી ઊતરતા હતા. વૃદ્ધ નારાયણભાઈને જોઈને સ્વામીશ્રી એકદમ દાદરા પર બેસી ગયા. આટલી હરિભક્તોની ભીડમાં પણ સ્વામીશ્રીએ નારાયણભાઈને જોઈ લીધા અને એમના ભાવ પારખી લીધા. પાસે બેસીને એમના ખબર અંતર પૂછ્યા અને ઘટતું આશ્વાસન આપ્યું.

સ્વામીશ્રીને સુંદલપુરામાં હાર્ટએટેક આવ્યો હતો એટલે એમને તરત જ વડોદરા લઈ જવાનું નક્કી થયું હતું. મોટરો વડોદરાને માર્ગે જતી હતી. વચ્ચે ઓડ ચોકડી પાસે મોટરો ઊભી રહી ગઈ. બધાને સ્વામીશ્રીની તબિયત અંગે બીક લાગી. બધા સ્વામીશ્રીની મોટર પાસે પહોંચી ગયા. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : 'મેં જ ગાડી ઊભી રખાવી છે. આજે આણંદ ડાહ્યાભાઈ ગજજરને ત્યાં આપણે શિક્ષાપત્રીની પારાયણ રાખેલી છે. તેમાં આ માંદગી આવી એટલે મારાથી જવાશે નહિ. તેમણે મંડપ બાંધીને સગાંઓને તેડાવ્યાં હશે. માટે આચાર્ય સ્વામી અને બે સંતો અહીંથી સીધા આણંદ જાઓ અને પારાયણ કરી આવો. હાર્ટની બીમારી વખતે પણ હરિભક્તનું સ્વામીશ્રીને કેવું ઉત્સુકતાભર્યું સ્મરણ રહે છે !

ગોંડલમાં એક વાર એક ગામડાના જૂના છતાં સાવ ગરીબ હરિભક્ત નાનજી આતાને સ્વામીશ્રીએ જોયા. તેમની પાસે જઈને નીચા નમીને સ્વામીશ્રી તેમને પગે લાગ્યા.

ખુશાલકાકાના ભાઈ શિવાભાઈ (ઓડવાળા) સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવ્યા હતા. એક તો વૃદ્ધાવસ્થા તેમાંય વળી અશક્ત. દર્શનની એમની તીવ્ર ઉત્કંઠા હતી પણ સ્ટેજ ઉપર એમનાથી પહોંચી શકાય એમ ન હતું. સ્વામીશ્રી એમની આ મૂંઝવણ કળી ગયા. એ પોતે જ પાટ પરથી નીચે ઊતરીને સ્ટેજની કોરે નીચે બેસી ગયા અને તેમના ખબરઅંતર પૂછ્યા.

ભાવનગરમાં ચીમનભાઈ પટેલ શાસ્ત્રીજી મહારાજના કૃપાપાત્ર શિષ્ય. તેમની તબિયત ખૂબ ખરાબ થઈ ગઈ હતી. એમનાથી સ્વામીશ્રીનાં દર્શને અવાય એમ નહોતું. સ્વામીશ્રી એમના ઘેર જવા તૈયાર થયા. કોઈએ કહ્યું : ‘ત્યાં રસ્તો સારો નથી. મોટર નહિ જઈ શકે.’ સ્વામીશ્રી કહે, ‘હું ચાલીને જઈશ.’ સ્વામીશ્રી ત્યાં ગયા. દાદરો ચડ્યા અને ચીમનભાઈને આશીર્વાદ આપ્યા.

માંદગીના બિંદાને સૂતા હોય એવા હરિભક્તોના સ્વાસ્થ્ય માટે સ્વામીશ્રી ખૂબ ઉત્કંઠ રહેતા-વારંવાર એમની ખબર કાઢતા અને એમની સેવાશુશ્રૂષા બરાબર થાય એ માટે અંગત કાળજી લેતા.

એક વખત સ્વામીશ્રી બોચાસણથી અટલાદરા વસંતપંચમીના સમૈયા ઉપર જઈ રહ્યા હતા. સાથે ત્યાગવલ્લભ સ્વામી હતા. જીટોરિયામાં નિષ્ઠાવાન હરિભક્ત ઈશ્વરભાઈના જીવનની છેલ્લી ઘડીઓ ગણાતી હતી. સ્વામીશ્રીએ એમને દર્શન આપી આગળ જવાનો કાર્યક્રમ ગોઠવ્યો હતો. જીટોરિયા પહોંચ્યા. ઈશ્વરભાઈને ખાટલામાં સુવાડ્યા હતા. પાટ ઉપર સ્વામીશ્રી માટે આસન બનાવવામાં આવ્યું હતું. પાટની પાસે એક ખુરશી ઉપર મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી હતી અને મૂર્તિ આગળ રકાબીમાં દીવો પ્રગટાવવામાં આવ્યો હતો. પાટ પર સ્વામીશ્રીએ આસન લીધું અને તેઓશ્રીની બંને બાજુ ત્યાગવલ્લભ સ્વામી અને વિવેકસાગર સ્વામી બેઠા. સ્વામીશ્રીએ ઈશ્વરભાઈના શરીરે હાથ ફેરવ્યો તથા બળની થોડી વાતો કરી.

સ્વામીશ્રીને હરિભક્તો માટે એટલો બધો પ્રેમ કે આ હરિભક્તોના નોકરચાકર પણ સ્વામીશ્રીના પ્રેમનું ભાજન બનતા.

સાંકરીના સોમાભાઈ પટેલનો નોકર લલ્લુ માંદો હતો. સ્વામીશ્રી એની ખબર કાઢવા ગયા. લલ્લુ એક પાટ પર ગોદડીઓમાં વીંટળાઈને કણસતો સૂતો હતો. સ્વામીશ્રીએ એને આશ્વાસન આપ્યું. હાર પહેરાવ્યો. એમણે કોઠારી

પ્રભુસ્વરૂપ સ્વામીને લલ્લુની ભાળ કાઢતા રહેવાની અને જે કંઈ જરૂર હોય તે લલ્લુને ત્યાં પહોંચતું કરવાની ભલામણ કરી.

મરણાસન્ન હરિભક્તો માટે સ્વામીશ્રી રાતપરોઢ જોયા વગર એમના બિંદાના આગળ પહોંચી જતા. છેલ્લી ક્ષણોમાં એમના આત્માને બળ મળી રહે એવી વાણી ઉચ્ચારતા. ક્યારેક સ્વામિનારાયણ ભગવાનના નામની ધૂન કરાવતા. અને હરિભક્ત અક્ષરધામમાં જ સંચરે એ માટે બધું કરી છૂટતા. સ્વામીશ્રીની આ મહાનતા સમજવા માટે માત્ર રાજેન્દ્ર(અકુ)નો સંદર્ભ પૂરતો છે.

રાજેન્દ્રના મુંબઈ આવ્યા પછી તો ડોક્ટરોને કાંઈક અસાધારણપણાની ગંધ આવી ગઈ હતી. એટલે એ સ્વામીશ્રીની રજા લઈને અમેરિકા પહોંચી ગયો. ઉપરાઉપરી ઘણી શસ્ત્રક્રિયાઓ થઈ. સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી ત્યાંના યુવકોએ છત્રીસ બોટલ લોહી આપ્યું, પણ કંઈ ફાયદો ન થયો. વણસતી જતી પરિસ્થિતિમાં ડોક્ટરોએ આશા મૂકી દીધી હતી. જરૂર પડી ત્યાં એનો પગ કાપ્યો. બધું જ કરી છૂટ્યા. હવે શું કરવું ?

સ્વામીશ્રી કહે, ‘હજુ થોડો સમય ત્યાં રાખો. સમય આવ્યે બોલાવી લઈશું.’ સમય પાક્યો. સ્વામીશ્રીએ ફોન ઉપર જણાવ્યું કે હવે વહેલી તકે કલકત્તા પહોંચી જાવ. પરંતુ તે વખતે પરિસ્થિતિ એટલી હદે વણસી ગઈ હતી કે અમેરિકાના ડોક્ટરોએ ચોખ્ખી ના પાડી દીધી કે રાજેન્દ્રને મુસાફરી કરાવવી એ જોખમ છે. પણ અર્ધબેહોશીમાં પણ રાજેન્દ્રના બળવાન આત્માએ સ્વામીશ્રીની આજ્ઞા ઉલ્લંઘવાનો નનૈયો ભણ્યો. એને ખાતરી જ હતી કે પરમાત્માએ મારો હાથ પકડ્યો છે. એ ભારત આવવા પ્લેનમાં બેઠો.

અને ડોક્ટરોની ગણતરી પ્રમાણે જ બન્યું. ચાલુ પ્લેનમાં જીવન-મરણનો ખેલ શરૂ થઈ ગયો. અધવચ્ચે જર્મનીના ફેન્કફર્ટ શહેરની હોસ્પિટલના ઈમરજન્સી વોર્ડમાં એને દાખલ કરવામાં આવ્યો. અહીંના ડોક્ટરોએ પણ શક્ય એટલા પ્રયત્ન કરી જોયા અને હાથ ઊંચા કરી દીધા. પણ એવામાં કોઈ બિનઅધિકૃત ડોક્ટર ઓરડામાં ઘૂસ્યો અને ડોક્ટરો કશો વિરોધ કરે એ પહેલાં એણે પોતાનો કીમિયો અજમાવ્યો.

થોડી ક્ષણોમાં અકુએ જ્યારે આંખો ખોલી ત્યારે ડોક્ટરોને અને સાથે આવેલાં સગાંઓને પણ નવાઈ થઈ કે બુઝાતા જીવનદીપની વાટ આમ સંકોરી જનાર કોણ હશે ?

જબરજસ્ત શારીરિક ઉપાધિમાં પણ રાજેન્દ્રને ફક્ત એક જ રઢ લાગી હતી : ‘સ્વામીબાપા સાથે નિરાંતે બેસીને મારે એક કલાક વાત કરવી છે.’ કલકત્તામાં આવ્યા પછી એના આ દૃઢ સંકલ્પની જાણ સગાંઓ સિવાય કોઈનેય હતી નહીં અને ભયંકર માનસિક તનાવ વચ્ચે દિગ્મૂઢ થયેલાં સગાંઓને પણ સૂઝ્યું નહિ કે સ્વામીશ્રીને એની આ ઈચ્છાની જાણ કરીએ.

પણ સ્વામીશ્રીને શું અજાણ્યું હોય ? રાજેન્દ્રના ભારત આવતાં પહેલાં જ સ્વામીશ્રીએ તો ખાસ એને મળવા, પોતે એકલા નહિ પણ, ત્રણસો પચાસ સંતો તૈયાર કર્યા હતા. ચાર ધામની યાત્રાનું પવિત્ર જળ અને પવિત્ર પુષ્પો એના માટે સ્વામીશ્રીએ ભેગાં કરાવ્યાં હતાં.

તા. ૧૬-૯-૮૭ના રોજ દિલ્હીથી કલકત્તા જવા સ્વામીશ્રીએ પ્લેનમાં પ્રયાણ કર્યું ત્યારે પત્રવાચન બાદ અનિમેષ નયને કાંઈક પ્રાર્થતા સ્વામીશ્રીના મુખ ઉપર રોજ કરતાં કાંઈક અસાધારણ જણાતું હતું.

એરપોર્ટ ઉપર ઊતરીને સ્વાગત વિધિની ઔપચારિકતા પૂરી થયા પછી તરત જ સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘અકુ બીમાર છે, એના ઘરે લઈ લો.’ ઠેઠ દિલ્હીથી સ્વામીશ્રીની આ રઢ હતી.

પરંતુ રાજેન્દ્રના કાકા કિશોરભાઈએ કહ્યું : ‘અત્યારે એ સૂતો છે. એને નિરાંતે આપની સાથે વાત કરવી છે માટે આવતીકાલે સવારે રાખો.’ સ્વામીશ્રીના પરિશ્રમભર્યા વિચરણ અને મુખ ઉપર વર્તાતા થાકને જોતાં હરિભક્તોએ પણ સૂર પુરાવ્યો કે રાતના અગિયાર વાગી ગયા છે, માટે કાલે જ મળવાનું રાખજો. સ્વામીશ્રીએ પણ અંતે સૌની વાત ન છૂટકે માન્ય રાખી.

રાતના ૨-૧૦ વાગ્યાનો નીરવ પહોર હતો. કરોડની વસ્તીએ નિદ્રાનું ઓઢણું ઓઢી લીધું હતું, ત્યારે હજી બે વર્ષ પહેલાં જ પરણેલું એ યુગલ જાગતું હતું - એક નિદ્રાની તૈયારીમાં તો એક ચિરનિદ્રાની. સમજી પત્નીએ રાજેન્દ્ર અજમેરાને સ્વામીશ્રીના આગમનના સમાચાર આપી દીધા હતા. જાણે રાજેન્દ્રનો આત્મા હવે કોઈની સાથે વાત કરી રહ્યો હતો. એની અસ્પષ્ટ ગોઠડીમાં ઘણું બધું કહેવાયું હશે. કોણ જાણે ? પરંતુ મુખ ઉપર પલટાતી જતી આનંદની રેખાઓ એટલું તો કહી જતી હતી કે રાજેન્દ્ર પૂર્ણ પરિતોષની દિશામાં જઈ રહ્યો છે. બરાબર રાતના ૨-૧૦ વાગ્યાના સુમારે અસ્પષ્ટ ગોઠડીમાં એક અને અંતિમ વાક્ય એનાં પત્ની સાંભળી શક્યાં : ‘હું અક્ષરધામમાં જાઉં છું.’

સ્વામીશ્રીની રાજેન્દ્રને મળવાની ઘણીય ઈચ્છા હોવા છતાં પોતે ના પાડી એના અફસોસ સાથે જ્યારે રાજેન્દ્રના કાકા કિશોરભાઈએ સવારે સ્વામીશ્રીના જાગતાંવેંત સમાચાર આપ્યા કે રાજેન્દ્ર રાત્રે ધામમાં ગયો છે ત્યારે સ્વામીશ્રીની આંખો પણ ભીંજાઈ ગઈ. સ્થૂળદૃષ્ટિએ ન મળાયાનો અફસોસ એમાં વ્યક્ત થતો હતો. જોકે આત્મા સાથે આત્માનું મિલન તો થઈ જ ચૂક્યું હતું.

એની અંતિમ વિધિમાં સ્વામીશ્રી જાતે પધાર્યા. ઓરડામાં નીચે સુવડાવેલા રાજેન્દ્રને વર્તમાન ધરાવીને કંઠી બાંધી, ચારેય ધામનાં પવિત્ર જળ અને પુષ્પો તથા ચંદન વડે એને અભિષિક્ત કર્યો. સ્નાન કરાવીને બહાર લાવ્યા ત્યારે એના મુખ આગળ જ બિરાજેલા સ્વામીશ્રીએ ગઈકાલ રાતની ઘટનાનો જાણે રહસ્યસ્ફોટ કર્યો : ‘એ તો બહુ ભાગ્યશાળી હતો. ભજન કરતો કરતો ગયો છે. અમારે એને મળવાની ખૂબ જ ઈચ્છા હતી, પણ મળી ન શકાયું. ભલે દેહે કરીને ન મળાયું, આત્માએ મળી લીધું છે. અમારો ને એનો આત્મા એક થઈ ગયો.’

આવી જ રીતે સ્વામીશ્રીએ દોલતભાઈને અક્ષરધામ પ્રતિ દોર્યા હતા. સત્સંગમાં પાકી નિષ્ઠા ધરાવતા દોલતભાઈ ક્યારેક મંદિરે આવતા. સ્વામીશ્રી પાસે બેસીને જ્ઞાનવાર્તા સાંભળતા. પણ પાછલાં વર્ષોમાં દોલતભાઈ વિવિધ આપત્તિઓમાં ઘેરાયા. જુવાન પુત્ર અને પુત્રી અકસ્માતમાં મરણ પામ્યાં. દોલતભાઈ માનસિક રીતે ભાંગી પડ્યા. શરીરમાં કોઈ રોગ લાગુ પડ્યો અને દિવસે દિવસે શરીર ગળવા લાગ્યું. સમય જતાં તે સંપૂર્ણપણે પરવશ બની ગયા. પાણી પીવા માટે પાણીનો પ્યાલો પણ એ જાતે ઊંચકી શકતા નહીં. આવી સ્થિતિમાં સ્વામીશ્રી પાસેથી મેળવેલું જ્ઞાન ચિત્તની શાંતિ માટે મદદે આવ્યું, અને ખુદ સ્વામીશ્રી પણ.

દોલતભાઈનાં ફેફસાં અચાનક નિષ્ક્રિય બની ગયાં, એમને હિન્દુજા હોસ્પિટલમાં દાખલ કર્યા. એમની આંખો સિવાય બીજા કોઈ અવયવો કામ કરી શકતા નહોતા. સ્વામીશ્રીના આદેશથી સંતો એમની સંભાળ લેવા આવતા જતા. જ્યારે જ્યારે સંતો આવતા ત્યારે એમણે જોયું કે દોલતભાઈ પોતાની સામે દીવાલ પરની સ્વામીશ્રીની છબીને ટગર ટગર જોઈ રહ્યા હોય. સ્વામીશ્રી તો ગોંડલ હતા. સંતોએ ફોન દ્વારા સ્વામીશ્રીને આ હકીકતથી વાકેફ કર્યા.

બીજે જ દિવસે સ્વામીશ્રી પ્લેન દ્વારા સાંજે છ વાગ્યે મુંબઈ આવી

પહોંચ્યા. દસ મિનિટમાં તો એ હોસ્પિટલમાં પહોંચી ગયા. દોલતભાઈ રેસ્પિરેટર (કૃત્રિમ શ્વાસોચ્છવાસ કરાવનાર યંત્ર) પર હતા. સ્વામીશ્રી ‘જય સ્વામિનારાયણ’ કહેતા એમના પલંગ પર બેસી ગયા. સ્વામીશ્રીનાં દર્શન થતાં જ જાણે અમૃતવર્ષા થઈ. અને દોલતભાઈને જાણે નવજીવન મળ્યું. ભલે વાયા નહોતી પણ દોલતભાઈના ભક્તહૃદયની ઊર્મિએ સ્વામીશ્રીને ભીંજવી દીધા. સ્વામીશ્રી પણ ભાવાર્દ્ર બનીને મૂક-સેવકની સેવા-સમર્પણ અને સમજણને બિરદાવતા પોતાનો પ્રેમલ હાથ દોલતભાઈના શરીર પર પસવારતા રહ્યા.

સ્વામીશ્રીએ પ્રેમ નીતરતી વાણીમાં કહ્યું : ‘હવે મહારાજ ધામમાં લઈ જશે, તો મહારાજની હજૂરમાં બેસી જાઓ...’

પછી સ્વામીશ્રીએ સંતોને કીર્તન ગાવા કહ્યું. કીર્તન પછી સ્વામીશ્રીએ દોલતભાઈને હાર પહેરાવ્યો.

દોલતભાઈ તો અનિમેષ નેત્રે સ્વામીશ્રીની મૂર્તિને પી રહ્યા. પાંત્રીસ મિનિટના આ દિવ્ય મિલન પછી સ્વામીશ્રી વિદાય થયા.

રાત્રિના પોણા બાર વાગે દોલતભાઈએ ધામ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

એક વાર જ્યારે મંદિરે આવતાં જરા મોડું થયું ત્યારે માફી માગતાં દોલતભાઈએ કહ્યું હતું : ‘માફ કરજો, આવવામાં જરા મોડું થઈ ગયું.’ ત્યારે સ્વામીશ્રી બોલ્યા હતા : ‘ભગવાન અને સંતને ઓળખવામાં અને પ્રાપ્તિમાં મોડા નથી પડ્યા.’

સ્વામીશ્રીના આ શબ્દો સાચા હતા. અને એની અનુભૂતિ દોલતભાઈને અંતકાળે થઈ ગઈ. ભગવાન અને સંતની કૃપા વિના અંતિમ ક્ષણોમાં આવી શાંતિ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય !

માતાપિતા સંતાનની સુખાકારીની જેટલી ચિંતા કરે; પોતાનાં બાળકોને કશી અગવડ ન પડે, કશી મૂંઝવણ ન રહે એ માટે સતત કાળજી રાખ્યા કરે એવી જ ચિંતા સ્વામીશ્રી હરિભક્તો માટે કરતા અને કાળજી પણ એટલી જ રાખતા.

મુંબઈથી ડૉ. યોગીન દવે સ્વામીશ્રીની તબિયતની ખબર કાઢવા આવ્યા હતા. એ વધારે રોકાઈ શકે એમ નહોતા. સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું : ‘વળતાનું રિઝર્વેશન છે ?’

‘ના, બાપા.’ ડોક્ટરે કહ્યું : ‘પણ સ્ટેશન ઉપરથી ટિકિટ મળી જશે.’ સ્વામીશ્રીએ સેવકને કહ્યું : ‘ડોક્ટર આજે સાંજે જાય છે માટે ટિકિટ અને

રિઝર્વેશનનું થઈ જાય એમ કરશો.’

સાંજે ડૉ. યોગીન રજા લેવા આવ્યા ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘તમારી ટિકિટ રિઝર્વેશન સાથે આવી ગઈ છે.’

પિતાની પુત્ર માટે કાળજી લેવાની સ્વાભાવિકતા અહીં જોઈ શકાશે. નર્યું વાત્સલ્ય, નર્યો પ્રેમ !

અને એ જ ભાવ સ્વામીશ્રીને ગોવિંદસિંહ ચૂડાસમાના ભોજનની ચિંતા કરતા આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે દેખાઈ આવે છે. ગોવિંદસિંહ ચૂડાસમા ગોંડલ આવે ત્યારે સ્વામીશ્રી કહે, ‘ઘરે તમે એકલા રહો છો. માટે રસોડું ઉઘાડવું નહિ. મંદિરેથી ટિકિટ મોકલીશું.’

હરિભક્તોને મચ્છર કરડે એ સ્વામીશ્રીથી કેમ સહ્યું જાય ? એક વાર સારંગપુરમાં મચ્છરોનો ત્રાસ વધી ગયેલો. એક સંતે કહ્યું : ‘અહીં તો મચ્છરનાં ઝુંડનાં ઝુંડ આવે છે !’

સ્વામીશ્રીએ તરત કહ્યું : ‘હરિભક્તોનું શું થતું હશે ?’ અને એમને મચ્છરદાનીની વ્યવસ્થા માટે સ્વામીશ્રીએ સૂચના આપી દીધી.

આવી નાનીમોટી બાબતો સ્વામીશ્રીના ધ્યાન બહાર ક્યારેય જતી નથી ! શાથી ? આપણને જેમના માટે પ્રેમ હોય એની નાનીનાની તકલીફો પણ આપણને મોટી દેખાય છે અને આપણને બેચેન કરી મૂકે છે. ભગવાન જેમ પોતાના ભક્તોના રોગ-દુઃખ પોતે લઈ લેવા ઝંખે છે, એમ સંતો પણ હરિભક્તોની તકલીફો પોતે પોતાનામાં લઈ લેવા આતુર હોય છે. એટલે તો એમની નજર સતત હરિભક્તોની તકલીફો જ ખોળ્યા કરતી હોય છે -

હરિભક્તોના ઉતારાની વ્યવસ્થા થઈ ગઈ ?

એમને સૂવા-ઓઢવા-પાથરવાનું બરાબર મળી ગયું ?

નાહવા માટે ગરમ પાણી સૌને પહોંચાડ્યું કે ?

નાસ્તા-ઉકાળા-ચાપાણીમાં કોઈ બાકી નથી ને ?

સ્વામીશ્રી હરિભક્તોના દ્રાઈવરો અને સેવકોને કેમ ભૂલે ? જેટલી અને જેવી વ્યવસ્થા હરિભક્તોની એટલી જ અને એવી જ વ્યવસ્થા એ દ્રાઈવરો અને સેવકોને મળે એ સ્વામીશ્રી ખાસ જુએ છે.

આ પ્રેમવશ સ્વામીશ્રીએ કલકત્તામાં બાઢડાવાળા નારણભાઈની મોળી ચામાં ખાંડ નાંખીને આંગળીથી હલાવીને ગળી બનાવી આપી હતી. નારણભાઈએ એ ચાને મોઢે તો માંડેલી જ હતી !

કયા હરિભક્તને શું પથ્ય છે, કોને માટે કયો ખોરાક અપથ્ય છે, એનીય સ્વામીશ્રીને ખબર હોય. ડાયાબિટીસવાળા હરિભક્તને શીરો વધારે પીરસાઈ જતો હોય તો સ્વામીશ્રી પીરસનાર સંતને રોકે (માતા પોતાના બાળક માટે આવા પ્રકારનો જ માર્ગ અપનાવે છે ને ! આ ખાવાથી આમ થાય, તે ખાવાથી તેમ થાય - કહી માતા બાળકની ગમે તેટલી રુચિ હોય તોપણ હાથ આડો જ ધરી દે છે.) ભોજન માટે સ્વામીશ્રી વ્યક્તિગત કાળજી રાખે. વડોદરાવાળા અશોકભાઈને ટામેટાવાળી દાળ ફાવતી નહોતી એટલે એમના માટે સ્વામીશ્રી જુદી દાળ બનાવવાની સૂચના આપતા. નૈરોબીવાળા નટુભાઈને ગળી વાનગી અનુકૂળ નહોતી એટલે એમના માટે સ્વામીશ્રી રોટલી તૈયાર કરાવતા. ચાલુ મુસાફરી વખતે, મોટર ચલાવવા સાથે નાસ્તો કરવાનો ફાવે નહીં. પણ સ્વામીશ્રી ડ્રાઈવીંગ કરનારને નાસ્તા વગર રાખે ? એ તો ઈન્દ્રવદનભાઈને પોતે મેંદુવડાં ચટણીમાં બોળી બોળીને ખવડાવતા હતા ! આ બધું પ્રેમવશ.

પરદેશથી મંદિરોમાં ટેલિફોન કરે ત્યારે સૌની ખબર પૂછે. કોઈ રહી ન જાય એની કાળજી રાખે. ક્યારેક તો સેવકને પણ ટેલિફોન ઉપર બોલાવીને વાત કરે. એક વાર સ્વામીશ્રીએ અમેરિકાથી અમદાવાદના મંદિરે ફોન કર્યો. એક પછી એક સૌ સંતોને તથા મંદિરમાં સેવા આપતા હરિભક્તોને ફોન ઉપર મળ્યા. સૌની સાથે ગોશાળામાં કામ કરતા રાયચંદ ભરવાડને પણ સ્વામીશ્રીએ યાદ કરીને તેની સાથે ફોન ઉપર વાત કરી.

અટલાદરા મંદિરમાં કૂવા પાસે લઘરવઘર આદિવાસીને જોઈને સ્વામીશ્રી ઊભા રહી ગયા. એને ઉદ્દેશીને કહ્યું : ‘કીડિયા ! બહુ વર્ષે દેખાયો !’ આ છે સ્વામીશ્રીનો નાનામાં નાના માણસ માટેનો નિર્મળ પ્રેમ.

આ પ્રેમની સ્ફટિક શી ઉજ્જવળ સરવાણી તપોધન ભગત, આરુણી ભગત ઉપરના પત્રમાં દેખાય છે : સારંગપુરના મંદિરની ગોશાળાનો રાષ્ટ્રીય સ્તરે પુરસ્કૃત થયેલો પાડો ભૂતનાથ માંદગીને લીધે મરી ગયો. સ્વામીશ્રીએ ગોશાળામાં સેવા કરતા તપોધન ભગત અને ખેતીવાડી વગેરેની સંભાળ રાખતા આરુણી ભગતને આ અંગે લોસ એન્જેલસથી ખાસ આશ્વાસનપત્ર લખ્યો.

પોતાની સંભાળ નીચેના પશુના મોતથી એના રખેવાળને કેટલું દુઃખ થાય એ સ્વામીશ્રી જાણે છે. અને તેથી આ આશ્વાસનપત્ર લખ્યો છે. એક સ્વજનના અવસાનથી થતા આઘાત માટે પરિવારના સભ્યો જોગ લખાતા આશ્વાસનપત્રમાં જે ગહરાઈ અને આશ્વાસનની વાણી હોય છે, બરાબર એવી

જ, આ પત્રમાં પણ છે. આ રહ્યો એ પત્ર :

‘એક સમાચાર જાણ કર દુઃખ હુવા. ભૂતનાથ ભી ચલે ગયે અને તપોધન આરુણી બહુત દુઃખી હો ગયે. તો ઉસમેં દુઃખી હોને સે કયા હોગા ? કયા વારતામેં આતા હૈ મરના ઝરણા સંસાર હૈ, સબકુ જાના હૈ. જીવતે લાખના મૂવે સવા લાખના તો ઉસને સંતના સમાગમ હુવા, સેવા કી... તો ઉસકી અચ્છી ગતિ હોગા. દુસરા જન્મ અચ્છા આયગા... તો ઐસા સોચકર સોચ મત કરના. જો જાતા હૈ વો આતા નહિ તો યાદ કર કર દુઃખી કયા હોના ?’

૯.

હૃદયધબકારના પરખંદા

નરસિંહ મહેતા તેમ જ દયારામે વૈષ્ણવ જનનાં વર્ણન કર્યાં છે. કોઈ એક ગુણની ભરમારથી વૈષ્ણવ નથી થવાતું. એક સાચા માનવમાં કેટકેટલા ગુણનો સંચય હોય છે ! પ્રમુખસ્વામી મહારાજમાં પેલા ભક્તોએ વર્ણવેલા ગુણમાંથી એક પણ ગુણની કમી નથી એટલું જ નહીં, પણ એ ગુણરાશિ કરતાંય બીજા અનેક ગુણ એમના લોહીમાં વણાયેલા છે. વળી સંતના એક કાર્યમાં માત્ર એક જ ગુણ નહીં પણ ઘણા ગુણોનો મેળો હોય છે. પ્રમુખસ્વામીનાં બધાં કાર્યો અને એમનામાં રહેલા બધા ગુણો તારવવા અને વર્ણવવા બેસીએ તો એક જુદો ગ્રંથ રચવો પડે. આ પ્રકરણમાં પ્રમુખસ્વામીને પારકાનાં દુઃખ જાણનાર અને એને દૂર કરવા મથનાર પુરુષ તરીકે જોવાનો પ્રયત્ન કરીશું. વળી, અન્ય વ્યક્તિઓ પ્રત્યેનો એમનો માનવીય અભિગમ કેવો છે એ પણ જોઈશું, જેમાં સ્વામીશ્રીની ક્ષમા, ઉદારતા વગેરેનાં પણ દર્શન થશે.

ઝાઝું કહેવાની પણ ક્યાં જરૂર છે ? પ્રયાગની એક જ ઘટના સ્વામીશ્રી વિષે ઘણું બધું કહી જાય છે : પાંડુરંગ શાસ્ત્રીજીને સ્વામીશ્રી પર અત્યંત પ્રેમભાવ છે. એમના આગ્રહથી એમણે યોજેલા ‘તીર્થરાજ મિલન’માં હાજરી આપવા સ્વામીશ્રી પ્રયાગ પધાર્યા હતા. સ્વામીશ્રીનો ઉતારો પંચાયતી મહાનિવાર્ણી અખાડામાં હતો.

એકાદશીના દિવસે સ્વામીશ્રી ફરાળ કરીને બેઠા હતા. બપોરનો સમય

હતો. ચારે તરફ સંપૂર્ણ શાંતિ હતી. એ વખતે ત્રણ માણસો આશ્રમમાં પ્રવેશ્યા. સ્વામીશ્રીનો ઉતારો અહીં છે એવું જાણીને સૌરાષ્ટ્રના વાવડી ગામના ત્રણ હરિભક્તો દર્શને આવ્યા હતા. આ હરિભક્તો આમ તો તીર્થરાજ મિલનમાં આવ્યા હતા. એ વખતે પૂર્ણકુંભનો મેળો ચાલતો હતો. એમાં જવાનો અને ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરવાનો હેતુ પણ ખરો. સ્પેશ્યલ બસમાં બીજા ગૃહસ્થોના સાથમાં આવેલા. બસનું આયોજન કરનાર ઓર્ગેનાઈઝરે પ્રવાસીઓના ભોજનની વ્યવસ્થા કરવાની હતી પણ એણે એ જવાબદારી નિભાવી નહોતી. પ્રવાસીઓને ભૂખ્યા જ રાખ્યા હતા. તીર્થરાજ મિલનમાં પણ ભોજનની વ્યવસ્થા નહોતી. સૌએ પોતપોતાનું ભોજન તૈયાર કરી લેવાની પદ્ધતિ તો ત્યાં સ્વીકારાયેલી હતી, એટલે આ યાત્રીઓ ત્યાં એ વ્યવસ્થાની અપેક્ષા રાખી શકે એમ નહોતા. એમણે તો પેલા ઓર્ગેનાઈઝર ઉપર આધાર રાખવાનો હતો જે નાકામયાબ નીવડ્યો હતો. આમ છતાં અત્યારે સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવેલા હરિભક્તો ચારેક દિવસનું ભાથું લાવ્યા હતા પણ તે તો ક્યારનુંય પૂરું થઈ ગયું હતું. હવે ચણા-મમરા ફાકીને ચલાવતા હતા. પણ આજે તો એકાદશી હતી. ફરાળ ક્યાંથી કરવું ?

વાતચીત દરમ્યાન હરિભક્તોએ પોતાની સઘળી વીતક કથા સંભળાવી. જમીન પર એક ગોદડા પર ચાદર બિછાવીને બિરાજેલા સ્વામીશ્રી હરિભક્તોની વાત ધ્યાન દઈને સાંભળતા હતા. પછી ધીમે રહીને ઈશારાથી સ્વામીશ્રીએ ધર્મચરણ સ્વામીને બોલાવ્યા. ફરાળ વધ્યું છે કે કેમ તેની તપાસ કરવા સૂચ્યું. સંતોએ નિર્જળા ઉપવાસ કર્યો હતો એટલે ફરાળ પણ મર્યાદિત બનાવવામાં આવ્યું હતું. સ્વામીશ્રી અને થોડા હરિભક્તો માટે બનાવેલું, પણ તે તો વપરાઈ ગયું હતું.

સ્વામીશ્રીએ મૌન સેવ્યું. પણ એમના ચિત્તમાં કંઈક ગોઠવાઈ રહ્યું હતું. પેલા ભક્તો તો સ્વામીશ્રીનાં દર્શને જ આવ્યા હતા. એમની બીજી કોઈ ધારણા કે અપેક્ષા નહોતાં. એ તો સ્વામીશ્રી પાસેથી ઊઠીને બીજા સંતોનાં દર્શન માટે બીજા ખંડમાં ગયા.

સ્વામીશ્રી ઊભા થયા. એક સંતને આદેશ આપ્યો : ‘આપણે દિલ્હીથી નાસ્તો સાથે લાવ્યા છીએ એમાંથી ઠાકોરજીને ધરાવવા પૂરતું કાઢીને બાકીનું બધું આ હરિભક્તોને આપી દો, એમને ઘેર પહોંચતા સુધી ચાલે. આપણું તો થઈ રહેશે.’ પ્રયાગમાં સગવડ નહોતી એટલે સંતો સ્વામીશ્રી માટે નાસ્તો તૈયાર

કરી દિલ્હીથી લાવ્યા હતા. થેપલાં, ચેવડો વગેરે નાસ્તા માટે જે હતું તે બધું સ્વામીશ્રીએ આ હરિભક્તોને અપાવી દીધું.

●

ઈ.સ. ૧૯૭૪ની વિદેશયાત્રા વખતે સ્વામીશ્રી લંડનમાં ચંદુભાઈને ત્યાં પધરામણીએ ગયા હતા એ વખતે ચંદુભાઈની પડોશમાં રહેતા એક સ્ટ્રીજર નામના બ્રિટિશ વૃદ્ધ ગૃહસ્થ ચંદુભાઈને ત્યાં આવ્યા. સ્વામીશ્રીને જાણવા મળ્યું કે આ વૃદ્ધના દીકરાઓ એમને એકલા મૂકીને ચાલ્યા ગયા છે, એમની સારસંભાળ લેતા નથી. વૃદ્ધ એકલાઅટૂલા અને દુઃખી છે. સ્વામીશ્રીએ એ અંગ્રેજી વૃદ્ધની સંભાળ રાખવા માટે ચંદુભાઈને ભલામણ કરી.

ઈ.સ. ૧૯૮૪માં સ્વામીશ્રી ફરીથી લંડન ગયા ત્યારે પેલા વૃદ્ધ ગૃહસ્થ એમને મળવા આવ્યા. ચંદુભાઈ એમની સારી રીતે સારસંભાળ રાખે છે એ હકીકતથી એમણે સ્વામીશ્રીને વાકેફ કર્યા અને આવી સારી ગોઠવણ કરવા માટે સ્વામીશ્રીનો ખૂબ ખૂબ આભાર માન્યો.

●

એક વખત મુંબઈમાં સ્વામીશ્રી સાંજે ઠાકોરજીનો પ્રસાદ લેતા હતા ત્યારે એક યુવક એમનાં દર્શને આવ્યો. એનો મેલોઘેલો વેશ હતો. સ્વામીશ્રી પાસે આવતાં તે ખૂબ ક્ષોભ અનુભવતો હતો. કોઈ મજૂર જેવા એના દિદાર હતા. સ્વામીશ્રીએ એને પ્રેમથી આવકાર્યો. એનાં નામઠામ પૂછ્યાં. એ એક કેરીના વેપારીને ત્યાંથી કેરીનો કરંડિયો મૂકવા આવ્યો હતો. ઉત્તર પ્રદેશનો હતો. સ્વામીશ્રી એની લાચારી પારખી ગયા. એમણે પૂછ્યું : ‘આપ ક્યા કરતે હૈં ?’

‘મૈં એક આમ કે વ્યાપારી કે યહાં કામ કરતા હૂં.’

‘કિતના પગાર દેતે હૈં ?’

‘એક પાટી કે દસ રૂપયે મિલતે હૈં, લેકિન સારે દિનમૈં દો સે અધિક પાટી નહીં જાતી.’

સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું : ‘ગાંવ મૈં ખેતી નહીં હૈ ?’

‘નહીં, માતા-પિતા ભી ગરીબ હૈં, ભાઈ કમાતા હૈ લેકિન (માતાપિતા કે) સામને નહીં દેખતા.’

‘આપ કુછ પઢેલિખે હો ?’

પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો : ‘સ્વામીજી, મૈં D.H.M.S. હૂં’ આટલું બોલતાં બોલતાં એ ગળગળો થઈ ગયો. એની આ ઉપાધિ M.B.B.S. સમકક્ષ

હતી. અલબત્ત, એનો આ અભ્યાસક્રમ હોમિયોપેથીનો હતો.

પેલા યુવાને પોતાની વાત આગળ સંભળાવતાં કહ્યું : ‘સ્વામીજી, મૈં ગરીબ હૂં. જૈસે તૈસે પૈસે કમાકર મૈંને ડિગ્રી પ્રાપ્ત કી લેકિન અસ્પતાલ ખોલને કા પૈસા નહીં હૈ. ઔર મેરી કહીં સિફારિશ ભી નહીં હૈ. છ મહિને સે યહાં આયા હૂં. વડાલા કી ખોલી મૈં રહતા હૂં. મેરે જૈસા દુઃખી કોઈ નહીં હોગા...’

સ્વામીશ્રીનું હૃદય કરુણાથી ભરાઈ આવ્યું. એમણે રામચરણ સ્વામીને કહ્યું : ‘આપણા સત્સંગી ડોક્ટર આવે છે એમને પૂછી જોજો. આ ભાઈ કમ્પાઉન્ડર તરીકે કામ લાગશે.’ પછી પેલા ભાઈને સૂચવ્યું : ‘કલ શ્યામ સર્ટિફિકેટ લે કર યહાં આના.’

અને ડોક્ટરો જ્યારે સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવ્યા ત્યારે એમણે પેલા માણસની પરિસ્થિતિ સમજાવીને એને કામ આપવાની ભલામણ કરી.

●

ઈ.સ. ૧૯૮૮માં વિદેશયાત્રાએ જતાં પહેલાં સ્વામીશ્રી નવ દિવસ માટે મુંબઈ રોકાયા હતા. વિદેશ જતાં પહેલાં અનેક કાર્યો પતાવવાનાં હોય, હરિભક્તો સતત મળવા માટે આવ્યા કરતા હતા. વળી, દુષ્કાળ રાહતની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ હતી એટલે એ બાબતે માર્ગદર્શન આપવાના કાર્યમાં પણ સ્વામીશ્રી ઠીક ઠીક વ્યસ્ત હતા. આ બધી ભરચક પ્રવૃત્તિઓમાં નવ દિવસ ક્યાં પસાર થઈ ગયા તેની ખબર ન રહી. તા. ૭નું વહેલી સવારનું પ્લેન હતું તેથી વહેલી સવારે ત્રણ વાગે ઊઠવાનું હતું તેમ છતાં તા. ૬ની રાત્રે ૧૧.૩૦ વાગ્યા સુધી એ વ્યક્તિગત મુલાકાતો આપી રહ્યા હતા. અંતે સૂવા જતા હતા ત્યાં મોડી રાત્રે લેટરપેડ મંગાવ્યું અને ત્રિગુણભાઈ ભટ્ટ પર પત્ર લખવા બેઠા. ત્રિગુણભાઈ મુંબઈના મધ્યમ સ્થિતિના હરિભક્ત. તેમની બંને કિડની કામ કરતી બંધ થઈ ગઈ હતી. એ છેલ્લા શ્વાસ લેતા હતા. સ્વામીશ્રી એમને મળવા હોસ્પિટલ જવા ઘણા આતુર હતા. પણ શ્વાસ લેવાની પણ ફરસદ ન હોય એવા ભરચક કામમાં એ ગળાબૂડ હતા એટલે એ જઈ શક્યા નહોતા. અને એનો એમના મનમાં ઘણો વસવસો હતો. ઘણો રંજ હતો. એટલે અત્યારે મોડી રાત્રે થોડો અવકાશ મેળવીને પત્ર લખ્યો - ‘પ. ભ. ત્રિગુણભાઈ, અમે આવી ન શક્યા. માફ કરશો...’

કેવી લાગણી ! માનવતાથી ભર્યું ભર્યું હૈયું નીતરી રહ્યું હતું.

●

કોઈ ઉમળકાથી સેવા લખાવવા આવે ત્યારે હરિભક્તની નિષ્ઠા જોઈ સ્વામીશ્રીને આનંદ જરૂર થાય. પણ સેવા લખાવનાર એ હરિભક્તની સ્થિતિનો વિચાર કર્યા વગર સ્વામીશ્રી ન રહે. એના રોજિંદા વ્યવહારમાં એ ભક્ત જરા પણ તકલીફમાં ન મુકાય એની સ્વામીશ્રીને ભારે કાળજી. એ હરિભક્તની નિષ્ઠાને ખૂબ પ્રેમથી બિરદાવે પણ એની સેવાની રકમ આગ્રહપૂર્વક ઓછી કરાવે.

એક વખત એક સામાન્ય સ્થિતિના હરિભક્ત સેવા લખાવવા આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ એમની આવક અંગેની વિગત પૂછી. હરિભક્તે જવાબ આપ્યો : ‘ભિક્ષા માગીને ગમે તેમ કરીને પૂરા કરીશ.’ એમની ભાવના જોઈને સ્વામીશ્રી રાજી થયા. પણ એમણે એ ભાઈની સેવાની રકમ તો ઓછી જ કરાવી નાખી.

રાજકોટ મંદિરની સેવા નોંધાતી હતી ત્યારે વૃદ્ધ ડાહ્યાભગત આવ્યા. સ્વામીશ્રીએ પૂછ્યું : ‘શું કરો છો ?’

ભગતે કહ્યું : ‘કારખાનામાં પગી છું.’ અને આગ્રહથી એમણે ૧૦૧ રૂપિયા લખાવ્યા. પ્રેમ અને નિષ્ઠાથી સેવાનો આગ્રહ કરનારને સ્વામીશ્રી શી રીતે રોકે ? એમણે ભગતની નિષ્ઠા અને સેવાને પ્રેમપૂર્વક બિરદાવ્યાં.

સામેની વ્યક્તિની લાગણી સમજવી એ માનવતાનું એક અત્યંત ઊજળું પાસું છે અને એવી રીતે સામેની વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ સમજવાની તૈયારી રાખવી એ પણ એટલું જ માનવતાભર્યું છે. સ્વામીશ્રી સામેની વ્યક્તિની લાગણીની કદી ઉપેક્ષા કરતા નથી. અને સામેની વ્યક્તિની પરિસ્થિતિ કદી એમની નજર બહાર હોતી નથી.

ઈ.સ. ૧૯૭૭ના ઉનાળામાં સ્વામીશ્રી સાબરકાંઠા વિસ્તારમાં વિચરણ કરી રહ્યા હતા. એક ગામમાં ભરબપોરે પહોંચ્યા. હરિભક્તોએ નગરયાત્રાની તૈયારી કરી રાખી હતી. ડોક્ટર સ્વામીએ હરિભક્તોને સમજાવ્યું કે આવી બળબળતી બપોરે નગરયાત્રા ન કાઢો તો સારું. હરિભક્તોનો ઉત્સાહ હતો. સંવાદ સાંભળી રહેલા સ્વામીશ્રીએ ડોક્ટર સ્વામીનો હાથ પકડીને હરિભક્તના માથા ઉપર મૂક્યો. ડોક્ટર સ્વામીએ તરત હાથ પાછો ખેંચી લીધો. સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘તાપથી એનું માથું કેટલું તપી ગયું છે ! એ લોકોએ આટલો તાપ સહન કર્યો તો આપણે થોડો સહન કરી લઈએ.’

નવસારીમાં એક સાંજે વોર્કિંગ બાદ તુષારભાઈની જમીન પર સ્વામીશ્રી પ્રસાદીનાં પુષ્પો વેરતા હતા. ત્યાં એક ભરવાડણ બાઈ સ્વામીશ્રીને કોઈ મહાત્મા સમજી દર્શન માટે દોડી આવી. એક રૂપિયો હાથમાં લઈ ચરણમાં મૂકવા તે આગળ આવતી હતી. હરિભક્તોએ તેને રોકી. હરિભક્તોની હલચલ પરથી સ્વામીશ્રી પરિસ્થિતિને પામી ગયા. એક હરિભક્ત દ્વારા ઠાકોરજી તેની આગળ મોકલાવ્યા. સ્વામીશ્રી ભરવાડણની લાગણી સમજતા હતા. પણ અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્યનો ધર્મ પણ એમના રોમરોમમાં વ્યાપ્ત હતો. છતાં કોઈ ભાવુક વ્યક્તિને હડધૂત કેમ કરી શકાય ? પોતાના ધર્મમાંથી સહેજ પણ ચળ્યા સિવાય સ્વામીશ્રીએ વચલો માર્ગ કાઢીને ભરવાડણની ભાવનાને માન આપ્યું અને ભગવાનનાં દર્શન કરાવ્યાં.

ધારીમાં સ્વામીશ્રી એક સમયે સ્નાન કરીને બાથરૂમમાંથી બહાર આવ્યા ત્યાં એક હરિભક્ત આવ્યા. એમણે કહ્યું : ‘બાપા ! મારે આપની સાથે વાત કરવી છે.’ સ્વામીશ્રી ચાલુ સભાએ સ્નાન કરવા આવ્યા હતા અને પછી તરત એમને સભામાં જવું હતું. પણ અત્યારે હરિભક્તની વિનંતીને એમણે નકારી નહીં. એમની લાગણીને માન આપીને એમની વાત સાંભળવા ત્યાં ને ત્યાં જ દાદરા ઉપર કાંઈ પણ પાથર્યા વગર બેસી ગયા. સંડાસ નજીકની અંધારી ચાલી, અસ્વચ્છ પગથિયાં અને હવાની હેરફેર વગરના દાદરા ઉપર પંદર મિનિટ સુધી હરિભક્ત સાથે બિરાજીને સ્વામીશ્રીએ એમની વાત સાંભળીને એમના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કર્યું.

ક્યારેક કોઈ હરિભક્ત પોતાના સ્વાર્થમાં વિવેક ચૂકી જાય, પણ સ્વામીશ્રીએ હરિભક્તની લાગણીને માન આપવાનું ચૂકતા નથી. અને જેની કશી જ આવશ્યકતા ન હોય એવું કાર્ય પણ હરિભક્તને રાજી કરી આપે છે.

એક વાર સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં સ્વામીશ્રી વિચરણ કરી રહ્યા હતા. એ વખતે એક ગામના પાદરેથી પસાર થતાં, ત્યાં ઊભેલા એક હરિભક્તે સ્વામીશ્રીની ગાડી જોઈ. તેમણે હાથ હલાવી ઊભા રહેવાનો સંકેત કર્યો. સ્વામીશ્રીએ ગાડી ઊભી રખાવી. હરિભક્ત સ્વામીશ્રીને પધરામણી માટે પોતાના ઘેર લઈ ગયા. બધે ફેરવ્યા. બધે પુષ્પ છંટાવ્યાં. હાથ મુકાવ્યો. પછી હાથથી દળણું દળવાની ઘંટી બતાવીને કહે, ‘બાપા, નવી જ લીધી છે. એમાં

પાલો બાજરો આપના હાથે નાંખો ને ! સ્વામીશ્રીએ પાલો બાજરો ઘંટીમાં ઓર્યો. પછી પેલા હરિભક્ત બોલ્યા : ‘બાપા, આપના હાથે દળી આપો તો મારું દળદર ફીટી જાય.’ અને સ્વામીશ્રીએ કશા કચવાટ વગર જાતે પાલો બાજરો દળી આપ્યો.

એક વાર તો સ્વામીશ્રી જમવા બેઠેલા. થાળ આવી ગયો હતો. બપોર પછીના અઢી વાગી ગયા હતા. સ્વામીશ્રી ઘણી પધરામણીઓ કરીને આવ્યા હતા. એ સમયે એક હરિભક્ત આવીને કહે, ‘બાપા, આપ અમારે ઘરે આવી ગયા. પણ હું આપને શોધવા બીજે ગયો હતો. એટલે હવે આપ ફરી મારી હાજરીમાં મારે ઘરે પધારો.’

આ હરિભક્તની માગણીને તપાસો. આવી માગણીને હિંસક માગણી જ ગણી શકાય. સ્વામીશ્રી એ હરિભક્તને ઘેર પધરામણી તો કરી આવ્યા છે. પધરામણીથી જે લાભ પ્રાપ્ત થતો હોય એ તો એમને થવાનો જ હતો. મહત્તા સ્વામીશ્રીની પધરામણીની હતી, હરિભક્તની ગેરહાજરીને લીધે પધરામણીનો લાભ ઊણો થવાનો નહોતો. અઢી વાગ્યા હતા, જમવા માટે બેઠા હતા, ભોજનનો થાળ આવી ગયો હતો અને છતાં આ હરિભક્ત સ્વામીશ્રીને ફરીથી પોતાને ઘેર લઈ જવા માગતા હતા. ગમે તેવો શાંત મહાત્મા અકળાઈ ઊઠે એવી આ માગણી હતી. એને નકારવામાં કશું અનૌચિત્ય નહોતું.

પણ પ્રમુખસ્વામીની વાત જુદી છે. આ હરિભક્તની લાગણી અને માગણી સાચવી લેવા ખાતર જ સ્વામીશ્રીએ ભોજનના થાળને ઠેલ્યો. ઊભા થયા અને હરિભક્તને ત્યાં ફરીથી પધરામણીએ ગયા.

સ્વામીશ્રીએ નાના બાળકની લાગણીને પણ સાચવી જાણી છે. અને ક્યાંક ચૂક થઈ ગઈ હોય તો એનો સ્વીકાર કરતાં પણ એ કદી અચકાયા નથી. એક વાર ન્યૂયોર્કમાં ઉકાળાપાણી દરમ્યાન યોગી નામનો, સાતેક વર્ષનો બાળક કીર્તન બોલવા લાગ્યો. એ દરમ્યાન જ સ્વામીશ્રી એમની બાજુમાં બેઠેલા એક સંત સાથે વાતો કરવા લાગ્યા. આ જોઈને યોગી કીર્તન બોલતો બંધ થઈ ગયો. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘કેમ ઉદાસ થઈને બેસી ગયો ? આગળ બોલ.’

યોગીએ જવાબ આપ્યો : ‘હું બોલ્યો, પણ કોઈ સાંભળતું નથી. વાતો કર્યા કરે છે.’

સ્વામીશ્રી યોગીને કહે, ‘સોરી, મારી ભૂલ થઈ ગઈ.’

માનવતાની મૂર્તિ સમા સ્વામીશ્રીમાં ક્ષમાની પણ એટલી જ વિશાળ ભાવના છે. કોઈના અપરાધને એ કદી મનમાં રાખતા નથી. અને અપરાધી પ્રત્યે કદી કશો પૂર્વગ્રહ સેવતા નથી. ઊલટું, ક્યારેક તો એને હૃદયપૂર્વક સહાય પણ કરે છે.

એક વખત અમદાવાદમાં સ્વામીશ્રી પ્રાતર્ભજ કરી રહ્યા હતા એ વખતે અન્ય સંપ્રદાયના બે સંતો એમની પાસે આવ્યા. સ્વામીશ્રી હજી સ્નાનાદિથી પરવાર્યા પણ નહોતા. એ બે સંતોએ સ્વામીશ્રીને એ જ વખતે મળવાનો આગ્રહ રાખ્યો. સ્વામીશ્રીએ એમની મરજીને માન આપ્યું અને એમની સાથે એ જ વખતે બેઠા. પેલા બે સંતો કોઈ પ્રોજેક્ટ લઈને આવ્યા હતા. અને એ માટે એમણે સ્વામીશ્રી પાસે આર્થિક સહાય માગી. આ સંતોએ યોગીજી મહારાજના સમયમાં સંસ્થાનો વિરોધ કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું. આ હકીકત કંઈ સ્વામીશ્રીના ધ્યાન બહાર નહોતી. છતાં એમણે સહેજ પણ અણસાર આપ્યા વગર ઉદારતાપૂર્વક આર્થિક સહાય કરી.

ઈ.સ. ૧૯૫૪માં એક દ્વેષમાં બળી રહેલા સંતે સ્વામીશ્રીને ઝેર આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. પરંતુ એ ઘટના અમલમાં આવે એ પહેલાં જ ફૂટી ગઈ. પોતાની પ્રમુખ તરીકેની સત્તાના આધારે સ્વામીશ્રી એ સંતની હકાલપટ્ટી કરી શકત. પરંતુ સ્વામીશ્રીએ એમ ન કર્યું. એ સંતનું વૃદ્ધ ઉંમરે ઈ.સ. ૧૯૮૩માં અવસાન થયું ત્યાં સુધી એમણે એમની દેખભાળ રાખી અને અન્ય સંતો પાસે પણ રખાવી.

ક્ષમાનો આના કરતાં વધારે ગરવો દાખલો બીજો કયો હોઈ શકે ? અહીં તો દ્રોહ કરનારને માત્ર ક્ષમા જ નહીં, ક્ષમા સાથે પ્રેમ અને સેવા પણ મળ્યાં !

૧૦.

ન રાત, ન દિવસ

જ્યારે સહજાનંદ સ્વામીએ રામાનંદ સ્વામી પાસેથી ધર્મધુરા ધારણ કરી ત્યારે એમણે રામાનંદ સ્વામી પાસે માગેલું કે ‘તમારા સત્સંગી હોય તેમને એક વીંછીનું દુઃખ થવાનું હોય તો તે મને એક એક રૂંવાડે કોટિકોટિ વીંછીનું દુઃખ થાઓ. પણ તમારા સત્સંગીને તે થાઓ નહિ અને તમારા સત્સંગીને પ્રારબ્ધમાં રામપત્તર લખ્યું હોય, તે રામપત્તર મને આવે પણ તમારા સત્સંગી અન્નવસ્ત્રે કરીને દુઃખી ન થાય.’

પ્રમુખસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજનો આ સિદ્ધાંત હંમેશાં નજર આગળ રાખ્યો છે. સત્સંગીઓ રાજી રહે એ માટે એમણે પોતાનાં કષ્ટની કદી ચિંતા કરી નથી. જ્યારે એમણે પ્રમુખપદ ગ્રહણ કર્યું ત્યારે જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી એમાં આ હકીકતનો પ્રધાન સૂર હતો જ. કર્તવ્ય બજાવવામાં અને સંસ્થાને વફાદાર રહેવાની એમની પ્રતિજ્ઞામાં સત્સંગીઓનાં સુખ, શાંતિ અને રાજીપાની વાત આવી જાય છે. દેહની પરવા ન કરવાની જે વાત સ્વામીશ્રીએ કહી એ એમણે સંપૂર્ણપણે આચરી બતાવી છે. તે એટલે સુધી કે સત્સંગીની ગાંડીઘેલી માગણીને પણ એમણે પાછી ઠેલી નથી. એમ કરવામાં એમણે શરીરનાં કષ્ટ કદી આગળ ધર્યાં નથી. હરિભક્તોને રાજી રાખવામાં એમણે જે ભીડો વેઠ્યો છે એનો હિસાબ નથી. જે નથી જાણતા એમના માટે અહીં થોડા પ્રસંગોનો ઉલ્લેખ કરવો ઉચિત ગણાશે -

હરિભક્તોને રાજી કરવા ઉત્તર-દક્ષિણના ઘણા કષ્ટદાયક કાર્યક્રમો ઊભા થઈ જતા. મણિભાઈ સલાડવાળા ધામમાં ગયા ત્યારે સ્વામીશ્રી મોરબી હોનારત સ્થળે વ્યવસ્થામાં હતા. ત્યાં સમાચાર મળ્યા એટલે તરત નીકળ્યા. રાત્રે બે વાગે અમદાવાદ આવ્યા ને રાત માથે લઈ મોટરરસ્તે ઠીકરિયા આવ્યા. મણિભાઈની નનામીને કાંધ આપી. અગ્નિસંસ્કાર પછી અગિયાર વાગે અટલાદરા જઈ સ્નાનપૂજા કર્યા પછી જમ્યા.

આંખે મોતિયો, પિત્તાશય અને ગાંઠનું ઓપરેશન, પગે વા અને હાટની બીમારી... આવાં આવાં દર્દોને ગણકાર્યા વગર સ્વામીશ્રી વિચરણ કરતા અને હરિભક્તોને ત્યાં પધરામણી કરતા.

ઈ.સ. ૧૯૮૩માં સ્વામીશ્રીને હાઈએટેક આવ્યો પણ સ્વામીશ્રીએ તો વિચરણ અને પધરામણીઓ ચાલુ રાખી. બીજે વર્ષે એટલે કે ઈ.સ. ૧૯૮૪માં તો વળી એમણે પૃથ્વીના પાંચ ખંડને આવરી લઈને વિદેશોમાં વિચરણ કર્યું અને સંખ્યાબંધ પધરામણીઓ કરી. ૧૯૮૫માં શરીરમાં તાવ હતો એવી પરિસ્થિતિમાં કાનમમાં એમણે ૨૦ દિવસમાં ૮૫ ગામોમાં વિચરણ કર્યું. રોજની ઊભા ઊભા ૩૦ થી ૪૦ પધરામણીઓ થઈ જતી.

પધરામણીની સંખ્યાથી સ્વામીશ્રી કદી કંટાળે નહીં. ૧૯૭૩માં વાસદમાં એક નિર્જળા એકાદશીના ઉપવાસમાં પણ સવારના સાડા આઠ વાગ્યાથી બપોર પછીના પોણા ત્રણ વાગ્યા સુધી અણથક રહીને ૧૨૨ પધરામણીઓ કરી હતી. આટલા થાક પછી ઉતારે જઈને સ્વામીશ્રીએ પત્રલેખન શરૂ કર્યું. થોડાક પત્રો લખ્યા પછી સ્વામીશ્રી કહે : ‘થોડો આરામ કરીએ.’ ગમે તેટલી પધરામણીઓ કરી હોય પણ સ્વામીશ્રી કદી આમ સૂઈ જતા નહીં એટલે સંતોને આશ્ચર્ય થયું. સંતોએ જોયું તો શરીરમાં તાવ હતો. માખ્યો તો એ ૧૦૨ ડિગ્રી હતો ! પૂછતાં જાણવા મળ્યું કે શરીરમાં તાવ તો સવારથી જ હતો. આવા તાવમાં એમણે ૧૨૨ પધરામણીઓ કરી હતી !

અને સંતોએ જ્યારે કહ્યું કે શરીર નરમ હતું તો આ કષ્ટ શા માટે ઉઠાવ્યું ? તો સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘શરીર તો આમ ચાલ્યા કરે, હરિભક્તોને રાજી કરી લેવા.’

જામનગરમાં પગે સોજા આવી ગયેલા. ડોક્ટરે આની ગંભીરતા સ્વામીશ્રીને જણાવી છતાં એમણે પધરામણીએ તો જવાનું ચાલુ રાખ્યું જ.

સૌરાષ્ટ્રની કાળઝાળ ગરમીમાં ઉનાળામાં વિચરતાં વિચરતાં સાબરકાંઠા

વિસ્તાર સુધી પહોંચ્યા. હિંમતનગરમાં ઝાડા થઈ ગયા. અશક્તિ આવી ગઈ. તાવ હતો છતાં ખેડબ્રહ્મા ખાતમુહૂર્તના સમારંભમાં જવા માટે સતત આગ્રહ રાખ્યો. સંતોના વળતા ઘણા આગ્રહ અને પ્રયત્ન પછી જ પોતાનો આગ્રહ જતો કરીને અમદાવાદ જવા સંમત થયા.

તબિયતનું જે થવું હોય તે થાય પણ હરિભક્તોના પધરામણીના આમંત્રણને પાછું ઠેલાય નહીં એવો સ્વામીશ્રીનો મત. બોસ્ટનમાં એક વખત એમણે કહેલું : ‘હરિભક્તોએ રજા લઈને તૈયારીઓ કરી હોય ને આપણે ન જઈએ તો તેમને કેટલી મુશ્કેલી પડે ! આપણું તો જે થવાનું હોય તે થાય, પણ હરિભક્તોને રાજી કરવા.’

એક વાર પીપલગથી પધરામણીઓ કરી ડભાણ આવી ગયા. ત્યાં તો પીપલગના હરિભક્તો આવ્યા અને કહે, ‘પધરામણીઓ થોડી રહી ગઈ છે.’ સ્વામીશ્રી પાછા જઈ, રાતના બાર વાગ્યા સુધી પધરામણીઓ કરી પાછા ડભાણ આવ્યા.

તા. ૯-૩-૭૯ના રોજ સ્વામીશ્રી ગારિયાધારથી સવારે આઠ વાગે નીકળ્યા. નિર્જળા એકાદશી હતી. મોરબા, ચારોડિયા, કુતાણામાં પધરામણીઓ કરી વેળાવદર પધાર્યા. નગરયાત્રા અને સભા પછી મેંકડા પધરામણીઓ કરી મોટા ભામોદરા મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી. રાત્રે સાડા અગિયાર વાગે જેસરમાં જાહેરસભા પૂરી કરી બાર વાગે આરામમાં પધાર્યા. ઈ.સ. ૧૯૭૪ના વિદેશ પ્રવાસમાં ફિલાડેલ્ફિયામાં સાંજના ચારથી બીજે દિવસે સવારના ચાર વાગ્યા સુધી એટલે કે આખી રાત પધરામણીઓ ચાલી, કારણ કે તે દિવસે વોશિંગ્ટન જવાનું હતું. હરિભક્તો નારાજ થાય એ સ્વામીશ્રીને ગમે નહીં. તેથી જ સહેજ પણ અણગમો દાખવ્યા વગર એમણે આખી રાત ભીડો વેઠ્યો.

ઈ.સ. ૧૯૭૭માં સાબરકાંઠામાં ભર-ઉનાળે વિચરણ ગોઠવ્યું. સંતોએ કહ્યું : ‘સ્વામી ! ઉનાળામાં મુંબઈ સારું રહે, ગરમી ન લાગે.’ સ્વામીશ્રીએ જણાવ્યું : ‘ઉનાળામાં ગામડે સારું રહે. ચોમાસામાં ત્યાં ગારો થાય એટલે હરિભક્તોને ફાવે નહિ.’ સાબરકાંઠામાં ૨૭ દિવસમાં ૮૭ ગામોનું ભરચક વિચરણ થયું. આરામનું નામનિશાન નહીં. સુરત જિલ્લામાં ૨૦ દિવસમાં ૮૦ ગામોમાં પધરામણીએ ગયા.

ગજેરામાં એક દિવસમાં સળંગ ૧૫૭ પધરામણીઓ કરી. નાદરી ગામે (સાબરકાંઠા) બપોરે ત્રણ વાગ્યા સુધી નગરયાત્રા ચાલી. પછી જમી, કથામાં જઈ

સાંજના છથી રાતના દસ વાગ્યા સુધી સો પધરામણીઓ કરી. સ્વામીશ્રી પધરામણીએ નીકળે એટલે વચ્ચે પાણી પીવાનો સમય પણ ન રહે. જમવાનું બે કે અઢી વાગ્યા પછી જ થાય. કોઈ પણ ગામમાં જાય એટલે સવારે છ વાગે ઊઠીને, પૂજાથી પરવાર્યા બાદ પધરામણીઓ શરૂ થાય. એમાં વળી પૂજા બીજે સ્થળે હોય તો ત્યાં જતાં પાંચદસ પધરામણીઓ થઈ જાય. પૂજા પછી પાંચદસ પધરામણી. પછી નાસ્તો ત્રીજે સ્થળે કરીને પધરામણીઓ શરૂ કરે તે બે-અઢી વાગ્યા સુધી ચાલે. પછી ભોજન. જરા આરામ કર્યો ન કર્યો અને તરત વિચરણમાં બેત્રણ ગામ કરી લે. પધરામણીઓ તો ચાલુ જ ! દરેક ગામમાં નગરયાત્રા પણ ખરી. ધૂળના ગોટેગોટા ઊડે. નગરયાત્રા પછી સભા હોય, જમવાનું રાત્રે અગિયાર-બાર ગમે તેટલા વાગે થાય. પછી સૂવાનું. કોઈ વાર જમવાનું વહેલું થાય તો રાત્રે બાર વાગ્યા સુધી સભા ચાલે જ. સાડાબાર-એક વાગે સૂવાનું થાય.

મહીકાંઠાનાં કોતરોમાં બદલપુર વિસ્તારમાં બબ્બે કિલોમીટર ચાલીને છાપરે છાપરે સવારથી તે સાંજ સુધી પધરામણીઓ કરતા. બામણગામના ટેકરાઓ ઉપર વસેલાં છાપરાંઓની પધરામણીઓમાં તો છાતી હાંફી જાય. સ્વામીશ્રી ત્યાં પણ ટેકરે ટેકરે જઈ પચાસેક પધરામણીઓ કરી લે. તળાવનાં ડહોળાં પાણી પીને ધોમધખતા તાપમાં ભાલ પ્રદેશની ઝીણી ધૂળમાં મહિનો મહિનો વિચરણ કરતા.

પધરામણી એટલે કેવળ આરતી, પૂજા ને પ્રસાદ નહીં. સ્વામીશ્રી પધરામણી દરમ્યાન ભાવિકોને અને તેમનાં બાળકોનેય વર્તમાન ધરાવે. વ્યસનો છોડાવે. પૂજાપાઠના નિયમ આપે, આશીર્વાદ આપે, અક્ષરપુરુષોત્તમની મૂર્તિ આપે અને બેપાંચ મિનિટમાં વ્યક્તિના જીવનનો માર્ગ જ બદલી આપે.

યોગીજી મહારાજના સમયમાં સ્વામીશ્રી સંસ્થાનાં વહીવટી કામો અને સત્સંગ-પ્રચાર માટે ગામોગામ વિચરતા. એક જોડિયા સાધુ સાથે ફરવાનું. હંમેશાં ત્રીજા વર્ગની ટિકિટ લેવાની. બગલમાં ઓશિફું અને હાથમાં પત્તરની ઝોળી હોય. ટ્રેનમાં રિઝર્વેશન તો હોય જ નહીં. ઘણી વાર લટકતા કે ઊભા ઊભા મુસાફરી કરે. ગાડામાં, ડમણિયામાં અને ચાલતા પણ ઘણી વાર જાય. યોગીજી મહારાજના અક્ષરવાસ પછી ગુરુપદે આવ્યા બાદ પહેલી વાર મુંબઈ પધાર્યા ત્યારે ત્રીજા વર્ગમાં જ પધાર્યા. એરોપ્લેનમાં પણ ટુરિસ્ટ ક્લાસમાં જ બેસે. ઈ.સ. ૧૯૮૫માં સુવર્ણતુલા વખતે પણ ટુરિસ્ટ ક્લાસમાં જ લંડન ગયા હતા. સંસ્થાના પ્રમુખ છતાં પ્રમુખ તરીકેની કોઈ સવલતો સ્વીકારતા નથી.

મંદિરમાં સભામંડપમાં જ સૂવાનું. સૌની સાથે જ જમવાનું અને રહેવાનું.

ઈ.સ. ૧૯૭૨ના ‘નીલકંઠવર્ણી યાત્રા’ પ્રવાસમાં તો હાડમારીનો કોઈ પાર ન હતો. છપૈયા જતાં બબનાન ગામ આગળ બસ બગડી ત્યારે ટ્રેન પકડવા માટે હાથમાં જોડા લઈને દોડ્યા હતા. જેતપુર અને બાવળામાં એમણે બગડેલી મોટરને ધક્કા માર્યા છે. ભોયકા જતાં ટ્રેક્ટર ગારામાં ફસાયું. તેને કાઢવા બીજું અને પછી ત્રીજું લાવવું પડ્યું. તે પણ ફસાયું. ચોથા ટ્રેક્ટરે પાર પડ્યું. આમ, કંટાળાભરી પ્રતીક્ષા કરવી પડી છે. તુલસીશ્યામથી જૂનાગઢ જતાં ગીરનાં જંગલમાં અટવાઈ જતાં આખી રાત સિંહ અને સર્પોની વચ્ચે રહેવું પડ્યું હતું. ભાવનગર, ભુજ, રાજકોટ, અમદાવાદ અને વિજયવાડામાં ખરાબ રસ્તાઓ ઉપર રિક્ષામાં અગવડભરી મુસાફરી કરી છે. મુંબઈથી અમદાવાદ આવવામાં સ્ટેશને સ્ટેશને હરિભક્તોને દર્શન આપવા માટે ઉજાગરા વેઠ્યા છે. કડકડતી ઠંડીમાં ખુલ્લી જીપમાં પણ મુસાફરી કરી છે.

ઈ.સ. ૧૯૭૭માં અમેરિકાના પ્રવાસમાં ન્યૂયોર્કથી છેક લોસ એન્જલસ સુધી કારમાં પ્રવાસ કરવામાં રાતની રાત મોટરમાં બેસીને પ્રવાસ કર્યો છે.

ભારે પ્રતિકૂળ સંજોગો હોય, કુદરતી આફતનો કોપ હોય કે સમયની તીવ્ર ખેંચ હોય તોપણ સ્વામીશ્રી એવા કપરા સંજોગોમાં પણ સત્સંગીઓ કે હરિભક્તોને નિરાશ કરતા નથી તેમ જ પોતે સમય આપ્યો હોય તે સાચવી લેવા બહુ જ કાળજી રાખે છે.

એક વાર કડીના ડૉ. રામભાઈનાં માસીને ત્યાં પારાયણનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. ડૉ. રામભાઈએ સ્વામીશ્રીને પારાયણમાં પધારવા વિનંતી કરી હતી અને સ્વામીશ્રીએ રાજી થઈને એ સ્વીકારી હતી. પારાયણમાં સ્વામીશ્રીએ રવિવારના દિવસે સવારે પધારવાનું હતું. ડૉ. રામભાઈની ઈચ્છા એવી કે સ્વામીશ્રી શનિવારે રાત્રે કડી પધારે તો ઝાઝા હરિભક્તોને એમનાં દર્શન અને વાણીનો લાભ મળે. વળી શનિવારે રાત્રે સત્સંગસભામાં પણ સ્વામીશ્રીની અમૃતવાણીનો લાભ મળે. ડૉ. રામભાઈ શનિવારે એમની ગાડી લઈને સ્વામીશ્રીને લેવા માટે અમદાવાદ અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરે પહોંચ્યા. સ્વામીશ્રીનું રવિવારે કડી આવવાનું નિશ્ચિત હતું. પણ શનિવારે રાત્રે કાળી ગામમાં એક સભાનું આયોજન હતું. અને સ્વામીશ્રીને ત્યાં પધારવાનું હતું એટલે સ્વામીશ્રીએ રવિવારે નિશ્ચિતપણે કડી પહોંચવાનું આશ્વાસન આપી ડૉ. રામભાઈને કડી પરત મોકલ્યા.

બન્યું એવું કે શનિવારની રાત્રે અનરાધાર વરસાદ વરસ્યો. ડૉ. રામભાઈએ વહેલી સવારે ભોગીભાઈને કાર સાથે સ્વામીશ્રીને તેડવા માટે મોકલ્યા. પણ શેરથા રોડ ઉપર એટલું બધું પાણી વહેતું હતું અને પાણીનો ભરાવો એટલો બધો હતો કે ગાડી શેરથાથી આગળ જઈ શકે એમ નહોતી. ન છૂટકે ભોગીભાઈને પાછા ફરવું પડ્યું. ભોગીભાઈ કડી પરત આવ્યા એટલે ડૉ. રામભાઈએ ફોન ઉપર સ્વામીશ્રીનો સંપર્ક સાધ્યો. મુશ્કેલી જણાવી અને એ દરમ્યાન પોતે પેલા વહેતા પાણીમાં પણ જઈ શકે એવા મોટા વાહનની વ્યવસ્થા કરવા માંડી.

પણ સ્વામીશ્રી તો આ પારાયણમાં પહોંચવા માટે ડૉ. રામભાઈ જેટલી જ ચિંતા કરતા હતા. રામભાઈનો ફોન આવ્યા પછી એમણે જ વાહનની વ્યવસ્થા કરી. મીઠાખળીના અંબાલાલભાઈની મેટાડોરમાં સ્વામીશ્રી કડી જવા માટે નીકળી ગયા.

આ બાજુ ડૉ. રામભાઈ કુંડાળના ખોડભાઈ સાબુવાળાનું મોટું સ્ટેશનવેગન લઈને સ્વામીશ્રીને લેવા પોતે ઊપડી ગયા. અમદાવાદ જઈને એક સુખદ આશ્ચર્ય વચ્ચે એમણે જાણ્યું કે સ્વામીશ્રી કડી જવા માટે નીકળી ગયા છે.

આવા સંજોગોમાં સામાન્ય રીતે બહાર નીકળવાનું જ ટાળવાનું કોઈનું મનોવલણ હોય અને આયોજકો પણ મહેમાન ન આવી શકવાની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ સમજી સ્વીકારીને બેઠા હોય. પણ પ્રમુખસ્વામી એ પ્રમુખસ્વામી ! ગમે તે થાય પણ હરિભક્ત રાજી થવા જોઈએ એ જ એમનું તાન !

કડી આવ્યા પછી પરત થતી વખતે આવા સંજોગોમાં પણ એ પધરામણીઓ કરીને હરિભક્તોને લાભ આપવાનું ચૂક્યા નહોતા. કડીથી ત્રણચાર કિલોમીટરને અંતરે આવેલા બુડાસણમાં એમણે પધરામણીઓ કરી. વરસાદ તો ચાલુ જ હતો. નાનકડું ગામ. ફળિયાં કાદવથી ભરપૂર. હરિભક્તોએ ચાલવાના માર્ગ ઉપર અને ઘરમાં પ્રવેશ કરાવવા માટે ઘાસના પૂળા બિછાવ્યા અને સ્વામીશ્રીની પધરામણીઓ કરાવી.

સ્વામીશ્રીએ એક વખત કોઈ સમારંભ કે ઉત્સવમાં હાજરી આપવા માટે સંમતિ આપી હોય તો એ ગમે તે સંજોગોમાં એને બરાબર પાર પાડે જ. અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાએ કડીની સાયન્સ કોલેજ ચલાવતા સર્વવિદ્યાલય કેળવણી મંડળને રૂપિયા અગિયાર લાખ ઉપરનું દાન આપેલું છે. સંસ્થાના સંચાલક મંડળની એવી ઈચ્છા હતી કે કોલેજના મકાનનું ખાતમુહૂર્ત

સ્વામીશ્રીના હસ્તે થાય. મંડળના આગેવાનો સ્વામીશ્રીને મળ્યા હતા અને સ્વામીશ્રીએ એ માટે સંમતિ આપેલી.

પણ અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાના ટ્રસ્ટીઓએ સ્વામીશ્રીના સ્વાસ્થ્યને લક્ષમાં રાખીને સ્વામીશ્રીને વધારે પડતો શ્રમ ન પડે એવા શુભ આશયથી ઠરાવ કરેલો કે સ્વામીશ્રીને ખાતમુહૂર્ત કે ઉદ્ઘાટન જેવા સમારંભોમાં ન મોકલવા. સ્વામીશ્રીએ આ ઠરાવને અતિક્રમીને સંમતિ આપેલી અને ખાતમુહૂર્ત માટે એ પધાર્યા પણ હતા.

વિચરણમાં કોઈ હરિભક્તના ગામમાં ગેરસમજણથી કે ગફલતથી જવાનું રહી ગયું હોય કે કોઈને ઘેર પધરામણીએ જવાનું હોય અને ભૂલમાં રહી ગયું હોય તો સ્વામીશ્રીને અંતરમાં ખટકે. પછી પત્ર કે ફોન ઉપર કે રૂબરૂ મળે ત્યારે એ હરિભક્તની અવશ્ય માફી માગે અને કહે કે આ વખતે ભૂલ થઈ ગઈ છે પણ ફરીથી આવીશું, માટે રાજી રહેજો.

ગામના બીજા છેડે પધરામણીઓ થઈ ગઈ હોય અને પોતાની ગેરહાજરીમાં પધરામણી થઈ ગઈ હોય છતાં ફરીથી પોતાની હાજરીમાં પધરામણી કરવાનો આગ્રહ રાખનાર હરિભક્તને રાજી કરવા પીરસાયેલો થાળ પાછો ઠેલીને અઢી વાગ્યા પછી પણ સ્વામીશ્રી ફરીથી પધરામણીએ ગયા હોય એવો પ્રસંગ આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ.

સ્વામીશ્રીએ ઈ.સ. ૧૯૭૦ થી ૧૯૮૦ સુધી વીસ વર્ષના ગાળામાં સાડા આઠ હજાર ગામ અને દોઢ લાખ ઘરોમાં પધરામણી ફરી છે. ઈ.સ. ૧૯૭૬ના વરસમાં ૭૨૮ ગામમાં એમનું વિચરણ થયું હતું. આ પણ એક આશ્ચર્યકારક પુરુષાર્થ કહી શકાય. આદિવાસીના ઝૂંપડાથી માંડીને અમેરિકા જેવા સમૃદ્ધ દેશોના ભવ્ય આવાસોમાં, ગરીબ કે તવંગરનો ભેદ રાખ્યા સિવાય બધાને ત્યાં સમદૃષ્ટિથી વિચરનારા આવા સંત દુર્લભ છે.

અને સ્વામીશ્રીનો એથીય વિશેષ મહિમા તો એ છે કે કોઈ ધર્મના ભેદભાવ સિવાય એ ભાવિક જનોના આમંત્રણથી મુસ્લિમોની મસ્જિદ, ખ્રિસ્તીઓનાં ચર્ચ, યહુદીઓનાં સિનેગોગ, શીખોનાં ગુરુદ્વારા, જૈનોનાં દેરાસર, બૌદ્ધ ધર્મીઓનાં પેગોડા કે પારસીઓની અગિયારીમાં, એ બધા ધર્મો પ્રત્યે, આદર દાખવીને એમનાં ધર્મસ્થાનોમાં પણ દર્શનાર્થે પધારે છે.

અને સૌથી વિશેષ તો એ કે આવા કપરા અવિરત વિચરણમાં પણ સ્વામીશ્રી કથા, ચેષ્ટાગાન, આરતી વગેરે આહ્નિકો કદી પણ ચૂક્યા નથી.

૧૧.

પંચવર્તમાન : લોહીનો લય

શ્રીજીમહારાજે સંતોને પાંચ વર્તમાન ધારણ કરી એને યુસ્તપણે પાળવાની આજ્ઞા કરી છે. આ પાંચ વર્તમાનમાં અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્ય, માન-અપમાન પ્રત્યે દુર્લક્ષ, અન્ન કે ખોરાકના સ્વાદ તરફ સંપૂર્ણ ઉદાસીનતા, કશી સ્પૃહા કે લોભનો ત્યાગ અને અક્રોધનો સમાવેશ થાય છે.

આ બધામાં સૌથી મહત્વનું અને તપશ્ચર્યારૂપ અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્ય અર્થાત્ નિષ્કામી વર્તમાન છે. બ્રહ્મની શોધમાં ચરવું એટલે કે ફરવું તેને લગતું આચરણ એ જ બ્રહ્મચર્ય. શાસ્ત્રકથિત અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્યને અમલમાં મૂકવા શ્રીજીમહારાજે નિષ્કામ વર્તમાનને પરિપુષ્ટ કર્યું છે. નિષ્કામ વર્તમાનની અતિશય કડક મર્યાદાઓનું પાલન કરાવી પોતાના પ્રિય સાધુઓને વૃથા દેહદમન કે માનસિક દંડ આપવાનો શ્રીજીમહારાજનો કોઈ હેતુ ન હતો. તેઓ શાસ્ત્ર દ્વારા તથા લોકાનુભવથી પણ જાણતા હતા કે સ્ત્રીને પુરુષનો અને પુરુષને સ્ત્રીનો સંબંધ વાસના જાગ્રત કરે છે. જેણે વાસના નાશ કરવાનું અને બ્રહ્મને પામવાનું જ એકમાત્ર લક્ષ્ય બાંધ્યું છે, તેણે લપસી ન પડાય એની ખૂબ તકેદારી રાખવી જોઈએ. મનુષ્યનું મન કેટલું ચંચળ અને તરંગી છે એ આપણે સૌ જાણીએ છીએ. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ બાબતો પણ વાસનાનું આલંબન બની રહે છે એ પણ કોઈનું કંઈ અજાણ્યું નથી. એથી જ આ વર્તમાનના યુસ્તપણે પાલનની અપેક્ષા રહે છે. આ પાલનમાં કોઈને સ્ત્રી જાતિની ઉપેક્ષા કે અપમાન દેખાતાં હોય તો

તે બરાબર નથી. અહીં તો સંતે જાત પર લેવાનું આચરણ છે. આમાં સ્ત્રી પક્ષ માટે કોઈ આરોપ પણ નથી કે તિરસ્કારનું નિરૂપણ પણ નથી.

એક વાર શ્રી ઈશ્વર પેટલીકરે ત્યાગીઓ માટેના અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્ય બાબતમાં થોડી છૂટછાટ મૂકવા માટે પોતાનો મત દર્શાવ્યો ત્યારે સ્વામીશ્રીએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું હતું : ‘નિયમના ભોગે અમે સત્સંગ વધારવામાં માનતા જ નથી. એવો સત્સંગ કરાવવો જ નથી. સમાસ થવો હોય તો થાય, નહિ તો કાંઈ નહિ. અને સમાસ થવો ન થવો એ તો શ્રીજીમહારાજના હાથમાં છે. પણ સાધુએ નિયમ પાળવા એ તો પોતાના હાથમાં છે. તેમાં શા સારું ઢીલ મૂકવી ? મોટા મોટા માણસો કહે છે કે આટલી કડક મર્યાદાઓ લઈને ફરો છો, માટે તમારું વધારે નહિ ચાલે. પણ એવું કહેનારાને અમે કહીએ છીએ કે ચાલશે ત્યાં સુધી ચલાવીશું. છેવટે ભગવાનની ઈચ્છા. ખૂણામાં બેસીને ભજન કરીશું.’

સ્વામીશ્રી આ જ વાત સંતોને પણ ભાર મૂકીને કહે છે : ‘ગાદીએ કરીને આપણી મોટપ નથી તથા કથા-કીર્તન કે પ્રવચનથી પણ મોટપ નથી. મહારાજને શું કરાવવાનું તાન છે ? તે કરીએ તો મહત્તા છે. સ્ત્રી-ધનની છૂટછાટનો આગ્રહ બીજા રાખે તોપણ નહિ જ. સત્સંગ નિયમધર્મના ભોગે નથી કરાવવો, નથી વધારવો. કોલસાના કોથળામાં હાથ નાખીએ તો ડાઘ લાગ્યા વગર રહે જ નહિ. લાખોને સત્સંગ-સરભરા કરાવીએ પણ જો આ મૂકીશું તો કોડીની કિંમત પણ નહિ રહે. આપણા સંપ્રદાયને, ઈષ્ટદેવને, ગુરુને કલંક ન લાગે તેમાં જ આપણી શોભા છે. સાપને સોડમાં રાખી સુવાય જ નહિ. શરીરનું બીજું અંગ કપાય તો ચાલે પણ માથું કપાય તે ન ચાલે, તે મર્યો જ જાણવો. તેમ એકાંતિક ધર્મ સિદ્ધ કરવો હોય, કલ્યાણ કરવું હોય તો આ સ્ત્રી-ધનનો ત્યાગ જોઈએ. એમાં ફેરફાર ન ચાલે. ભલે સમાજ ફરી જાય પણ આ દૃઢ રાખવું. એમાં બાંધછોડ જ નહિ.’

અને સ્વામીશ્રીએ પોતે આ નિયમમાં કદી બાંધછોડ કરી નથી. વિકારનું આલંબન કદી ન બને એવી વયની વ્યક્તિની બાબતમાં પણ એમણે નિયમનું ચુસ્તપણે પાલન કર્યું છે. ઈ.સ. ૧૯૮૬માં સ્વામીશ્રીએ ગઢડામાં દાદાખાચરના વંશજ કનુભાઈ ખાચરના ભવનમાં પધરામણી કરી હતી. એમને ત્યાં સ્વામીશ્રીએ બે બાળકોને વર્તમાન ધરાવ્યાં. ગણામાં કંઠી પહેરાવી અને પછી વિશેષ રસ લઈને એક બાળકને પૂછ્યું : ‘તારું નામ શું ?’ ‘સુરુભા.’ બાળકે

જવાબ આપ્યો.

સ્વામીશ્રીએ પ્રસન્ન થઈને એના માથા પર હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપ્યા. પછી બીજા બાળકને એનું નામ પૂછ્યું. જવાબ મળ્યો : ‘દેવકુબા.’

સ્વામીશ્રીને એકાએક એક આંચકો લાગ્યો. સ્વામીશ્રીના મુખારવિંદ પરની રેખાઓ બદલાઈ ગઈ. તત્કાળ એ કશું ન બોલ્યા.

બાળકોના પિતા કનુભાઈને આશીર્વાદ આપ્યા પછી સ્વામીશ્રીએ વિદાય લીધી. અને પછી વાહનને ઘેલા નદીના ઘાટ તરફ લેવા સૂચના આપી. સ્વામીશ્રીએ ઘેલા નદીમાં તમામ વસ્ત્રો સાથે સ્નાન કર્યું. એ પછી મંદિરે પધાર્યા ત્યારે સાંજ ઢળી ચૂકી હતી. સંતોએ ભોજન માટે વિનંતી કરી. પરંતુ તે દિવસે દેવકુબા - ફક્ત ત્રણ કે ચાર વર્ષની બાળકીનો સ્પર્શ થયો હોવાથી સ્વામીશ્રીએ ઉપવાસ કર્યો. કેવળ અકસ્માત હતો પરંતુ સ્વામીશ્રી નિર્ણયમાં અફર રહ્યા. રાત્રે સાદું પાણી તો શું, દવા પણ ન લીધી !

દેવકુબા ત્રણ વર્ષની બાળકી હતી તો પૂર્વ આફ્રિકાના ટાન્ઝાનિયા દેશના રાષ્ટ્રપ્રમુખ ન્યેરેરેની માતા નેવું વર્ષનાં વૃદ્ધા હતાં. ન્યેરેરેએ સ્વામીશ્રીને વિનંતી કરી : ‘મારી નેવું વર્ષની માતાને આશીર્વાદ આપવા કૃપા કરી પધારો, તેનું સારું થાય.’ પરંતુ સ્વામીશ્રીએ સાથેના હરિભક્તોને તત્કાળ જણાવ્યું : ‘તેમને કહો કે અમારા નિયમ છે, સ્ત્રીની પાસે ન જવાય.’ રાષ્ટ્રપ્રમુખ નારાજ થશે એવી બીકે હરિભક્તો સહેજ ખચકાયા, ત્યારે જરાપણ ક્ષોભ વગર સ્વામીશ્રીએ મક્કમપણે ફરી કહ્યું : ‘મેં કહ્યું તેમ કહી દો ને. ગભરાવું શા માટે ? તેમને કહો કે સ્વામીએ આશીર્વાદ આપ્યા છે તે ત્યાં પહોંચી જશે, ને તેમને સારું થશે.’ આવા સંજોગોમાં કોઈ પડદા પાછળ રહીને કે દૂરથી દર્શન આપવાનો ઉપાય વિચારે પણ સ્વામીશ્રીએ કોઈ પણ પ્રકારની બાંધછોડ કરવાનું વિચાર્યું નહીં કે એવા કોઈ ઉપાય માટે અવકાશ પણ ન રહેવા દીધો.

સ્વામીશ્રીના આ વર્તમાનપાલનની આશ્ચર્ય પમાડે એવી ઘટના મુંબઈના દાદર સ્ટેશનના પુલ ઉપરના અનુભવની છે.

યોગીજી મહારાજ એક વખત મુંબઈમાં બિરાજતા હતા. સ્વામીશ્રી વહેલી સવારની ગાડીમાં બહારગામથી આવ્યા. યોગીજી મહારાજ પૂજા કરી ઉકાળો લેવા પધાર્યા ત્યારે એમણે કહ્યું : ‘પ્રમુખસ્વામીને ઉકાળો લેવા બોલાવો.’

સેવકે કહ્યું : ‘પ્રમુખસ્વામી પૂજા કરે છે, એમને મોડું થશે એટલે આપને ઉકાળો લઈ લેવા કહ્યું છે.’ યોગીજી મહારાજે ફરીથી એક યુવકને મોકલ્યો અને

કહેવડાવ્યું : ‘ભલે આપને મોડું થાય. પ્રમુખસ્વામી આવ્યા પછી જ અમે ઉકાળો લઈશું.’

યુવકે સ્વામીશ્રીને જઈને વાત કરી તો જાણવા મળ્યું કે એમને ઉપવાસ હતો. તેમના સેવકે કહ્યું : ‘સવારે દાદરના પુલ ઉપરથી આવતાં ભીડમાં પોતાનું વસ્ત્ર કોઈ સ્ત્રીને અડી ગયું છે એવી એમને શંકા છે, તેથી તેમને ઉપવાસ ન કરવા ઘણી વિનંતી કરી છતાં ઉપવાસ કર્યો છે. તેથી તેઓ ઉકાળામાં નહીં આવે.’

આ તો એક માત્ર શંકા હતી છતાં સ્વામીશ્રીએ ઉપવાસ કર્યો. નિયમ-પાલનની આવી ચુસ્તતા બીજે ભાગ્યે જ જડે. આ ચુસ્તતાનું એક આત્યંતિક પાસું પણ જોવા જેવું છે. સ્વામીશ્રી પોતે બેભાન અવસ્થામાં હોય કે સુષુપ્તિમાં, છતાં કોઈ સ્ત્રી પોતાની નજીક ન ફરકે એનો પણ એમનો પાકો આગ્રહ રહે છે. ઈ.સ. ૧૯૮૦ના વર્ષ દરમ્યાન અમેરિકાના વિયરણ વખતે કુશળ નેત્રચિકિત્સક ડૉ. હચીન્સન દ્વારા નિદાન થયું કે સ્વામીશ્રીને બંને આંખે મોતિયો પાકી ગયો છે અને ત્વરિત ઓપરેશનની જરૂર છે. બોસ્ટનની જાણીતી હોસ્પિટલ મેસેચ્યુસેટ્સ જનરલ હોસ્પિટલમાં ઓપરેશન કરાવવાનું નક્કી થયું. સ્વામીશ્રી માટે સ્ત્રી નર્સ ન હોય એવી હોસ્પિટલ જોઈએ. અમેરિકામાં એ ક્યાંથી શક્ય હોય ? વળી હોસ્પિટલની સર્વસામાન્ય વ્યવસ્થાનો ભંગ કરવા ડૉક્ટર પણ કેવી રીતે તૈયાર થાય સ્વામીશ્રી તો એમ જ કહેતા હતા કે જો એવી વ્યવસ્થા ન થઈ શકે તો ઓપરેશન દેશમાં કરાવી લઈશું. ડૉક્ટરે તાકીદના ઓપરેશન ઉપર ભાર મૂક્યો હતો. જો એમ ન કરવામાં આવે તો ઝામરનો અને આંખો ખોવાનો ભય હતો.

ડૉક્ટર સહૃદયી હતા એટલે ઉકેલ લાવતાં પુછાવ્યું : ‘તમને બેભાન કર્યા બાદ નર્સ આવે તો વાંધો નથી ને ?’ સ્વામીશ્રી આ માટે પણ તૈયાર નહોતા. આખરે મુખ્ય ડૉક્ટરે હોસ્પિટલની સામાન્ય પ્રણાલિકાઓ અભરાઈએ ચડાવી પુરુષ નર્સોની વ્યવસ્થા કરી.

સ્વામીશ્રીને સ્ત્રીઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર નથી. સ્ત્રીઓની ભાવનાને તેઓ સારી રીતે સમજી શકે છે. બિલાડા સ્ટેટમાં સ્વામીશ્રીની પધરામણી રાજમાતાના આમંત્રણથી જ થઈ હતી. ટ્રિનીદાદમાં સ્વામીશ્રી પધાર્યા તેમાં પણ એક સત્સંગી બહેન જ કારણભૂત હતાં. સ્ત્રીઓના ભક્તિભાવનો સ્વામીશ્રી આદર કરે છે, પણ મર્યાદા લોપીને નહીં. કારણ કે માનવીમાં રહેલી કયાશને પણ એ સારી

રીતે જાણે છે. આ કયાશની વાત ભાગવતમાં પણ આ રીતે કહી છે - ‘સર્વ લોકમાં નારાયણ ઋષિ વિના એવો કયો પુરુષ છે જેનું મન સ્ત્રીરૂપી માયાથી આકર્ષિત ન થાય ?’

આમ છતાં આ નિયમ માનવતાથી વિમુખ નથી. આપદ્ધર્મ વખતે, જ્યાં માનવીનો જીવ જોખમમાં હોય ત્યારે માનવીને બચાવી લેવા માટે સ્ત્રી સ્પર્શ બાધક નથી. પ્રાણસંકટ પ્રસંગમાં શિક્ષાપત્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે મુંબઈમાં ટ્રેનમાંથી નીચે પડી જતી એક સ્ત્રીને એક સંતે હાથ પકડીને ખેંચી લીધી હતી. ગોંડલમાં ઘાટમાં ડૂબતી બાળકીને એક સંતે બચાવી લીધી હતી. આ વાત અહીં અપ્રસ્તુત હોવા છતાં એટલા માટે લખી છે, જેથી સંપ્રદાય વિશે સાચી સમજ મળે.

ચૈતન્યમય શરીરમાં કોઈ જાતિ કે લિંગના ભેદ રહેતા નથી. નથી કોઈ સ્ત્રી કે નથી કોઈ પુરુષ. સ્થૂળ ભેદ એ ભૂમિકા પર ઓગળી જાય છે. આવી સ્થિતિમાં સંતની દૃષ્ટિ અને એમનાં દર્શનનો લાભ મુમુક્ષુ જરૂર મેળવી શકે છે. પાલિતાણાનાં બાઈઓના મંદિરમાં ૪૧ વર્ષ સુધી અવિરત સેવા કરનારાં જીકૂબા રાજગુરુને અંત સમયે સ્વામીશ્રીએ દિવ્ય સ્વરૂપે હાજર રહી એમને ‘સ્વામીની વાતો’ વંચાવવાની આજ્ઞા કરી હતી. જીકૂબાએ એમના પુત્ર પાસે વાતો વંચાવી. અને અંત સમયે અક્ષરબ્રહ્મના પરમ સાન્નિધ્યે શાંતિ પામ્યાં.

સ્વામીશ્રીને કશાની સ્પૃહા નથી તો ધનની તો હોય જ શાની ? એક કથાકાર સ્વામીશ્રી માટે ઘણી વખત કહે છે : ‘પ્રમુખસ્વામીજીને ગજવું જ નથી. આટલી મોટી સંસ્થાના એ ઘણી છે છતાં પોતાના નામે એ કંઈ રાખતા નથી.’

એક વખત સ્વામીશ્રીને મ્વાન્ઝાથી દારેસલામ જવાનું હતું. કોઈએ વાત ઉડાવેલી કે પ્રમુખસ્વામી અને એમના સંતો હીરા લઈને જાય છે. એરપોર્ટ ઉપર એમના માટે કડક ચેકિંગ કરવામાં આવ્યું. હરિભક્તોએ અધિકારીઓને સમજાવ્યા, પણ એ સમજ્યા નહીં. ઊલટો, એમનો સંશય વધ્યો. તેમણે બધો સામાન ખૂબ ઝીણવટથી તપાસ્યો. પૂજાની પોટલીમાંથી કંકુની ડબ્બીઓ કઢાવી. તેમાં પણ આંગળી નાખી નાખીને જોયું. પણ કંઈ નીકળ્યું નહીં એટલે આશ્ચર્ય પામીને કહ્યું : ‘તમારી પાસે હીરા તો નથી. પણ સામાન્ય મુસાફર પાસે હોય તે પણ - પંચોતેર શિલિંગ, તમારી પાસે નથી ! આવો આ પહેલો જ પ્રસંગ છે.’

નાણાંનો સ્પર્શ થઈ જાય તો તે અગ્નિથી દાઝી ઊઠ્યા હોય એવો અનુભવ કરે છે. સ્વામીશ્રી ઈ.સ. ૧૯૮૫માં લંડન હતા ત્યારે સંપ્રદાયની

પ્રજ્ઞાલિકાઓથી અજાણ મૂળશંકર ગોર નામના એક ભાવિકે ખિસ્સામાંથી એક પાઉન્ડ કાઢીને સ્વામીશ્રીના હાથમાં ભેટ તરીકે મૂક્યો. સ્વામીશ્રીએ સ્પર્શ થતાં જ હાથ પાછો ખેંચી લીધો. પચીસ વખત ધૂળથી હાથ ધોઈ નાખ્યા. શ્રી ગોરને સંપ્રદાયના નીતિનિયમો સમજાવ્યા. ગોરે સ્વામીશ્રીની માફી માગી કહ્યું : ‘સ્વામી, અમે અજાણ્યા. આપના નિયમોની અમને ખબર નથી.’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘તમે અજાણ્યા કહેવાઓ, તમને ખબર ન હોય એ બરાબર છે. પણ અમારો નિયમ, તેથી હાથ ધોઈ નાખ્યા.’

અમદાવાદમાં એક વખત એક સોની મહાજનને સ્વામીશ્રી માટે ઊલિયું લાવવાનું મન થયું. એ બનાવી લાવ્યા. સેવક સંતે સ્વામીશ્રીને તે આપ્યું. ચાંદીનું જોઈ સ્વામીશ્રીએ તેનો તરત ઘા કર્યો. સેવા કરનાર સંતને ઠપકો આપતાં કહ્યું : ‘આટલાં વર્ષોથી ભેગા ફરો છો ને ખબર નથી પડતી ? સાધુને ચાંદીનું ઊલિયું હોય ?’

સ્વામીશ્રી પાસે અનેક ભક્તો-ભાવિકો વિવિધ પ્રકારની ભેટ, સોગાદો કે જીવન જરૂરિયાતની ચીજો લાવે છે. સ્વામીશ્રી તેમના પ્રેમભાવનો સ્વીકાર કરે. પરંતુ કીમતી વસ્તુઓ પ્રત્યે તો હંમેશાં નિઃસ્પૃહ અને અનાસક્ત જ રહે છે. એટલું જ નહીં પણ ક્યારેક અણગમો પણ બતાવે છે.

સ્વામીશ્રી સ્પેશ્યલ ટ્રેનયાત્રામાં દિલ્હી ગયા ત્યારે રાજકોટના એક હરિભક્તને એક સંતે સ્વામીશ્રી માટે ગાલીચો લેતા આવવાની વાત કરેલી. પેલા હરિભક્ત ગાલીચો લઈને સ્વામી પાસે આવ્યા અને કહ્યું : ‘આપના માટે આ ગાલીચો છે.’ સ્વામીશ્રીએ એકદમ ચમકીને કહ્યું : ‘મારા માટે ગાલીચો ? મારે કંઈ જોઈતું જ નથી. મારા નામે કશું જ ન લાવવું. જો મારા માટે જ લાવ્યા હો તો પાછું આપી આવો.’ અને ગાલીચો પાછો અપાવ્યો.

મહુવામાં ભગતજી મહારાજની સાર્ધ શતાબ્દી ઉજવાતી હતી એ વખતે સંતોએ અતિ આગ્રહથી સ્વામીશ્રીને નવાં ધોતિયાં પહેરાવ્યાં. સમૈયા પછી સ્વામીશ્રી કહે, ‘હવે જૂનાં લાવો.’

સેવકે કહ્યું : ‘એ તો સારંગપુર મોકલી દીધાં.’

થોડા દિવસ પછી સ્વામીશ્રી સારંગપુર ગયા અને સવારે ફરી પાછાં પેલાં જૂનાં ધોતિયાં માગ્યાં.

સેવકે જવાબ આપ્યો : ‘હજુ ધોવાનાં અને રંગવાનાં છે,’ અને એ બહાના હેઠળ જૂનાં ધોતિયાં ન આપ્યાં.

બીજે દિવસે સવારે સ્નાન કર્યા પછી સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘જૂનાં ધોતિયાં લાવો તો જ પહેરવાં છે.’

આવું બોલી પહેરેલાં કટકે બેસી ગયા. જૂનાં ધોતિયાં મગાવીને જ પહેર્યાં.

સ્વામીશ્રીએ ધન, ભૌતિક સાધનો કે સુખસગવડની વસ્તુઓ કે પછી યશ કે કીર્તિ... કશાની સ્પૃહા રાખી નથી. એટલું જ નહીં સત્સંગીઓ અને સંતો પણ એમાંથી મુક્ત થાય એવી પ્રેરણા આપી છે.

સ્વાદની બાબતમાં તો સ્વામીશ્રીએ કદીયે કશી રુચિ દાખવી નથી. બાળપણથી જ એમનામાં એ ક્ષેત્રની ઉદાસીનતા વિષે આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ. જે વ્યક્તિને પોતે ભોજન લીધું છે કે નહીં એ જ યાદ દેવડાવવું પડતું હોય એને જીભના સ્વાદના વિચાર તો આવે જ ક્યાંથી ? પત્તરમાં જ જમવાનો એમનો કાયમનો આગ્રહ. એ પત્તરમાં જ જમે. પાણીની અંજલિ અન્નમાં નાખીને જ જમે. સૌ જમે તે જ પોતાને સ્વીકાર્ય. સામે થાળમાં વિવિધ વાનગીઓ હોવા છતાં સ્વામીશ્રી તો એકદમ થોડું અને સાદું જ જમે. નૈરોબીમાં ભોજન વખતે હરિકૃષ્ણભાઈએ આગ્રહ કરતાં સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘સ્વામી બાપા, પીઝા જમો.’

સ્વામીશ્રીએ તરત જવાબ આપી દીધો : ‘એ પીઝાના રસિયા જુદા, આપણે તો મમરાના રસિયા છીએ.’

સ્વામીશ્રીને સાદું ભોજન ખપે એ તો ખરું, પણ જેવું હોય તેવું ખપે. જે પીરસાયું તે જમવાનું, એના વિષે કશી જ ટીકા કે ટિપ્પણી નહીં.

અમદાવાદના એક પ્રેમી હરિભક્તને પોતાના ઘરમાં આવેલી નવી ઘંટીના સૌ પ્રથમ દળણાના લોટથી સ્વામીશ્રીને જમાડવા એવો ભાવ. એમણે નવી ઘંટીના લોટથી રોટલા બનાવડાવી ઠાકોરજીને ધરાવ્યા પછી સ્વામીશ્રીને જમાડ્યા. સ્વામીશ્રી પ્રેમથી જમ્યા.

સ્વામીશ્રીના જમી રહ્યા પછી સંતો જમવા બેઠા. ત્યારે ખબર પડી કે નવી ઘંટીના પ્રથમ દળણાના લોટમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં કરકર હતી. પણ સ્વામીશ્રી એ અંગે એક અક્ષર પણ બોલ્યા નહોતા, એટલું જ નહીં પણ એનો અણસાર સુધ્યાં આવવા દીધો નહોતો.

ઈ.સ. ૧૯૮૪માં સ્વામીશ્રી જાપાનના કોબે શહેરમાં વિરાજમાન હતા. સેવક સંતોએ શીરો બનાવી ઠાકોરજીનો થાળ કર્યો. સ્વામીશ્રીને ભોજન વખતે થોડો પીરસ્યો. સ્વામીશ્રી જમ્યા. સેવકને થયું કે સ્વામીશ્રીને શીરો ભાવ્યો જણાય

છે. બીજી વખત પીરસ્યો. સ્વામીશ્રીએ જમી લીધો. સ્વામીશ્રીએ બે વખત શીરો લીધો એટલે આનંદ સાથે સેવક જમવા બેઠા. સૌ પ્રથમ શીરાનો જ કોળિયો મોંમાં મૂક્યો. સેવકનો હર્ષ ખેદમાં પરિણમ્યો. ભૂલમાં શીરામાં ખાંડને બદલે મીઠું નંખાઈ ગયું હતું !

એક વખત સ્વામીશ્રી સાંકરી મંદિરે સવારે અલ્પાહાર લેતા હતા. સાથે મુંબઈના કોઠારી સ્વામી પણ નાસ્તો કરતા હતા. નાસ્તામાં ઢેબરાં ને બીજી વસ્તુ ભેગી કરીને જમતા કોઠારી સ્વામી કહે, ‘ઢેબરાં કડવાં છે.’ મોઢું સાફ કર્યા પછી પણ કોઠારી સ્વામીની ફરિયાદ રહી : ‘મોઢામાંથી કડવાશ જતી નથી.’

પણ સ્વામીશ્રી તો બોલ્યા વગર જમી ગયા.

મહેસાણામાં જન્મ જયંતી મહોત્સવ વખતે એક સવારે સ્વામીશ્રી તથા મહંત સ્વામી નાસ્તો કરી રહ્યા હતા. મહંત સ્વામીને કાકડી પીરસવામાં આવી. એક ફોડવું ખાઈને એમણે કહ્યું : ‘કાકડી બહુ કડવી છે.’

સેવકે સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું : ‘કડવું લાગે છે ?’

સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘હા.’

‘તો કેમ કંઈ બોલતા નથી ?’

સ્વામીશ્રી નિરુત્તર જ રહ્યા.

ઈ.સ. ૧૯૮૫માં ગોંડલ મંદિરે સ્વામીશ્રી તથા મહંત સ્વામી જમતા હતા. સેવક સંત કૃષ્ણવલ્લભ સ્વામી સ્વામીશ્રીને આગ્રહ કરીને દૂધીનાં ઢેબરાં જમાડતા હતા. મહંત સ્વામી કહે, ‘સ્વામી ! રહેવા દો, આગ્રહ ન કરો, મીઠું વધારે છે. બહુ ખારાં લાગે છે.’

સેવકે સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘સ્વામી ! કેમ કંઈ બોલતા નથી ?’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘મને એમ કે ખાશે એટલે ખબર પડશે.’

બહેરીનમાં સ્વામીશ્રી જમી રહ્યા બાદ સેવક સંતો જમવા બેઠા ત્યારે ખબર પડી કે શાકમાં મીઠું જ નથી.

સાંજે સેવકોએ સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘બપોરે શાકમાં મીઠું નહોતું તો કેમ વાત ન કરી ?’

સ્વામીશ્રી સ્મિત સાથે બોલ્યા : ‘તમે ખાધું એટલે ખબર પડી ને ? ઠાકોરજીના થાળમાં જે આવે તે જમી લેવાનું. એમાં બોલવાનું શું હોય ?’

આ બધી વિગતોનો સાર એ કે સ્વામીશ્રીને ભોજનની વાનગીઓમાં કોઈ રસ નથી અને ભોજનના રસ વિષે કોઈ ફરિયાદ નથી. ઠાકોરજીને જે પીરસ્યું

અને જે જમ્યા એમાં આપણે કંઈ કહેવાનું ન હોય, કશી ફરિયાદ ન હોય...

સ્વામીશ્રીના નિર્માનીપણા વિશે તો જેટલી વાત કરીએ એટલી ઓછી છે. લાખોની મેદની વચ્ચે એમનું સન્માન થયું હોય કે જાહેરમાં એમનું અપમાન થયું હોય સ્વામીશ્રીની મનઃસ્થિતિમાં કશો ફેર પડતો નથી. ચિત્તમાં કશો ક્ષોભ નહીં. એ જ ધીરગંભીર પ્રસન્ન મુખમુદ્રા ! મુખ ઉપરની પ્રસન્નતા પ્રસંગ કે સન્માનને કારણે નહીં, એ તો કાયમી ભાવમુદ્રા !

અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થા જેવી મોટી સંસ્થાના પ્રમુખ થયા પછી તરત વાસણ ઊટકવા બેસી જવું એવી સ્થિતપ્રજ્ઞતા કોઈ સામાન્ય સંતમાં ન હોય. અથવા પરદેશમાં નૈરોબીના એરપોર્ટ ઉપર ઊતર્યા સિવાય પાછા ફરવું પડે એવી સ્થિતિમાં જાણે કશું જ બન્યું નથી એવો ભાવ કોણ અનુભવી શકે ?

ધર્મધુરા ધારણ કર્યા બાદ સ્વામીશ્રી પ્રથમ વાર પરદેશના પ્રવાસે જઈ રહ્યા હતા. સવારે સવા દસ વાગે સ્વામીશ્રી અને નવ સંતોને લઈને ઊપડેલું ‘ગૌરીશંકર’ પ્લેન આફ્રિકાના સમય પ્રમાણે બપોરે એક અને બાવીસ મિનિટે નૈરોબી એરપોર્ટ પર ઊતર્યું; પરંતુ એરપોર્ટ મેનેજર ફરમાન લઈને આવ્યા કે પ્રમુખસ્વામી મહારાજ અને પાર્ટીને પ્લેનમાંથી ન ઊતરવા દેવાનો હુકમ છે.

સાંજે સવા ચાર વાગે એ જ પ્લેનમાં સ્વામીશ્રી અને સંતો ભારત આવવા રવાના થયા. સાથેના સંતો અને હરિભક્તોનાં મુખ જાંખાં થઈ ગયાં હતાં. આફ્રિકાના હરિભક્તો વિષાદભરી નજરે પ્લેનને પાછું જતું જોઈ રહ્યા હતા. પ્લેનમાં કોઠારી ભક્તિપ્રિય સ્વામીએ પોતે જેમાં વિચરણનો અહેવાલ લખતા હતા તે ડાયરી સ્વામીશ્રીને આપી. સ્વામીશ્રીએ લખ્યું : ‘મહારાજ, બાપાની મરજી હોય તેમ થાય. માટે રાજી રહેવું. તેઓ જેમ રાખે તેમ રહેવું. કોઈ પ્રકારનું દુઃખ માનવું નહીં. અક્ષરરૂપ થઈ મહારાજની ભક્તિ કરવી એટલે કોઈ દુઃખ ન થાય.’

આ કંઈ નાનુંસરખું અપમાન નહોતું. પણ તેની સ્વામીશ્રીના મન ઉપર કશી જ અસર નહોતી. ઊલટું એમણે તો પાછા ફરતાં પ્લેનમાં ગમ્મતની છોળો ઉછાળી, ‘રયા ગઢવી ! ક્યાં જઈ આવ્યા ? તો કહે, ઠેરના ઠેર !’

‘એ શું ?’ સંતોએ કહ્યું.

સ્વામીશ્રી કહે, ‘રયો ગઢવી અનાજ બચાવવા પંદર દિવસ બહારગામ ફર્યો. પછી ઘેર આવ્યો ત્યારે એકી સાથે પંદર મહેમાન આવી પડ્યા. ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું : ‘ક્યાં જઈ આવ્યા ?’ તો કહે, ‘ઠેરના ઠેર’ એના જેવું આપણું

થયું.’

એક વાર હિન્દુ ધર્મના એક મોટા આચાર્ય અમદાવાદ મંદિરમાં પધાર્યા ત્યારે એ આચાર્ય એમની પ્રથા મુજબ ગાદી ઉપર ઊભા રહ્યા. સ્વામીશ્રીએ જમણા અંગૂઠાનું પૂજન કર્યું. આચાર્યને પ્રણામ કર્યા. પરંતુ એ આચાર્ય તો ટટ્ટાર જ ઊભા રહેલા. સામે સહેજ પણ પ્રતિભાવ ન આપ્યો. સભા પછી એક સંતે સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘સ્વામી ! એ તો જરાય નમ્યા નહીં. એવાને શા માટે આપણે બોલાવવા ?’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘નમવાથી થોડી કાંઈ મોટપ ઘટી જવાની છે ? આપણે તો સદા સેવક રહેવું.’

જે ઘટનાથી કોઈ સામાન્ય માનવી અપમાનની લાગણી અનુભવે, ગુસ્સે થાય એવી આ ઘટનામાં સ્વામીશ્રીએ ન તો અપમાનની લાગણી અનુભવી કે ન ગુસ્સો કર્યો. માત્ર નમ્રતા જ દાખવી.

ઈ.સ. ૧૯૮૭માં ૪૫૦ સંતો-હરિભક્તો સાથે સ્વામીશ્રી ચારધામની યાત્રાએ નીકળ્યા હતા. આ જ સંદર્ભમાં થોડા વખત પછી લંડનના રોમફર્ડમાં રહેતા શ્રી પરમારનો પત્ર આવ્યો કે તમારે આટલા કાફલા સાથે યાત્રાએ ન નીકળવું જોઈએ. તમારી તારીખે તારીખ અમારી યાત્રા ચાલતી હતી અને તમારે લીધે અમને બધી જ જગ્યાએ ઉતારામાં અગવડ પડી. અમારા કુટુંબને તમે દુઃખી દુઃખી કરી નાખ્યું.

સ્વામીશ્રીના યાત્રા-પ્રવાસનું આયોજન બે મહિના પહેલાંનું હતું. અને એમ ન હોય તો પણ સમૂહમાં પ્રવાસ કરવાનો કોઈનો અધિકાર કોઈ છીનવી શકે નહીં. એટલે આમાં સ્વામીશ્રીનો કોઈ જ દોષ નહોતો. આવા કાગળથી કોઈ પણ માણસને ગુસ્સો ચડે. પણ સ્વામીશ્રીએ તો વિનયભર્યો કાગળ લખ્યો : ‘તમને તકલીફ પડી એ બદલ માફ કરશો. ત્યાં તમે અમને વાત કરી હોત તો અમે તમને મદદરૂપ થાત, સગવડ કરાવી દેત. તમને તકલીફ પડે એવો અમારો આશય નહોતો.’

ઈ.સ. ૧૯૮૫માં લંડનમાં સુવર્ણતુલાના દિવસે જ સાંજે એક વ્યક્તિએ ગેરસમજથી સ્વામીશ્રીનું અપમાન કર્યું, ઊંચે સાદે અને જેમ ફાવે તેમ બોલી નાખ્યું. સ્વામીશ્રીએ ધીરજથી એ સાંભળ્યા કર્યું અને સહજભાવે સેવકને કહ્યું :

‘આ ભાઈને જમાડી દેજો.’ પેલા ભાઈના અઘટિત શબ્દોથી સ્વામીશ્રીના મુખભાવ ઉપર કશો ફેર પડ્યો નહોતો. આગલા દિવસે સ્વામીશ્રીની સુવર્ણતુલાનો પ્રસંગ ઊજવાયો હતો તે વખતે એટલા મોટા સન્માનની જેમ સ્વામીશ્રી ઉપર કશી અસર નહોતી તેમ આ અપમાનની પણ કશી અસર નહોતી.

સ્વામીશ્રી જે પદ શોભાવી રહ્યા છે એ પદ ઉપર આરૂઢ થનાર વ્યક્તિનું ગૌરવ પણ ઘણું મોટું હોય. પાત્રતા ન હોય તો અહમ્મનો પ્રવેશ એ વ્યક્તિમાં સહજ રીતે થઈ જાય, પણ સ્વામીશ્રીમાં એવા અહમ્મનો રજમાત્ર અંશ નથી. નાનામાં નાનું કામ પણ જરા પણ છોછ કે ક્ષોભ વગર એ કરે છે. કશી વિશિષ્ટ સગવડોની એ કશી જ અપેક્ષા રાખતા નથી. એમની સેવામાં લાખો અનુયાયીઓ હોવા છતાં એ ગાડામાં પણ સૂતેલા છે, કાંકરામાં પણ સૂતા છે અને જમીન પર પણ સૂતા છે. જે ઉપલબ્ધ હોય એ સાધન કે સગવડને હંમેશાં એમણે આવકાર્યા છે. સ્વામીશ્રી ક્યારેય આસનની રાહ જોતા નથી. કેટલીક વાર તો સાવ નીચે પણ બેસી જાય. એક વાર સારંગપુરમાં યજ્ઞપુરુષ સ્મૃતિ મંદિરે દર્શન કરવા પધાર્યા. ત્યાં વરસાદ પડ્યો. બધા ઘુમ્મટમાં ગોઠવાયા અને સ્વામીશ્રી ગર્ભગૃહનાં પગથિયાં પર પાથર્યા વિના બેસી ગયા.

ગોંડલમાં આનંદમયી માનું ‘સંયમ સપ્તાહ’ હતું. તે પ્રસંગે પધારેલા સંતો-મહંતો અક્ષરમંદિરે દર્શને પધાર્યા. સ્વામીશ્રી તે જ સમયે બહાર જઈ રહ્યા હતા. પરંતુ અતિથિ સંતોને જોઈ તરત જ પાછા વળ્યા. વ્યવસ્થાપક સંતો-ભક્તો દ્વારા એક રૂમમાં દરેક માટે આસનો તૈયાર કરાવ્યાં અને દર્શન કરીને સૌ પધારે તે પહેલાં સ્નાનાર્થે પધાર્યા. સમય થતાં બધા મહંતો પધાર્યા. પોતાના સ્થાને બેઠા.

સ્વામીશ્રી સ્નાનવિધિમાં રોકાયેલા હતા એટલે એમને આવવામાં મોડું થયું. રૂમમાં પ્રવેશ્યા ત્યાં તો બધી ગાદીઓ રોકાયેલી હતી. મહંતોની સાથે એમના શિષ્યો પણ ગાદી પર ગોઠવાઈ ગયા હતા. સ્વામીશ્રી નીચે બેઠેલા સંતો સાથે બેસી ગયા.

થોડા સમય પછી મહામંડલેશ્વર બ્રહ્માનંદજીએ સંતોને પૂછ્યું : ‘પ્રમુખસ્વામી ક્યાં ?’

વિવેકસાગર સ્વામીએ બાજુમાં બેઠેલા સ્વામીશ્રી તરફ નિર્દેશ કર્યો : ‘આ રહ્યા.’

પછી બધાએ આગ્રહ કરી સ્વામીશ્રીને ગાદી ઉપર બેસાડ્યા.

અહમ્ રહિત હોવાને કારણે તો જેતપુરમાં બગેડેલી મોટરને ધક્કા માર્યા, પોતાની જ પધરામણી જ્યાં થવાની હતી તે માટુંગાના હરિભક્તના નવા મકાનમાં ચાદરો બિછાવવા લાગી ગયા. ગોંડલના મંદિરમાં નીકળ્યા હતા નિરીક્ષણ કરવા પણ ભક્તોના ભોજન માટે લોટ વધારે અને વણનાર ઓછા જોઈ રોટલી વણવા બેસી ગયા. ઈ.સ. ૧૯૬૮માં કલકત્તામાં સંતો પૂરી વણતા હતા. સંતો ઓછા હતા એટલે પૂરી તળનાર કોઈ નહોતું એ જોઈ સ્વામીશ્રી તેલના એક ખાલી ડબા ઉપર બેસીને પૂરી તળવા લાગી ગયા. સારંગપુરમાં જળઝીલણીના સમૈયા પછી પાછલી બાજુના સંડાસની ગંદકી પોતે સાફ કરવા લાગી ગયા. પ્રગટ ભગતની આંગળી પાકી હતી એટલે સ્વામીશ્રીએ એમનાં ધોતિયાં ધોઈ નાખ્યાં, પોતાના સેવક(પ્રગટ ભગત)ની બે રૂપિયાની ટિકિટ માટે સ્વામીશ્રી ડબે ડબે ધૂમી વળ્યા અને ચેકરને આપવા માટે બે રૂપિયા મેળવ્યા...

આવી આવી અનેક ઘટનાઓમાં સ્વામીશ્રીની નિર્માનિતાનાં આપણને દર્શન થાય છે.

સ્વામીશ્રીનું ક્યાંક અપમાન થાય, અવગણના થાય, કોઈ ટીકા કરે... પણ સ્વામીશ્રી પ્રતિભાવમાં કદી કોપ કે રોષ દાખવતા નથી.

સૌરાષ્ટ્રના એક મોટા તીર્થધામમાં સ્વામીશ્રી દર્શનાર્થે ગયા. તીર્થના કેટલાક અણસમજુ અગ્રણીઓના મનમાં કેટલીક ગેરસમજોને લીધે તેમને સ્વામીશ્રી પ્રત્યે દ્વેષ ઉત્પન્ન થયો હતો. સ્વામીશ્રી તીર્થમાં પ્રવેશ્યા કે તરત જ એ મોવડીઓએ તિરસ્કારભર્યા શબ્દો કહીને પાછા ચાલ્યા જવાનું કહ્યું. સ્વામીશ્રીએ કોપ ન દાખવ્યો. જાણે કોઈ ફરમાન સ્વીકારવા હોય એ રીતે મુખ ઉપર સ્મિત સાથે ત્યાંથી પાછા ફરી ગયા. અલબત્ત, થોડા સમય પછી ધૃષ્ટતા દાખવનાર પેલા અગ્રણીઓ વતી બે પ્રતિનિધિઓએ આવીને પેલી ભૂલ બદલ માફી માગી અને સ્વામીશ્રીને તીર્થમાં પધારવા આમંત્રણ આપ્યું. સ્વામીશ્રીએ મનમાં કોઈ પૂર્વગ્રહ રાખ્યા વગર એ સ્વીકાર્યું. એમના મનમાં રોષ તો હતો જ નહીં. સ્વામીશ્રી એ તીર્થસ્થાને ગયા. પેલા અગ્રણીઓએ જ ખૂબ ભાવથી સ્વામીશ્રીને આવકાર્યા. એમનું પૂજન કર્યું. વસ્ત્ર ઓઢાડ્યાં, અને પોતાની ગેરવર્તણૂક માટે માફી માગી.

શાસ્ત્રીજી મહારાજના શતાબ્દી મહોત્સવની આગલી રાત્રે (મહા સુદ

ચોથની રાત) સ્વામીશ્રી સભાની સમગ્ર વ્યવસ્થા તથા અન્ય પૂર્વતૈયારી પતાવી લગભગ બે વાગે આરામ કરવા ગયા. સ્વામીશ્રી સૂતા ત્યાં જ નડિયાદ તરફના એક હરિભક્ત આવીને સ્વામીશ્રી જ્યાં સૂતા હતા એ ઓરડાનું ખુલ્લું બારણું ખટખટાવવા લાગ્યા. ધર્મજીવનદાસ સ્વામી એ વખતે સ્વામીશ્રીની સેવામાં હતા એટલે એ ઓરડામાં જ સૂતા હતા. એમણે બહાર આવીને એ ભાઈને આટલી મોટી રાત્રે આવવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યાં તો સ્વામીશ્રી જાગી ગયા અને એ પણ બહાર આવ્યા. પેલા ભાઈ તો બોલવા લાગ્યા કે અહીં કોઈ ધ્યાન રાખતું નથી. ઉતારો નથી મળ્યો ને ગાદલાં-ગોદડાંની વ્યવસ્થા નથી. એ ભાઈ રાતના કસમયે આવ્યા હતા એ વાત લક્ષમાં લીધા સિવાય ઊભરો ઠાલવતા હતા. સ્વામીશ્રીએ એમની કઠોર વાણી સાંભળી લીધી પણ આકળા ન થયા. એમણે પોતાનું ગાદલું, રજાઈ અને ઓશીકું ધર્મજીવનદાસ સ્વામીને આપીને સૂચના કરી કે, ‘આ ભાઈને આ લઈને પાથરી આપો.’ સ્વામીશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્મજીવનદાસ સ્વામીએ પેલા ભાઈને સૂવાની વ્યવસ્થા કરી આપીને શાંત કર્યા.

ઈ.સ. ૧૯૫૪માં કોઈ દેષી સંતે સ્વામીશ્રીને ઝેર આપવાનો પેતરો રચ્યો હતો છતાં એમને છોક વૃદ્ધાવસ્થા સુધી સ્વામીશ્રીએ પ્રેમથી સાચવ્યા હતા અને એમની સેવા માટે જોગવાઈ કરી હતી એ વાત આપણે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ. સ્વામીશ્રીમાં સહેજ પણ કોપનો અંશ હોત તો આવું વલણ એમણે ન દાખવ્યું હોત, કારણ કે આ અપરાધ કંઈ નાનોસૂનો નહોતો.

એક ગૃહસ્થે સ્વામીશ્રીને જેલમાં નંખાવવાની ધમકી આપી ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કોપના આવેશમાં આવ્યા વગર ઠંડકથી એટલું જ કહ્યું : ‘ત્યાં રહીને ભજન કરીશું.’

સ્વામીશ્રીની પંચવર્તમાનની આરાધના વિષે એક વાક્યમાં કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે પંચવર્તમાનની ભાવના એ તો સ્વામીશ્રીના લોહીનો લય છે.

૧૨.

કરુણાનો બૃહદ્ અધ્યાય

ગુજરાતની આબોહવાનો છેલ્લા બે સૈકાનો ઇતિહાસ જોતાં જણાશે કે દર દાયકે એક મોટો દુષ્કાળ ગુજરાતને એની વિકરાળ દાઢમાં લેતો રહ્યો છે અને બાકીનાં વર્ષોમાં પણ કશું નિશ્ચિત નહીં. કાં તો આરંભમાં વરસાદ ખેંચાયો હોય કે પાછોતરો વરસાદ થયો ન હોય. ક્યારેક બે વરસાદ વચ્ચેનો ગાળો એટલો લાંબો રહ્યો હોય કે પાક આઠ આની કે બાર આની થઈને રહ્યો હોય.

સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં ઈ.સ. ૧૯૮૭નું વર્ષ લાગલાગટ ચોથા દુષ્કાળનું વર્ષ હતું. વાહનવ્યવહારની સુવિધાને લીધે અથવા વધેલા આંતરદેશીય વ્યવહારોને લીધે માણસજાત તો મોતના કોળિયામાંથી બચી જઈ શકે, પણ પશુની સ્થિતિ શી થાય એની કલ્પના જ હેયું હલાવી નાખે. ચાર ચાર દુષ્કાળનો માર સહન કરી રહેલા માનવીઓની સ્થિતિ કલ્પવી પણ મુશ્કેલ છે.

આ દુષ્કાળમાં મોતના ખપ્પરમાં હોમાતું પશુધન અને એને બચાવવા માર્યો માર્યો ફરતો માનવી... સૌરાષ્ટ્રમાં વ્યાપી રહેલી આ પરિસ્થિતિ જાણીને- જોઈને સ્વામીશ્રીનું કરુણાર્દ્ર હૈયું દ્રવી ઊઠ્યું અને પછી એમણે આ પશુઓ અને સાથે સાથે માનવીઓને બચાવી લેવા માટેનો જે ભગીરથ પુરુષાર્થ કર્યો, કેટલકેમ્પરૂપી મહાયજ્ઞ કર્યો, એ બધુંય ઓગણોતેરા દુષ્કાળ વખતે ખુદ શ્રીજીમહારાજે જે કાર્ય કર્યું હતું એની સ્મૃતિ કરાવે એવું હતું. સ્વામીશ્રીએ શ્રીજીમહારાજનો એ પુરુષાર્થ સાંગોપાંગ નજર આગળ રાખ્યો જણાય છે.

શ્રીજીમહારાજે એ દુષ્કાળ વખતે ઉત્સવ-સમૈયા બંધ કર્યા હતા. ગળ્યું-ચીકણું ખાવું નહીં તેવાં વર્તમાન ચલાવ્યાં હતાં. સમૃદ્ધ અને ગૃહસ્થ હરિભક્તોને સદાવ્રતની પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રેર્યા હતા. ઉચ્ચ મધ્યમવર્ગીય અને મહાજનો, જેમને આબરૂ જવાની બીક હતી, તેઓ લોકલાજના માર્યા અન્ન લેવા સદાવ્રતમાં જતા નહીં. તેમની કૌટુંબિક પરિસ્થિતિનો તાગ મેળવી, શ્રીજીમહારાજ પોતે, વેશપલટો કરી, કચ્છી પીળી ટોપી પહેરીને રાત્રે-રાત્રે તેમને ઘેર જઈને અનાજ પહોંચાડી આવતા, ભૂખના દુઃખથી કોઈ પીડાય નહીં કે મરે નહીં તેની તેઓ કાળજી રાખતા.

એમણે માંગરોળની પુરાઈ ગયેલી અવાવરુ વાવને સાફસૂફ કરાવી, ફરી ગળાવી, ઊંડે સુધી ખોદાવી. આ કાર્યમાં પોતે પણ ભક્તો સહિત ગાળ કાઢવા લાગતા.

આવી રીતે એમણે અઠાવીસ સ્થળોએ વાવ-કૂવા-તળાવ ખોદાવવાનું અથવા સજીવન કરવાનું કાર્ય કર્યું હતું.

સ્વામીશ્રીએ પણ સૌરાષ્ટ્ર પર આવી પડેલા લાગલાગટ ચોથા વર્ષના દુષ્કાળ વખતે અત્યંત વણસી ગયેલી પરિસ્થિતિમાંથી પશુ અને માનવીને ઉગારી લેવા કેડ બાંધી હતી. અને માનવકલ્યાણના આ મહાન કાર્યમાં ઊંઘ, થાક, તરસ બધું જ વીસરી જઈને ત્રણસો સંતોએ સ્વામીશ્રીની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરીને કાર્ય આરંભી દીધું હતું.

આમ તો, ભૂખે મરતાં ઢોરને તરફડતાં જોઈને એમને મોતને હવાલે જવા દેવા કરતાં વેચી દેવા તૈયાર થયેલા પશુમાલિકોના કકળતા પ્રાણની કેફિયતો સ્વામીશ્રીએ સાંભળી હતી. એ સાંભળીને એ હાલી ઊઠ્યા હતા. એ પશુમાલિકોને હૈયાધારણ આપતાં કહ્યું હતું : ‘ના, ના. ઢોર વેચવાનો વિચાર જ ના કરતા. આપણે ઢોર વેચવા દેવાં નથી. થોડા દિ’ હખે દખે કાઢી નાખો. દિવાળી પછી સંસ્થાએ આયોજન કર્યું છે. પછી તમને જણાવીશું. અને હા, ગામમાં પણ જેટલાને આવો વિચાર હોય એનેય વાત કરજો કે ઢોર વેચે નહીં. આવતી સાલ ઓભામણ થાય.’

આ વ્યવસ્થાને ધર્માદા ગણી એનો લાભ લેવા માટે ક્ષોભ કે સંકોચ રાખનાર ગૃહસ્થોને ઔચિત્યની વાત કરતાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું : ‘આ મંદિરમાં જે કાંઈ છે એ કોનું આપેલું છે ? અત્યાર સુધી તમે લોકોએ જ ઠાકોરજીને આપ્યું છે. અને અત્યારે તમારે જરૂર છે ત્યારે તમને આપવાનું છે.

આમાં મફત ક્યાં ખાવાનું છે ? માટે એવો સંકોચ રાખશો નહીં, ઢોરાંને કેમ્પમાં મૂકી જ જજો. તમારે ખેડૂતોને તો ઢોર એટલે પ્રાણ.’

સંસ્થા તરફથી આ આયોજનની સક્રિય વિચારણા અગાઉ પણ સ્વામીશ્રીએ અનેક રીતે દુષ્કાળપીડિત માનવીઓ અને પશુઓ માટે સહાય કરી હતી. વળી ડાંગરા ખાતે ગોંડલના કોઠારી જ્ઞાનપ્રસાદ સ્વામીની દેખરેખ નીચે ૩૫૦ પશુઓનો એક કેટલકેમ્પ શરૂ પણ કરાવ્યો હતો.

પણ એક ઘટનાએ સ્વામીશ્રીનું અંતર વલોવી નાખ્યું. એમને લાગ્યું કે પરિસ્થિતિ એવી વણસી ચૂકી છે કે કોગળે (Mouthful of water) દવ હોલવી શકાય એમ નથી. આ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવા વિશાળ પાયા ઉપર કંઈક કરવાની જરૂર છે અને એમાં એક ક્ષણનો વિલંબ પણ ચાલી શકે એમ નથી. સ્વામીશ્રીનું હૈયું વલોવી નાખનાર ઘટના આ હતી :

રાજકોટ નજીક રતનપુરમાં એક જગ્યાએ પાંચેક હજાર વાછરડા રાખવામાં આવ્યા હતા. સ્વામીશ્રી એ સ્થળની મુલાકાતે ગયા. એ વખતે એ વાછરડાઓનો આખો સમૂહ સ્વામીશ્રીની પાછળ પાછળ ફરવા લાગ્યો. નવી અજાણી વ્યક્તિ પાછળ આ આકર્ષણ શેનું ? સ્વામીશ્રીએ આનું રહસ્ય જાણવા સ્થાનિક માણસોને પૂછ્યું એટલે જાણવા મળ્યું કે બેત્રણ દિવસથી આ પાંચ હજાર જીવોને ખાવા જ મળ્યું નથી. એટલે આ વાછરડાઓ નવી આવનાર વ્યક્તિ પાસે કંઈક આશા રાખીને એની પાછળ પાછળ ઘૂમે છે. આ વાછરડાઓને એમ જ થયું છે કે આપ એમના માટે કંઈક લઈને આવ્યા છો !

એ વખતે તો સ્વામીશ્રી કંઈ બોલ્યા નહીં, પણ સાંજે ગોંડલ આવીને તરત જ કોઠારી જ્ઞાનપ્રસાદ સ્વામીને બોલાવ્યા અને વાત કરી કે ‘રતનપુરમાં જે રીતે વાછરડાઓ પાછળ દોડતા હતા એ હું જોઈ જ ન શક્યો. અત્યારે ને અત્યારે રાજકોટ યોગીસ્વરૂપ સ્વામીને કહેવડાવી દો કે ઘાસના છ ખટારા ત્યાં મોકલાવી દે.’

એ પછી સ્વામીશ્રી ખૂબ અંતર્મુખ થઈ ગયા. એમના પ્રત્યેક હાવભાવમાં વ્યથા દેખાતી હતી. ક્યારેક સૂનમૂન બેસી રહેલા જોવા મળતા. એમના હૈયામાં જબરજસ્ત મંથન ચાલી રહ્યું હતું અને સ્વામીશ્રીએ મનોમન કોઈ નિર્ણય લઈ લીધો હતો.

એમણે તા. ૧૧-૧૦-૮૭ની રવિવારની સભામાં હૈયાની વ્યથા વ્યક્ત કરતાં કહ્યું : ‘....અત્યારે તો આ બધું જોયું જતું નથી, ને સાંભળ્યું જતું નથી.

અત્યારે તો દુઃખ સાંભળીએ ને કંપારી છૂટે છે. સંતોએ જાતે જઈને ફોટા પાડ્યા છે. એ બતાવ્યા પણ જોવાય નહિ.’

સ્વામીશ્રી મંથન અનુભવતા હતા, અંતર્મુખ થયા હતા ત્યારે સૂનમૂન જણાતા હતા એ બધાની પાછળ પશુઓને ઘાસપૂળા પહોંચાડીને માત્ર બચાવી લેવા પૂરતી એક મર્યાદિત લાગણી નહોતી. એટલું જ કરવું હોત તો બીજે દિવસથી સ્થળે સ્થળે એમણે ઘાસની ટ્રકો મોકલવા માટેની સૂચના સંસ્થાના કાર્યકર સંતોને આપી દીધી હોત ! પણ સ્વામીશ્રી કોને કહ્યા ? એટલાથી એમને સંતોષ થાય એમ નહોતું. એમના મનમાં તો એક વિરાટ યોજના આકાર લઈ રહી હતી. એ યોજનાનું એક એક એકમ મોટો અધ્યાય બની રહે એવો હતો.

તેઓ વિચારી રહ્યા હતા - ઢોર જીવી જાય એટલું બસ નથી. એ સશક્ત રહેવું જોઈએ. દુષ્કાળનો સમય પૂરો થાય એટલે બમણા જોરથી કામ કરી શકે એટલી તાકાત એનામાં રહેવી જોઈએ. એ તંદુરસ્ત રહેવું જોઈએ. વર્ષા થયા પછી એના આહાર માટેની પૂરી વ્યવસ્થા માલિક કરી શકે ત્યાં સુધી એનો નિભાવ થાય એવું કંઈક કરવું જોઈએ. દુષ્કાળ પૂરો થયા પછી ઢોર માલિકને ત્યાં પાછું જાય ત્યારે સીધું ખેતરમાં કામે ક્યાંથી લાગી શકશે ? ખેતરના માલિક પાસે ખેતી કરવાની જોગવાઈ જ ન રહી હોય તો ? ખેડૂતને વાવણી માટે બીજ મળે તો એ શક્ય બને. ઢોર(બળદ)ને પરત કરવા સાથે માલિકને બીજ પણ મળવું જોઈએ.

અલબત્ત, સ્વામીશ્રીને આ બધા વિચાર એમના મનમાં આકાર લઈ રહેલી કેટલકેમ્પો (ઢોરવાડા) સ્થાપવાની યોજનાની પડછે પ્રભવતા હતા. એમનો એક ખ્યાલ એવો હતો કે દરેક પશુને ઓછામાં ઓછું ત્રણ વાર નીરણ મળવું જોઈએ. એને ત્રણ વાર પાંચ પાંચ લિટર પાણી મળવું જોઈએ, એના હલનચલન માટે પૂરતી મોકળાશ હોવી જોઈએ અને હવા-ઉજાસ અને છાયા વિના તો ચાલે જ કેમ ?

આટલી વ્યવસ્થા તો ઢોર-માલિકને ત્યાં પણ એ પશુને ન મળે ! પણ સ્વામીશ્રી કોઈ બાબતે મણા રાખવા ઈચ્છતા નહોતા.

અને પછી સૌરાષ્ટ્રમાં આવેલાં દરેક મંદિરના કોઠારીઓને પત્રો લખીને જણાવી દીધું કે આજુબાજુનાં ગામોમાં જાતે જઈને આ અંગેનું સર્વેક્ષણ કરી આવો. જરૂર હોય એવાનાં ઢોરની નોંધણી કરીને અહીં આવી જાઓ.

સમૈયાઓમાં થતા ખર્ચાઓ ન કરીને સંભવિત ખર્ચની રકમ દુષ્કાળ રાહતકાર્યમાં વાપરવાનો સ્વામીશ્રીનો આદેશ થયો. દર વર્ષે ધામધૂમથી

ગોંડલમાં ઊજવાતો શરદપૂર્ણિમાનો ઉત્સવ કશી પૂર્વતૈયારી વિના બોયાસણમાં રાખ્યો. રાત્રે ૧૨ વાગ્યાની છેલ્લી આરતી વખતે સ્વામીશ્રીએ એકત્ર થયેલા સમુદાયને સંબોધીને કહ્યું : ‘મારી બધાને ખાસ વિનંતી છે. આ દુકાળ ભયંકર છે. સૌરાષ્ટ્ર અને કચ્છમાં ઘણાં ઢોર તરફડે છે. આપણે કેટલકેમ્પ ખોલવો છે તો જુવાર-ઘાસ જે વાવી શકાય એ વાવજો. અમારે તમને દુઃખી કરીને લેવું નથી. પણ અડધામાંથીય અડધું કરવાનું આ ટાણું છે. અત્યારે કરશું એ મોટું દાન છે. ભગવાન રાજી થશે. માણસ તો બીજે પણ જતા રહે. બીયારાં આ મૂંગાં પશુઓનો તો આપણે જ આધાર છીએ. બે-ત્રણ વર્ષ કાઢ્યાં છે હવે આ છેલ્લું વર્ષ કાઢવાનું છે. માટે તમારી જરૂરિયાત પૂરતું વાવીને વધારાની જમીનમાં ઘાસ વાવજો. ઝાઝા હાથે કામ થશે.’

મિટિંગો થઈ અને કેટલકેમ્પના નિર્ણય લેવાયા. અને ચાર કેટલકેમ્પો માટે ખેડા, વડોદરા, અમદાવાદ અને સુરત એમ ચાર જિલ્લામાંથી સ્થળો પસંદ કરવામાં આવ્યાં. એ સ્થળો જિલ્લા પ્રમાણે અનુક્રમે બોયાસણ, અટલાદરા, ભવાનપુરા અને સાંકરી હતાં.

કેમ્પોના નિર્ણય લેવાયા પછી સ્વામીશ્રીએ અવારનવાર સંતોને અનુલક્ષીને વિવિધ સૂચન, માર્ગદર્શન કે આજ્ઞાઓ આ પ્રમાણે કર્યા :

‘...હવે સંતોએ કેડ બાંધવાની છે. આ પણ દ્વિશતાબ્દી જ માનજો. સરકાર તો ત્રણ રૂપિયા જ આપે છે, આપણે ભલે ઢોર દીઠ ૧૫ રૂપિયા ખર્ચવા પડે પણ બળદ આવતી સાલ સશક્ત રહે એ રીતે જ કામ કરવું છે.’

‘...હવે તો કામ જેટલું ઝડપી થાય એ રીતે મંડી પડો. આપણે હવે દિવાળીના તહેવાર મહાલવાના નથી. આપણા માટે આ જ ઉત્સવ. કામ કરવું જ છે. આજે માણસને કલાક જીવવુંય મુશ્કેલ છે. લાભપાંચમથી બધા જ કેમ્પ શરૂ થવા જ જોઈએ. અહીંથી ત્યાં જઈને પહેલા સ્ટોકની વ્યવસ્થા કરો. આવે એ સાથે જ ઢોર ખાતું થઈ જાય.’

‘ધ્યાન, ભજન, માળા આ બધું અત્યારે આ જ છે. ધ્યાન કરવું હોય તો રાત્રે બારથી ચાર કરજો... આ કાર્ય ભગવાન જાણે જ છે - આ ધ્યેય રાખીને કામ કરજો... આ ભીડો નથી પણ ભક્તિ છે.’

તા. ૧૭-૧૦-૮૭ના રોજ સવારે નાસ્તા દરમ્યાન સેવા ઉઘરાવનાર સંતોને થાળની પ્રસાદી આપતાં કહે, ‘... આ પ્રસાદી અમથી નથી આપી, અત્યારે જ સૌ પોતપોતાના મંદિરે જવા નીકળો અને જઈને આ કામમાં મંડી જ પડો.’

આ અરસામાં સ્વામીશ્રી સારંગપુરમાં અન્નકૂટ કરવાના હતા. ગાદી પર આવ્યા પછી પહેલી વાર સ્વામીશ્રીના હાથે ત્યાં અન્નકૂટ થવાનો હોવાથી કેટલાક સંતોને એ સમય પૂરતા સારંગપુર રોકવા માટેની નારાયણમુનિ સ્વામીની દરખાસ્તના જવાબમાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘અન્નકૂટમાં જરાય ધામધૂમ ન કરશો. સામાન્ય અન્નકૂટ કરવો. અત્યારે તો દુકાળના કામ માટે જતા સંતોને રોકવા જ નહિ. સંતો જઈને સેવામાં જ જોડાઈ જાય. આજ્ઞાથી જ્યાં હોઈએ ત્યાં બધાને અન્નકૂટ-સેવાનું ફળ મળી જશે.’

અગાઉ કહ્યું તેમ ડાંગરામાં કેટલકેમ્પ શરૂ કરેલો જ હતો. ત્યાં ૩૫૦ પશુ હતાં. ત્યાંના અનુભવે અને ત્યાં પડતી તકલીફોના આધારે સંત જ્ઞાનપ્રસાદ સ્વામીએ વાસ્તવિક વાત કરી કે ‘અત્યારે જેટલાં છે એનાથી આગળ વધવા જેવું નથી.’ ત્યારે સ્વામીશ્રીએ ભાવમાં આવી જઈને કહ્યું : ‘...મારે તો લાખ ઢોર રાખવાં છે. ન કેમ રાખી શકીએ ? હું ૩૦૦ સંતોને કામે લગાડીશ. અત્યારે બેસી રહેવાય એવું નથી. પશુઓનું દુઃખ તો જુઓ !’

ખેડા અને સુરત જિલ્લામાં મળતી સબસિડી રદ થયા પછી ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ જ્યારે ફોન પર સ્વામીશ્રીનો સંપર્ક સાધ્યો ત્યારે સ્વામીશ્રીએ જણાવી દીધું : ‘સબસિડી ન આપે તોય બધાં ઢોરને લઈ જાઓ. ભલે વધારે ખર્ચ ભોગવવો પડે.’

સ્વામીશ્રીએ સંતોને એક ઉદ્દાત્ત દૃષ્ટિવાળી અને ગૌરવશાળી આ સલાહ આપી : ‘...તમે દાન લેવા જાઓ ને એણે જો બીજી સંસ્થામાં આપ્યું હોય તોય સારું જ છે. એનો નિષેધ ન જ કરવો. આજે કોઈ પણ માણસ કોઈ પણ રીતે કામ કરે છે એ સારું જ છે. અને એ આપણું જ કાર્ય છે... વાત આપણે કરીએ ને એને બીજી સંસ્થામાં દાન આપવાની પ્રેરણા થાય તોય આપણે સફળ જ થયા છીએ.’

માત્ર વાણીમાં નહીં સ્વામીશ્રીએ કાર્યમાં પણ એ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. મુંબઈના એક શ્રેષ્ઠીએ સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘મેં લાખ રૂપિયા ભેગા કર્યા છે, મારે ગુજરાતમાં જાતે જઈને બધે વહેંચવા છે, તો માર્ગદર્શન આપો.’

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘તમે સાંકરીમાં આપણા કેમ્પમાં નહીં આપો તો ચાલશે. પણ બોટાદ, અમરેલી, ગઢડાની પાંજરાપોળમાં જઈને ખાસ મદદ કરજો.’

એવી જ રીતે મુંબઈમાં એક સત્સંગ મંડળના પ્રમુખને સ્વામીશ્રીએ કહ્યું

હતું : ‘તમે ગઢાળીના છો તો ગઢડાની પાંજરાપોળને ખાસ મદદ કરજો.’

આ મહાયજ્ઞમાં સ્વામીશ્રીની નજર આગળ દુષ્કાળપીડિત ભૂખ્યાં ઢોર હતાં. એ ઢોરના માલિક કોણ છે, કેવા છે એવા કોઈ રાગ કે પૂર્વગ્રહ નહોતા. સારંગપુરમાં સૌરાષ્ટ્રના એક ભાવિક આવ્યા. એમણે કહ્યું : ‘તમારા કાર્યકરોએ તો તમારી પારાયણમાં જેણે બડિયા (લાકડીઓ) લીધા હતા એનાંય ઢોર નોંધ્યાં છે.’ સ્વામીશ્રીએ એમને જવાબ આપ્યો : ‘એણે ભલે ને બડિયા લીધા, એણે એની ભૂંડાઈ ના તજી તો આપણેય ભલાઈ શું કામ તજવી ?..’

છ મહિનાના ગાળામાં તો સ્વામીશ્રીએ દરેક કેમ્પની બેથી ત્રણ વાર મુલાકાત લીધી. દર વખતે ઢોર સંભાળતા માલિકોને બોલાવીને મુખ્યત્વે આ ઉપદેશ આપતા કે ‘આ બધાં ઢોર મારાં છે એમ માનીને સેવા કરજો. મારાં તારાં એવો કોઈ ભેદ રાખશો નહીં. આ બધાં ઢોર ભગવાનને શરણે આવ્યાં છે.’

અને કેમ્પની વ્યવસ્થામાં રોકાયેલા સંતો-યુવકોને બોલાવીને માનવતાભરી એક ઘણી મહત્ત્વની વાત કરેલી : ‘આપણે આ બધાંનાં ઢોર સાચવીએ છીએ એમાં કાંઈ ઉપકાર કરતા નથી. આ તો ભગવાને આપેલી સેવા છે. માટે ઉતાવળા-આકળા થઈને કોઈએ લોકોની લાગણી દુભાય એવું બોલવું નહીં. એ લોકો બોલે તો સહન કરી લેવું...’

આપણે આગળ કહી ગયા કે ચોથા વર્ષના દુષ્કાળ વખતે અત્યંત વણસી ગયેલી પરિસ્થિતિમાંથી પશુ ને માનવી બંનેને ઉગારી લેવા સ્વામીશ્રીએ કેડ બાંધી હતી. એમણે ઢોર માટે તો કેટલકેમ્પની સુંદર વ્યવસ્થા કરી હતી, પણ સાથે સાથે દુષ્કાળથી દાઝેલા માનવીના ત્રાતા બની રહ્યા હતા.

બોચાસણની મિટિંગમાં જરૂરિયાતવાળા માનવીઓ માટે ૪૫,૦૦૦ મણ અનાજ લેવાનો નિર્ણય થયો ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કાર્યકર્તા સંતોને પ્રોત્સાહન આપતાં કહ્યું હતું : ‘ભૂખે ટળવળતા લોકો માટે બીજું ૧૦-૧૫ હજાર મણ લેવું પડે તોય વાંધો નહીં. પૈસાની જરૂર પડશે તો એટલી લોકોને વધારે વાત કરીશ.’

છાશવિતરણ બાબતમાં શરૂઆતનો ધ્યેય રોજના ૭૦,૦૦૦ લિટરનો હતો. પરંતુ લાખ લિટર સહેજ થઈ ગયા. આ અંગે સ્વામીશ્રીએ પત્ર દ્વારા જણાવ્યું કે ‘ગભરાશો નહિ. જો કોઈની આંતરડી ઠરતી હોય તો ભલે હજી વધારે છાશ કેન્દ્રો ખૂલે.’

સ્વામીશ્રીએ દેવચરણ સ્વામીને કહ્યું : ‘તમે અને થોડા શિક્ષકો ગોંડલ ગુરુકુળ તથા ભાદરા હાઈસ્કૂલમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓના ઘેર જઈને સર્વે કરી

આવો. જે માબાપ રાહત કામ કરીને પોતાનું માંડ પૂરું કરતાં હોય એ બીયારાં છોકરાની ફી કઈ રીતે ભરી શકે ? માટે એવા જેની જેની ફી લીધી હોય એમને એ પાછી આપી આવજો અને આવતી સાલની ફી લેતા નહીં. એને યુનિફોર્મ કરાવી આપજો. અનાજ પણ જોઈએ તો આપજો. અને જો લેતાં અચકાય તો એનું માન જળવાય એ રીતે ઘેર જઈને આપી આવજો. ભલે ખર્ચો થાય. ખરા સમયે આપશું તો ભગવાન બધું સંભાળનારા છે.’

દુષ્કાળોત્તર તૈયારીઓ બાબતમાં પણ સ્વામીશ્રીએ વિવિધ સૂચનાઓ આપવા માંડી હતી એમાં એમની દૃષ્ટિ ખેડૂતો ઉપર હતી. સ્વામીશ્રીએ જ્ઞાનપ્રસાદ સ્વામીને કહ્યું : ‘બીયારા ખેડૂતોને વાવણી ટાણે એની પાસે બિયારણ અને ખાતર ખરીદવાની શક્તિ ન હોય તો એમને આપણા તરફથી વ્યવસ્થા કરી દેજો.’

કેટલકેમ્પમાંથી વિદાય લેવાનો સમય આવે એ વખતે ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતોનો નિર્દેશ કરતાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું : ‘...ચોમાસું નજીક આવે છે. ખેડૂતો હવે પોતાના બળદોને પાછા લઈ જવા અધીરા થયા છે. તો એમાંથી જેના ઘેર વ્યવસ્થા થઈ શકે એમ ન હોય તો સાથે બે મહિના ચાલે એટલું ઘાસ ભરી આપજો. ઢોરો માટે વાવણી વખતે ખાસ ચણાની ફોતરી ને ઘઉંના ભૂસાની પણ વ્યવસ્થા કરી દેશો. ગુજરાતમાં ઉનાળુ બાજરી સારી પાકી છે તો એ પૂળા ખેડૂતોને આપશો.’

સંજોગોવશાત્ આપણા કેમ્પમાં કોઈના બળદ મરી ગયા હોય તો એના માટે બીજો બળદ આપશો.’

આ કેમ્પોમાં જે વ્યવસ્થા હતી એ દાદ માગી લે તેવી હતી. એટલું જ નહીં, અનન્ય હતી. આ વ્યવસ્થામાં રાતદિવસ જહેમત ઉઠાવનાર વ્યક્તિઓ કોઈ સાધારણ માણસો નહોતા. એ કામ સંતોએ ઉપાડી લીધું હતું. તેમને કોઈ ઐહિક વાસના નહોતી, એમાંના ઘણા સંતો વિવિધ ક્ષેત્રોના નિષ્ણાતો હતા. એમનું બુદ્ધિચાતુર્ય, જ્ઞાનકક્ષા, મનોબળ, આત્મિક બળ સાધારણ માનવી કરતાં ઘણાં ઊંચાં હતાં. અને એથીય વિશેષ તો સ્વામીશ્રીને રાજી કરવાની એમની તમન્ના, સ્વામીશ્રીનો પડયો બોલ તો શું, એમની ઈચ્છા જાણી લઈને એને પાર પાડવાનો ઉમળકો અજોડ હતાં. કયા સંતે કેટલા ઉજાગરા કર્યા, કયા સંતે કેટલો શારીરિક શ્રમ વેઠ્યો, કેટલા સંતોએ રઝળપાટ કર્યો એનો હિસાબ કરવા જઈએ તો પાર આવે એવો નથી, કહો કે એનો હિસાબ જ નથી. જેણે સંતોને કાર્યરત

જોયા એમણે માનવીઓને નહીં, ભગવાનને જ કામ કરતા જોયા હતા. એમના આ કાર્યથી ગદ્ગદ થઈ જવાય અને એમના પ્રત્યે પૂજ્યભાવથી માથું નમી જાય એવો એમનો પુરુષાર્થ હતો. ભારતની સાચી સંસ્કૃતિનું એ દર્શન હતું.

એ કેમ્પોનું વિગતે વર્ણન કરવાનો અહીં અવકાશ નથી, પણ એની આછીપાતળી ઝલક મળે તોય પેલા કરુણાના બૃહદ્ અધ્યાયનો આંશિક ખ્યાલ આવે. એ પવિત્ર પુરુષાર્થને અન્યાય થવાનું જોખમ વહોરીને પણ એની જરાક વાત કરી લઈએ :

બોચાસણમાં ત્યાગવલ્લભ સ્વામી તથા વેદજ્ઞ સ્વામીના માર્ગદર્શન હેઠળ સંસ્થાના જ નીલગિરિના ખેતરમાં એક કેમ્પ યોજાયો હતો. નીલગિરિનાં વૃક્ષો વચ્ચે દસ ફૂટનું અંતર હતું. દરેક પશુને બે ફૂટની ગમાણ અને ઊભા રહેવા માટે આઠ ફૂટની જગ્યા, માખી-મચ્છર-માંકણ-ચાંચડ વગેરેને પોતાના જ સત્ત્વથી દૂર રાખનાર નીલગિરિના વૃક્ષની છાયા. ઉનાળે ટાઢક આપે અને શિયાળે હૂંફ આપે, એવી સુવિધાના કારણે તો આ કેમ્પ ‘વાતાનુકૂલિત’ (Air-conditioned) કેટલકેમ્પ કહેવાયો હતો.

ભવાનપુરામાં સન્નિષ્ઠ હરિભક્ત શ્રી રાવજીભાઈ પટેલની જમીન પર લીમડાઓની ઘેઘૂર છાયા તળે કેમ્પ યોજાયો હતો. અહીં ઈશ્વરચરણ સ્વામી અને સત્સંગિજીવન સ્વામીનું માર્ગદર્શન હતું. અહીંથી દોઢ કિલોમીટર દૂર ભાલિયાપરાની સીમમાં ગુણવંતભાઈ ઠાકરના નીલગિરિના ખેતરમાં પણ કેમ્પનાં પશુઓને આશ્રય આપવામાં આવ્યો હતો. અહીં ભેંસોને દિવસમાં બે વાર સ્નાનનો લહાવો મળતો. (કયો પશુમાલિક પોતાના ઢોરને દિવસમાં બે વાર સ્નાન કરાવતો હશે ?!)

અટલાદરાનો કેમ્પ શ્રી અશોકભાઈ પટેલ અને તેમના સુપુત્રોની એઈમ્સ ઓક્સિજન કંપનીના ફાર્મ પર કોઠારી રાજેશ્વર સ્વામી અને હરિપ્રકાશ સ્વામીના માર્ગદર્શન હેઠળ યોજાયો હતો. અહીં વૃક્ષોનાં ઝુંડ નહોતાં પણ સંતોએ જાતમહેનતથી વિશાળ આશ્રયસ્થાનો ઊભાં કર્યાં હતાં.

સાંકરીનો કેમ્પ આરંભમાં કરચકા (તા. બારડોલી) ગામના શ્રી મગનભાઈ પટેલની સંભાળની ૧૬ એકર જમીન પર યોજાયો હતો. આ સ્થળ મીંઢોળા નદીને કાંઠે હતું. પછીથી એ કેમ્પ સાંકરી ખાતે ખસેડવામાં આવ્યો. અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરની જમીન ઉપરાંત શ્રી સોમાભાઈ, વિનોદભાઈ, ઈશ્વરભાઈ વગેરે મહાનુભાવોની જમીન એ કેમ્પનું સ્થળ બન્યાં. આ કેમ્પમાં

નરેન્દ્રપ્રસાદ સ્વામી, પ્રભુસ્વરૂપ સ્વામી, યોગેન્દ્ર સ્વામી વગેરે સંતોનું માર્ગદર્શન હતું.

કેમ્પમાં દાખલ થતાં પશુઓ માટેનો વિધિ એક દૃષ્ટિવંત આયોજનનું પરિણામ હતું. કોઈ પણ પશુ સંસ્થાના કેટલકેમ્પમાં પ્રવેશ પામે એ પહેલાં એની ચોકસાઈભરી વિધિ શરૂ થઈ ગયેલી હોય. સૌ પ્રથમ દરેક જિલ્લામાં તાલુકાવાર સર્વેક્ષણ કરવામાં આવ્યું હતું. સંતોએ અને કાર્યકર્તાઓએ દુષ્કાળગ્રસ્ત જિલ્લાઓનાં ગામડાંઓમાં ફરીને જરૂરિયાતવાળા ખેડૂતોની નોંધણી કરી. ગ્રામપંચાયતના દાખલા સાથે એક ખેડૂતનાં વધુમાં વધુ ત્રણ પશુઓને કાચા નંબર આપી કેટલકેમ્પ તરફ રવાના કરવામાં આવ્યાં. કેટલકેમ્પમાં પશુને દાખલ કરવામાં આવે તે પહેલાં પશુની સંપૂર્ણ ઓળખ આપતું ફોર્મ તેમજ માલિકની વિગતો દર્શાવતું ફોર્મ, શરતપત્ર, મંજૂરીપત્ર આદિ તૈયાર કરવામાં આવે. પશુને ટ્રકમાંથી ઉતારે કે તરત તેની રજિસ્ટરમાં નોંધ કરવામાં આવે અને ફોર્મ ઉપર પશુને રજિસ્ટર્ડ નંબર આપવામાં આવે અને દરેક પશુના કાનમાં આ નંબરવાળી પિત્તળની ટેગ શણગારની માફક જોડવામાં આવે.

ત્રણ ત્રણ દુષ્કાળમાં ગમે તે ખાઈ ખાઈને અશક્ત થઈ ગયેલાં, નિયોવાઈ ગયેલાં, રોગનો ભોગ બનેલાં ઢોરની યોગ્ય ચિકિત્સા થાય એ જરૂરી હતું. એટલે ઢોર કેમ્પમાં દાખલ થાય કે તરત જ એની શારીરિક તપાસ કરવામાં આવતી. પ્રથમ તો લાંબી મુસાફરીમાં ટ્રકમાં સતત ઊભા રહેવાના કારણે લાગેલી થકાવટ દૂર કરવા ગ્લુકોઝનાં ઈંજેક્શન આપીને શક્તિનો સંચાર કરવામાં આવતો અને પછી તબીબી ચકાસણી શરૂ થતી. રખે કોઈ પશુ ચેપી રોગ લઈને આવ્યું હોય. ત્યાર પછી દરેક પશુને ખરવા મુવા, બળિયા, ગળસૂંઢા જેવા જીવલેણ રોગો સામે પ્રતિકારક રસી મૂકવામાં આવતી.

આ બધું કામ સેવાભાવી પશુચિકિત્સકો દ્વારા કરવામાં આવતું. રોગી પશુઓની દવા થતી અને જેમને વાઢકાપની જરૂર હોય એવાં પશુઓના માલિકની સંમતિ લઈને એમની હાજરીમાં ઓપરેશન પણ થતાં.

કેમ્પમાં આવેલાં ઢોરના આરોગ્ય માટેની ચોકસાઈ તો જુઓ : આ પશુઓના પગની ખરીમાં ભરાયેલી ગંદકી અને તેને લીધે રોગનાં જંતુઓ પશુનું સ્વાસ્થ્ય ન જોખમાવે એ માટે દરેક પશુને નિયમિત દિવસોના અંતરે પોટેશિયમ પરમેંગેનેટ, ચૂનો, બ્લેક ફિનાઈલ વગેરે રાસાયણિક દ્રવ્યો યુક્ત પાણીમાં ચલાવવામાં આવતું.

પશુને ઊભા રહેવાની જગ્યા પણ ઉચિત સમયગાળે સ્ટરીલાઈઝ-જંતુમુક્ત કરવામાં આવતી.

બીમાર પશુને તરત જ અલાયદા વોર્ડમાં લઈ જવામાં આવતું.

પ્રમુખસ્વામી મહારાજે કેટલકેમ્પોની શરૂઆતમાં સૌ સંતો અને સ્વયંસેવકોને કહ્યું હતું : ‘આ કેટલકેમ્પમાં રહેનાર કોઈ પણ પશુ કે માણસ, જ્યારે આ કેમ્પ છોડે ત્યારે એની આંખો ભરાઈ આવવી જોઈએ - એવી સેવા સૌ કરજો...’

અને સંતો અને સ્વયંસેવકોએ સ્વામીશ્રીનો આ મનોરથ સારધાર પાર પાડ્યો એટલું જ નહીં પણ કદાચ સ્વામીશ્રીની ધારણા કરતાંય અનેકગણું વધારે કાર્ય કરી બતાવ્યું.

કેટલકેમ્પમાં પશુ દાખલ થાય ત્યારે શરૂઆતમાં તો એ દરવાજા તરફ જ જોયા કરતું... કદાચ ક્યાંથી પાછું જવાનું છે એના વિચારો એના મનમાં ઘુમરાતા હશે. પરંતુ કેટલકેમ્પમાં પ્રેમભરી માવજતનો લાભ લીધા પછી પરત જવાનું એને વસમું લાગતું હતું. એ સ્થળ છોડવા તૈયાર નહોતું. પરાણે એને ટ્રક પર ચઢાવવું પડતું.

અને પશુનો માલિક ? એ તો સમજદાર અને સંવેદનતંત્રવાળો માનવી ! કેમ્પ છોડતાં આંખ વરસી પડ્યાના ઘણા દાખલા હતા.

વાઢેળા ગામના દરબાર પ્રવીણસિંહ તો ભવાનપુરાનો કેટલકેમ્પ છોડતાં સંતોના પગમાં પડી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યા હતા.

કેમ ન રડે ? આ સંતોએ આ ખેડૂતો અને પશુમાલિકો માટે શું શું નહોતું કર્યું ? વિભાપરના કેશવજીના આ શબ્દો જુઓ : ‘સંતો તો ઊભા સુકાણા છે. આખીની આખી રાતું સેવા કરી છે. અરધી રાતેય અમારી ખબર રાખી છે. કોઈ ઊણપ રહેવા દીધી નથી.’

અને નાની વાવડીના નરસિંહબાપાએ કહ્યું હતું : ‘અમારે તો અમારા કામ પૂરતી જ ચિંતા, પછી કોઈ આગળપાછળની ચિંતા નહીં. સંતોએ તો બધી જ ચિંતા કરવાની. અમને ખવરાવવાની, સુવરાવવાની, રહેવાની બધી ચિંતા કરવાની. ઢોરાંની ચિંતા તો પાછી જુદી ! અરધી રાતેય કોઈ બળદ છૂટીને ભાગ્યો તો એની ચિંતા સંતોને ! અમારી ચિંતા અમને નઈ હોય એના કરતાં સ્વામીને વધુ ચિંતા છે.’

માધુપુર ગીર ગામના મુસ્લિમ બિરાદર કાસમભાઈએ બોચાસણના

કેટલકેમ્પમાં પાંચ મહિના ગાળ્યા, સ્વામીશ્રીની હૂંફ માણી, ત્યારે એમના અંતરના અવાજને બહાર કાઢતાં એમણે કહ્યું હતું : ‘અહીં આવ્યા પછી હવે મને તો એવું લાગે છે કે પ્રમુખસ્વામી જ મારા ખુદા છે. મારે એમની જ બંદગી કરવી જોઈએ. આ મારું અંતર બોલે છે.’

આ માત્ર કાસમભાઈના જ અંતરનો અવાજ નથી. ઘણા બધાનું હૈયું એ જ ભાવ અનુભવી રહ્યું હતું. પ્રમુખસ્વામી મહારાજે કેટલકેમ્પોનું આયોજન કર્યું એ માત્ર ઢોરવાડા જ નહોતા. એક સૃષ્ટિ હતી. એવી સૃષ્ટિ, જ્યાં પ્રેમ અને કરુણાની સરવાણીઓ સિવાય બીજા કશાનાં વહેણ નહોતાં. આખી આબોહવા પ્રેમ અને કરુણાથી સંયુક્ત હતી એટલે તો એવા બળબળતા તાપની મોસમમાં પણ અમીવર્ષાનાં છાંટણાં સતત થયા કરતાં હતાં અને અવારનવાર વિવિધ ઘટનાઓના આધારે હેલી પણ થતી હતી. સંતો અહીં સવાર-સાંજ આરતી કરતા. કથા કરતા. ભજન ગવાતા. અને વ્યસનમુક્તિ પણ થતી. ઢોરમાલિકોએ જીવનભર બીડી-ચલમ-તમાકુ નહીં પીવાના નિયમ લીધા. ત્યારે લાગ્યું કે સ્વામીશ્રીનું પ્રત્યેક કાર્ય જીવનઘડતરની શાળા છે.

પ્રમુખસ્વામીની લોકોત્તરતા માટે ઘણું બધું કહી શકાય. પણ એ બધું રહેવા દઈને માત્ર આ કેટલકેમ્પની દુનિયાના સંદર્ભમાં એમનાં દર્શન કરવામાં આવે તો પણ પ્રમુખસ્વામી પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રદ્ધેય વિભૂતિના સ્વરૂપે જોઈ શકાય.

એમનાં આ દર્શનથી શાસ્ત્રીજી મહારાજે યોગીજી મહારાજ માટે જે શબ્દો કહ્યા હતા એ આપોઆપ પ્રમુખસ્વામીના વ્યક્તિત્વમાં નિરૂપાઈ જાય- ‘ભાગવતમાં સંતપુરુષના જે ગુણ દર્શાવ્યા છે એના કરતાંય બે ગુણ વધારે છે !’

અને એમની આયોજનશક્તિ જોઈને શાસ્ત્રીજી મહારાજના પેલા શબ્દો પણ યાદ આવી જાય : ‘કામિલ, કાબિલ સબ હુન્નર તેરે હાથ.’

હવે એ કેટલકેમ્પો નથી. પણ એ કેમ્પોથી પુણ્યશાળી બનેલી ભૂમિ હજુ છે. ભલે કેમ્પ ન હોય - પણ ગોરજટાણે તમે એકાદી એ ભૂમિ ઉપર જઈ ચઢો તો કદાચ તમને હજુય - સુમધુર ભક્તિસંગીત ગુંજતું સંભળાશે... સંતોએ ગાયેલાં ધ્વનિમુદ્રિત ભક્તિપદો રેલાતાં જણાશે... પશુઓ પણ એ દિવ્ય સંગીતમાં ઝૂમતાં ઝૂમતાં ડોકું ધુણાવતાં હોય એવી ભ્રમણા થશે... અને સંધ્યાના આ દિવ્ય વાતાવરણમાં તમારું મન પ્રફુલ્લિત થયા વિના નહીં રહે, ભલે એ અતીતનું એક સંભારણું હોય !

સ્વામીશ્રીની કરુણા સૌરાષ્ટ્રના દુષ્કાળગ્રસ્તોથી માંડીને મહારાષ્ટ્રના કે

કેલિફર્નિયાના ભૂકંપગ્રસ્તો અને સુરતના પ્લેગગ્રસ્તો સુધી વિસ્તરેલી છે.

તા. ૩૦મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૯૩ની એ મોડી રાત હતી. એ કાળી માઝમ રાત, મરાઠાવાડના લોકો માટે જાણે કોપાયમાન શેષનાગના વિનાશક ફુંફાડા સમી હતી. બરાબર રાત્રે ૩:૫૬ વાગે ધરતીના ગર્ભમાંથી નીકળેલો એ વિનાશક કુતકાર, ગાઢ નિદ્રામાં લીન ૨૫ ગામોને પોતાની ઝપટમાં લેતો, મરાઠાવાડને સ્મશાનવત્ બનાવતો, ૩૫,૦૦૦ લોકો ઉપર ફરી વળ્યો. હજારો લોકોની આંખો ક્ષણાર્ધ માટે ખૂલી, અને અંતિમ શ્વાસ સાથે કાયમ માટે મીંચાઈ ગઈ. અસંખ્ય આબાલવૃદ્ધોની કારમી ચીસોથી ધરતી ફાટી ગઈ. મૃત્યુની વેદનાએ જેમને ટટળાવ્યા એમના ભયાનક કણસાટે આકાશને ચીરી નાખ્યું. વિનાશકતાની તાંડવલીલાએ લોકોનું સર્વસ્વ લૂંટી લીધું, રહેવા દીધી માત્ર વેદના, નરી વેદના જ !

મરાઠાવાડની આ ભયાનક ઘટનાના સમાચાર સૌરાષ્ટ્રમાં બોટાદ પાસેના સારંગપુર ગામે બિરાજેલા પ્રમુખસ્વામી મહારાજને મળ્યા. એમનો કરુણાસભર માંદગી સળવળી ઊઠ્યો. તાત્કાલિક ફોન દ્વારા અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાના સંતો, સ્વયંસેવકોને ભૂકંપગ્રસ્તોની સેવામાં તમામ કરી છૂટવા આદેશ આપ્યો. સંસ્થાના મુંબઈ-દાદર મંદિરના સંતોએ સ્વામીશ્રીના માર્ગદર્શન હેઠળ યુદ્ધનાં ધોરણે આયોજનો વિચારીને ભૂકંપગ્રસ્તોની દિશામાં ચકો ગતિમાન કર્યા.

તે જ રાત્રે સ્વામીશ્રીના આદેશ મુજબ સંતો-સ્વયંસેવકોની એક ટુકડી મુંબઈથી રવાના કરવામાં આવી. તા. ૧લી ઓક્ટોબરથી ૨ ટન પૂરી અને ૨ ટન બટાટાનું શાક બનાવી વિતરણ કાર્ય શરૂ કર્યું. સ્વામીશ્રી સતત ફોન દ્વારા મુંબઈ મંદિર સાથે સંપર્કમાં રહીને આગળ આગળની કાર્યવાહી માટે માર્ગદર્શન આપતા રહ્યા. તેમનો આદેશ મળતાં બીજા સંતો અને સ્વયંસેવકોને રવાના કર્યા. સીધા સામગ્રીમાં ૧૦ ટન ખાંડ, ૧૦ ટન તેલ, ૧૦ ટન દૂધનો પાઉડર, ૧૦ ટન લોટ, ૪ ટન બિસ્કિટ, ૪ ટન કપડાં વગેરે સામગ્રીઓ રવાના કરવામાં આવી.

સ્થાનિક સરકારી વિભાગ તરફથી પાટોડા ગામમાં ઈરીગેશન ગેસ્ટ હાઉસ સંસ્થાને સોંપવામાં આવ્યું, જ્યાં સંસ્થાએ રાહત રસોડું શરૂ કર્યું. ૨ ટન લોટની પૂરી અને ૨ ટન બટાટાનું શાક બનાવી ગામડે ગામડે ફરી પહોંચાડવામાં આવતું. વિપુલ જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા માટે બાર્શીમાં પણ પૂરી-શાક બનાવવાનું શરૂ કર્યું. કોંડજગઢ અને સમુદ્રાલ ખાતે સંતો અને સ્વયંસેવકોએ

પડાવ નાખી રાહત કાર્ય શરૂ કર્યું. એક તરફ રાહત કાર્ય શરૂ કર્યું. બીજી તરફ સંતોએ સૌ પ્રથમ સૌ કોઈની ભૂખ ઠારવાનું શરૂ કર્યું. ધીરે-ધીરે હજારો સંસ્થાઓ આ કાર્ય માટે આવતી હતી. પરંતુ કોને શું વહેંચવું ? ક્યાં વહેંચવું ? કઈ રીતે વહેંચવું ? કંઈ પણ સૂઝ પડતી નહીં. ભૂકંપગ્રસ્ત ગામડાંઓ - જોવા માટે પણ માનવીનો ધસારો વધતો રહ્યો. વ્યવસ્થા કઈ રીતે કરવી તેની સૂઝ પડતી ન હતી. ટ્રકોની લાઈનો સામાન સાથે રોડ પર જ પડેલ હતી. સ્વામીશ્રીનું આયોજનબદ્ધ કાર્ય એ સૌને માટે આશ્ચર્યજનક હતું.

મેડિકલ સહાય ડૉ. ૨.૫ લાખની દવા સાથે સંસ્થાના સેવાભાવી ડોક્ટરો જોડાયા. ભૂકંપગ્રસ્ત વિસ્તારમાં મિલિટરી પણ હજુ પહોંચી ન હતી. લાશો ગંધાતી હતી. જીવતા માણસો ગામ બહાર રોકકળ કરતા હતા. ભૂખ્યા-તરસ્યા સૌ કોઈનું દુઃખ-રુદન કઠણ કાળજાના માનવીને પણ કંપારી છૂટે તેવું હતું. ત્યારે સંતો-સ્વયંસેવકોની ટુકડીઓ તેમને ઈશ્વરના અવતાર સમી લાગી.

જેમ જેમ સ્થાનિક ગામોના લોકોને મળ્યા, તેમ તેમ જરૂરિયાતોનો અંદાજ આવવા લાગ્યો. સૌને રાશનકાર્ડ પદ્ધતિથી રસોઈની સામગ્રી આપવાનું વિચાર્યું. તેમને અનાજ આપીએ પણ રસોઈ કઈ રીતે પકાવે ? આ વિચારીને તેમને સ્વથથી માંડીને માથામાં નાંખવાના તેલ સુધીની જીવન જરૂરિયાતની તમામ વસ્તુઓ-સાધનો પણ આપ્યાં. તેમના માટે નવાં કપડાં ખરીદી તે પૂરાં પાડવાનું કામ હાથ ધર્યું. આમ, તેઓની જરૂરિયાતોને સમજીને વ્યર્થ ખર્ચ ન થાય તે રીતે આયોજન કર્યું. તેથી ગ્રામવાસીઓને સંતોષ થયો.

સ્વામીશ્રીની રાહબરી હેઠળ બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થાની આયોજન શક્તિથી પ્રભાવિત થઈને મહારાષ્ટ્ર સરકારે સંસ્થાને અમુક-અમુક ગામો આપવાનો નિર્ણય લીધો.

સંસ્થાનાં સેવાકાર્યને બિરદાવી પૂછવામાં આવ્યું કે તમે શું કામ કરશો ? સંતોએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે કોઈ ન કરવા તૈયાર હોય તે કાર્ય અમે કરીશું. સરકારે પ્રશંસા સાથે ‘સમુદ્રાલ’ અને ‘કોંડજગઢ’ નામનાં બે અંતરિયાળ ગામમાં ભૂકંપગ્રસ્તોની મદદ કરવા સૂચવ્યું. અટવાતાં-પૂછતાં ચાર કલાકે સંતો આ ગામ પહોંચ્યા. ચારેબાજુ કોહવાટની દુર્ગંધ, કીચડ અને વરસાદની અવગણના કરી સેવાકાર્ય આરંભ્યું. ૪ દિવસ સુધી આ ગામોમાં પૂરી, શાકનું વિતરણ કર્યું. ત્યારબાદ રાશન આપવાનું ચાલુ થયું. કુટુંબદીઠ કાર્ડ આપ્યાં. જેમાં દરેક સામગ્રીની નોંધ હતી અને કુટુંબદીઠ - ચા, બિસ્કિટ, લોટ, જુવાર,

બાજરો, ચોખા, તેલ, ઘી, બટાટા, સાકર, વસ્ત્રો, પ્લાસ્ટિક્સ, ટેન્ટ્સ, બ્લેન્કેટ્સ, વાસણો, પ્રાઈમસ, લાલટેન (ફાનસ) વગેરે આપવાનું ચાલુ થયું.

સંસ્થાને સોંપાયેલાં બે ગામની જરૂરિયાત પૂરી કરવા સાથે ક્યાં ક્યાં જરૂરતમંદ લોકોને સહાય નથી મળી તે જાણી ત્યાં પહોંચી જઈ જરૂરી અન્યત્ર સામગ્રી પણ પૂરી પાડી. જરૂરિયાત ઘણી હતી. પ્રમુખસ્વામી મહારાજે આદેશ આપ્યો કે કામમાં રુકાવટ ન આવે તે માટે જે જરૂરી હોય તે બધું જ કરી છૂટવું. આથી સંસ્થાએ ભૂકંપગ્રસ્તોની સૂક્ષ્મતમ બાબતોનો ઊંડો વિચાર કર્યો.

સ્વયંસેવકોનો ઉત્સાહ બુલંદ હતો. સાથે ૪૦ સંતો તેમને સતત માર્ગદર્શન આપતા. તેથી ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંજોગો કામમાં રુકાવટ લાવી શકતા નહોતા. ધોધમાર વરસાદ પડે, ઊભા રહેવાની જગ્યા નહિ, માથે છાપરું નહિ, પગતળે જમીન નહિ પણ વિચાર એક જ હતો : ભગવાન સ્વામિનારાયણ અને આપણા ગુરુ પ્રમુખસ્વામી મહારાજ કેમ રાજી થાય ! તેથી વિપરીત સંજોગોમાં પણ સંતોએ અને સ્વયંસેવકોએ કામ ચાલુ રાખ્યું. સંસ્થાનું મુંબઈનું મંદિર અને સંતોનો આવાસ તો જાણે રાહત છાવણીમાં જ ફેરવાઈ ગયા. લગભગ ૪૫૦ સ્વયંસેવકો સ્થાનિક સંતોના માર્ગદર્શન નીચે રાહત કાર્યોમાં મદદ કરતા હતા.

અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાનું આયોજન અને કુશળતા જોઈને સ્થાનિક સરકારે બીજાં બે ગામ કડદોરા અને કડદેવ લીંબાળામાં રાહત-સેવા માટે વિનંતી કરી. અહીં પણ કાર્ડ વહેંચ્યાં. થોડા સમય બાદ સરકારે પણ આવા જ કાર્ડ વહેંચ્યાં.

તા. ૧૩-૧૦-૮૩ના રોજ અન્ય ત્રણ ગામો મુર્શીદપુર, ઉદતપુર અને કાળલીંબાળામાં સેવા કાર્ય ધપાવવા અનુરોધ થયો અને સ્વામીશ્રીએ એ કાર્યને પણ સ્વીકાર્યું.

સંતો અને સ્વયંસેવકોને મોટો પ્રશ્ન રહેવાનો હતો. સંતો-સ્વયંસેવકો ખુલ્લા આકાશ નીચે રહેવા ટેવાયેલા, કસાયેલા છે. પરંતુ વરસાદ પડે ત્યારે ક્યાં રહેવું તે પ્રશ્ન રહેતો હતો. હોલેન્ડથી મેડિસન્સ સાન્સ ફન્ટીયર્સ સંસ્થાના કાર્યકરો ડૉ. પીટર અને ડૉ. બરેન્ડ લીવ તેમની ટુકડી લઈને ભૂકંપગ્રસ્તોની સહાયાર્થે આવ્યા. તેઓ અચાનક આપણા કેન્દ્ર પર આવ્યા. સર્વે સંતો અને સ્વયંસેવકની કામગીરી જોઈ પ્રભાવિત થયા. તેમણે જોયું કે અહીં તો ખુલ્લા આકાશ નીચે કામ થાય છે !

તેથી પૂછ્યું : ‘તમે રાત્રે ક્યાં જાઓ છો ?’

ત્યારે સંતોએ કહ્યું : ‘અમે તો અહીં જ રહીએ છીએ.’ તેમને બહુ જ

નવાઈ લાગી.

તેમણે કહ્યું : ‘અહીં તો ખેતરમાં જીવાત હોય, સ્વચ્છતા ન હોય તેમાં કેવી રીતે રહો છો ?’

સંતોએ કહ્યું : ‘આપણે ભગવાનનું સમજી કામ કરીએ, તો ભગવાન આપણી સંભાળ રાખે.’ તેમને બહુ જ આત્મીયતા થઈ.

તેમણે કહ્યું : ‘અમે ટેન્ટ, કારપેટ, પ્લાસ્ટિક અને બ્લેન્કેટ લાવ્યા છીએ તે તમે રાખો, તમારા સ્વયંસેવકોને ટેન્ટમાં જ રાખો, જેથી તેઓ વધુ સારી રીતે કામ કરી શકે. તે સિવાય અમે તમને દવાઓ અને પાણીની, ફુલાવી શકાય તેવી ૧૫,૦૦૦ લીટરની ટાંકી આપીશું. તેથી તમે વધુ સારી રીતે જનસેવાનું કામ કરી શકો.’ તેમણે ટેન્ટ વગેરેની તાકીદની જરૂરિયાતો પૂરી પાડી. આમ અણધારી મદદ જાણે ભગવાને જ મોકલી આપી.

સંસ્થાના કાર્યકરોનો ઉત્સાહ તેમજ કાર્યપદ્ધતિથી સરકારીતંત્ર પણ પ્રભાવિત થયું. મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના મુખ્યપ્રધાનથી લઈને કલેક્ટરશ્રી તેમજ અનેક નાના મોટા સરકારી અધિકારીઓએ સંસ્થાનાં કાર્યની નોંધ લઈ સંતોષ વ્યક્ત કર્યો.

આ થઈ અત્યાર સુધીના સેવા કાર્યની વાત. હવે તેઓના પુનર્વસનની વાત અગત્યની છે. હાલ ભૂકંપગ્રસ્તો માટે પતરાનાં ઘર ઊભાં કર્યાં છે તેમાં વસવાટ થશે. પણ હવે પાકાં મકાન બાંધી આપવાનાં છે.

સ્વામીશ્રીએ આ ઘરો બાંધી આપવાનું વિચાર્યું છે, તે માટે સરકારે સંસ્થાને સમુદ્રાલ ગામના પુનર્વસનની જવાબદારી પ્રથમ ક્રમે સોંપી છે.

તા. ૭-૧૧-૮૩ના રોજ, શ્રી અક્ષરદેરી ગોંડલ ખાતે ખૂબ જ પ્રાર્થના સાથે સ્વામીશ્રીએ પૂજીને મોકલેલી ઈંટોનું સ્થાપન કરીને સમુદ્રાલ ગામના પુનર્વસન માટે પ્રારંભિક શિલાન્યાસ કર્યો હતો.

કરુણામૂર્તિ ભગવાન સ્વામિનારાયણની સ્મૃતિ સાથે ‘સ્વામિનારાયણ નગર’ના નૂતન નામાભિધાન સાથે તા. ૮-૧૧-૮૩ના રોજ, ભાંગી પડેલા સમુદ્રાલ ગામના થનારા નવીનીકરણનો, પુનર્વસનનો વેદોક્તવિધિપૂર્વક માંગલિક પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રસંગે મહારાષ્ટ્રના મુખ્યમંત્રી શ્રી શરદ પવાર, લોકસભાના અધ્યક્ષ શ્રી શિવરાજ પાટીલ, મંત્રીશ્રી ડૉ. પદ્મસિંહ પાટીલ, મંત્રીશ્રી અરુણ ગુજરાતી, મંત્રીશ્રી રામારાવ આદિક વગેરે નેતાઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી ૨૮૦ ઘરો બાંધવાના નવનિર્માણ

કાર્યનો પ્રારંભ થયો હતો.

આ પ્રસંગે સંબોધતાં મુખ્યમંત્રીશ્રીએ કહ્યું હતું કે ‘ભૂકંપના બીજા જ દિવસથી આ સંસ્થાએ જે કાર્ય ઉપાડ્યું છે તેની કોઈ કિંમત આંકી શકાય તેમ નથી. આ સંસ્થાના વિદ્વાન અને સેવાભાવી સંતોએ લોકોને હિંમત આપી છે, તેઓ ખરેખર ધન્યવાદને પાત્ર છે. ખરેખર, કોઈએ પણ કહ્યા પહેલાં આ સંસ્થાએ અહીં પ્રત્યક્ષપણે ઉપસ્થિત થઈને કાર્ય શરૂ કરી દીધું હતું ! એક મહિના પહેલાં આ વિસ્તારમાં હું આવ્યો હતો ત્યારે સંસ્થાના કાર્યકર સંતોને મેં કહ્યું હતું કે ‘એક મહિના સુધી તમારે પાછું મુંબઈ જવાનું નથી. તમારે અહીં જ રહેવાનું છે અને લોકોની સેવા કરવાની છે.’ હું આજે પાછો આવ્યો અને તપાસ કરી કે વચ્ચે પાછા જઈ આવ્યા છે કે નહીં ? તેઓએ આ સમુદ્રાલ છોડ્યું જ નથી. તેઓએ કહ્યું : ‘અમે અહીં જ રહ્યા છીએ. તમારા કહેવા પ્રમાણે અમારું કામ અખંડ ચાલુ જ છે.’ આજ દિન સુધી જુદા જુદા પ્રકારની અને જુદી જુદી પદ્ધતિથી આ સંસ્થાએ જે સહાય કરી છે તેની કિંમત ગણવા બેસીએ તો કિંમત થઈ શકે જ નહિ.

આ સંસ્થાએ હાથમાં લીધે કાર્ય પૂર્ણપણે પૂરું કરશે તેની મને ખાતરી છે. આ સંતવૃંદે સમાજને ઊભો કરવા માટે જ ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યા છે. એક વાત મારે નિશ્ચિતપણે કહેવી છે કે શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થા અને તેના સંતો-કાર્યકર્તાઓ, કંઈ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વગર, ફક્ત માનવતાના જ ધર્મે સેવા કરે છે. તેઓ ભૂકંપગ્રસ્ત વિસ્તારમાં, ભૂકંપના બીજા જ દિવસથી સેવામાં આવી ગયા હતા. અને તેઓ તમારું જીવન સંપૂર્ણપણે ઊભું થયેલું જોયા સિવાય આ જગ્યાએથી જવાના નથી.’

પ્રમુખસ્વામી મહારાજની પ્રેરણાથી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાએ, સંસ્કૃતિના જ્યોતિર્ધર કરુણામૂર્તિ ભગવાન સ્વામિનારાયણની ચિરંજીવ સ્મૃતિ સ્થાપિત કરતું સૌ પ્રથમ સ્થાયી ‘સ્વામિનારાયણ નગર’ ઊભું કરવાનું મંગલ કાર્ય કરીને, સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયીઓ માટે જ નહીં, પરંતુ તમામ સંસ્કૃતિપ્રેમીઓ માટે પણ એક ગૌરવપ્રદ સેવાકાર્યની સિદ્ધિ મેળવી છે !

આ સાથે કેટલીક નાની સેવાઓ અસરગ્રસ્તો અંગે વિચારી છે. હાલ જે કુટુંબો વચ્ચે છે તેમનાં ઘરોમાં ઈજાગ્રસ્ત સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ગાદલાં, ધાબળા, પ્રાઈમસ-સ્ટવ, નિર્ભય સ્ટવ (વાટવાળા) છે તે સિવાય અનેક નાની મોટી તેઓની જરૂરિયાત અંગે સંસ્થાએ ઊંડો વિચાર કર્યો છે.

શિયાળુ પાકની સિઝન માટે જે ખેડૂતોના ઓજારો જેવાં કે હળ, ઓરણી, કોશ, પાવડા નાશ પામ્યાં છે, અથવા મકાનોમાં દટાયા છે, તેઓને તેની વ્યવસ્થા કરી આપવી, જેથી આવા જ બીજા કારીગરો જેવા કે સુતાર, લુહાર, મોચી, સઈ વગેરે જેના આજીવિકાનાં સાધનો નાશ પામ્યાં હોય, તો તે પણ સહાયરૂપે આપવાં, વગેરે કાર્યો સંસ્થાએ હાથ ધર્યાં.

ધન-ધાન્ય, પશુ, વસ્ત્ર વગેરેની સહાયતાથી ભૂકંપનાં દુઃખમાં ગરકાવ થયેલ માનવીઓને સાંત્વના મળી પરંતુ જેનાં સ્વજનો મૃત્યુ પામ્યાં હતાં તેમની આંખો સૂકાણી ન હતી. સ્વામીશ્રીએ એ સૌની પિતૃતર્પણની જવાબદારી ઉપાડી લીધી ત્યારે સૌની આંખો આભારની લાગણીથી ભીની થઈ ગઈ. સંતોએ મૃતકોના સંબંધીઓ પાસે પિતૃતર્પણ કરાવ્યું, વિધિના અંતે સંતોએ પવિત્ર તીર્થસલીલ ગંગાજળ અને અક્ષરદેરીનું જળ તેમના ઘરે તથા અગ્નિસંસ્કાર સ્થળે છાંટ્યું અને સમસ્ત ગામને બુંદી તેમજ રોટલી-દાળ-ભાત-શાકની રસોઈ જમાડીને સૌને પિતૃતર્પણના ભારથી મુક્ત કર્યા. એ દશ્યો ગામલોકોનાં હૈયે ચિરંજીવ બનીને જડાઈ ગયાં.

જેમની સાથે પોતાને કોઈ સગપણનો સાંધો નથી એવા સેંકડો કિલોમીટર દૂર રહેતા સંસારવિરક્ત સ્વામીશ્રી અને તેમના સંતોએ, પોતાના મૃતક સગાસંબંધીઓના તર્પણની જવાબદારી ઉપાડી એ પ્રસંગ સૌના માટે શોકસાગરમાંથી બહાર લાવનાર હર્ષાશ્રુ બનીને વહી રહ્યો.

આ ઉપરાંત, ચાર ગામોમાં તાત્કાલિક કામચલાઉ શાળા બાંધી દઈને સ્વામીશ્રીએ વિદ્યાર્થીઓના ભાંગી પડેલા શૈક્ષણિક જીવનને પુનઃ ગતિમાન કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. ચાર ગામો : સમુદ્રાલ, કોંડજગઢ, મુર્શીદપુર, ઉદેતપુર.

સ્વામીશ્રીની આજ્ઞાથી સંતોએ પણ દિવસ-રાત જોયા સિવાય પુરુષાર્થ કર્યો. જ્યાં દિવસમાં એક ટંક પણ ભોજનની વ્યવસ્થા નહોતી, ભૂકંપના હળવા આંચકા, વીજળીના કડાકા અને ધોધમાર વરસાદની ઝડીઓ હતી ત્યાં સ્વચ્છતા અને સ્ફૂર્તિથી તેમણે સેવાઓ બજાવી. ૩૦-૩૫ કિ.મિ. દૂર દૂર જઈને, ત્રણે સમય રસોઈ બનાવીને પહોંચાડવા માટે સંતોએ ખૂબ પુરુષાર્થ કર્યો. સ્વામીશ્રીએ સંસ્કૃત અભ્યાસ કરતા સંતોનો અભ્યાસ મુલતવી રાખીને અહીં સેવા માટે મોકલ્યા હતા તે તમામ સંતોએ પણ દિવસ-રાત કે સગવડ-અગવડનો વિચાર કર્યા સિવાય ખૂબ જ પુરુષાર્થ કર્યો. દરેકમાં જાણે સ્વામીશ્રી જ શક્તિનો દિવ્ય સંચાર કરતા હોય એવું સૌને સહજ અનુભવાતું હતું.

સંસ્થાની આવી સમર્પિત સેનાએ સ્વામીશ્રીના આદેશને ઝીલી લઈને કરેલ આ માનવતાના મહાન કાર્યને બિરદાવતાં ભૂકંપગ્રસ્તો તેમને ‘દેવદૂત’ સમા જ ઉલ્લેખે છે.

જિલ્લા સમાજ કલ્યાણ વિભાગ, મરાઠાવાડના વડા શ્રી આર. વી. વૈષ્ણવ સ્વામીશ્રીનું કાર્ય નિહાળતાં બોલી ઊઠ્યા : ‘ભૂકંપગ્રસ્ત વિસ્તારનું સર્વાંગી સર્વેક્ષણ અમે કર્યું ત્યારે જાણ્યું કે બોયાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થાએ ખડે પગે જનસેવામાં ઊભી રહી અંત સુધી આયોજનબદ્ધ કાર્ય કર્યું તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. ટાણાને વખતે આ સંસ્થાએ જે કાર્ય કર્યું છે, તે ખરેખર જ શિસ્તબદ્ધ, સતર્ક અને ભૂકંપગ્રસ્ત વિસ્તારનું પ્રત્યક્ષ સર્વેક્ષણપૂર્વકનું છે. સંસ્થાની આ પદ્ધતિ ઉલ્લેખનીય છે.

આ સંસ્થાએ જે કાર્ય કર્યું તેની પલ્લે અમારી સુધ્ધાં કોઈ પણ સંસ્થા ઊણી રહી છે. તેવો અમને અનુભવ થયો. તે જ પ્રમાણે અમારું ને અમારી કાર્યપદ્ધતિનું પુનરવલોકન કરવાની તક અમને આપી છે.’

ભૂકંપગ્રસ્તોની સહાયે દોડેલાં, લશ્કરનું નેતૃત્વ, સંભાળતા અને ૧૪ રાષ્ટ્રપતિ પારિતોષિક મેળવનાર શ્રી મેજર જનરલ વી. એસ. ક્તારિયાએ બોયાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થાનું ભૂકંપ-રાહત કાર્ય નિહાળીને કહ્યું : ‘આ સંસ્થાની સંચાલનશક્તિ, ઝડપી કાર્યવાહી, આયોજન, સ્વયંસેવકો, સંતો વગેરેમાંથી તો અમારા લશ્કરી દળોને પણ પ્રેરણા મળે - શીખવા મળે તેવું છે.’

સંસ્થાની સેવા પ્રવૃત્તિને બિરદાવતાં તેમણે વિશેષમાં જણાવ્યું : ‘અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાનું અદ્ભુત આયોજન જોઈને હું અત્યંત પ્રભાવિત થયો છું. માનવજાતની સેવામાં પૃથ્વીનાં તળને સ્પર્શતી દલિતોને, અધઃપતિતોને ઉદ્ધારતી આ એક નિઃસ્વાર્થ અને સમર્પિત સંસ્થા છે. સ્વામીશ્રીના વિચારો-આયોજનોને અનુસરવાની અમને પ્રેરણા મળી છે. આપ સૌ આપના ધ્યેય અને વિચારોને સિદ્ધ કરી શકો તે માટે શુભેચ્છાઓ.’

સંસ્થાના ભૂકંપ સહાયના કાર્યના સાક્ષી બનનાર અને કોંડજગઢ કેમ્પનું સંચાલન કરતા લશ્કરી અધિકારી લેફ્ટનન્ટ યશપાલ યાદવ બોલી ઊઠ્યા : ‘સ્વામિનારાયણ સંસ્થા દ્વારા કોંડજગઢમાં ભૂકંપનો શિકાર બનેલા લોકોની સહાયનો જે પુરુષાર્થ થયો છે તે અત્યંત પ્રશંસનીય છે. ખાસ કરીને તેમની મેનેજમેન્ટની પાયાની સૂઝ અને નાનામાં નાની બાબતની ચોકસાઈ તે

પ્રશંસનીય છે. સંસ્થાના કાર્યકરોની કાર્ય કરવાની પદ્ધતિ અને તેમનું સંચાલન જોતાં, વ્યક્તિગત રીતે મને લાગે છે કે જ્યારે જ્યારે હું અહીં આવ્યો છું ત્યારે અહીંથી કંઈક નવું અને સારું શીખ્યો છું.

આ સંસ્થા તમામ ક્ષેત્રે માન મેળવી જાય છે. એ પછી સેવા-સંચાલનનું હોય, દેખરેખનું હોય, સહકારનું હોય કે મેનેજમેન્ટનું હોય. તેમનો સહકાર અવિસ્મરણીય છે. તેમના કાર્યકરોની કાર્ય પ્રત્યેનું સમર્પણ અને નિઃસ્વાર્થ સેવાવૃત્તિ આ સંસ્થાની મહાનતા અને ખંતીલાપણું દર્શાવે છે.’

આકોલાના પોલીસ અધિક્ષકને સંસ્થા અને સ્વામીશ્રીના કાર્યથી અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. તેમણે કહ્યું : ‘ભૂકંપના ધક્કા બાદ આપદ્ ગ્રસ્ત ગામડાંમાં તત્કાળ દોડી જઈ, તેમને અણીના વખતે સહાય કરનાર સ્વામિનારાયણ મંદિરના બધા સાધુ મહારાજોને મારા દંડવત્ જાણે પરમેશ્વરે જ તેમને આવા સત્કાર્ય કરવા માટે મોકલ્યા !’

મહારાષ્ટ્રના જાણીતા કેળવણીકાર અને સમાજસેવક સ્વામીશ્રીના આ કાર્યના સાક્ષી બનીને અત્યંત પ્રભાવિત થયા. તેઓ કહે છે : ‘રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘની જનકલ્યાણ સમિતિની સાથે મને ભૂકંપગ્રસ્ત ગામોમાં જવાનો એક અવસર મળ્યો હતો તે દરમ્યાન મારો વિશેષ અવલોકન અનુભવ : ઉદતપુર ગામમાં પથ્થરોના ઢલા નીચે દબાયેલી એક ૭૦ વર્ષની વૃદ્ધા, ૩૦ સપ્ટેમ્બર અને ૧લી ઓક્ટોબર - આ બે દિવસો દરમ્યાન, જાણે મોતની પ્રતીક્ષામાં જ હતી. જ્યાં સેનાદળ અથવા અન્ય કોઈ સ્વયંસેવી સંસ્થા નહોતી પહોંચી એવા આ સુદૂર ગામમાં સ્વામિનારાયણ સંસ્થાના કાર્યકર્તાઓ ૧લી ઓક્ટોબર, ’૮૩ની સાંજ સુધીમાં પહોંચ્યા અને તેને ઉગારી. ન પહોંચ્યા હોત તો તે વૃદ્ધા ચોક્કસ શબ બની ચૂકી હોત. જે અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાનું નામ પણ ઉદતપુર જેવા અતિ દૂરના ગામમાં કોઈ જાણતું નહોતું ત્યાં સૌથી પહેલાં પહોંચી જઈને સંસ્થાના સ્વયંસેવકોએ આવશ્યક તમામ વસ્તુઓનું ભૂકંપના ૨૪ કલાકમાં પીડિતોને દાન કરીને એક દેવદુર્લભ સત્કર્મનો પ્રારંભ કર્યો હતો.

જ્યારે થોડા દિવસો પછી અન્ય સંસ્થાઓ પહોંચી તો તેમને ‘ચક્ષુ વૈ સત્યમ્’, આંખે દેખ્યું દૃશ્ય અને કાને સાંભળી વાતથી અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. ગામડાંનાં આબાલવૃદ્ધ સ્ત્રી-પુરુષોની સમજમાં એ નહોતું ઊતરતું કે પ્રમુખસ્વામી મહારાજ રહે છે હજારો કિલોમિટર દૂર અને તેમના સેંકડો સ્વયંસેવકો અહીં નિષ્કામ થઈને પ્રતિફળની સહેજ પણ ઈચ્છા રાખ્યા વગર,

ન્યૂઝપેપર-આકાશવાણી કે દૂરદર્શન પર જરા પણ રજૂઆતની અપેક્ષા વગર દિવસ-રાત અથાગ પરિશ્રમ કરી રીતે લઈ રહ્યા છે ! અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાના સ્વયંસેવકોનું આ મૌન તથા પ્રત્યક્ષ-અપ્રત્યક્ષ યોગદાન અન્ય તમામ સંસ્થાઓને માટે અત્યંત આદર્શ તથા અનુકરણીય છે.’

રાહત-બચાવ કાર્યમાં પુરુષાર્થ કરનાર સ્વયંસેવકો વતી બાર્શીના રમેશભાઈ ત્રિવેદીએ સ્વામીશ્રીની કરુણાગંગા દિવ્ય સ્વરૂપે ક્યાં ક્યાં પહોંચી છે તેનો અનુભવ વર્ણવતો પત્ર સ્વામીશ્રીને લખ્યો : ‘તા. ૨-૧૦-૮૩ના રોજ અમે સમુદ્રાલ તથા આજુબાજુનાં ગામોમાં ભોજન આપવા ગયા હતા. તેમાં તાવસીગઢ કરીને એક ગામ છે. ત્યાં એક ચમત્કાર જેવી ઘટના બની છે. આ ગામના લોકો અમને કહે છે કે તા. ૨-૧૦-૮૩ના રોજ તાવસીગઢમાં, સ્વામિનારાયણના સંતોએ અને હરિભક્તોએ ધરતીકંપમાં ફસાયેલા માણસોને બહાર કાઢ્યા છે. પરંતુ હકીકતે તા. ૨-૧૦-૮૩ના રોજ સંતો આ ગામે ગયા જ નહોતા. છતાં ત્યાંના લોકો તથા એક વૃદ્ધા સ્ત્રી તો આપનું (પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું) નામ લઈને કહે છે કે ‘આ મહારાજ તથા તેમના ભક્તોએ જ મને બહાર કાઢી છે !’

બીજા લોકો પણ કહે છે કે મહારાષ્ટ્રમાં જ્યાં સરકાર પણ ન પહોંચી ત્યાં આપણી સંસ્થાએ એક નંબરનું કાર્ય કરેલ છે. તાવસીગઢની ઘટનાથી અમને સ્વયંસેવકોને ખાતરી થઈ ગઈ છે કે સ્વામીબાપા ! અમે તો ફક્ત હાથ જ હલાવેલ છે, બાકી અમારા પહેલાં પહોંચીને ખરું કાર્ય તો આપે જ કરેલ છે.’

જ્યાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજ, અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થા કે સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયનું નામ પણ કોઈ જાણતું ન હતું તેવાં આ દૂરનાં અંતરિયાળ પછાત ગામોમાં આજે સૌનાં હૈયે એક જ સ્વર ગુંજે છે : ‘એક માત્ર સ્વામિનારાયણ આપલ્યા આહે !’

૧૩.

આત્માની કળા

જેણે જે જોયું છે અને પ્રમાણ્યું છે એ જ વધારે તાદૃશ વર્ણન કરી શકે. જેણે જોયું નથી અને માત્ર સાંભળ્યું છે અથવા ફક્ત ગ્રંથોમાંથી વાંચ્યું છે એણે કરેલું વર્ણન અધૂરું કે એકાંગી હોય, એમાં સર્વગ્રાહિતા ન હોય, એમાં તાદૃશ ચિતાર ન હોય, ઉપરચોટિયું અથવા રણકાર વિનાનું હોય અને તેથી ઝાંખું કે પાંખું જ હોય. એ ઝાંખાપાંખા ચિત્રમાંથી ભાવક શું અને કેટલું પામી શકે ? વક્તવ્યનું પ્રત્યાયન કેટલું થઈ શકે ?

ભાષક જ વાતના મર્મ સુધી પહોંચ્યો ન હોય તો શ્રોતા કે ભાવક તો એ ક્યાંથી પામી શકે ? દૂરથી જોયેલી ચીજનું વર્ણન કરીએ તો ઘણી વાર દર્શન જ પલટાઈ ગયું હોય એટલું જ નહીં, એ કૃતક અર્થાત્ ખોટું કે સત્યથી વેગળું હોય. ‘ડુંગરા દૂરથી રણિયામણા’ કહેવતનો મૂળ અનુભવ તો આ છે. હોય એના કરતાં સાવ જુદું જ દર્શન. પહાડને દૂરથી જોનાર ગુફા, કંદરા-કરાડ, ખીણ વિશે કશું ન કહી શકે. એ તો જે એ પહાડમાં રખડ્યો હોય એ જ એનો સાચો ખ્યાલ આપી શકે.

જેણે સાંભળ્યું છે એ તો માત્ર કહી શકે, પણ જે પામ્યો છે એ તો કહી શકે એટલું જ નહીં, પમાડી પણ શકે.

સ્વામીશ્રી ઉપર જણાવી તે ખામીઓથી પર છે. એમણે ઈશ્વરને ધારણ કર્યો છે. આ વિશ્વના તત્ત્વને એ પામ્યા છે. ઘરમાં રહેલી બધી ચીજોના આપણે

જાણકાર હોઈએ એટલે આપણે એ વિષેની રજેરજની સાચી માહિતી આપી શકીએ. એમ સ્વામીશ્રી ઈશ્વરની અને જગતનાં રહસ્યોની વાત કરી શકે છે.

જેણે જાણ્યું છે, જોયું અને અનુભવ્યું છે અને કથયિતવ્ય હાથવગું છે એને એ કહેવા માટે શબ્દોની ખોજ કરવી પડતી નથી. વાણી આપોઆપ એને અનુસરે છે. શબ્દો સામે ચાલીને આવે છે. એ શબ્દો અર્થ અને મર્મને લઈને જ આવે છે. એમની વાણીમાં શબ્દો ફટકિયા નહીં પણ સાચાં મોતી જેવા હોય છે. સ્વામીશ્રીને કથયિતવ્ય હાથવગું છે અને વાણી આત્માની કળા જેવી છે.

વળી આવા સિદ્ધ પુરુષોને, કહેવાની વાત વિચારવી પડતી નથી, ગોઠવવી પડતી નથી. પાતાળ સ્રોતની જેમ એ વહી આવે છે, વહ્યા જ કરે છે. આમ શાથી ? એ પુરુષને તો માત્ર અનુભવ-અનુભૂતિની વાત કહેવાની હોય છે. થયેલા અનુભવને વિચારવો કે ગોઠવવો પડે ખરો ? સ્વામીશ્રી જે કંઈ કહે છે એ બધું અનુભવમૂલક હોય છે, એટલે એ નર્યાનીતર્યા સત્ય જેવું અને તાઝગીભર્યું લાગે છે.

અલબત્ત, આ વાણીનું અમૃત માણવા માટે ભાવકની અભિમુખતા અને સજ્જતા આવશ્યક ખરી, અન્યથા ‘હરિરસ ખારો’ એવો અનુભવ થાય.

સ્વામીશ્રી પોતાની સામે બેસીને સાંભળનારા શ્રોતાઓ-હરિભક્તોની કક્ષા જાણે છે. સ્વામીશ્રીનું વિચરણ સાધારણ ગામડાં અને આદિવાસી વિસ્તાર સુધી પણ હોય છે. સાધારણ જનસમાજને રુચે, સમજાય અને પચે એવી સ્વામીશ્રીની વાણી હોય છે. એથી તો એમાં ક્યાંય આડંબર હોતો નથી. વાણીનું નૈસર્ગિક વહેણ એવું સ્વચ્છ-નિર્મળ હોય છે કે સાંભળનારની ચેતના પણ તન્મય બનીને વહ્યા કરે છે.

પ્રેમાનંદે પુરાણીઓની આડંબરી અને સંસ્કૃતમય ભાષામાંથી જનસમાજને ઉગારી લેવા જ ‘પ્રાકૃત વિમાન’ કર્યું હતું ને ? ભગવાન બુદ્ધ જેવાએ પણ જનસમાજની ખાતર જ પાલી ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો હતો ને ? સ્વામીશ્રી સરળ અને રોજિંદા વ્યવહારની ભાષાનો ઉપયોગ કરીને વેદાન્ત જેવા અઘરા વિષયને સરળ અને લોકભોગ્ય બનાવી શકે છે. પોતે સંસ્કૃતના શાસ્ત્રી હોવા છતાં એના ભારને પોતાની વાણીમાં ક્યાંય આવવા દેતા નથી. પ્રચલિત કહેવતો, ઉક્તિઓ, ટૂંકાઓ, ટૂંકકડી વાર્તાઓ, ઉદાહરણો વગેરેને નવા સંદર્ભમાં, નવા પ્રયોજનથી પોતાની વાણીમાં એવી રીતે વહાવે છે કે સાંભળનારને, પોતાનો જ આત્મા બોલતો હોય અને પોતે જ સાંભળતો હોય એવો અલૌકિક અનુભવ થાય છે.

સ્વામીશ્રીની અમૃતવાણીનું થોડું આચમન આપણે અહીં પણ કરી લઈએ.

સંત પરમેશ્વરના ધારક છે. પોતે પરમેશ્વરને ધારણ કરી રહ્યા છે એ વાત અભિમાન વગર અહમ્મશૂન્ય બનીને કહેવી સહેલી નથી. ટેક્સાસમાં ડૉ. સુધીરભાઈના પ્રશ્નના જવાબરૂપે સ્વામીશ્રીએ કેટલી નમ્રતાથી અને વિવેકભરી રીતે ઉદાહરણ દ્વારા કહ્યું છે એ જુઓ - ડૉ. સુધીરભાઈએ પૂછ્યું : ‘સવારે પૂજા કરીએ છીએ ત્યારે ધ્યાન-માનસીમાં શ્રીજીમહારાજને જોયા નથી એટલે કલ્પનામાં બેસતું નથી. પણ આપને જોયા છે તો માનસી પૂજામાં આપની મૂર્તિ કલ્પી શકાય ?’

સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘આપણા ઇષ્ટદેવ શ્રીજીમહારાજ છે. એમનામાં આપણી શ્રદ્ધા છે. માનસી પૂજા એમની જ કરવાની છે. પણ જો સાક્ષાત્કારવાળા ગુરુ મળ્યા હોય તો ગુરુના યોગે ભગવાન સુધી પહોંચાય. સંતને ભગવાનનો સંબંધ છે. એમણે ભગવાનને જોયા છે તો એમને યાદ કરવા. ગંગાજળનું પૂજન કરવું હોય તો કળશને પૂજીએ છીએ, કારણ કે કળશમાં ગંગાજળ ભર્યું છે. તેમ સાચા સંતમાં ભગવાન રહ્યા છે તો તેમને પૂજીએ એટલે ભગવાનની પૂજા થાય છે.’

માયા જેવા ગહન પ્રશ્નને સ્વામીશ્રીએ ઉદાહરણ દ્વારા કેવો સમજાવ્યો છે ! માયાને સમજાવતાં સ્વામીશ્રી કહે છે - ‘માયાનો પેય કેવો હોય ? ભલભલા એમાં લબદઈ જાય. જેમ જુગારિયાનું ટોળું હોય, દૂરથી આપણને આવતા જોઈને રમવા બેસી જાય. ખાલી ખાલી એક રૂપિયો મૂકે ને દસ આવી જાય. આપણે ઘડીક ત્યાં જોવા ઊભા રહીએ ને થઈ જાય : ‘માળું રમવા જેવું ખરું. બધાને આવે છે તો આપણને કેમ ન આવે ? ને જેટલા લાવ્યો હોય તેટલા મૂકી દે, ને ગુમઈ જાય. એમ પેયમાં આવી જવાય. દુનિયામાં આવા પેય ઘણા ચાલે છે. ‘શો’ ખરેખરો હોય, દેખાડવાનો માલ જુદો હોય, એ જોઈને ઓડર આપીએ. પણ પછી મોકલી આપે કચરો. લાટીવાળા ફાટવાળા લાકડાને વ્હેરી લઈ લાપી ભરીને એવું સરસ બનાવે કે આવનારો લઈ જ જાય. પણ જેવો રંધો મારે એવી ફાટ દેખાય. લગ્નમાં પણ કો’કની સારી કન્યા ને કો’કનું મકાન બતાવી દે. આમ, માયાનો પેય પણ ભુલભુલામણીવાળો છે. ઉપર ઝગમગાટ ને મંઈ અંધારું. આત્મા-પરમાત્માનું જ્ઞાન થાય તો એમાં ફસાવાય નહિ.’

રજવાડાંના એક અનિષ્ટ દૂષણને દાખલારૂપે ટાંકીને સ્વામીશ્રી આ સંસારના પ્રપંચ અને એની નિઃસારતા સમજાવતાં કહે છે : ‘પહેલાંના

જમાનામાં દરબારી ગામોમાં આપણે જમીન ખેડતા હોઈએ ને સારાં સારાં મકાનો કર્યા હોય તોય આપણું કાંઈ નહિ. દરબારોને અડધી રાત્રે સ્વપ્ન આવે ને હુકમ કરે તો રાતોરાત ઘરવખરી લઈને નીકળી જવું પડે. આ જગતમાં પણ આપણા આવી રીતે અચાનક ઉઠાણા છે. માટે વ્યવહાર ભલે કરો પણ છેવટે આત્માને ક્યાં જઈને બેસવાનું છે એનો વિચાર પણ ભેગો ભેગો રાખવો.’

મહિમા સમજાયા પછી જ આપણે યથાયોગ્ય રીતે વર્તીએ છીએ એવી વાત ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવીને સ્વામીશ્રી અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના અધિપતિનો મહિમા પહેલેથી સમજી લઈને એના પ્રત્યેનો પ્રેમ કાયમ કરવાનું આ રીતે કહે છે : “રાષ્ટ્રપતિ સાવ સામાન્ય બનીને આપણી બાજુમાં જ બેસી જાય તો પહેલાં તો હડસેલો જ મારી દઈએ; ‘એય ઊઠ, અહીં વચોવચ ક્યાં ઘૂસ્યો ?’ પણ કોઈ ઓળખાણ આપે કે આ તો રાષ્ટ્રપતિ છે તો ? તરત ઊભા થઈ જઈએ : ‘ઓ હો... હો... પધારો ! પધારો ! અમારાં ધનભાગ્ય !’ ઘરે લઈ જઈએ, ચા પાણી કરાવીએ.”

સત્સંગનું વ્યસન કેવી રીતે બંધાય એની વાત પણ રોજના અનુભવના વ્યવહાર ઉદાહરણ દ્વારા આ રીતે કહે છે : ‘બળદ મોટો થાય પછી જ્યારે નાથ-મોરડાં નાખવાનાં થાય ત્યારે પહેલાં તો કાઢી જ નાખે. અને નાખે તોય થોડું ચાલીને સામે ફરીને ઊભો રહે. પણ પછી ખેડૂત એને પલોટે એટલે રાગે આવી જાય. પછી તો હળલાકડે, સાંતીડે, કોશે, ડમણિયે, ગાડે બધે ચાલી જાય. કાંધ પડે પછી ધૂંસરું તપે નહિ. એમ સત્સંગમાં પહેલાં પહેલાં પાઠ-પૂજા કરવાં, એકાદશી કરવી, મંદિરે આવવું એ અઘરું પડે, પણ કાંધ પડી જાય પછી સહેજે થઈ જાય, મન સ્થિર થઈ જાય.’

આપણી વાસના-સ્વભાવો કાઢીને સંતો આપણને ભગવાનની સેવામાં કેવી રીતે મૂકે છે એ પ્રક્રિયાને એક સચોટ ઉદાહરણ દ્વારા સ્વામીશ્રી આ રીતે કહે છે : ‘જેમ ગુરુત્વાકર્ષણનું બળ છે ત્યાં સુધી ગમે તે વસ્તુ ઉપર ફેંકો તોય એ પાછી નીચે જ પડવાની છે, પણ એક વખત એના આકર્ષણની બહાર જાય પછી વાંધો નહિ. એમ જ્યાં સુધી દેહભાવ છે, પૈસા અને પરિવારમાં વાસના છે, દુનિયા તરફ ખેંચાણ છે ત્યાં સુધી જન્મમરણ રહેવાનું જ. સંતો આપણી વાસના-સ્વભાવોને કાઢીને, એના આકર્ષણથી મુક્ત કરીને ભગવાનની સેવામાં મૂકે છે.’

સત્સંગ એ તો એક ઘરેલું વ્યવહાર છે. એમાં આમંત્રણ, નિમંત્રણ કે અન્ય

શિષ્ટાચારની અપેક્ષા ન જ હોય એ વાત સ્વામીશ્રી કેવી સચોટ રીતે કહે છે : ‘સત્સંગ કરવો તો જીવના કલ્યાણ માટે જ કરવો. મંદિરમાં આવીએ તો કોઈ આપણને બોલાવે કે ન બોલાવે. મંદિરમાં બધા સરખા નથી હોતા. પરંતુ સત્સંગને ઘર માનીએ તો વાંધો ન આવે. ઘરનાં બૈરાં માટે રાત-દિ’ તરેલાં તણાય છે કે નહિ ? તોય સાંજે ઘેર આવો ત્યારે બારણે હાર લઈને ઊભાં હોય છે ? ‘આવો આવો ! પધારો. બહુ દાખડો કર્યો.’ ‘થેન્ક યુ’ એવું કહે છે ? અરે ! પાણીય જાતે પીવું પડે છે. પણ ત્યાં જો ઘર મનાયું છે તો ધોખો નથી થતો. એમ સત્સંગને ઘર માન્યું હોય અને જીવનો સત્સંગ કર્યો હોય, તો અહીં પણ વિદ્ય ન આવે.”

ભગવાન વિષેની વાત કરવાના ઉમંગની હકીકત સ્વામીશ્રી આપણા રોજના અનુભવની સાથે કેવી સરસ રીતે સાંકળી લે છે : “કાપડના વેપારી પાસે દા’ડાના સો ઘરાક આવે તોય દરેકને એટલી જ શ્રદ્ધાથી તાકા ખોલીને સમજાવે છે કે નહિ ? ‘આ માલ બહુ સારો છે, લેવા જેવો છે. તમે તો અમારા કાયમી ઘરાક છો, એટલે સસ્તામાં આપું છું.’ પેલો લે નહિ તોય કંટાળે છે ? તો આપણને તો જે માલ મળ્યો છે એ તો સો ટયનો છે. તો આપણે એની વાત કરવામાં શું કામ કંટાળવું ? કોઈને ગમે કે ન ગમે, આપણી સેવા તો થઈ જાય. અને આપણા અંતરમાં તો સમાસ થાય.”

આચાર-વિચાર શુદ્ધ હોય તો જ ભગવાનની સેવામાં બેસી શકાય એ વાત સામાન્ય છતાં સંદર્ભે કરીને સચોટ ઉદાહરણ દ્વારા આ રીતે સમજાવે છે : ‘...પહેલાં જીવનમાં ધર્મ દૃઢ થશે પછી જ ભગવાનનાં દર્શન થશે. જમીન કજાડ હોય ને એમાં બોરડી, બાવળિયા, સમડા ઊગ્યાં હોય ને ત્યાં સારામાં સારું બીજ નાખી આવો તોય થાય ખરું ? એ તો પહેલાં સાફ કરવું પડે. એમ જ્યાં સુધી મન મલિન હશે, ત્યાં સુધી ભગવાનની સેવામાં બેસાશે નહિ. એટલે જ આચાર-વિચાર શુદ્ધ કરવાનો આદેશ આપ્યો છે.’

એવું જ એક અવારનવાર ઉલ્લેખાતું ઉદાહરણ, આત્માની શાંતિ માટેનો ઉપાય દર્શાવતાં, સ્વામીશ્રીએ સબળ બનાવીને આપ્યું છે : ‘કકડીને ભૂખ લાગી હોય ત્યારે સામે હીરા, માણેક ને સોનું મૂકવામાં આવે તો ભૂખ જાય ? ના જાય. પણ જો સૂકો રોટલો ને છાશ, ભલે સામાન્ય હોય, પણ ભૂખ એનાથી જ જાય છે. એમ આત્માની સામે બંગલા, મોટર તમામ ભૌતિક સાધનો મૂકો, તોય એને શાંતિ નહિ મળે. પણ સંતસમાગમ, ભજન-કીર્તન કરશો તો જ આત્માને

શાંતિ મળશે, કારણ કે આત્માનો ખોરાક આ છે.’

ક્યારેક સ્વામીશ્રી તદ્દન હળવી પ્રશ્નશૈલીએ મોટી વાતનો નિશ્ચય કરાવી દે છે. આ રહી એવી એક ઘટના : ‘ગોંડલમાં એક બપોરે ચાર વાગે સ્વામીશ્રી ઊઠીને સૌને પ્રસાદ વહેંચતા હતા. તે વખતે નાના પાર્ષદ રામજી ભગત ખૂણામાં બેઠા હતા. તેમને પાસે બોલાવીને પ્રસાદ આપ્યો. સૌને પોશે પોશે પ્રસાદ આપ્યો. પરંતુ પોતે તો સફરજનની એક જ ચીરી લીધી. તેથી સેવક દેવચરણ સ્વામી કહે, ‘સ્વામી, આપ જમો ને !’ સ્વામીશ્રીએ એક નારંગીની ચીર લીધી અને તેમાંથી સહેજ લઈને બાકીની રામજી ભગતને આપી દીધી. આથી દેવચરણ સ્વામીએ કહ્યું : ‘બાપા, આપ જમો. એને તો દાંત છે એટલે જામફળ અને એવું ખાશે.’ આ સાંભળીને સ્વામીશ્રીએ રામજી ભગત તરફ જોયું અને પૂછ્યું : ‘રામજી, તારે દાંત છે ?’

રામજી ભગતે જવાબ આપ્યો : ‘હા, શામી.’

‘તને દાંત દેખાય છે ?’

નાનકડા રામજી ભગત વિમાસણમાં પડી ગયા. તે કહે, ‘ના, શામી.’

‘તો કેમ કહે છે કે તારે દાંત છે ?’

‘પણ શામી, આભલામાં જોઈ છું તો દાંત દેખાય છે ને ! મારે દાંત છે.’

‘ઈ તો આભલામાં એવી કરામત હોય એટલે એવું દેખાય. બાકી દાંત હોય તો આ હથેળી દેખાય છે એમ દેખાવા જોઈએ ને ?’

આ સાંભળી રામજી ભગત, સૌ યુવકો અને સ્વામીશ્રી પોતે હસી પડ્યા. ત્યાં રામજી ભગતે ભારપૂર્વક કહ્યું : ‘શામી, દાંત નોં દેખાય પણ દાંત તો છે.’

સ્વામીશ્રી મરમાળું હસીને બોલ્યા : ‘કેવો દાંતનો નિશ્ચય થઈ ગયો છે ! એવો પ્રગટ ભગવાનનો નિશ્ચય થવો જોઈએ.’

ગહન વિષયોમાં પ્રવાહી થઈને વહેતી સ્વામીશ્રીની નિર્મળ વાણી, સામાન્ય વાતચીતમાં પણ એટલી જ પ્રભાવક હોય છે. ક્યાંય દલીલ કરવાની હોય કે કશીક બાબતની પ્રતીતિ કરાવવાની હોય - સ્વામીની વાણી સચોટ, તર્કયુક્ત અને પ્રેરક હોય છે. વ્યસનો છોડાવવામાં સ્વામીશ્રીનું વાણીનું આ ઉપકરણ બહુ લેખે લાગ્યું છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૭ના દુષ્કાળ વખતે સૌરાષ્ટ્રમાં પશુમાલિકોને પોતાનું પશુધન કેવી રીતે જિવાડવું એ પ્રશ્ન હતો. એ વખતે સ્વામીશ્રીએ કેટલકંમ્પો કરીને એક મહાન સેવા કરી હતી એ આપણે જોઈ ગયા છીએ અને એ વખતે સ્વામીશ્રીની

વાણીએ શો ભાગ ભજવ્યો હતો એનાથી પણ આપણે પરિચિત છીએ. દ્વિરુક્તિનું જોખમ વહોરીને પણ એક વાત દોહરાવીએ કે પોતાનાં પશુઓને ધર્માદાનું ખવડાવવામાં ક્ષોભ અને સંકોચ અનુભવતા ખેડૂતોને સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું : ‘આ મંદિરમાં જે કાંઈ છે એ કોનું આપેલું છે ? અત્યાર સુધી તો તમે લોકોએ જ ઠાકોરજીને આપ્યું છે. અને અત્યારે તમારે જરૂર છે ત્યારે તમને આપવાનું છે. આમાં મફત ક્યાં ખાવાનું છે ? માટે એવો સંકોચ રાખશો નહિ. દોરાંને કેમ્પમાં મૂકી જ જજો. તમારે ખેડૂતોને તો ઢોર એટલે પ્રાણ !’

સાંકરી ગામમાં બંગલાની દીવાલની પાળી ઉપર લઘરવઘર વેશે બેઠેલા હળપતિઓ-દૂબળાઓને ઉદ્દેશીને સ્વામીશ્રીએ કરેલી વાતો કેવી ધારદાર અને માર્મિક વાણીમાં કહેવાઈ છે એ સમજવા જેવું છે. હળપતિઓ-દૂબળાઓની સ્થિતિ જોઈને અનુકંપાથી હાલી ઊઠેલા સ્વામીશ્રીએ એમને કહ્યું હતું : ‘તમારે બધાએ દરરોજ મંદિરમાં દર્શને આવી જવું. આ મંદિર ખાલી પટેલોનું નહીં પણ આપણું પણ છે. ઘડી-બે ઘડી મંદિરે આવો, ભજનમાં બેસો તો થાક ઊતરી જાય. ગામમાં બીજા લાભ લે ને તમે લોકો રહી જાઓ તો અમને ઓછું લાગે. અમે તમારી પાસે પૈસા માગતા નથી. તમે તો મંદિરે આવો ને હાથ જોડો એ અમારે મન લાખો રૂપિયા છે.’

અટલાદરામાં એક વાર સ્વામીશ્રી પ્રવચન પછી ઉતારા તરફ જઈ રહ્યા હતા ત્યારે એક ભાઈએ રીતસર સ્વામીશ્રીના ચરણોમાં પડતું મૂક્યું અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડ્યા. એ ભાઈએ સ્વામીશ્રીને કહ્યું : ‘આજે આપે સભામાં જો આ વાત ના કહી હોત તો હું સત્સંગમાંથી કાયમ માટે પડી જાત. કાર્યકરની શરતચૂકને લીધે મને સત્સંગનો અભાવ આવી ગયો હતો. આપે મારા હૃદયની વાત કરી દીધી. સંશય છેદી નાખ્યો.’

આવો છે સ્વામીશ્રીની વાણીનો પ્રતાપ. એ પ્રતાપની વિશેષ વાત અમેરિકાની સ્વતંત્ર ટી.વી. ચેનલના માલિક વીન વિલિંગ્ટનના આ શબ્દોમાં વરતાય છે : ‘પ્રથમ દર્શને જ મને એવું અનુભવાય છે કે આ સ્વામીજી માનવ નથી. એમનામાં ભગવાનનું ઐશ્વર્ય વહે છે. હું ઘણી ભાષાઓ બોલી શકું છું. પરંતુ આ સ્વામીની ભાષા બોલી શકતો નથી. તેમ છતાં મેં સ્વામીજી સાથે ઘણી ઘણી વાતો કરી હોય એવું લાગે છે, કારણ કે સ્વામીની ભાષા પ્રેમ અને શાંતિની છે.’

૧૪. હળવા તે પારેવાની પાંખ જેવા !

આ પ્રકરણમાં સ્વામીશ્રીના વ્યક્તિત્વમાં ક્યારેક ક્યારેક દેખા દેતી નિર્ભેળ હળવાશની વાત કરવા માગીએ છીએ.

આમ તો સ્વામીશ્રી ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં, ગમે તેવા સંજોગોમાં ક્યાંય કશો ભાર કે ટેન્શન અનુભવતા નથી. આપણે અગાઉ જોઈ ગયા કે નૈરોબીમાં પ્લેનમાંથી ન ઊતરવાનું અને તરત જ સ્વદેશ પાછા ફરવાના સરકારી ફરમાનને કારણે એ જ પ્લેનમાં પાછા ફરવાનું થયું ત્યારે પણ સ્વામીશ્રી હળવા ફૂલ હતા એટલું જ નહીં પણ સારાયે ઉકુચન દરમ્યાન એમણે નિરાશ થયેલા સંતોનું મન હળવું કરવા ‘રયા ગઢવી’ જેવા કિસ્સાને આવરી લઈ ગમ્મતભરી વાતો કરી હતી. અને બીજે દિવસે સભામાં ઈશ્વરચરણ સ્વામીએ હાર પહેરાવ્યો ત્યારે હસતાં હસતાં એમણે વિનોદમાં કહ્યું હતું : ‘ડંકો મારી આવ્યા એનો હાર.’

પણ અહીં ‘હળવાશ’ શબ્દ એના વિશિષ્ટ અર્થમાં પ્રયોજાયો છે. અહીં હળવાશ એટલે બાળસહજ તરલતા સાથેની, આનંદની છોળો ઉડાડતી ચેષ્ટા અથવા ઉક્તિ.

આવી મોટી સંસ્થા, આટલું મોટું એમનું પદ, અધ્યાત્મ અને ધર્મ જેવું અત્યંત ગંભીર જેમનું કાર્યક્ષેત્ર, દીનદુખિયાંના યોગક્ષેમ માટે જેમનું ચિત્ત રાતદિવસ રમમાણ હોય એવા આ પુરુષ હળવી બાળચેષ્ટામાં રાચી શકે ?

કલ્પનામાં ઊતરતું નથી. પણ એ હકીકત છે.

સ્વામીશ્રીનું કોઈ આચરણ નિરર્થક નથી હોતું. એમના પ્રત્યેક આચરણમાં કોઈ ને કોઈ હેતુ સમાયેલો હોય છે. આ હળવું આચરણ બાલિશ લાગે પણ એની પાછળ રહેલો હેતુ નાનોસૂનો નથી. એક વખત અમદાવાદમાં સવારે સ્વામીશ્રી ઉકાળા-પાણી કરી રહ્યા હતા. તે વખતે બ્રહ્મવિહારી સ્વામી પાંચમા પ્રકરણની સ્વામીની વાત બોલ્યા કે ભગવાન તો ઘણાને મળ્યા પણ આવી ગમ્મત કોઈએ કરાવી નથી.

ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘હા, બહુ દુર્લભ છે. મહારાજે બહુ ગમ્મત કરાવી છે. પહેલું તપ કરાવી લીધું. દેહ સૂકવી નાખ્યા અને પછી તો ‘ના, ના પાડે, ઠામ સંતાડે તેને રેડે માથડે’ ખૂબ જમાડ્યા, ખૂબ જમાડ્યા, ઉત્સવો કર્યા, રાસે રમ્યા, જ્ઞાન સાથે પોતામાં હેત કરાવ્યું. આપણા જેવા થાય તો જ સુખ આવે. પેલું તો મર્યાદા ને મર્યાદામાં મરી જઈએ ! આ તો ગમે ત્યારે ગમે તે ગમ્મત કરીએ, વાંધો ન આવે.’

આ જ હેતુથી સ્વામીશ્રી અસિધારારૂપ ત્યાગાશ્રમમાં રહેલા સંતોને સાહજિક અને નિર્દોષ આનંદથી હળવા ફૂલ બનાવી મૂકે છે. કેવો નિર્દોષ અને બાલસહજ આનંદ !

મુંબઈમાં એક સાંજે સભા બાદ સ્વામીશ્રી નાની લિફ્ટ દ્વારા પાંચમા માળે જઈ રહ્યા હતા. કેટલાક સંતો અગાઉથી દાદરા ચઢીને લિફ્ટ આવવાની રાહ જોતા ઊભા રહ્યા. લિફ્ટ ત્રીજા માળ સુધી આવી એટલે રાહ જોતા સંતો ‘છૂક... છૂક...’ એમ આગગાડીનો અવાજ જોરજોરથી કરવા લાગ્યા. કોઈ ગાર્ડની જેમ સીટી મારે, તો કોઈ ફેરિયાના લહેકાથી, ‘લ્યો ચીકુ, લ્યો ચીકુ, ખારી સીંગ’ એમ બોલે. કોલાહલથી સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર હોય એવું વાતાવરણ કરી મૂક્યું.

લિફ્ટ પાંચમા માળે આવીને અટકી. સ્વામીશ્રી લિફ્ટમાંથી બહાર આવી વિવિધ અવાજો સાંભળી મંદ મંદ હાસ્ય સાથે સંતો તરફ જોવા લાગ્યા. સંતો તો એકબીજાનાં ગાતરિયાં પકડીને ડબ્બાના રૂપમાં ગોઠવાયેલા જ હતા. પલકારામાં સંતોની રમતનો હેતુ પામી જઈને સ્વામીશ્રી એન્જિનના રૂપમાં ગોઠવાયા. એક સંતે સ્વામીશ્રીના ગાતરિયાનો છેડો પકડ્યો. કૃષ્ણપ્રિયદાસ સ્વામીનું શરીર જરા સ્થૂળ એટલે સ્વામીશ્રીએ એમને સૂચન કર્યું : ‘તમે છેલ્લે ગાર્ડનો ડબ્બો. ગાર્ડ તમારા જેવા જાડિયા હોય.’

કૃષ્ણપ્રિયદાસ સ્વામી છેલ્લે ગોઠવાયા એટલે સ્વામીશ્રી બધા ‘ડબ્બા’ને લઈ ચાલવા લાગ્યા. તેમનો રૂમ આવ્યો એટલે પ્રેમાળ દાદાજી તેમના નાના પૌત્રોને કહેતા હોય તેવા લહેકાથી બોલ્યા : ‘ચાલો, સ્ટેશન આવી ગયું. બધા ડબ્બા છૂટ્ટો !’

આખરે તો સ્વામીશ્રીનો ઉદ્ગાર હતો : ‘આમ ને આમ આનંદ-કિલ્લોલ કરતાં અક્ષરધામમાં પહોંચી જવાશે !’

અમદાવાદમાં સ્વામીશ્રી પોતાના ઉતારામાંના હોલમાં જ એક સાંજે વૉર્કિંગ કરી રહ્યા હતા અને બે બાજુની દીવાલ સરસા બેસીને સંતો ચોસઠપદી ગાઈ રહ્યા હતા. હોલની બરાબર મધ્યમાં સ્વામીશ્રી મુખ્ય દરવાજાવાળી દીવાલથી સામી દીવાલ સુધી સીધી રેખામાં ચાલે. ચોસઠપદી પૂરી થઈ, એક-બે કીર્તનો પણ ગવાઈ રહ્યાં અને બધાને લાગ્યું કે આજે વૉર્કિંગ થોડું લંબાવાઈ રહ્યું છે. એક સંત ઘડિયાળના કાંટાનો આધાર લઈ ગણગણ્યા, તે શબ્દો ઉપાડી લઈને બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીએ મોટેથી કહ્યું : ‘બાપા, વૉર્કિંગ પૂરું થયું. ટાઈમ થઈ ગયો છે.’ સ્વામીશ્રીએ નકારમાં હાથ હલાવ્યો અને વૉર્કિંગ ચાલુ રાખ્યું. નારાયણચરણ સ્વામીએ પણ કહ્યું કે ટાઈમ પૂરો થઈ ગયો છે. પણ સ્વામીશ્રી ચાલતા રહ્યા.

સ્વામીશ્રીને ચાલતા રોકવા માટે બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામી બરાબર વૉર્કિંગની સીધી રેખા ઉપર જ અદબ-પલાંઠી વાળીને ચાલવાના માર્ગમાં બેસી ગયા.

સામેની દીવાલથી પાછા વળતી વખતે સ્વામીશ્રીએ તેમને માર્ગમાં બેઠેલા જોયા ને સ્મિત કર્યું. પણ પોતાના માર્ગથી સહજ પણ વિચલિત થયા વગર આગળ વધ્યા.

બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીએ નક્કી કર્યું હતું કે સ્વામીશ્રી પોતાની બાજુમાં, ડાબો કે જમણો, જે માર્ગ લે તે બાજુ આડા પડી જઈને એમને રોકી લેવા. પણ સ્વામીશ્રી તો છેક એમની પલાંઠી સુધી પહોંચ્યા ! હવે ?

બધા સંતો જોઈ રહ્યા હતા. ઉત્સુકતા અને કુતૂહલ વધતાં જતાં હતાં.

થોડી વધુ ક્ષણો પસાર થઈ. સ્વામીશ્રીનું ખડખડાટ હાસ્ય પણ સંભળાયું. પછી હસતાં હસતાં એમણે એક હાથ બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીના મસ્તક ઉપર મૂક્યો. બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીને તો એમ કે સ્વામીશ્રી વૉર્કિંગ સમય પૂરો થયો એ વાતમાં સંમત થયા છે, અને માથે હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપી રહ્યા છે. એટલામાં બીજો

હાથ પણ મસ્તક ઉપર મૂક્યો. બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીએ આશીર્વાદ ઝીલવા સ્વામીશ્રીના ચરણ તરફ મસ્તક થોડું ઝુકાવ્યું, ત્યાં તો માથા ઉપર એકદમ દબાણ આવ્યું અને માથું એકદમ ઝૂકી ગયું. ક્ષણમાત્રમાં દબાણ ગાયબ ! અને આખો હોલ હાસ્ય તેમ જ તાળીઓના અવાજથી ગાજી ઊઠ્યો. સ્વામીશ્રી બ્રહ્મપ્રકાશ સ્વામીની આખી કાયા ઠેકીને નીકળી ગયા હતા. પછી સામેની દીવાલે પહોંચીને નજીક આવીને એટલું બોલ્યા : ‘હવે સમય પૂરો થયો.’

મુક્ત હાસ્યની લહાણ કરતા આવા ઘણા પ્રસંગો સ્વામીશ્રીના સાન્નિધ્યમાં ઉપસ્થિત થતા રહે છે.

સ્વામીશ્રી એમનાં પ્રવચનો અને કથાવાર્તામાં પણ ‘ચા ગઢવી’, ‘ભલુ આવી ? જગન પૂરો’, ‘શેઠિયાને ત્યાં નોકરીએ રહેલા ભરવાડની હવા ખાવાની વાત’, ‘પટલાણીએ દીકરીનાં ઘરેણાં અને પટેલે પોતાની ઘોડી ખોયાની વાત’ જેવી અનેક પ્રકારની હળવી પણ બોધાત્મક ટૂંકી વાર્તાઓ કહીને પણ એમના પ્રવચનને હળવું, રસભર્યું અને આનંદમય બનાવે છે.

૧૫. સ્નેહસેતુ

સત્સંગમાં પત્રલેખન એ એક એવી પ્રવૃત્તિ છે જે ઉપલક દૃષ્ટિએ સામાન્ય જણાય છે પણ ખરેખર તો એનો પ્રભાવ દર્શન, પ્રવચન, કથા, વાર્તા, સમૈયા, ઉત્સવ કે સીધી વાતચીત કરતાં અનેકગણો વધારે છે. જેનામાં પૂરી શ્રદ્ધા હોય, જે વ્યક્તિ પૂજ્ય હોય, મેધાવી હોય, ગમે તેવી ગૂંચમાં પણ માર્ગ શોધી આપે એવી જેની વિચક્ષણ બુદ્ધિ હોય એવી વ્યક્તિનો એકાદ પત્ર, એકાદ ગૂંચવણ વખતે જે માર્ગદર્શક બની ચૂક્યો હોય એનું વારંવાર પઠન ભવિષ્યમાં વારંવાર ઊભી થતી ગૂંચ વખતે પણ માર્ગદર્શક બનવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. આવો પત્રલેખનનો મહિમા છે.

આવા પત્રો અંગત ધોરણે લખાતા હોવાથી, એમાં આત્મીયતાનું મજબૂત સૂત્ર વણાયેલું હોય છે, એટલે એની અસર પણ અનોખી હોય છે.

આ કારણે સ્વામીશ્રીના પત્રોની મહત્તા અને ઉપયોગિતા ઘણી મોટી છે. લોકકલ્યાણ, સુખ, શાંતિ વગેરે માટે પત્ર દ્વારા શી સેવા થઈ શકે એ સ્વામીશ્રી સારી રીતે જાણે છે. એટલે તો એમણે સત્સંગીઓ કે હરિભક્તોના નાનામોટા કોઈ પણ ક્ષેત્રના પ્રશ્નોમાં પત્રો દ્વારા માર્ગદર્શન આપ્યું છે. સલાહ આપી છે, આ તરફ કે તે તરફનાં સ્પષ્ટ સૂચનો કર્યાં છે, વિવાહનો પ્રશ્ન હોય, લગ્નનો પ્રશ્ન હોય કે છૂટાછેડાનો પ્રશ્ન હોય; વેપારધંધાનો કે નોકરીનો પ્રશ્ન હોય, જમીન ખરીદવા-વેચવાનો પ્રશ્ન હોય કે સ્કૂટર લેવા-ન લેવાનો પ્રશ્ન હોય, દીકરા-

દીકરીના સાંસારિક મૂંઝવણના પ્રશ્ન હોય કે આરોગ્ય-ઓપરેશનનો પ્રશ્ન હોય; શ્રદ્ધા-અશ્રદ્ધાનો પ્રશ્ન હોય કે ધાર્મિક માન્યતાને લગતો પ્રશ્ન હોય; પોતાના કે પારકાના અપરાધથી મન ઉપર બોજો રહેતો હોય કે મનની નિર્બળતાને લીધે માનસિક તનાવ રહેતો હોય; વહેમ, વ્યસન, રૂઢિ વગેરેને લીધે ઊભા થતા પ્રશ્નોમાં સલાહ લેવાની હોય... સ્વામીશ્રી સંતોષકારક ઉત્તર લખીને પત્ર દ્વારા પત્રલેખકને સાંત્વન અને શાંતિ આપે છે.

પત્રલેખક કોણ છે એ સ્વામીશ્રી જોતા નથી. બાળક હોય કે વૃદ્ધ હોય, વિદ્વાન હોય કે અલ્પશિક્ષિત હોય, લખાણ મુદ્દાસર હોય કે ગૂંચવણભર્યું હોય, પત્ર ટૂંકો હોય કે ૭૨ પાનાં ભરીને ભરચક લખાણવાળો હોય... સ્વામીશ્રી એ બધા જ પત્રોને જાતે વાંચવાનો આગ્રહ રાખે છે. સહાયક સંતોએ એ વાંચીને મુદ્દા તારવ્યા હોય, યોગ્ય સ્થળોએ લીટીઓ દોરી રાખી હોય તોપણ સ્વામીશ્રી એ વાંચે અને ઉત્તર લખે અથવા લખવા સૂચન કરે. એક હરિભક્તનો પત્ર એવી ક્લિષ્ટ રીતે લખાયો હતો કે એમાંથી કશું તારવી ન શકાય. સ્વામીશ્રીએ એ બીજા સંતને વંચાવ્યો પણ કશું ફલિત ન થયું... પણ આ તો પ્રમુખસ્વામી ! કોઈ હરિભક્ત નિરાશ ન થવો જોઈએ એવો તો એમનો કેફ. એ હરિભક્તને કાગળ લખીને સૂચવ્યું કે એમણે સમજાય એ રીતે ફરી પત્ર લખવો, ઉત્તર જરૂર મળી જશે.

સ્વામીશ્રી ઉપર આવતા પત્રો અને લખાતા પત્રોનો રોજનો હિસાબ બેત્રણ કોડીમાં હોય અને કુલ સરવૈયું તો લાખોના હિસાબે જ થાય. પ્રશ્ન થશે કે સતત પ્રવૃત્તિશીલ સ્વામીશ્રી આ પત્રવ્યવહાર માટે સમય ક્યાંથી કાઢે છે ?

એનું સ્વામીશ્રી પાસે અસરકારક આયોજન છે. સમયનો આશ્ચર્યકારક રીતે ઉપયોગ કરી લે છે. પ્રવચન દરમ્યાન, કારમાં, ટ્રેઈનમાં, રેલવેના પ્લેટફોર્મ ઉપર ગાડીની પ્રતીક્ષા સમયે, બપોરે આરામના સમયે, ક્યારેક લિફ્ટમાં, ચાલુ નગરયાત્રા સમયે, સમારંભોમાં પ્રવચનો ચાલતાં હોય એ સમયે, ફોન કરતાં કરતાં વાતચીત દરમ્યાન પણ એ પત્રવાચન કરી લે છે અને લખવાનો અવકાશ હોય ત્યાં લખી પણ લે છે. એ જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે એક વાર લીંબડી નગરપાલિકા તરફથી યોજાયેલા ખુદ પોતાના સન્માન સમારંભમાં નગરજનો વતી રાજ્યના નાણામંત્રી અને નગરપતિ સન્માનપત્ર આપવા છેક પાસે આવ્યા ત્યાં સુધી સ્વામીશ્રી પત્રો વાંચતા હતા !

વાસદમાં સ્વામીશ્રીને ૧૦૨ ડિગ્રી તાવ હતો. સ્વામીશ્રીએ કોઈને જણાવ્યું

નહીં. ૧૨૨ પધરામણીઓ કરીને ઉતારે આવ્યા પછી નિર્જળા ઉપવાસ હોવા છતાં બપોરનો બધો જ સમય એમણે પત્રલેખનમાં ગાળ્યો !

દેવગઢબારિયામાં પત્રો લખતાં લખતાં ઈલેક્ટ્રિક પાવર જતાં અંધારું થઈ ગયું. પણ સ્વામીશ્રીએ મીણબત્તીના ઝાંખા અજવાળામાં પણ પત્ર લખવાનું ચાલુ રાખ્યું.

મુંબઈમાં ડૉ. દીક્ષિતને ત્યાં સ્વામીશ્રી દાંતનો એક્સ-રે લેવડાવવા ગયા હતા ત્યારે ડોક્ટરે એમને બોલાવ્યા ત્યાં સુધી પ્રતીક્ષાખંડમાં પત્રો વાંચતા રહ્યા. એટલું જ નહીં પણ છેક મશીન સુધી પહોંચ્યા ત્યાં સુધી બે હાથમાં પત્ર પકડી રાખીને ચાલતાં ચાલતાં એને વાંચ્યે ગયા !

પત્રવાચન કે લેખનમાં એ મશગૂલ પણ કેવા થઈ જાય છે ! અટલાદરામાં પત્ર લખતા હતા એ દરમ્યાન રૂમમાં એક ઊંદરડી પેસી ગઈ. સંતોએ એને પકડવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો. આ ધમાયકડી દરમ્યાન સ્વામીશ્રી તો પત્ર લખતા જ રહ્યા. ઊંદરડી ક્યાં લપાઈ ગઈ તે ખબર જ ન પડી. હજુ તો સંતો તપાસ કરતા જ હતા ત્યાં સ્વામીશ્રીએ પત્ર લખવો પૂરો કરીને હાથ ઊંચા કર્યા અને કહ્યું : ‘આ રહી ઊંદરડી !’ સ્વામીશ્રીના પેટની, કેડની આજુબાજુએ એ રમી રહી હતી.

ભાવનગરમાં એક રાત્રે જમ્યા પછી સ્વામીશ્રી પત્ર વાંચી રહ્યા હતા. એવામાં બલ્બ-હોલ્ડરમાંથી ગરમ બલ્બ છટકીને સીધો સ્વામીશ્રીની ગરદન ઉપરથી સરીને નીચે પડ્યો. સ્વામીશ્રીએ તો જાણે કંઈ બન્યું જ નથી એમ પત્રવાચન ચાલુ રાખ્યું. પત્ર વાંચીને એ ઊભા થયા એટલે ભદ્રેશ સ્વામીએ આ વાત કરી. સ્વામીશ્રી કહે, ‘બલ્બ ક્યારે પડ્યો ?’ આવી છે સ્વામીશ્રીની પત્રવાચનમાં એકતાનતા !

એક વાર સ્વામીશ્રીનું પત્રવાંચન ચાલુ હતું એ દરમ્યાન એક યુવક સ્વામીશ્રીને મળવા આવ્યા. એમની સામે જોયા વગર સ્વામીશ્રી કહે, ‘વાત કરો.’ પેલા યુવકે પોતાના પ્રશ્નો રજૂ કર્યા. સ્વામીશ્રી કંઈ પણ બોલ્યા વગર પત્રો વાંચતા રહ્યા. પાંચ મિનિટ આવી રીતે પસાર થઈ ગઈ એટલે પેલા યુવકને એમ જ થયું કે સ્વામીશ્રીએ પોતાની વાતમાં ધ્યાન આપ્યું નથી. પરંતુ પત્રવાચન પૂરું કરીને સ્વામીશ્રીએ એ ભાઈના બધા જ પ્રશ્નોનું સમાધાન કરી આપ્યું.

ઉપરની બે ઘટનાઓ વિરોધાભાસી જણાશે. એ જ તો સ્વામીશ્રીના

વ્યક્તિત્વની ખૂબી છે ને ! બલ્બ પડ્યો એની સ્વામીશ્રીને ખબર જ નહોતી અને પોતે પત્ર વાંચતા હતા છતાં પેલા યુવકની રજેરજ વાત ઉપર સ્વામીશ્રીનું પૂરું ધ્યાન હતું ! બિનજરૂરી ઘટનાઓ ઉપર સ્વામીશ્રી લક્ષ આપતા નથી પણ જરૂરી બાબતોમાં સ્વામીશ્રી એક કરતાં વધારે સ્થળો ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી શકે છે.

પત્રો વાંચવા અને લખવા બાબતમાં સ્વામીશ્રી જેટલા ઉત્સાહી છે એટલા જ ટપાલમાં આવેલા પત્રો મેળવવામાં, એમનો ત્વરિત ઉત્તર આપવામાં, એની જરૂરી વ્યવસ્થા કરવામાં (કયો પત્ર ક્યાં સુધી સંઘરવાનો, કયો ફાઈલમાં રાખવો, કયો ફાડી નાખવો વગેરે) ચોક્કસ છે. ટપાલ એમને મન એમની પ્રવૃત્તિનું મહત્ત્વનું અંગ છે. એમણે તો એક વાર એટલે સુધી કહ્યું હતું કે ‘પત્ર ઉપર જ આ આખું તંત્ર ચાલે છે.’

ટપાલ મેળવવા બાબતમાં સ્વામીશ્રીની ઉત્સુકતા કેવી છે એ જાણવા જેવું છે : ઈ.સ. ૧૯૭૭માં સ્વામીશ્રી આફ્રિકામાં જહોનિસબર્ગમાં હતા ત્યારે સાંજે પધરામણીઓ પૂરી કર્યા પછી સ્વામીશ્રી સભામાં પધાર્યા. સભામાં પણ સ્વામીશ્રી પત્રો વાંચે છે એ આપણે ઉપર જોયું છે. આ સભામાં આવ્યા પછી સ્વામીશ્રીએ ટપાલ માગી. ટપાલનો હવાલો ધર્મચરણ સ્વામી પાસે હતો. સ્વામીશ્રીએ ટપાલ માગી એ વખતે ધર્મચરણ સ્વામી સ્નાન માટે ગયા હતા. ધર્મચરણ સ્વામી ઉતારે ગયા હોવાથી સ્વામીશ્રીએ ધર્મચરણ સ્વામીને બોલાવવા માટે બે હરિભક્તોને ઉતારા ઉપર મોકલ્યા. અને સાથે સાથે ટકોર કરી કે આઘાપાછા થવાની જરૂર પડે ત્યારે ચશમાં, પેડ અને ટપાલ આપ્યાં પછી જ જવું.

ટપાલ લખવામાં પણ સ્વામીશ્રી કેટલીક બાબતો ખાસ ધ્યાનમાં રાખે છે. પોસ્ટકાર્ડમાં લખી શકાય એટલી વિગત હોય તો અંતર્દેશીય પત્ર કે ક્વરનો ઉપયોગ કરતા નથી. મર્યાદિત જગ્યામાં વધારેમાં વધારે વિગત સમાવવા પ્રયત્ન કરે છે. ક્યારેક હાંસિયામાં પણ લખે અને ન સમાય તો બે લીટીઓ વચ્ચે પણ લખે. પત્ર રૂબરૂ પહોંચાડી શકાતા હોય ત્યાં ટપાલનો ખર્ચ ન કરવા દે. હરિભક્તને આપે અને રૂબરૂ પહોંચાડવાની વાત ભારપૂર્વક જણાવે. આવી વ્યવસ્થા થતી હોય ત્યારે એ પોતાની અગવડનો વિચાર ન કરે. મુંબઈમાં એક વાર સ્વામીશ્રી બપોરનો પ્રસાદ જમતા હતા ને ખબર પડી કે એક હરિભક્ત નૈરોબી જાય છે ને ઉતાવળમાં છે. સ્વામીશ્રીએ પ્રસાદ લેવાનું અધૂરું મૂકીને

નૈરોબીથી આવેલા પત્રોના ઉત્તર લખી દીધા. એ કામ પૂરું કર્યા પછી જ, સૌના આગ્રહને વશ પ્રસાદ લેવાનું રાખ્યું.

સ્વામીશ્રી દેશમાં ગમે તે સ્થળે હોય, પરદેશ મોકલવાની ટપાલ મુંબઈ મોકલે છે. મુંબઈથી પરદેશ જનાર કોઈ ને કોઈ હરિભક્ત હોય એટલે એમની મારફત ટપાલ મોકલવામાં આવે જેથી સંસ્થાને ટપાલનો મોટો ખર્ચ વેઠવો ન પડે.

પોતે પરદેશ જવાના હોય ત્યારે રાતના ઉજાગરા વેઠીને ટપાલમાં આવેલા સઘળા પત્રોના ઉત્તરો આપવાનું કામ પૂરું કરીને જ મૂકે. પોતાના ઉપર લખેલો કોઈપણ પત્ર ક્યારેય અનુત્તર ન રહે તેની સ્વામીશ્રી બરાબર કાળજી રાખે છે.

સ્વામીશ્રી મારફતે લાખો પત્રો આજ સુધીમાં લખાયા છે. એમણે એ પત્રોમાં હરિભક્તોને આરંભમાં જણાવ્યાં તે દરેક ક્ષેત્રમાં સલાહ, સૂચન અને માર્ગદર્શન આપ્યાં છે. પણ હજુ કોઈ પણ ઉદાહરણ કે કિસ્સો એવો નથી કે જેમાં એ માર્ગદર્શન આપવામાં અફસોસનું કારણ મળ્યું હોય. સ્વામીશ્રી એને ભગવાનની પ્રેરણા ગણાવે છે. પણ એમાં સ્વામીશ્રીનું ઐશ્વર્ય જ કામ કરી રહ્યું છે એમ શા માટે ન માનવું ?

૧૬.

કોમળ ટાંકણો...

નીચેનું એક ભાવચિત્ર માણો - સ્વામીશ્રીના બાળકો પ્રત્યેના પ્રેમ અને ભાવ માટે કદાચ વધારે કશું કહેવાની જરૂર ન પડે :

એક દિવસ પ્રાતઃપૂજા તિલક-ચાંદલો કરી સ્વામીશ્રીએ નાનકડા શ્વેતાંશુને કપાળે પણ તિલક-ચાંદલો કરી આપ્યો. અને તે બાળમાનસમાં ‘હું કેવો લાગું છું’ નો ભાવ જાગે તે પહેલાં જ તેના મુખારવિંદ પાસે અરીસો ધરી દીધો. નાનકડા બાળકની કુતૂહલભરી આંખો પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ હસી ઊઠી. સ્વામીશ્રી પણ હસી પડ્યા.

બાળક નામે સ્વામીશ્રીને પ્રિય છે. અને તેથી એ બાબતમાં અપરંપાર રસ લે છે. બાળક વાર્તા કહેતો હોય, ભજન કે કવિતા ગાતો હોય, ચિત્રકામ કરતો હોય, સંવાદમાં ભાગ લેતો હોય, નાટકમાં અદાકારી કરતો હોય. બાળક આવી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં વ્યસ્ત કે મસ્ત હોય - સ્વામીશ્રીને એ ગમે છે. એને ધ્યાનથી જુએ છે, સાંભળે છે, થાબડે છે અને પ્રોત્સાહન આપે છે.

અરે કાલાઘેલા ઉચ્ચાર કરતો હોય કે ગાંડાઘેલા પ્રશ્ન કરતો હોય, એને એ કદી નિરાશ કરતા નથી.

એક વાર સ્વામીશ્રીએ ચોકઠું સાફ કરી મોંમાં મૂક્યું. તેવામાં પાંચ વરસનો શ્વેતાંશુ આવ્યો. તે કહે, ‘મને ચોકઠું બતાવો.’

સ્વામીશ્રીએ તરત ચોકઠું કાઢ્યું ને બતાવ્યું.

એક વાર એક બાળક આવ્યો ને કહે, ‘સ્વામી, તમને ઓપરેશન કરાવ્યું તે કાપો ક્યાં છે ? મારે જોવો છે.’

તરત જ સ્વામીશ્રીએ ગાતરિયું ઊંચું કરી તેને પિત્તાશયના ઓપરેશનનો પેટ પરનો કાપો બતાવ્યો.

ભાવનગરમાં બાસઠમી જન્મ જયંતી પ્રસંગે મંચ આગળ વીસેક હજાર માણસ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન માટે ઉત્સુકતાથી કતારમાં ઊભા હતા. બપોરના સમયે બે-અઢી તો વાગી ગયા હતા એવામાં એક બાળક હાથમાં કોરા કાગળની ચબરખી અને પેન લઈને આવ્યો. સ્વામીશ્રીને કહે, ‘આશીર્વાદ લખી આપો.’

બધું સ્થગિત કરીને સ્વામીશ્રીએ એને આશીર્વાદ લખી આપ્યા.

બેંગલોર સ્ટેશને એક વાર ગાડી ઊપડવાની તૈયારી હતી. ટ્રેનની વ્હીસલ વાગી. સૌ ગાડીમાં ગોઠવાઈ ગયા. સ્ટેશને વળાવવા આવેલા હરિભક્તોના સંતોષ ખાતર સ્વામીશ્રી સળિયો પકડીને દર્શન આપવા બારણામાં ઊભા હતા. એવામાં એક નાનો બાળક આવી ચડ્યો અને નોટ-પેન ધરીને સળિયો પકડીને ઊભા રહેલા સ્વામીશ્રીને કહે, ‘સહી કરી આપો ને !’ બાજુમાં ઊભેલા આનંદજીવનદાસ સ્વામીએ, હવે સમય રહ્યો ન હોવાથી બાળકને સહીનો આગ્રહ ન રાખવા માટે સમજાવવા માંડ્યું ત્યાં સ્વામીશ્રીએ તરત કહી દીધું : ‘લાવો, લખી દઈએ.’

આવો છે સ્વામીશ્રીનો બાળકો માટેનો પ્રેમ.

બાળકનું મન સાચવી લેવાની સ્વામીશ્રીની કાળજી પણ એવી જ. એક વાર અમદાવાદમાં વાસણા વિસ્તારમાં સ્વામીશ્રી એક હરિભક્તને ત્યાં પધરામણીએ જઈ રહ્યા હતા. એ રિક્ષામાં બેઠા હતા અને રિક્ષા ધીરેધીરે જઈ રહી હતી. એવામાં એક પાંચ-છ વર્ષના બાળકની નજર એમના પર પડી. ‘આ તો સ્વામીબાપા !’ કહીને એ છોકરો રિક્ષાની પાછળ દોડવા લાગ્યો. સ્વામીશ્રીએ આ જોયું એટલે એમણે રિક્ષા ઊભી રખાવી અને એને રિક્ષામાં લઈ લીધો. છોકરાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. છોકરાએ એની કાલીઘેલી વાણીમાં કહ્યું : ‘બાપા, મારે ઘેર ન પધારો ?’

સ્વામીશ્રી બોલ્યા : ‘શા સારું નહીં ? ચાલ, હમણાં જ જઈએ.’

રિક્ષા બાળકના ઘર સુધી લેવડાવી. સ્વામીશ્રીની આંગળી પકડીને એ પોતાના ઘરમાં લઈ ગયો. સ્વામીશ્રીએ પ્રસન્નતાથી પધરામણી કરી. અને બીજે દિવસે અનુપ(એ બાળકનું નામ અનુપ હતું)ને મંદિરમાં પ્રસાદ લેવા આવવા

માટે સ્વામીશ્રીએ જણાવ્યું અને અનુપને મંદિરમાં લઈ આવવાનું કામ એક હરિભક્તને સોંપ્યું.

બીજે દિવસે અનુપ મંદિરમાં આવ્યો ત્યારે સ્વામીશ્રીએ એને પ્રેમથી જમાડ્યો.

બાળકનું મન સાચવી લેવા સ્વામીશ્રી કેટલીક વાર તો વ્યવસ્થામાં આશ્ચર્યકારક લાગે એવા ફેરફાર કરાવે છે.

એક દિવસ એક બાળકનો સ્વામીશ્રી ઉપર પત્ર આવ્યો : ‘હું મારા પિતા સાથે સમૈયામાં આવ્યો હતો, પણ આપનું આસન ઊંચું હતું તેથી હું તમારો ચરણસ્પર્શ કરી શક્યો નહીં.’

આ પત્ર વાંચીને તરત સ્વામીશ્રીએ વ્યવસ્થાપકને સૂચના આપી : ‘હવેથી મારું આસન એટલું નીચું કરવું જેથી અમે અને બાળકો મળી શકીએ.’

કોઈ બાળક નિરાશ થયો હોવાનું જાણે એટલે તરત સ્વામીશ્રી એને આશ્વાસન આપે અને એનામાં હિંમત અને બળ પ્રેરે. દીપક નામનો એક કિશોર સાતમા ધોરણની છમાસિક પરીક્ષામાં નાપાસ થયો એટલે એ ખૂબ નિરાશ થયો. રડ્યો પણ એટલું જ. એની આ ઉદાસીનતાની સ્વામીશ્રીને જાણ થઈ એટલે એમણે એના ઉપર તરત કાગળ લખ્યો : ‘આપનો અભ્યાસ સારો થાય ને શાંતિ રહે તે માટે પ્રાર્થના કરી છે માટે બળ-હિંમત રાખવી. સફળતા ન મળે તો નારાજ ન થવું. હિંમત ન હારવી પણ ફરી પાછો પ્રયત્ન કરવો. આશીર્વાદ છે.’

(સ્વામીશ્રી પત્રમાં બાળકને પણ ‘પૂજ્ય’ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને સંબોધન કરે છે. અને માનભરી ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે.)

સ્વામીશ્રી બાળકોનાં સ્વાસ્થ્ય અને સગવડની પણ એટલી જ ચિંતા કરતા. એક વાર સ્વામીશ્રી ઉકાઈમાં સંસ્થા તરફથી ચાલતા આદિવાસી બાળકોના નિઃશુલ્ક છાત્રાલયની મુલાકાતે ગયા હતા. સ્વામીશ્રી ઝીણી ઝીણી વિગતો પૂછીને બાળકોની સગવડ અને ખોરાક વિષે માહિતી મેળવતા હતા. વાતચીતમાં વ્યવસ્થાપકે કહ્યું : ‘રોજ સવારે પાઉડરનું દૂધ આપીએ છીએ.’

‘એ દૂધ બધાને ભાવે છે ? બધા પીએ છે ?’ સ્વામીશ્રીએ વળતો પ્રશ્ન કર્યો. ‘કોઈને ન ભાવે તો ન પણ પીએ.’

સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આપણે ગાય કે ભેંસનું દૂધ આપવું. જેથી કોઈ પીધા વગર ન રહે.’

આ પછી સ્વામીશ્રીએ બાળકોના પલંગ, પાથરણાં વગેરે જોયાં.

પલંગ પર ઓઢવા માટેના ધાબળા જોઈને સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘આ ધાબળા ટાઢ હરે તેવા ફક્કડ છે, પણ ખોળિયાં કરાવી દેવાં, જેથી બાળકો ઓઢે ત્યારે ગાલે વાગે નહીં.’

બાળકના ઘડતરમાં વાત્સલ્ય શો ભાગ ભજવે છે એ સ્વામીશ્રી બરાબર જાણે છે. બાળકને વાત્સલ્ય ન મળે તો એનામાં સામાજિકતા પણ ન રહે એવી વાત એ બીજાઓને પણ બરાબર સમજાવે છે. એક વાર બોચાસણમાં ગોશાળા જોવા માટે પધાર્યા. ગોશાળામાં નાનાં નાનાં વાછરડાં અને ગાય અલગ અલગ હતાં. આથી એક વ્યવસ્થાપક બોલી ગયા : ‘બસ, આ બરાબર ! જેને સાધુ બનાવવાના હોય તે બાળક જન્મે ત્યારથી તેને માબાપથી અલગ કરીને સંત ભેગો કરી દેવો, જેથી તેને કુટુંબમાં હેત ન થાય.’ વાત્સલ્યના ખરા મરમી સ્વામીશ્રી તરત બોલી ઊઠ્યા : ‘તો પછી તેને અહીં (સંત અને ભગવાનમાં) પણ હેત નહીં થાય.’

દુનિયાભરમાં ૨૩૦૦ કરતાં પણ વધારે બાળમંડળો સ્થપાયાં છે. સ્વામીશ્રીનાં પ્રેમ અને વાત્સલ્યની નીતિનો પ્રભાવ આ બાળમંડળો પર જબરો છે. બાળકો સાથે કેમ વર્તવું, બાળકોને કઈ દૃષ્ટિએ જોવાં, એમના વિકાસ માટે શું શું કરવું અને પોતે પણ શી શી સજ્જતા કેવળવી એ વિષે બાળમંડળોના સંચાલકોને સ્પષ્ટ સૂચનાઓ સ્વામીશ્રી તરફથી અવારનવાર મળતી રહે છે. પરિણામે નાની વયમાં પણ આ બાળકોનું ચારિત્ર્ય પુખ્ત ઉંમરની વ્યક્તિઓ જેવું દઢ અને પાકટ જોવા મળે છે. ક્યારેક તો આ બાળકો અન્યનાં જીવન સુધારવામાં પણ નિમિત્ત બને છે.

બાળમંડળમાં ઘડતર પામેલાં બાળકો પરદેશમાં પણ ચુસ્ત શાકાહારી રહી શકે છે. નખશિખ પ્રામાણિક રહે છે. પૂજા કર્યા સિવાય ભોજન લેતાં નથી. બહારગામ ગયાં હોય ને પૂજા ભૂલી ગયાં હોય તો આખો દિવસ ભૂખ્યા રહેવાનું પસંદ કરે છે. ઘરકામમાં ઊલટપૂર્વક મદદ કરે છે. દાક્તરી સલાહ હોય તોપણ સ્વાસ્થ્યની ચિંતા કર્યા વગર અડગતાપૂર્વક ઈડાં લેવાની ના કહી શકે છે. અને મોટેરાઓની જેમ સ્વચ્છતા અને સફાઈના સામાજિક કાર્યમાં પણ લાગી જઈ શકે છે... આવી નોંધ કર્યે ક્યાં પાર આવે ? ટૂંકમાં કહીએ તો સત્કાર્ય અને નિયમપાલનની વાત આવે ત્યારે આ બાળકો હસતે મુખે અને ખડે પગે તૈયાર જ હોય !

અને આ બાળકો બીજાઓની સુધારણામાં કેવાં નિમિત્ત બની રહે છે એ તો જુઓ -

દક્ષિણ ગુજરાતના એક ભાઈ પોતાના પરિવર્તનની વાત આ રીતે કહે છે : ‘મૂળ મારા છોકરાઓ બાળમંડળમાં જતા થયા. સંતો છોકરાઓને વાત કરે કે દારૂ ન પીવાય, માંસ ન ખવાય. મારો આ ધર્મ સામે સખત વિરોધ કે આ ધર્મ તો લેવો જ નહીં. મારી હાઈ-વે પર જ માંસની હોટલ. આ માટે મેં મરઘાં પાળેલાં. છોકરો રોજ મને દારૂ-માંસ ન લેવાની વાત કરે. પણ હું દાદ ન દઉં. પણ ધીમે ધીમે મને ખટકવા લાગ્યું. બાળકો ઘરમાં સ્વામિનારાયણની પૂજા કરે છે ને હું આ ધંધો કરું છું તે ઠીક નહીં. એ અરસામાં મેં પાળેલાં પંદર હજાર રૂપિયાનાં મરઘાંનો નાશ થઈ ગયો. પછી મેં એ ધંધો બંધ કર્યો. મને કોપ બહુ. ચાલીસ જેટલાને તો મેં એવા માર્યા હતા કે મારા ઘર આગળથી પસાર થતાં આખું ગામ ડરે. પણ પછી સત્સંગના યોગે છોડી દીધું. કોઈક વાર હું સાલા જેવો શબ્દ બોલું તો પણ તરત છોકરાઓ કહે, ‘પપ્પા ! જય સ્વામિનારાયણ’ પછી હું સત્સંગી બન્યો. હવે રિક્ષા ચલાવું છું. પછી મેં પચાસ-સાઠને દારૂ પણ મુકાવ્યો. મારા બાપા ૮૨ વર્ષના છે. વર્ષોથી દારૂ પીતા હતા, હવે તમાકુ સુધ્યાં લેતા નથી.’

બાળમંડળમાં જનારાં બાળકોમાં કેવાં કેવાં બળનાં સિંચન થાય છે અને એ બાળકો વ્યસનીઓ કે વ્યસનના પદાર્થના ઉત્પાદકો સામે કેવા સત્યાગ્રહ કરી શકે છે એના ઉદાહરણરૂપે એકાદ-બે દાખલા તરફ નિર્દેશ કરી લઈએ :

મહેસાણા જિલ્લામાં કડી તાલુકાનું કરણનગર નામે ગામ છે. ગામમાં ઘણા સત્સંગીઓ છે. ગામનું વાતાવરણ પણ સત્સંગનું છે. આમ છતાં ગામનો એકે એક માણસ સત્સંગી હોય એવું ન બને. જે ભાઈની વાત આપણે કરવા માગીએ છીએ એ પહેલાં સત્સંગી નહોતા. પણ એમના નાનકડા પુત્ર મહેશને એ રંગ લાગ્યો હતો અને સત્સંગ બાળમંડળમાં નિયમિત જતો હતો. એના પિતાને બીડી પીવાની ટેવ. સત્સંગી મહેશને પિતા બીડી પીએ એ ગમતું નહોતું. પિતાનું બીડીનું વ્યસન છૂટી જાય એવું એ ઘણું ઈચ્છતો હતો. પણ ઈચ્છવાથી કંઈ કાર્ય થઈ જાય ?

એક દિવસ એને વિચાર આવ્યો - પિતા બીડી ન છોડે ત્યાં સુધી જમવું નહીં, ઉપવાસ કરવો. આવો પાકો નિર્ણય કરી એક દિવસ એણે ઉપવાસ આદર્યો. માતાએ બહુ સમજાવ્યો. પિતાએ પણ સમજાવ્યો, ધમકાવ્યો, માર્યો પણ

મહેશની તો એક જ રઢ - તમે બીડી નહીં છોડો ત્યાં સુધી હું ઉપવાસ પણ નહીં છોડું. એક-બે દિવસ તો પિતાએ કંઈ ગણકાર્યું નહીં, ત્રીજો દિવસ પણ ઉપવાસમાં ગયો. નાનો બાળક ઘરમાં ઉપવાસી હોય અને પોતે ભોજન લીધા કરે એવું ક્યાં સુધી બને ? આખરે તો પેલા ભાઈ બાપ હતા ! એમનું કઠોર હૈયું પુત્રની તપશ્ચર્યા આગળ મીણની જેમ ઓગળી ગયું. એમણે બીડી છોડી દીધી એટલું જ નહીં પણ પાકા સત્સંગી બની ગયા.

આવી જ રીતે ખેડા જિલ્લાના અંબેરાવપુરાના એક ભાઈને એમના સત્સંગી પુત્રે પીગળાવીને દારૂ ગાળવાના ધંધામાંથી મુક્ત કર્યા હતા. પિતા દારૂ ગાળવાનો ધંધો કરતા હતા. એમાંથી થતી આવકથી ઘરનું પોષણ થતું હતું. પણ પુત્રના મનમાં સત્સંગને લીધે એક વાત મનમાં બરાબર બેસી ગઈ હતી કે આ ધંધો બરબાદીનો છે. એટલે પિતા આ ધંધો છોડી દે એ માટેનો પુરુષાર્થ એણે આદર્યો હતો. પિતા સમજાવ્યા કંઈ સમજે એમ નહોતા. છોકરો જેમ જેમ સમજાવવાની વાત કરતો હતો, તેમ તેમ ગાળો ખાતો હતો. પછી તો એણે ધંધામાં સહકાર આપવાનું જ બંધ કર્યું. ભઠ્ઠીના કામથી એ દૂર રહેવા લાગ્યો અને શરૂ થઈ મારપીટ. રોજરોજ દીકરો બેરહમ માર ખાતો રહ્યો પણ પોતાના નિર્ણયમાં એ અડગ રહ્યો.

બીજી બાજુ નિર્દોષ પુત્રને આવો માર મારવા માટે બાપના અંતરમાં ઊંડે ઊંડે પશ્ચાત્તાપનાં ઝરણાં ફૂટતાં રહ્યાં. ગુસ્સો ઓગળતો રહ્યો, પોતે પીગળતો રહ્યો, સાચી વાત મનમાં ઘૂંટાતી રહી, અંદરથી સત્યની વાત પ્રગટતી રહી અને એક સવારે પિતાએ નિર્ણય જાહેર કર્યો : ‘આજથી દારૂની ભઠ્ઠી બંધ !’

આ નિર્ણય પોલો કે બોબડો નહોતો; નક્કર હતો, સચ્ચાઈના રણકારવાળો હતો.

બાળકોના આવા સંગીન ઘડતર માટે સ્વામીશ્રી બાળકો માટે મહોત્સવો યોજે છે, બાળ સંચાલકોને સાચી સમજ આપવા માટે સંચાલકોની શિબિરો યોજે છે, કીર્તનોની તેમ જ બાળસભાઓની કેસેટો તૈયાર કરાવે છે, વિદેશોમાં ગુજરાતી ભાષાના વર્ગો શરૂ કરાવે છે, થોડા સંતોને અલગ ફાળવીને બાળકો માટેની ખાસ સેવાનું કામ સોંપે છે... આ બધી પ્રવૃત્તિઓ બાળવિકાસના હેતુ માટે ખરી પણ એનું ખરેખરું ઉદ્ભવસ્થાન સ્વામીશ્રીના હૈયામાં સતત હિલોળા લેતું વાત્સલ્યનું સરોવર છે.

બાળ ઉત્કર્ષ માટેનો પુરુષાર્થ સ્વામીશ્રી પોતાના કે બાળમંડળોના ક્ષેત્ર

પૂરતો મર્યાદિત રાખતા નથી. એ તો માતાપિતાના કાર્યક્ષેત્ર સુધી પહોંચાડે છે. આથી ઘણી જાહેરસભાઓમાં આત્મા-પરમાત્માની વાત કરવાની સાથે સાથે માતા-પિતાને અનુલક્ષીને એ કહે છે : ‘મા-બાપના સંસ્કાર બાળકને બહુ જરૂરના છે. ગર્ભમાંથી સંસ્કાર મળે એવું કરવું જોઈએ. તમે તમારા બાળકને સમય આપો. તેની માવજત કરો. તેને સમજવા પ્રયત્ન કરવો. બાળસંસ્કાર કેન્દ્રોમાં મોકલવો... બાળકમાં શક્તિ ઘણી છે. ‘વાડે વેલો ચડી જાય’ એમ જેવા વાતાવરણમાં બાળકને ઉછેરો એવો એ થાય. ‘છોટી વયે પડેલી છાપ છેલ્લી વયે પણ ન જાય.’ આપણે રાત્રે રોજ થોડું ધાર્મિક વાંચન કરવું. ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મળે એવી વાતો કરીએ તો બાળકોને સાંભળવાની મજા આવે ને સાર મળી જાય. શાળાએ જતા બાળકને બહારનો નાસ્તો ખાવો ન પડે માટે ઘરનો બનાવીને જાતે ભરી આપવો... બાળકો પર કંટાળો ન લાવવો. જો બાળકોને સાચવશો, સંસ્કાર આપશો તો બાળકો તમને સાચવશે. પૈસા-ધંધો સાચવીએ છીએ તેમ આ હરતી-ફરતી મૂડી પણ સાચવીએ. શનિ-રવિ છોકરાં માટે ફાળવો. જેમ ધંધાનું પ્લાનિંગ કરો છો, તેમ આ પણ પ્લાનિંગ કરી રાખવું. આ નહીં કરીએ તો રોવાનો વારો આવશે.’

આ બધા પુરુષાર્થ પાછળ એક તંદુરસ્ત સમાજના નિર્માણની સ્વામીશ્રીની ભાવના સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે.

૧૭.

અનન્ય સમાજસુધારક

સ્વામી વિવેકાનંદે સંન્યાસીઓને એક નવો સંન્યાસીધર્મ આપ્યો હતો - દીનદુખિયાંની સેવા. ગરીબ, પીડાયેલાં, યુસાયેલાં માનવીઓ માટે એમણે એક નવો શબ્દ આપ્યો - દરિદ્રનારાયણ. દરિદ્ર અને દુઃખીની સેવા એ ભગવાનની સેવા છે. ભગવાનની એ જ મહત્ત્વની પૂજા છે એમ એમણે સૌને સમજાવ્યું. એનો વ્યાપક અર્થ એમણે દેશસેવા સુધી પહોંચાડ્યો.

સ્વામીશ્રીની કરુણાની ભાવનાએ એના વ્યાપમાં દીનદુખિયાંની સેવા ઉપરાંત જીવમાત્રની સેવાને આવરી લીધી. સેવાના અર્થનું પરિઘ પણ એમણે ઘણું વિશાળ બનાવ્યું અને એના અર્થનો વ્યાપ સમાજસેવા અને સમાજ સુધારણા સુધી પહોંચાડ્યો.

સ્વામીશ્રીની દૃષ્ટિમાં સમાજસેવા અને સમાજસુધારણાની ક્ષિતિજો કંઈ નજીકની નથી. ક્ષિતિજ એટલે ક્ષિતિજ. ગમે એટલું અંતર કાપો પણ એને આંબી ન શકાય. સ્વામીશ્રીની આ સેવાભાવનાને કોઈ છેડો નથી, કોઈ અંત નથી. સેવા, જીવમાત્રની એ શ્રેષ્ઠ પ્રભુસેવા છે એ સ્વામીશ્રી બરાબર જાણે છે એટલે એ પ્રવૃત્તિમાં એમને થાક નથી. સેવા માટેના કાર્યમાં એમના માટે કોઈ રાત નથી, પરોઢ નથી; ટાઢ નથી, તડકો નથી; આરામ નથી, તબિયતનો કોઈ પ્રશ્ન નથી. જીવમાત્રની સુખાકારીની પ્રવૃત્તિમાં એ એકલા નથી, એમની સાથે ઉત્સાહી સંતોનો એક સંઘ છે, એટલે એ ભગીરથ કાર્યો હાથ પર લે છે અને

એને પાર પાડે છે. આ વાતની પ્રતીતિ ‘કરુણાનો બૃહદ અધ્યાય’ પ્રકરણમાં આપણને થઈ છે.

આજ સુધી આપણા દેશમાં ઘણા સમાજસુધારકો અને સમાજસેવકો થઈ ગયા પણ એકમાત્ર મહાત્મા ગાંધીને બાદ કરતાં લગભગ બધાનાં કાર્યક્ષેત્રો મર્યાદિત સમસ્યાઓ પૂરતાં રહ્યાં છે. કોઈએ બાળલગ્ન, વિધવાવિવાહ જેવી કુરૂઢિઓ ઉપર પોતાની પ્રવૃત્તિઓ કેન્દ્રિત કરી છે તો કોઈએ કેળવણી ઉપર પોતાનું ધ્યાન પરોવ્યું છે. બધાં ક્ષેત્રોમાં બધી સમસ્યાઓ હલ કરવાનો પુરુષાર્થ એક વ્યક્તિના ગજા બહારની વાત ગણાય.

સ્વામીશ્રીએ લગભગ બધાં ક્ષેત્રોમાં હેરત પમાડે એવી શક્તિથી સફળતાપૂર્વક કામ કર્યું છે. એમણે સંતોના સાથમાં દુષ્કાળ, પૂર, વાવાઝોડો જેવી કુદરતી આફતોમાં માનવસહાય માટે પુરુષાર્થ કર્યો છે. કોમી રમખાણો, વિવિધ આંદોલનોમાં શાંતિ માટેના પ્રયાસો કર્યા છે. એમણે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં મોટું યોગદાન આપ્યું છે. લગ્નમાં રૂઢિગત ખર્ચા, દહેજ જેવી કુરૂઢિઓ નાબૂદ કરવા સમાજને ફળદાયક સમજ આપી છે; વર્ણવ્યવસ્થા, જ્ઞાતિવાદ, અસ્પૃશ્યતા વગેરે સામાજિક કલંકો દૂર કરવામાં સક્રિય રહ્યા છે; ગામમાં પડી જતા પક્ષો, મોભે બાંધ્યાં વેરઝેર, ગામગામ વચ્ચેનાં ધીંગાણાં નાબૂદ કરાવવા એ સક્રિય રહ્યા છે. આ બધી થઈ સામાજિક સેવા એટલે સમષ્ટિની સેવા. પણ સ્વામીશ્રીએ અંગત લોકોના વ્યક્તિગત કલ્યાણ માટે ઓછી સેવા નથી કરી ! સંસારીઓના અંગત પ્રશ્નો - વિવાહના, લગ્નના, ધંધામાં ભાગીદારીના, નોકરીના, ધંધાની મૂંઝવણના, અટકી ગયેલી પ્રગતિને ગતિ આપવા જેવામાં રસ લઈને એના ઉકેલ આણી આપ્યા છે. અને એ બધામાં શિરમોર રૂપ એમણે હજારો લાચાર વ્યક્તિઓને વ્યસનની ચૂડમાંથી મુક્ત કરાવી છે.

અને સ્વામીશ્રીએ જનસમાજની સુખાકારીની ચિંતા સેવીને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરી છે એની વાત પણ કેમ જતી કરાય ? પ્રદૂષણમુક્તિના ક્ષેત્રે લાખોની સંખ્યામાં વૃક્ષારોપણ કરાવ્યાં છે. લોકોના આરોગ્ય માટે રોગનિવાન યજ્ઞ, નેત્રચિકિત્સા યજ્ઞ, બાળચિકિત્સા યજ્ઞ, રક્તદાન યજ્ઞ વગેરે પ્રકારના અનેક યજ્ઞોનું આયોજન કર્યું છે.

આપણું દર્શન ઘણી વાર એકાંગી હોય છે એટલે આપણે વ્યક્તિને એના મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર સાથે સાંકળીને એની પ્રતિભાનાં અન્ય પાસાં તરફ લક્ષ આપતા નથી અને એ પાસાંઓનું વિશ્લેષણ કરવા પ્રેરાતા નથી. એને કારણે જ આપણે

પ્રમુખસ્વામી મહારાજને માત્ર પ્રગટ બ્રહ્મ સ્વરૂપે એક મહાન સંત તરીકે જ એમને જોવા ટેવાયા છીએ. પણ શ્રીજીમહારાજની જેમ એ પણ એક મહાન સમાજસેવક અને સમાજસુધારક છે એ પણ ન વિસરાવું જોઈએ.

સ્વામીશ્રીની સમાજસુધારણાની વિભાવના સમજવા જેવી છે. તેઓ માને છે કે સમાજને સુધારવો હોય તો સૌ પ્રથમ વ્યક્તિએ પોતે સુધરવું પડે, કારણ કે સમાજ વ્યક્તિઓનો બનેલો છે. વ્યક્તિ સુધરે તો કુટુંબ સુધરે, કુટુંબ શુદ્ધ થાય તો ગામ નીતિમય બને, ગામ નીતિમય બને તો રાજ્ય સદાચારી બને, રાજ્ય સદાચારી બને તો રાષ્ટ્રની વિકૃતિઓ નાશ પામે. અને જો રાષ્ટ્ર સારું બને તો વિશ્વ આદર્શ બની શકે.

સમાજસુધારણાનો આદર્શ આપીને સ્વામીશ્રી થોભી ગયા નથી. એમણે એ માટેનો પાયાનો ઉપાય પણ બતાવ્યો છે. એ માટે એમણે કહ્યું છે કે પાયામાંથી જ જો સંસ્કારો શુદ્ધ અને શ્રેષ્ઠ હશે તો ઈમારત નબળી નહીં રહે. એટલે એમણે સાચા ઉપાય તરીકે બાળ-યુવાનોનું ચારિત્ર્ય દૃઢ કરવાનો માર્ગ સૂચવ્યો છે.

સ્વામીશ્રીએ સમાજસેવામાં જે યોગદાન આપ્યું છે એનું પૂરું બ્યાન આપવું શક્ય નથી, પણ અહીં થોડો ખ્યાલ મેળવીએ :

ઈ.સ. ૧૯૭૯માં મચ્છુ નદી પર બાંધેલો ડેમ તૂટતાં મોરબી તારાજ થઈ ગયું. આ સમાચાર મળતાં જ સ્વામીશ્રીના આદેશથી સંસ્થાના આગેવાન સંતો-કાર્યકરો ત્યાં દોડી ગયા. એ વખતે મોરબી મિલિટરીના કબજા હેઠળ હતું તેથી સેવાના સ્થળ ઉપર જઈ શકાય એમ નહોતું. પણ સ્વામીશ્રીની પ્રેરણા મેળવેલા યુવકો બેસી રહે ? રાજકોટ મંદિરમાં મોરબીથી આવેલા હિજરતીઓને આશરો આપ્યો. એ પછી લગભગ ૭૮ જેટલા રિલીફ કેમ્પોમાં ફરીને આ યુવકોએ રાહત છાવણીઓમાં આશ્રય લઈ રહેલાં માણસોનાં નામકામ એકત્ર કરીને પૂરાં સરનામાંવાળી એક ડિરેક્ટરી તૈયાર કરી. અને એક માહિતી કેન્દ્ર શરૂ કર્યું. આ કેન્દ્ર મોરબીવાસીઓનાં સગાંવહાલાં માટે આશીર્વાદરૂપ થઈ પડ્યું. કારણ કે અહીંથી એમના મોરબીવાસી સંબંધીઓની પૂરી માહિતી મળી રહેતી હતી, જેથી એ જે તે કેમ્પમાં કશી મૂંઝવણ કે તકલીફ વગર પહોંચી જઈ શકતા હતા.

મોરબી જવાની પરવાનગી મળતાં જ યુવકો ત્યાં ગયા. સ્વામીશ્રીએ પણ રાજકોટ અને અમદાવાદ રેડિયો દ્વારા યુવકોને આપેલા આદેશ પ્રમાણે યુવકો મોરબી જઈને દસ દસની ટુકડીમાં વહેંચાઈને સફાઈના કામમાં લાગી ગયા. ખુદ માલિક પણ ઊભો ન રહે તેવો દુર્ગંધ મારતો કાદવ દરેક ઘરમાં ત્રણ-ત્રણ

ફૂટ જેટલો હતો. યુવાનો દુર્ગંધને ગણકાર્યા વિના ઘર સાફ કરવા માંડ્યા. કેટલાંય ઘરોને તેમણે સાફ કરી આપ્યાં. કેટલાંક સ્થળે મૃતદેહો પણ નીકળ્યા. તેની અંતિમ વિધિ પણ કરી. આ ઉપરાંત મોરબીમાં અનાજ અને વસ્ત્રોનું વિતરણ પણ સ્વામીશ્રીએ સંસ્થા તરફથી કરાવ્યું હતું.

આ કામ ચાલતું હતું ત્યાં સ્વામીશ્રી પણ દોડી આવ્યા હતા. જ્યાં જ્યાં યુવાનો કામ કરતા હતા ત્યાં એમની નજીક જઈને પૂછપરછ કરતા હતા અને આશીર્વાદ આપીને એમને બળ આપતા હતા.

આ સેવાકાર્યમાં સ્વામીશ્રીની ભાવના શી હતી એ પણ જુઓ. એમણે આ યુવકોની સભામાં કહ્યું : ‘આપણે સહાય કરી તે કાંઈ ઉપકાર કર્યો નથી, પણ આપણી ફરજ બજાવી છે. ભગવાનને રાજી કરવાની આ સેવા છે.’

આ સેવા સાથે સ્વામીશ્રી માનવતાની વાત પણ સાથે સાથે અહીં કરી લઈએ. મોરબીમાં રેલ આવ્યા પછી પંદર દિવસે મુસ્લિમભાઈઓનો ઈદનો તહેવાર આવ્યો. અનાજ અને વાસણ વસાવવાની ચિંતામાં પડેલા મોરબીવાસી મુસ્લિમો ઈદ ક્યાંથી ઊજવે ? પણ આ વાત સ્વામીશ્રીના ખ્યાલ બહાર નહોતી. એમણે સંતો મારફતે મોરબીના ૫,૦૦૦ મુસ્લિમભાઈઓને બુંદી-ગાંઠિયા સહિતનું સાદું ભોજન કરાવ્યું.

ઈ.સ. ૧૯૮૭માં સૌરાષ્ટ્રમાં પડેલા ભયંકર દુષ્કાળ વખતે કરુણાની જે ગંગા વહાવી એનો તો ઈતિહાસમાં જોટો જડે એવો નથી. એ ગંગાના વહેણની સંપૂર્ણ વાતો તો નહીં, પણ એની કેટલીક ધારાઓનું અમૃત આ પુસ્તકમાં ‘કરુણાનો બૃહદ્ અધ્યાય’ પ્રકરણમાં આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

ઈ.સ. ૧૯૭૫માં સૌરાષ્ટ્રમાં પડેલા દુષ્કાળમાં અન્નક્ષેત્ર, ઘાસવિતરણ કેન્દ્ર, છાશ વિતરણ કેન્દ્ર શરૂ કર્યા હતાં અને ૩૫ ટન વસ્ત્રનું વિતરણ કર્યું હતું.

ઈ.સ. ૧૯૭૭માં આંધ્રમાં સમુદ્ર હોનારતમાં આર્થિક સહાય મોકલી આપી હતી.

ઈ.સ. ૧૯૮૨માં સૌરાષ્ટ્રમાં વાવાઝોડાને લીધે જનસંપર્ક ગુમાવેલાં લોકોને ફૂડ પેકેટ્સ પહોંચાડ્યાં હતાં અને મુખ્ય મંત્રીશ્રીના રાહત નિધિમાં ફાળો પણ આપ્યો હતો.

ઈ.સ. ૧૯૮૩માં જામનગર, ઘેડ તથા રાજકોટ વિસ્તારમાં થયેલી

અતિવૃષ્ટિમાં પણ ફૂડ પેકેટ, અનાજ, દવાઓ જેવી વસ્તુઓ જરૂરિયાતમંદોને પહોંચાડી હતી.

ઈ.સ. ૧૯૮૦માં ગુજરાતમાં થયેલી અનરાધાર વર્ષામાં ફૂડ પેકેટ્સનું વિતરણ કર્યું હતું.

કુદરતી આફત દુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં સર્જઈ હોય તોપણ સ્વામીશ્રી એનો ભોગ બનેલાંઓની ચિંતા કરે છે અને આફતના નિવારણ માટે પ્રાર્થના પણ કરે છે. ઈ.સ. ૧૯૮૮માં અમેરિકામાં આવેલા ભયંકર ટોર્નેડો (વાવાઝોડું) વખતે સ્વામીશ્રીએ કહેલું : ‘આપણે ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ કે વાવાઝોડું ત્યાં ને ત્યાં શમી જાય, આગળ ન વધે. બીયારા ટાપુવાસી (વેસ્ટ ઈન્ડીઝ, જ્યાંથી આ વાવાઝોડું શરૂ થયું હતું અને અમેરિકા તરફ ગતિ કરી રહ્યું હતું) નાહકના દુઃખી થાય.’ અને સ્વામીશ્રીએ આફતગ્રસ્તોની રાહત માટે પ્રાર્થના કરી હતી : ‘કોઈને દુખિયો રે દેખી ન ખમાય...’

કુદરતી આફતો વખતે સ્વામીશ્રી આફતગ્રસ્તોનાં દુઃખથી દુઃખી થઈ જાય છે એવી જ રીતે માનવસર્જિત આફતો વખતે પણ વ્યગ્ર થઈ જાય છે. કોમી રમખાણ, અનામત આંદોલન વગેરે માનવસર્જિત આફતોના સમયે એને શાંત કરવા સ્વામીશ્રી ઊંઘ અને આરામ ત્યજી દઈને એનું નિવારણ કરવામાં સતત વ્યસ્ત રહે છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૫ના અનામત આંદોલન વખતે કોમી રમખાણો પણ ભળ્યાં. ગુજરાતમાં જાણે દાવાનળ ફાટ્યો. ત્યાં હિંસા, ખૂન, લૂંટના બનાવો બનવા લાગ્યા ત્યારે અમદાવાદના હિન્દુ ધર્મના મહંતો અને મહામંડલેશ્વરો, મુસલમાન ધર્મના મૌલવીઓ, ખ્રિસ્તી ધર્મના વરિષ્ઠ પાદરીઓ, પારસી ધર્મના દસ્તૂર તથા શીખ ધર્મના ગુરુદ્વારાના પ્રમુખ, જૈન ધર્મના અગ્રગણ્ય કાર્યકરો શાહીબાગમાં અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરમાં એકત્રિત થયા હતા. અને સૌએ મળીને કોમી એખલાસ માટે વિચારણાઓ કરી હતી અને શાંતિ માટે અપીલ કરી હતી. સરકારની વિનંતીના આધારે આ કાર્યક્રમ ગોઠવવામાં સ્વામીશ્રીએ ઘણો મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો. એટલે ધર્મપુરુષોનું મિલનસ્થાન અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિર રહ્યું હતું.

આ સમયગાળામાં શાંતિ-સુલેહ માટે સ્વામીશ્રી રાતદિવસ પ્રયત્ન કરતા હતા. આંદોલન નિમિત્તે પણ સ્વામીશ્રી બંને પક્ષના નેતાઓને બોલાવતા અને મળતા. આમાં ઘણી વાર જમ્યા પછી ચાર વાગ્યા સુધી મિટિંગો ચાલતી.

એક દિવસે નિર્ભય ભગતે સ્વામીશ્રીને સહજ પૂછ્યું : ‘આરામ નથી કરવો ?’

સ્વામીશ્રીનો જવાબ હતો : ‘લોકો બીયારા આટલા દુઃખી થાય છે, એ નથી દેખાતું ? આરામ કેવો ?’

એકબીજાને જોઈને જ આંખોમાં ઝેર વરસતું હોય એવાં ઝેર પણ સ્વામીશ્રી પોતાની અમૃતવાણી અને અમીદષ્ટિથી શમાવી શકે છે. તળાજા તાલુકાના ઓદરકા અને કુકડ ગામોનું બસો વર્ષથી ચાલ્યું આવતું વેર એમણે સમજાવટથી દૂર કરાવ્યું હતું.

એવી જ રીતે ભાઈના ખૂનીને ખતમ કરવા મિત્રો સાથે તલસી રહેલા એક યુવકની આંખમાંથી સ્વામીશ્રીએ સમજાવટથી ખુન્નસની રતાશ દૂર કરી હતી, એટલું જ નહીં પણ એને દારૂમાંસની બદીમાંથી મુક્ત કરીને સજ્જન ગૃહસ્થ બનાવ્યો હતો. અને એ યુવકે વેરની આગમાં સળગી રહેલી પોતાના મિત્રોની ટોળીને સ્વામીશ્રી પાસે લઈ જઈને એમને પણ નિર્વ્યસની બનાવ્યા !

સંસાર અનેક પ્રશ્નોનું ઉદ્ભવસ્થાન છે. માણસની મૂળભૂત વૃત્તિઓ સાથે કંઈ ને કંઈ દૂષણો વળગેલાં હોય છે. એમાંથી વેર, ઝેર, ઈર્ષ્યા, ધિક્કાર, ક્રોધ, અહમ્મ, વિવિધ વાસનાઓના ટકરાવથી અનેક આપત્તિઓ સર્જાય છે. કુટુંબો વેરણછેરણ થઈ જાય છે. ભાઈઓમાં વૈમનસ્ય પ્રગટે છે. સગા ભાઈઓ કોર્ટકચેરીના પગથિયે ચડે છે અને પાયમાલ થાય છે. આવા વંટોળમાં સપડાયેલા સંસારીઓની વહારે સ્વામીશ્રી ધાય છે.

મુંબઈના એક શ્રીમંત કુટુંબની મિલકતની વહેંચણીએ ભારે ઝઘડાનું સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. સ્વામીશ્રીએ આ પ્રશ્ન હાથમાં લીધો. બે મહિના સુધી વાટાઘાટો ચલાવી. સ્વામીશ્રીએ ધીરજ ન છોડી. આખરે સુખદ સમાધાન થયું.

યુરોપમાં પણ સ્વામીશ્રીના પ્રયાસથી ભાઈ-ભાઈનો સંબંધ જળવાઈ રહ્યો.

એક માતા-પુત્ર વચ્ચેનો કોર્ટે ગયેલો ઝઘડો-સ્વામીશ્રીએ એમાં કેવી વ્યવહાર અને શાણપણભરી સલાહ આપી એ જાણવા જેવું છે. એક દિવસ દાદરના અક્ષરપુરુષોત્તમ મંદિરમાં એક યુવાને સ્વામીશ્રી આગળ ગદ્ગદ કંઠે રાવ ખાધી : ‘સ્વામી ! મારાં મમ્મી તરફથી મને લેવા-દેવા વગરની હેરાનગતિ છે. કોર્ટમાં મારા વિરુદ્ધ કેસ કર્યો છે.’

સ્વામીશ્રીએ એને બરાબર સાંભળ્યો અને ઘણી વિગતો જાણી લીધી. પછી એને કહ્યું : ‘હમણાં તું તારા સસરાને ત્યાં રહે છે એ બરાબર છે. તારાં માને ઊભરો છે એટલે કંઈ પણ કરે, તારે બોલવું નહિ. ભલે કેસ કર્યો. ગમે તેમ તોય માતા છે.’ વરસે-બે વરસે તેમને સમજાશે. અત્યારે ઊભરો છે તે સારું કરવા જઈશ તો પણ ઊંધું જ કરશે. માટે શાંતિ રાખજો.’

●

રોષમાં ઉદ્ભત બનીને અવળા માર્ગે ચઢી જવા તૈયાર થયેલા યુવાનને સ્વામીશ્રીએ કેવી રીતે પાછો વાળ્યો એ જુઓ : વાંકાનેરમાં એક યુવાને સ્વામીશ્રી આગળ આવીને માબાપ વિષે ફરિયાદ કરતાં કહ્યું : ‘હવે હું એ લોકોને બતાવી આપીશ. દારૂ પીને, અવળા માર્ગે ચાલીને એવો આડો ફાટીશ કે બંનેની આંખ ઊઘડશે.’

સ્વામીશ્રીએ તરત જ કહ્યું : ‘એ તો મૂર્ખાઈ છે.’

‘તો શું હું મૂંગે મોઢે અત્યાચાર સહન કરી લઉં ?’ યુવાનનો રોષ એવો ને એવો જ હતો.

સ્વામીશ્રીએ ઠંડકથી એને સમજાવવા માંડ્યું : ‘તું સમજ, મા-બાપને શિક્ષા કરવાનો તારો અધિકાર શો ? મા-બાપની આંખ ઊઘડે તે માટે તું દારૂ પીએ તેમાં ખોટ કોને ? ભોગવવાનું તો તારે જ છે ને ! અને મા-બાપનું જોનારા ભગવાન છે. તને વ્યસન પડ્યું તો દુઃખી દુઃખી તો તું જ થવાનો. માટે જાતે ધંધો કર, બીજું કાંઈક કર, પણ આવા ઉપાયોમાં મા-બાપ સામે, સમાજ સામે તારું સ્થાન શું ?’ આવી આવી કેટલીક વાતો ખૂબ જ પ્રેમથી સ્વામીશ્રીએ પેલા યુવાનને કરી. અને સ્વામીશ્રીની મંગળ વાણી પેલા યુવકને અસર કરી ગઈ અને એક યુવક અને આખું કુટુંબ એક દોઝખમાં હોમાવામાંથી ઊગરી ગયું.

આવી રીતે સામાજિક, કૌટુંબિક કે વ્યક્તિગત રગડાઝઘડામાંથી પ્રગટ થતી આગને સ્વામીશ્રી ઠારતા રહે છે એ તંદુરસ્ત સમાજ સ્થાપવાની દિશા તરફનાં કદમ હોઈ એક મહત્ત્વની સમાજસેવા બની રહે છે.

અને આરંભમાં આપણે કહ્યું તેમ સ્વામીશ્રીનું સમાજસુધારણાનું કાર્ય પણ અનન્ય છે. અત્યારે સમાજમાં એક તાતો અને સળગતો પ્રશ્ન દહેજપ્રથાનો છે. આ સામાજિક દૂષણને લીધે અનેક કોડીલી ગૃહવધૂઓ આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય છે, ક્યારેક એમને જીવતી સળગાવી દેવામાં આવે છે અથવા એમનાં ઉપર ઘોર ત્રાસ આચરવામાં આવે છે. સ્વામીશ્રીએ સમાજનું આ ઘોર દૂષણ નેસ્તનાબૂદ

કરવા માટે કેડ બાંધી છે. અને આ માટે એ પ્રથમ તો યુવાનોને દહેજપ્રથાને તિલાંજલી આપવા સજ્જ કરે છે. માબાપોને પણ આ દૂષણથી દૂર રહી માનવતાના પંથ પરથી ન ચળવા પ્રેરે છે.

સ્વામીશ્રીના દલમા જન્મદિનની ઉજવણી પ્રસંગે તા. ૬-૧૨-૮૮ના રોજ ભરૂચના કોલેજ ગ્રાઉન્ડ ઉપર સભા ભરાઈ હતી. તે વખતે સભામાં ડૉક્ટર સ્વામીએ દહેજના દૂષણ વિષે વાત કરી. વાત પૂરી થયા પછી દહેજ નહીં લેવા કે દેવા માટેનો નિશ્ચય કરતા હોય તેમને આંગળી ઊંચી કરવા જણાવ્યું. થોડીક આંગળીઓ ઊંચી થઈ. સ્વામીશ્રી આ જોઈ બોલ્યા : ‘બધાને કહો કે આંગળી ઊંચી કરે.’ બાજુમાં બેઠેલા મહંત સ્વામીએ સ્વામીશ્રીના આ શબ્દો ડૉક્ટર સ્વામીને જણાવ્યા. સ્વામીશ્રીની ઈચ્છા માઈક દ્વારા જાહેર થઈ અને તરત વીસ હજાર જેટલી આંગળીઓ ઊંચી થઈ. એ વીસ હજાર વ્યક્તિઓએ દહેજ ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી.

એવી જ રીતે ઈ.સ. ૧૯૮૦માં થયેલા યુવક અધિવેશનમાં પણ લગભગ ૨૦ હજાર જેટલા યુવકોએ સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી દહેજ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.

દહેજની વાતે સ્વામીશ્રી જેટલા સચિંત છે એટલા લગ્ન પછી છૂટાછેડાની વાતે પણ સચિંત છે. આ પ્રશ્ન દિવસે દિવસે વિકટ થતો જાય છે. દેશમાં અને પરદેશમાં ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ઊછરેલાઓને પશ્ચિમની આ ઘેલછાનો ચેપ લાગી રહ્યો છે. સ્વામીશ્રી આ ઘેલછાને નિવારવા મથી રહ્યા છે. છૂટાછેડા લેવા ઈચ્છતા એક યુવક અંગેની વાત સાંભળતાં સ્વામીશ્રી કહે, ‘બેય વચ્ચે સમાધાન થતું હોય તો સારું છે. વાંક બેયનો હશે પણ સત્સંગીએ તો સુખદુઃખ વેઠીને નભાવવું જોઈએ. એણે (યુવકે) પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે એની બહેન હોય ને આવું થાય તો શું કરે ? માએ પણ વિચાર કરવો કે પોતાની દીકરીનું આવું થાય તો શું કરે ?’

લંડનમાં સ્વામીશ્રીએ યુવકોને વાત કરતાં કહ્યું : ‘આપણે યુવકોએ ધ્યાન રાખવાનું - (લગ્ન) થાય પછી છૂટા નહિ પડવાનું. જિંદગીભર નભાવવાનું. એમ નક્કી રાખવું. આ તો ભેગાં થાય ને વળી છૂટાં થાય. પહેલાં તો જીવનભર નભાવતા. આપણે મંદિરમાં નાળિયેર લીધું એટલે છૂટા પડવાનું નહિ. લાકડાં ભેગાં થઈએ ત્યાં સુધી સાથે.’

આમ છતાં એકબીજા પ્રત્યેની ગાંઠ ન ઉકેલાય ત્યારે છૂટા થવાની રજા

પણ સ્વામીશ્રી આપે છે. જ્યાં સ્વામીશ્રી મધ્યસ્થી હોય ત્યાં સમજાવટથી છૂટા થવાય છે અને કોર્ટનાં પગથિયાં ચડવાની જરૂર પડતી નથી.

લગ્ન પાછળ બિનજરૂરી ખર્ચ ન થાય એ માટે પણ સ્વામીશ્રીનો પ્રયત્ન હોય છે. આ હેતુથી એ સમૂહલગ્નની હિમાયત કરે છે અને એ માટે લાગતા-વળગતાઓને પ્રોત્સાહિત કરે છે. સ્વામીશ્રીની આ પ્રેરણાને આધારે ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા જેવા દેશોમાં વસતા શ્રીમંત ઘરનાં કે પછી ભોજ, રોહિશાળા જેવાં નાનાં ગામડાંનાં અથવા દાદરાનગર હવેલી જેવા આદિવાસી વિસ્તારનાં સંતાનો એક જ માંડવે સમૂહલગ્નની પદ્ધતિએ પરણતાં થયાં છે.

આ રીતે સ્વામીશ્રીએ લગ્નમાં થતા લાખોના ખર્ચા સામે જેહાદ જગાવી છે. સમૈયા-ઉત્સવમાં સમૂહ લગ્નનું આયોજન કરીને ગૃહસ્થોને નૈતિક હિંમત તથા હુંફ આપ્યાં છે. તેઓ કહે છે : ‘છોકરા-છોકરીઓને કરોડો રૂપિયા ખર્ચાને પરણાવો કે ભેગા (સમૂહ લગ્નમાં) પરણાવો, મૂળે તો પરણાવવાનાં જ છે ને... સમૂહમાં લગ્ન કર્યા હોય તો કાંઈ ગૃહસ્થાશ્રમ થોડો મટી જાય છે ?’

અગાઉનાં દીકરીને દૂધ પીતી કરવાના ચાલ જેવો એક ભયંકર ચાલ હવે ચેપી રોગની જેમ વ્યાપક બનતો જોઈ સ્વામીશ્રી અત્યંત વ્યગ્ર છે. એ દૂષણ છે પૂર્વગર્ભનિદાન ટેકનિકના દુરુપયોગનું. દૂધપીતી કરવાના રિવાજમાં દીકરીનો જન્મ પછી ઘાત કરવામાં આવતો. આ દૂષણમાં એનો જન્મ પહેલાં જ ઘાત કરવામાં આવે છે. આ રાક્ષસી કૃત્ય પાછળ માત્ર દહેજપ્રથા કે પૈઠણ અને લગ્નના ધૂમ ખર્ચ કારણરૂપ છે. સ્વામીશ્રીએ દહેજપ્રથા અને લગ્નના ખોટા ખર્ચ સામે ઉપાડેલી ઝુંબેશ પેલા રાક્ષસી કૃત્યને નાથવામાં જરૂર સહાયભૂત બનશે.

સમાજસુધારણા માટે સૌથી વધારે ઉપયોગી બાળ કેળવણી છે. સાચી રીતે કેળવાયેલી વ્યક્તિ સહજભાવે અનેક પ્રકારના પૂર્વગ્રહો, વહેમો, રૂઢિદાસ્ય વગેરેમાંથી મુક્ત થાય છે. અનેક સામાજિક દુઃખોનું ઔષધ કેળવણી છે એ વાત સ્વામીશ્રીના ધ્યાન બહાર કેમ હોય ? એમણે કિશોરો અને યુવાનોના ઘડતર માટે અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાના નેજા હેઠળ કેળવણીની ઘણી સંસ્થાઓ અને છાત્રાલયો સ્થાપ્યાં છે, એટલું જ નહીં પણ અનેક સંસ્થાઓને આર્થિક સહાય કરી છે અને દાન આપ્યાં છે.

લંડન, અમદાવાદ, ઉકાઈ, ગોંડલ અને ભાદરામાં સંસ્થાની શાળાઓ છે. વળી અમદાવાદમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવતી સ્કૂલ ઓફ ફિલોસોફી સંસ્થા સ્થાપી છે, તેમ જ સાંસ્કૃતિક વારસો જાળવતી સારંગપુરની યજ્ઞપુરુષદાસ

સંસ્કૃત વિદ્યાલય સંસ્થા અને મુંબઈની અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્કૃત પાઠશાળા સંસ્થાના સીધા સંચાલન હેઠળ છે.

જે સંસ્થાઓને આર્થિક મદદ કરવામાં આવી છે એમાં ઘણી શાળાઓ, કેળવણી મંડળો, એજ્યુકેશન સોસાયટી, આર્ટ્સ-સાયન્સ-કોમર્સ કોલેજ, મેડિકલ કોલેજ અને યુનિવર્સિટીનો સમાવેશ થાય છે. લંડનની ‘ધ ઈન્ડીપેન્ડન્ટ સ્વામિનારાયણ હિન્દુ સ્કૂલ’ સ્વામીશ્રીનું આગવું પ્રદાન છે. વિદેશની ધરતી પર સ્થપાયેલી આ સર્વપ્રથમ હિન્દુ સ્કૂલે વિશિષ્ટ સાંસ્કૃતિક મહત્ત્વ હાંસલ કર્યું છે.

લંડનમાં હરિભક્તોએ સુવર્ણતુલા દ્વારા સ્વામીશ્રીને અર્પણ કરેલા બધા સોનાની આર્થિક ઊપજ રૂ. ૧,૨૫,૦૦,૦૦૦ સ્વામીશ્રીએ ચારુતર આરોગ્યમંડળ, કરમસદની મેડિકલ કોલેજ માટે અપાવી દીધી હતી.

ગાંધીનગરમાં અક્ષરધામનું નવું કલેવર આકાર પામી રહ્યું હતું તે દરમ્યાન સ્વામીશ્રીએ ખાસ કહ્યું હતું : ‘આપણે અક્ષરધામમાં કંઈક લોકોપયોગી પ્રવૃત્તિ સતત ચાલુ રહે એવું આયોજન કરવું છે, એનાં નવાં નવાં પરિણામો સમાજને ઉપયોગી થતાં જ રહે એવું વિચારવું છે...’ એમના એ સંકલ્પનું પરિણામ છે - આર્ષ. આર્ષ, સ્વામીશ્રીના સંકલ્પની એક વિશિષ્ટ શૈક્ષણિક સંશોધન સંસ્થા છે. આર્ષનું પૂરું નામ છે : ‘અક્ષરધામ સેન્ટર ફોર એપ્લાઈડ રિસર્ચ ઈન સોશયલ હાર્મની.’ આર્ષનું લક્ષ્ય માત્ર વિદ્વાનો તૈયાર કરવાનું નથી પરંતુ સામાજિક પ્રવૃત્તિઓના એવા સમર્થ અને સક્રિય પુરસ્કર્તા તૈયાર કરવાનું છે - જેઓ રોજબરોજના માનવજીવનને સ્પર્શતાં વ્યવહારુ સંશોધનો કરતા રહેશે, નવી ક્રાંતિના સંદેશવાહકો બની રહેશે. અધ્યયન-અધ્યાપન માટે અહીં અદ્યતન કોમ્પ્યુટર અને આર્કાઈવ્ઝ સુવિધાઓ સાથે માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થશે.

વ્યક્તિના સમ્યક્ ઘડતર માટે સ્વામીશ્રીએ કેળવણીને ઉચિત મહત્ત્વ આપ્યું છે. અને સાથે સાથે એમાં ભાષા-માતૃભાષાનું શું સ્થાન છે એ એક ઊંચા ગજાના કેળવણીકારની દૃષ્ટિએ ચર્ચ્યું છે. એરિસ્ટોટલે કહ્યું છે કે કોઈ પણ પ્રજાને તમારી એડી નીચે કચડાયેલી રાખવી હોય તો તમે એનાં હથિયાર છીનવી લો અને તમારી ભાષા શીખવી દો. એ પ્રજા કાયમ માટે તમારી ગુલામ બનીને રહેશે. આપણા દેશ માટે આ વિધાન તદ્દન સાચું પડ્યું છે. આપણે આઝાદ થયા છતાં આપણે અંગ્રેજી ભાષાના અને તેને લીધે પશ્ચિમની સભ્યતાના કાયમી ગુલામ બની ગયા હોઈએ એ સ્થિતિ જોવા મળે છે એટલું જ નહીં પણ આપણા રુધિરમાં ગુલામીનું પ્રમાણ વધતું જતું હોય એમ જણાય છે.

આ મનોદશામાંથી મુક્ત થવા માટે સ્વામીશ્રી માતૃભાષાની ખૂબ હિમાયત કરે છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૮માં કેનેડામાં ટોરન્ટોની બાજુમાં આવેલા સ્કારબરોમાં ગુજરાતી હિતવર્ધકોની સભામાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું : ‘...ભારતીય સંસ્કાર પોતાની જ ભાષામાં આપવા એ મોટી સમાજસેવા છે. બાળક આપણી સંપત્તિ છે. બીજી સંપત્તિ ભેગી કરીએ છીએ પછી તેને સાચવવા કેટલું જતન કરીએ છીએ ! એનો મહિમા સમજાય છે. પણ બાળક એ સંપત્તિ છે એનો ખ્યાલ જ નથી રહેતો. ઘરમાં ગુજરાતી જ બોલો. હિન્દી બોલતા હો તો ભલે એ બોલો. બાળકને માતૃભાષા કોણ શીખવશે ? તમારે જ શીખવવી પડશે.’

સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી લંડન જેવા શહેરમાં હજાર હજાર બાળ-બાલિકાઓ ગુજરાતીના વર્ગમાં કક્કો બારાખડી ઘૂંટતાં હોય, રટતાં હોય ત્યારે સંસ્કૃતિની રક્ષા માટેના સ્વામીશ્રીના પ્રયત્નોની સાર્થકતા અને સફળતા તાદૃશ થાય છે.

વર્તમાન પરિસ્થિતિમાં જગત ઉપર વધતું જતું પ્રદૂષણ એ માનવજાતની હસ્તી માટે એક મોટી ચિંતાનો વિષય બન્યું છે. માનવજાતના કલ્યાણ અને હિતની સતત ચિંતા કરનાર સ્વામીશ્રીની નજર બહાર આ પ્રશ્ન કેમ જાય ? માનવજાતને પ્રદૂષણમાંથી મુક્ત રાખનાર વૃક્ષો અને જંગલોની આડેધડ કાપણી આ ચિંતાભર્યા પ્રશ્નને વધારે ચિંતાભર્યા બનાવે છે. એને હળવો બનાવવાનો એક ઉપાય છે - વૃક્ષારોપણ ! સ્વામીશ્રીએ આ ક્ષેત્રમાં પણ મહત્વનું અને નોંધપાત્ર કાર્ય કર્યું છે. એમણે ‘શ્રીજી - નર્મદાવન’ નામે ચાલતી ઝુંબેશમાં સાત લાખ કરતાં વધારે વૃક્ષો રોપાવ્યાં છે અને એ પ્રવૃત્તિ ચાલુ જ છે.

કર્મ અને ગુણના આધારે રચાયેલી આપણી વર્ણવ્યવસ્થા કાળે કરીને વિકૃત થતી રહી અને અંતે નાબૂદ થઈને એક અમાનવીય, બિહામણા અને અકલ્યાણકારી સ્વરૂપે આપણી સામે આવીને ઊભી રહી ત્યારથી અસ્પૃશ્યતા, જ્ઞાતિના વર્ગભેદ જેવાં દૂષણો પ્રગટ્યાં. એને નાબૂદ કરવા આપણા દેશના કેટલાક સમાજસુધારકોએ મરણિયા પ્રયાસો કરવા છતાં પેલું બિહામણું સ્વરૂપ હજી દૂર થયું નથી. સમાજનું આ કલંક દૂર કરવા સ્વામીશ્રી પણ પૂરી ક્ષમતાથી પ્રવૃત્ત છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૧માં ભગવાન સ્વામિનારાયણના પગલે પગલે સ્વામીશ્રીએ સાધુઓમાં રૂઢ થયેલી જ્ઞાતિભાવની સંકુચિતતા નાબૂદ કરી. ‘ચારેય વર્ણને ભાગવતી દીક્ષા લેવાનો અધિકાર છે’ એવી ઘોષણા કરીને વર્ણના ભેદભાવ

સિવાય ત્યાગીઓને સ્વામીશ્રીએ ભાગવતી દીક્ષા આપી.

આ જ પ્રમાણે સ્વામીશ્રી અસ્પૃશ્યતા-નિવારણ અને આદિવાસી-ઉત્કર્ષના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે છે. સ્વામીશ્રી કહે છે - ભગવાનને ત્યાં ભેદભાવ નથી. આદિમાં આદિ ભગવાન છે. જેનામાં એનો વાસ હોય તે આદિવાસી છે. સેલવાસ તથા પાવી-જેતપુરમાં સ્વામીશ્રીની આ બ્રહ્મદૃષ્ટિએ આદિવાસીઓને સમાજમાં ગૌરવભર્યું સ્થાન આપ્યું છે.

ઈ.સ. ૧૯૮૦માં ૧૩મી મેના દિવસે સંસ્થાના ગાદીસ્થાન અને સંસ્થાના સૌ પ્રથમ બંધાયેલા મંદિર બોચાસણમાં ‘દલિત મહાસંમેલન’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. આ નિમિત્તે અન્ય સંતો-મહંતો પણ આવ્યા હતા. હરિજન સમાજના ઝાંઝરકાના સવગુણનાથની ગાદીના મહંત બળદેવદાસજી પણ આવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીની સમક્ષ જ બધાનાં આસનો ગોઠવાયાં હતાં. ખેડા, પંચમહાલ અને વડોદરા જિલ્લાનાં દોઢસો ગામના હરિજનો મંદિરમાં એકઠા થયા હતા.

એ સંમેલનમાં સ્વામીશ્રીએ પોતાના પ્રવચનમાં જણાવ્યું : ‘હિંદુ ધર્મમાં ભેદભાવ પહેલેથી પાડેલો જ નથી. વિશ્વને કુટુંબ સમજીને એણે આદેશો આપેલા છે. વચમાં થોડું આવું કારણ બની ગયું. આત્માને કોઈ નાત-જાત નથી. દરેક આત્મામાં પરમાત્મા રહેલા છે. આ લોકના જે ભેદ છે એ તો ભૂલવાના છે. સમાજ અને દેશના ઉત્કર્ષ માટે આ જરૂરનું છે. પુરુષાર્થ કરીશું તો જરૂર આગળ આવીશું. તમારે મદદની જરૂર છે. પણ તેમ છતાં પુરુષાર્થથી આગળ આવવું છે. જે કુટેવો પડી છે તે છોડો તો સુખી થવાશે. નાના-મોટા એ તો મનના ભાવો છે. ભગવાન ભજે એને મન નાનો-મોટો કોઈ નથી. આપણામાં ધર્મનું બળ હશે તો ગમે એટલા પ્રહાર આવશે તો પણ ટકીશું. ભગવાન સ્વામિનારાયણે ધર્મપરિવર્તન નહિ, જીવનપરિવર્તન કર્યાં છે.’

સંમેલન બાદ બધા હરિજનો મંદિરમાં જ જમ્યા. હરિજનોના મહંત ઝાંઝરકાના બળદેવદાસજી પણ સ્વામીશ્રી સાથે જમવા બિરાજ્યા.

વ્યસનમુક્તિ માટે સ્વામીશ્રીની ઝુંબેશ જુસ્સાભરી છે. નિર્વ્યસની જીવન સુખી સમાજનો પાયો છે. સમાજ અને વ્યક્તિના જીવનમાં શાંતિ આપવા વિચરતા સ્વામીશ્રી વ્યસનો છોડાવવા અથાક પરિશ્રમ કરે છે.

ઈ.સ. ૧૯૭૭ની વિદેશયાત્રા પછી મુંબઈમાં સ્વામીશ્રીએ બીમારી ગ્રહણ કરી એ અરસામાં શરીરમાં ઘણી અશક્તિ આવી ગઈ હતી. તાવની કળ વળી નહોતી. ધોતિયું પહેરવા જેટલો સમય માંડ ઊભા રહી શકતા હતા. બોલતાં

હાંફ ચડતી હતી. છતાં એ પરિસ્થિતિમાં સ્વામીશ્રી એક ભાઈનું વ્યસન મુકાવવા, શરીરે નબળાઈ હતી એટલે ભીંતને અઢેલી, લાકડાના કબાટ પર પોતાનું બાવડું ટેકવી ઊભા રહ્યા. સ્વામીશ્રીની કેવળ અનુકંપા અને હૃદયની લાગણીની હૂંફમાં એ ભાઈએ દારૂ છોડ્યો.

સ્વામીશ્રી કુદરતી હાજતે જતા હોય ને રસ્તામાં કોઈ વ્યસની મળી જાય તો કાન પર ચડાવેલી જનોઈ એમ ને એમ રહે. વાતો કરીને પેલાનું વ્યસન છોડાવીને જ સંતોષ માને. કદીક મોટરમાં બેસવા જતા હોય ને એક પગ બહાર હોય ત્યાં કોઈ સમાચાર આપે : ‘બાપા, આ ભાઈને આશીર્વાદ આપો. એ દારૂ પીએ છે, છૂટી જાય.’ સ્વામીશ્રી એ કામ તરત હાથમાં લે. જવાનો કાર્યક્રમ વિલંબમાં પડે. પોતે કઈ સ્થિતિમાં ઊભા છે તેનો પણ સ્વામીશ્રીને ખ્યાલ ન રહે ને પેલાને દારૂ મૂક્યે જ છૂટકો થાય. વ્યસન મુકાવવાની સમજાવટમાં સ્વામીશ્રી જમવાનું પણ ઠેલે.

કાર્યક્રમ ગમે તે હોય પણ સ્વામીશ્રી વ્યસનીઓનાં વ્યસન છોડાવવાની તક જતી ન કરે. ઈ.સ. ૧૯૮૭ના દુષ્કાળ વખતે યોજાયેલા કેટલકેમ્પની મુલાકાત લે ત્યારે કેટલકેમ્પમાં રહેલા પશુમાલિકોનો સંપર્ક સાધીને એમનાં વ્યસન છોડાવે. આ રીતે અનેક વ્યક્તિઓ વ્યસનમુક્ત થઈ હતી.

એ રીતે ઉત્સવોમાં, સમૈયાઓમાં, ભગવાન સ્વામિનારાયણ દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ, અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ, યોગીજી મહારાજ જન્મ શતાબ્દી મહોત્સવ અને ‘અક્ષરધામ’ નિર્માણ મહોત્સવ વગેરે ઉત્સવ પ્રસંગોમાં સ્વામીશ્રીની પ્રેરણાથી હજારો વ્યક્તિઓને વ્યસનમુક્ત કરવામાં આવી હતી.

રીઢા થઈ ગયેલા વ્યસનીઓને એમનાં કોઠે પડી ગયેલાં વ્યસનો છોડાવતાં સ્વામીશ્રીને જાતજાતના અનુભવો થતા રહે છે. - ક્યારેક રમૂજ તો ક્યારેક અનુકંપા પ્રગટાવે એવા.

એક વાર સારંગપુરમાં નિત્યક્રમથી પરવારી સ્વામીશ્રી હરિભક્તોને મળી રહ્યા હતા એ વખતે એક ભાવિક આવ્યા.

સ્વામીશ્રી કહે, ‘કંઈ વ્યસન છે ?’

‘હા, બીડી પીઉં છું - એ તો જોઈએ જ. એના વગર ન ચાલે.’

‘હવે છોડી દો.’

‘ના, છોડું તો આત્મા કોચવાય. મારે આત્માને કોચવવો નથી.’

‘આ વ્યસન અવળે રસ્તે લઈ જાય.’

‘અરે હોય કંઈ ! ન લઈ જાય.’

‘હરિભક્તો હોય તોપણ લઈ જાય.’

‘એ બધાને લઈ જાય. મને ન લઈ જાય.’

‘તમે મનથી હારી ગયા છો, નિર્બળ છો એટલે આવું થાય છે.’

‘હું નાનો, દસ વરસનો હતો ત્યારથી પીઉં છું. અત્યારે દર વર્ષ થયાં. કોસ હાંકતાં વચ્ચે પોરો ખાઈએ ત્યારે બીડી પી લઈએ.’

‘હવે કોસ હાંકો છો ?’

‘અત્યારે તો નથી હાંકતો. પણ રાખવી પડે. મજૂર આવે ત્યારે એને શું આપવું ? બીડી દઈએ એટલે કામ કરવા લાગે.’

‘આમ ને આમ વ્યસનમાં મરી જશો.’

‘મરી જવાય તો ભલે. એક વખત જ મરવું છે ને ?’

‘રોજ બે ઝૂડી પીઓ છો, તો ઓછી કરો. રોજની પાંચ-છ પીજો.’

‘એ બરોબર, ધીમે ધીમે છોડીશ.’

અમેરિકાના એક યોગકેન્દ્રમાં નિયમિત જતો એક ગોરો મુમુક્ષુ, રીકી પ્રેજકટી સ્વામીશ્રીનાં દર્શને આવ્યો. પૂછતાં જણાયું કે એ ઉપનિષદનું સારું જ્ઞાન ધરાવે છે. સાથે દર અઠવાડિયે બેત્રણ વાર દારૂ અને માંસ પણ લે છે અને ધૂમ્રપાન પણ કરે છે.

સ્વામીશ્રીએ તેને આ બધું છોડી દેવા કહ્યું. એણે જવાબ આપ્યો : ‘હું છોડી ન શકું. છોડું તો કયા દૃષ્ટિકોણથી છોડું ?’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘દૃષ્ટિકોણ શું ? ઝેર જ વળી. ઝેર ખાવાનું મન થાય છે ? અમે બીડી કે દારૂ નથી લેતા તો પણ અલમસ્ત આનંદમાં રહીએ છીએ, પ્રફુલ્લિત છીએ.’

તે કહે, ‘હું ટ્રાય કરીશ.’

‘ટ્રાય નહીં, મૂકી જ દેવાનું. તું સ્મોકિંગ કરે અને ડ્રીક્સ લે તેનો ફાયદો હોય તો બતાવ.’

તે કાંઈ જવાબ વાળી ન શક્યો. તેના શરીરે અને મોં પર પરસેવો વળી ગયો. એ બોલી ન શક્યો, હાંફી ગયો.

સ્વામીશ્રી કહે, ‘અલ્યા, તું આટલું બધું આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ધરાવે છે,

ઉપનિષદ જાણે છે ને આ (વ્યસનો) લે તે કેવું કહેવાય ?

તે કહે, ‘હું મારા સ્વભાવ ને પ્રકૃતિને વશ છું.’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘એને વશ છે એટલે તો આ છૂટતું નથી. પણ કહીએ તેમ કરીશ તો તને તારી પ્રકૃતિ વશ રહેશે. આટલો નિયમ લે. જો તું દારૂ-સિગરેટ ચાલુ રાખીશ, તો ભગવાનને માર્ગે આગળ નહીં વધી શકે. તું ભગવાનનું ધ્યાન કરે છે પણ વચ્ચે આવો વિચાર તારું ધ્યાન તોડે છે. વ્યસન બંધન છે. એનો જરાક વિચાર આવી જાય તો પણ આગળ ન વધાય. આ વિક્ષેપ તને બધે નડશે. મૂકી દે.’

એ ફરી સૂનમૂન રહ્યો. આંખો ઢાળી ગયો ને પરસેવો લૂછવા લાગ્યો.

સ્વામીશ્રી કહે, ‘શું વિચારે છે ? કંઈ પ્રતિભાવ તો દે.’

તે કહે, ‘શું કહું સ્વામીજી ! હું માત્ર તમારી દયાનું એક ટીપું જ ચાચવા આવ્યો હતો ને તમે તો મને આખો સાગરમાં ડુબાડવાનું કરો છો.’

આ સાંભળી સ્વામીશ્રી હસી પડ્યા. કહે, ‘ધાર કે તું મૂકી દઈશ તો તને શું થવાનું છે ? તું શું વિચારે છે ?’

તે કહે, ‘હું સ્મોકિંગ અને દારૂ મૂકી દઉં તો ભય, ટેન્શન, દુઃખ, ચિંતા આ બધામાં હું જકડાઈ જઈશ.’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘અત્યારે જ જકડાયેલો છે, ડરપોક છે, છોડવાના વિચારથી જ ચિંતા થાય છે ! તું મનમાં એમ ધાર કે તેને મૂકી દેવાથી કંઈ જ થવાનું નથી.’

તે કહે, ‘વચન ન પળાય તો પાપ લાગે.’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘પાપ તો તું પીએ છે તેનું અત્યારે લાગે છે. તેમાં વળી ધાર્મિક કહેવડાવે ને આવું લે તે તો પાપ જ કહેવાય.’

તે અનુત્તર રહ્યો. સ્વામીશ્રીએ છેલ્લો પાસો ફેંક્યો : ‘દુનિયાના લોકો ડ્રગ્ઝ લે છે એ તને ગમે છે ?’

‘ના.’

‘તારે પણ આ ડ્રગ્ઝની શરૂઆત છે. તને આ ગમે છે ?’

‘ના.’

‘તો છોડ ને ! એમાં વાર શી ?’

જીવનમાં એને સ્વામીશ્રી જેવા પહેલી જ વાર એક પુરુષ મળ્યા હતા કે જેઓ અડધો કલાક સુધી તેને નજરના તાંતણે ને પ્રીતની પાંપણે જકડી રહ્યા

હતા. છેવટે તેણે પ્રામાણિક પ્રયત્ન કરવાનું વચન દીધું ને પંચાંગ પ્રણામ કરી આશીર્વાદ માગ્યા.

સ્વામીશ્રીની આંખોમાં અનુકંપા હતી. વહાલથી આશિષ દેતાં કહ્યું : ‘તારાથી આ મુકાઈ જાય પછી અમને લેટર લખજે.’

સ્વામીશ્રીની સમષ્ટિના કલ્યાણ માટેની ભાવના અને સેવા જેટલી ઉજ્જવળ અને ફળદાયી છે એટલી જ ઉજ્જવળ એમની સેવા સમાજમાં વ્યક્તિગત માર્ગદર્શક તરીકેની પણ છે. એમની એક દૃઢ માન્યતા છે કે સમાજના અંગરૂપ વ્યક્તિ સ્વસ્થ અને સુખી હોય તો સમાજ પણ સુખી અને પ્રગતિશીલ બને. એટલા માટે એ સંસારીઓના વ્યક્તિગત પ્રશ્નોમાં રસ લઈને એનો સચોટ માર્ગ દર્શાવે છે. એ કહે છે કે આજ સુધી એમણે સંસારીઓને માર્ગ ચીંધ્યો છે એનો એમને કદી પસ્તાવો થયો નથી, કારણ કે ભગવાનની સીધી પ્રેરણાથી એમણે માર્ગ બતાવ્યો હોય છે. સંસારીઓના પ્રશ્નો પણ કેવા વિવિધ પ્રકારના ! ...કોઈને સંતાન ન હોય, તો કોઈને સંતાન સતાવતું હોય; કોઈના ઘરનો ભાડુઆત ઘર ખાલી કરતો ન હોય, તો કોઈને મકાનમાલિક સતાવતો હોય; કોઈને ધંધો કરવો હોય, તો કોઈ ધંધાથી કંટાળ્યું હોય; કોઈને લગ્નના આશીર્વાદ લેવા હોય, તો કોઈને છૂટાછેડા; કોઈને મકાનના પ્લોટ વેચવા હોય તો કોઈને લેવા હોય; કોઈને સ્કૂટર ખરીદવું હોય, તો કોઈને વેચવું હોય; કોઈને દીકરીની વધતી જતી ઉંમરની ચિંતા રહ્યા કરતી હોય, તો કોઈને પરણેલી પુત્રી પાછી ફરી હોય; કોઈને અભ્યાસમાં આગળ વધવું હોય, તો કોઈને અભ્યાસ છોડીને ધંધે લાગવું હોય; કોઈને વાવેતર કરવું હોય, તો કોઈને વાવેલું બળી ગયું હોય; કોઈને પત્ની સાથેનો ઝઘડો હોય, તો કોઈને માબાપ સાથે અણબનાવ હોય; કોઈને પરદેશ જવાની લગની લાગી હોય, તો કોઈને નોકરીમાં પ્રમોશન જોઈતું હોય; કોઈને ઓપરેશન કરાવવાનું હોય, તો કોઈને આધ્યાત્મિક માર્ગે ઉત્કર્ષ સાધવાની ઉત્કંઠા જાગી હોય...

અંતઃતાપથી સંતપ્ત માનવીને સ્વામીશ્રીનાં સલાહ અને આશ્વાસનથી કેવી અને કેટલી શાંતિ મળે છે એ ફેન્ક નામના અંગ્રેજ ગૃહસ્થના અનુભવ ઉપરથી ખ્યાલ આવશે... સ્વામીશ્રી લેસ્ટર(યુ.કે.)માં હતા. પત્રલેખન આટોપી એક મોટી જાહેરસભામાં એમને જવાનું હતું એ વખતે આનંદસ્વરૂપ સ્વામી સ્વામીશ્રી પાસે એક અંગ્રેજને લઈ આવ્યા અને કહ્યું : ‘બાપા, આ શ્રી ફેન્ક આપની સાથે વાત કરવા માગે છે. એમને કંઈક કહેવું છે.’

વાત કરવા ઈચ્છુકને સ્વામીશ્રી કદી નિરાશ કરતા નથી. એમણે વાત સાંભળવાની તૈયારી બતાવી એટલે ફેન્કે પોતાની વીતક કથા કહેવા માંડી : ‘મારો ૧૭ વર્ષનો પુત્ર હતો. તેને માનસિક સારવાર માટે મનોચિકિત્સકો પાસે અમે લઈ ગયા. તો તેમણે એને ગાંડો ગણી ગાંડાની હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી દીધો. તેને સખત આઘાત લાગ્યો. એ અવારનવાર આ સંબંધમાં પ્રશ્નો પૂછતો અને પગ પછાડીને કહેતો કે હું ગાંડો નથી ને મને શા માટે અહીં પૂરી રાખ્યો છે ? અમે સાંત્વન આપતા. પણ એક વાર હોસ્પિટલની સાત ફૂટ ઊંચી દીવાલ પર ચડીને ભાગી ગયો. નજીકના ઘરના છાપરે ચડી, ચીમની પર દોરડું બાંધી, ફાંસો ખાઈ એણે આપઘાત કર્યો...’ શ્રી ફેન્ક અટક્યા. સ્વસ્થ થઈ એમણે આગળ કહ્યું : ‘આ પછી હું બહુ દુઃખી છું. તેની મા પણ ખૂબ અશાંત છે. ક્યાંય ચેન પડતું નથી. અમારી ભૂલથી જ તેને આપઘાત કરવો પડ્યો એમ લાગ્યા કરે છે. લોકો કહે છે કે તમે જ એને પૂરતો પ્રેમ નહીં કર્યો હોય ! આ સાંભળી અમારું દિલ પણ ખટક્યા કરે છે. શું કરવું તે સમજાતું નથી...’

સ્વામીશ્રી તેમના માનસને સમજ્યા. એમણે કહ્યું : ‘તમે એને હેત કરતા ?’

‘હા, સ્વામીજી. અમને એના માટે ખૂબ પ્રેમ હતો.’

‘તેની સારવાર કરવામાં કાંઈ બાકી રાખેલું ?’

‘જરા પણ નહીં, બધો જ ભાર વેઠી લેવા તત્પર હતા.’

સ્વામીશ્રીએ એમને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું : ‘તો જુઓ, તમે અંતરથી નિષ્કપટ છો. તેના આપઘાતનું કારણ તમે નથી. ભગવાનને એવું ગમ્યું. બોજ માથે ન રાખવો. ભાર રહે. ટેન્શન થઈ જાય. ગયો છે, તો પાછો નહીં આવે. માટે શાંતિ મેળવવા દર રવિવારે ચર્ચમાં જવું. ત્યાં પ્રાર્થના કરવી. આમાં દીકરાનોય વાંક નથી, તમારોય વાંક નથી.’

આનંદસ્વરૂપ સ્વામી ભાષાંતર કરી રહ્યા એટલે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘તેને કહો કે ધર્માદો કરે.’

આનંદસ્વરૂપ સ્વામી તો અચંબો પામી ગયા એટલે સ્વામીશ્રી કહે, ‘તેના ચર્ચમાં જ ધર્માદો કરે એમ કહો.’

ફેન્ક આ અદ્ભુત નવી વાત સાંભળી આનંદમાં આવી ગયા.

વિદાય આપતાં સંતે ફેન્કને પૂછ્યું, ‘સમાધાન થઈ ગયું ? કેવી લાગણી થાય છે ?’

ફેન્ક હળવા અવાજે બોલી ઊઠ્યા : ‘શાંતિ... શાંતિ... શાંતિ...! મારું બધું ટેન્શન દૂર થયું છે. ક્યારેય ન અનુભવેલી શાંતિનો આજે અનુભવ કર્યો.’

અતિશય હળવા બની, શાંત થઈ તેમણે વિદાય લીધી. ચર્ચમાં પાદરીને વાત કરી કે હિન્દુસ્તાનથી કોઈ અજબ ઓલિયા આવ્યા છે. મને એમણે મનની ખૂબ શાંતિ આપી. સાથે આપણા જ ધર્મમાં દૃઢ રીતે જોડાવા આજ્ઞા આપી. પાદરી પણ પ્રભાવિત થયા ને તેને કહ્યું કે તું ચર્ચની સભામાં વાત કરજે. એણે ચર્ચના સમૂહમાં આ વાત કરી અને સૌ પ્રભાવિત થયા.

સૌથી મોટું કામ તો એ અંગ્રેજ માતાપિતાના મનની વેદના દૂર કરવાનું અને ચિત્તમાં શાંતિ સ્થાપવાનું થયું. આ સમગ્ર ઘટનામાં સ્વામીશ્રીની જનહિતની ભાવનાનું મર્મસ્પર્શી દર્શન થાય છે. અને એમનો અન્ય ધર્મ પ્રત્યેનો સમભાવ પણ પ્રગટ થાય છે.

લગ્ન જેવી અત્યંત નાજુક બાબતમાં પણ સ્વામીશ્રી પ્રશ્નને કેવી રીતે હલ કરે છે એ સમજવા જેવું છે. સામાન્ય રીતે લગ્નનો નિર્ણય લેનાર યુવકને એના નિર્ણયમાંથી પાછો વાળવાનું કામ કેટલું મુશ્કેલ છે એ સંસારીઓ સારી રીતે જાણે છે. સ્વામીશ્રી એ કાર્ય યુવાનને વિશ્વાસમાં લઈને, એના મનને ઠેસ પહોંચાડ્યા સિવાય અત્યંત સલુકાઈથી કરી શકે છે.

એક કુટુંબની વાત છે. પુત્રની લગ્ન કરવાની ઈચ્છા નહીં. પિતાને એની ચિંતા. માતા તો ક્યારની અવસાન પામી હતી. પિતાએ પુત્રને ખૂબ સમજાવ્યો. અંતે એણે જણાવ્યું કે પોતે પોતાની રીતે પાત્ર શોધી લેશે. ઘણાં પાત્રો જોયાં પણ સંતોષ ન થયો. એવામાં છાપામાં ‘લગ્નવિષયક’ આવેલી જાહેરાતમાંથી એક પસંદ પડી. પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો. એક મુલાકાત થઈ. નિર્ણય પાકો બન્યો. રાજસ્થાન તરફની એ કન્યા હતી. પણ પિતાનું મન માને નહીં. અજાણ્યું કુટુંબ, કેવા સંસ્કાર, કેવી વર્તણૂક કોને ખબર ? ગુજરાતમાં તેને ગોઠે કે ન પણ ગોઠે... પણ પુત્રને કહી શકાય એવા સંજોગો નહોતા. પિતાએ પોતાની વિમાસણ સ્વામીશ્રી પાસે રજૂ કરી. સ્વામીશ્રીએ તેમની મૂંઝવણ પારખી. પુત્રની બાલિશતા પણ જાણી. સ્વામીશ્રીએ એને બોલાવ્યો. ધીરેથી કહ્યું : ‘તેં નિર્ણય લીધો છે, તો ઘણું સારું. વાતચીત થઈ છે, છતાં પણ સત્સંગ હોય તો સારું. આ અજાણી જગ્યા છે. તો સંસ્કાર જોવા. તારી બા નથી. એટલે માની જગ્યા લે એવું સ્થાન એ લઈ શકશે ? કુટુંબમાં હળીમળી જાય, ઉપયોગી થાય... મૂળ તો તારા બાપુજીને સાચવે એ પણ જોવાનું ને ! છતાં તું તપાસ કરજે. યોગ્ય લાગે

તે કરવું. જો સંસ્કાર અને માની જગ્યા સાચવે તો ક્યાં વાંધો છે ?’

અહીં જોઈ શકાશે કે સ્વામીશ્રીનો અભિગમ નકારાત્મક નથી. યુવાનને ઠપકો કે બોધ આપ્યા વગર વાસ્તવિક અને વ્યવહારુ માર્ગ અપનાવવા પૂરતો પ્રેમભર્યો સંકેત માત્ર છે. પણ સ્વામીશ્રીએ લાગણીની એક નાડ પકડી છે : ‘માની જગ્યા લે એવું સ્થાન એ લઈ શકશે ?’

માનો ઉલ્લેખ થતાં જ યુવાનના વિચારની એક નવી દિશા ઊઘડી. તેનું મન સહેજે પાછું વળી ગયું અને બીજી સંસ્કારી ગુજરાતી કન્યા સાથે એણે લગ્ન કર્યાં.

આ છે, સ્વામીશ્રીની પ્રશ્ન ઉકેલવાની સૂઝ.

૧૮.

બીજા ધ્રુવના વિધાયક

સંત અને વહીવટ ! જાણે બે સામસામા ધ્રુવ !! આ બંને ધ્રુવોમાં એક-સરખી અસાધારણ પ્રતિભા ધરાવતા પુરુષો મળવા વિરલ છે. સ્વામીશ્રીની એક સદ્ગુરુ અને સંત તરીકેની અનન્યતાની વાત આપણે કરી. ‘કરુણાનો બૃહદ અધ્યાય’માં આપણે એમની વહીવટી દક્ષતાનો થોડો અણસાર તો મેળવ્યો છે. પણ એક અસાધારણ ગજાના વ્યવસ્થાપક અને વહીવટદક્ષ પુરુષ તરીકે પણ સ્વામીશ્રીનું અલગ દર્શન પણ જરૂરી બને છે.

સારંગપુરના લોકોએ સ્વામીશ્રીને પંચાયતનો વહીવટ હાથમાં લેવાની વાત કેમ કરી ? આવી વાત સંસાર કે સમાજમાં બંધબેસતી જણાય એવી નથી. વ્યવહારુ પણ નથી. સામાન્ય રીતે ગ્રામસમાજના લોકો ત્યાગાશ્રમી પુરુષને આવી વાત ન કરે. છતાં ગ્રામલોકોએ, ‘નારાયણ સ્વામી, ગામનો વહીવટ હાથમાં લે તો ચૂંટણીનો પ્રશ્ન જ ન રહે’ એવું કેમ કહ્યું ? એમણે નારાયણ સ્વામીમાં એવું તે શું જોયું ? આપણે આ પ્રકરણમાં જે વાત કરવા માગીએ છીએ એનો અણસાર સારંગપુરના ગ્રામવાસીઓની આ દરખાસ્તમાં મળી રહે છે. પંચાયતના ક્ષેત્રમાં આત્મા-પરમાત્મા કે બ્રહ્મધામ કે અક્ષરધામની વાત આવતી નથી. એમાં તો વહીવટની જ વાત હોય ! સારંગપુરના લોકોએ સ્વામીશ્રીમાં એક દક્ષ વહીવટકર્તાનાં દર્શન કર્યાં.

પણ સ્વામીશ્રીની આ શક્તિની પિછાણ તો શાસ્ત્રીજી મહારાજને એથીય

વહેલી થઈ ચૂકી હતી. શાસ્ત્રીજી મહારાજ દીર્ઘદષ્ટિવાળા એક વિચક્ષણ પુરુષ હતા. આરંભથી જ સંસ્થાનો બધો ભાર એમના શિર પર હતો. આ સંસ્થાનો કાર્યભાર ઉપાડનારમાં કઈ શક્તિ જોઈએ એ શાસ્ત્રીજી મહારાજ સારી રીતે જાણતા હોય. પણ શાસ્ત્રીજી મહારાજની દીર્ઘદષ્ટિની વિચક્ષણતા તો એ વાતમાં જણાય છે કે સંસ્થાની ધુરા એમણે એક યુવાન સ્કંધ ઉપર ઠરાવી. કોઈ પણ સંસ્થાનો કર્ણધાર યુવાન હોય એના ઘણા ફાયદા છે. એ ફાયદા ઉપરાંત શાસ્ત્રીજી મહારાજે એક મોટો ફાયદો એ વિચાર્યો જણાય છે કે શક્તિશાળી યુવાનને સંસ્થાની જવાબદારી સોંપવાથી ઘણાં વર્ષો સુધી સત્તાની ફેરબદલીનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો ન થાય. અને વહીવટ એકધારો ચાલ્યા કરે. શાસ્ત્રીજી મહારાજ હજુ સંસ્થાનો ઘણો વિકાસ કરવા માગતા હતા અને સંપ્રદાયને ઘણી ઊંચાઈના ફલક ઉપર લઈ જવાનો એમનો સંકલ્પ હતો. આ માટે સંસ્થાનો સ્થિર વહીવટ એ પ્રથમ જરૂરિયાત ગણાય. આ માટે શાસ્ત્રીજી મહારાજે સૌથી મહત્વનું અને ક્રાંતિકારી ગણાય એવું પગલું એ ભર્યું કે યુવાન નારાયણ સ્વામીને સંસ્થાના પ્રમુખપદે સ્થાપ્યા. પોતાની હયાતીમાં જ બીજા કોઈનું પ્રમુખપદ પર આરોહણ એ બીજું દીર્ઘદષ્ટિભર્યું પગલું હતું. એનું મહત્ત્વ એ હતું કે પોતાની નજર આગળ જ નવા પ્રમુખનો વહીવટ દૃઢ થાય અને કોઈ ગૂંચભર્યા પ્રશ્નો ન રહે.

પ્રમુખસ્વામીમાં સફળ નેતૃત્વ અને વહીવટી દક્ષતાનો સમ્યક્ સમન્વય ચોખ્ખો દેખાઈ આવે છે. એમનામાં પરિસ્થિતિ અને સંજોગોની મોજણી કરવાની સમજ છે. ત્વરિત નિર્ણય લેવાની શક્તિ છે. નિર્ણયને વળગી રહેવાની દૃઢતા છે. સાહસની વૃત્તિ છે. જરૂર પડ્યે સારીયે પ્રવૃત્તિનો ભાર પોતાના શિર ઉપર લઈ લેવાની તૈયારી છે છતાં સમૂહને વિશ્વાસમાં લઈને એ ભાર સમૂહ ઉપર ફાળવી દેવાની આવડત છે. કઠોર પરિશ્રમથી એ કદી દૂર ભાગતા નથી. પ્રવૃત્તિ ઉપર સતત નજર અને દેખરેખ રાખે છે, સફળતા કે નિષ્ફળતામાં એ ચલિત થતા નથી. સફળતાનો યશ પોતાના માથે રાખતા નથી. કોઈ પણ કાર્યમાં કાર્યપ્રવૃત્તિ સંતો કે હરિભક્તો ઉપર પ્રેમની વર્ષા કરતા રહે છે એ ખરું પણ જરૂર પડ્યે કઠોર પણ થઈ શકે છે. જનસમાજ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલાં નાણાંનો એ કદી દુર્યય થવા દેતા નથી છતાં સમય આવ્યે ‘મોતી ભરડી નાખવાં’ની એમની તૈયારી હોય છે. ટૂંકમાં એમ કહી શકાય કે સફળ વહીવટ માટે જરૂરી એવા બધા જ ગુણ સ્વામીશ્રીમાં છે. અને તેથી સ્વામીશ્રી અસાધારણ કૌશલ્ય ધરાવતા વહીવટકર્તા છે. એમની આ દક્ષતા મંદિરોના

નિર્માણમાં, સમૈયા કે ઉત્સવોના આયોજનમાં, શાસ્ત્રીજી મહારાજની જન્મ શતાબ્દી, યોગીજી મહારાજ અમૃત જયંતી કે એમની જન્મશતાબ્દી જેવી ઉજવણીઓમાં; ભગવાન સ્વામિનારાયણ દ્વિશતાબ્દી, બોચાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થાનો અમૃતમહોત્સવ જેવા મહોત્સવોમાં અને બધાયમાં શિરમોરરૂપ કેટલકેમ્પના આયોજનમાં સ્વામીશ્રીની વ્યવસ્થાશક્તિ સોળે કળાએ ખીલેલી સૌએ જોઈ છે. એવી જ શક્તિ એમણે ‘અક્ષરધામ’ના નિર્માણમાં દાખવી છે.

કેટલકેમ્પના સંદર્ભમાં સ્વામીશ્રીની ઉપરોક્ત શક્તિઓની વાત કરીએ તો -

સૌરાષ્ટ્ર વિસ્તારમાં લાગલાગટ ત્રણ વર્ષના દુષ્કાળ પછીના વર્ષે પણ એ જ સ્થિતિ ચાલુ રહેતાં નાશ થઈ રહેલા પશુધનને બચાવી લેવા સ્વામીશ્રીએ પોતે જ ઢોરવાડા શરૂ કરવાનો નિર્ણય લઈ લીધો. આ કામ કંઈ એકલદોકલ વ્યક્તિનું નહોતું પણ સ્વામીશ્રીના આત્મવિશ્વાસે એમની પાસે આ સંકલ્પ કરાવ્યો. કશી અવઢવ નહીં. અંગત રીતે લીધેલો એક નિશ્ચયાત્મક નિર્ણય.

સમૈયાના ખર્ચ બંધ કરીને એ નાણાં દુષ્કાળ રાહતમાં વાળવાનો પણ એક ક્રાંતિકારી આદેશ. સત્સંગીઓ માટે તો આ નવી વાત હતી.

ત્રીજું કાર્ય એમણે કર્યું પોતાની પ્રેમનિર્ઝરતી અમૃતવાણીમાં પરિસ્થિતિનો ચિતાર આપીને. આ મહાન અને ભગીરથ કાર્ય માટે સંતો અને સત્સંગીઓને આ સેવા માટે અભિમુખ કર્યા. આખા સમૂહને સાથમાં લીધો. યુવાનોને સેવા માટે થનગનતા કરી મૂક્યા.

સંકલ્પ, નિર્ણય, કાર્યાભિમુખતાની ભૂમિકા રચાયા પછી આવી ત્વરાની વાત. કશી ઢીલ નહીં, કશો વિલંબ નહીં - સ્વામીશ્રીએ જાહેર કર્યું : કોઈ પણ સંજોગોમાં લાભ પાંચમના દિવસે કેમ્પનો આરંભ થઈ જવો જોઈએ !

આયોજન વિના સ્વામીશ્રી કશું કાર્ય કરે નહીં. સ્વામીશ્રી બરાબર જાણે છે કે આયોજન વિના શ્રમ, સમય, ધન વેડફાય છે. એમની પાસે જબરજસ્ત માનવબળ હતું. ૩૦૦ સંતો અને ૧૨૦૦ સત્સંગીઓ તો કેડ બાંધીને તૈયાર થઈ ગયા હતા. અને એક હાકલ થયે અનેક તૈયાર થવા એક પગે થઈ રહ્યા હતા.

સ્વામીશ્રીએ એક આબોહવા તૈયાર કરી હતી - જે કરવાનું છે એ યુદ્ધના ધોરણે કરવાનું છે. હવે એક પણ પશુ ભૂખથી મરી ન જાય એ આપણે જોવાનું

છે. સમયે સમયે આવા ભાવસંયુક્ત શબ્દોથી કાર્યકર્તાઓ અને સેવકોને બળ આપ્યા કર્યું : ‘આ બધાં મારાં ઢોર છે.’ ‘આ કાર્ય ભગવાનનું છે.’ ‘આ ભીડો નથી પણ ભક્તિ.’ ‘આજ્ઞાથી જ્યાં હોઈએ ત્યાં બધાને અન્નકૂટ સેવાનું ફળ મળી જશે.’

કેમ્પના પ્રથમ ચરણમાં સ્વામીશ્રીએ યુનંદા સંતોને આદેશ આપી દીધો - વિસ્તાર નક્કી કરીને ગામેગામ ફરી વળો, પરિસ્થિતિનો તાગ મેળવો, કોને કોને સહાયની જરૂર છે એની વિગતો સાથે નોંધ કરી લાવો અને રિપોર્ટ કરો.

એ બધી મોજણી પછી વિગતોનો બરાબર અભ્યાસ કર્યા પછી સ્વામીશ્રીએ પોતે જ, પોતાની રીતે જ જાહેર કર્યું - જે ઢોરને જિવાડવાં છે એ બધાં જ ઢોરને સૌરાષ્ટ્રમાંથી ખસેડીને ગુજરાતમાં લઈ જવાં છે ! એમને ચાર કેમ્પોમાં વહેંચીશું.

અણકલ્પ્યો અને પ્રથમ દષ્ટિએ દિમાગમાં ન ઊતરે એવો આ નિર્ણય હતો ! ભૂખે મરતાં ઢોરને છેક ગુજરાતની ખેપ કરાવવાની છે ? મરતા ઢોરને એની આગળ જઈને નીરણ કરવાનું હોય કે બીજે લઈ જવાનું હોય ?! એક બે નહીં, પણ હજારો ઢોરની વાત હતી. લગભગ છ હજાર ઢોરનો અંદાજ તો મળી ગયો હતો.

અહીં જ - આ નિર્ણયમાં સ્વામીશ્રીની દીર્ઘદષ્ટિ, વિચક્ષણ આયોજન-શક્તિનો પરિચય થાય છે. કોઈને જલદી કલ્પનામાં ન આવે એવી વાત સ્વામીશ્રીએ અગાઉથી વિચારી લઈને અમલમાં મૂકવાનો નિરધાર કરી લીધો હતો. આ નિર્ણયમાં સ્વામીશ્રીની શી દષ્ટિ હતી એ જોઈ લેવું અહીં ઉચિત ગણાશે.

પહેલું તો એક કુશળ અર્થશાસ્ત્રીની જેમ સ્વામીશ્રીએ ખર્ચની વાત વિચારી. સૌરાષ્ટ્રમાં તો કારમો દુષ્કાળ હતો. એટલે ઘાસ સૌરાષ્ટ્ર બહાર એટલે કે ગુજરાતમાંથી લાવવું પડે. કેમ્પ દસ મહિનાની અવધિનો ગણતાં એક ઢોરને એક ટ્રક જેટલા ઘાસનું નીરણ કરવું પડે. એક ટ્રકનો ભાડા ખર્ચ લગભગ ૧૬૦૦ રૂપિયા થાય. છ હજાર ઢોરના નિભાવ માટે ૯૬ લાખ રૂપિયા ફક્ત ટ્રક ભાડાના થાય, જ્યારે ઢોરને ખસેડવામાં એક ટ્રકમાં આઠ ઢોર સમાતાં ઢોર દીઠ ૨૦૦ રૂપિયાનો ખર્ચ થાય. નજીકમાંથી જ ઘાસ લાવવાનું હોય એટલે એ ખર્ચ ઘણો નીચો હોય. (નજીક હોય એટલે દાતાઓ પોતે ઘાસ પહોંચતું કરે એવી પણ એક પ્રથા છે.)

આ નિર્ણયમાં બીજી મહત્વની વાત એ હતી કે દુષ્કાળને લીધે સૌરાષ્ટ્રમાં પાણીની મુશ્કેલી પડે. જ્યાં પીવાના પાણીના સાંસા હોય, ત્યાં ઢોરની સ્વચ્છતા અને તેને નવડાવવા માટેના પાણીની વાત શી કરવી ? (એક કેટલકેમ્પમાં તો પશુઓને દિવસમાં બે વાર સ્નાન કરાવવામાં આવતું.)

અને ત્રીજી વાત છાંયડાની. ગુજરાતમાં દુષ્કાળ ન હોવાના કારણે એ વ્યવસ્થા સહેલાઈથી થઈ શકે એમ હતી.

સૌ કોઈ જોઈ શક્યું હતું કે સ્વામીશ્રીનો આ નિર્ણય ઢોર માટે આશીર્વાદ સમાન નીવડ્યો હતો.

ઢોરને એક સ્થળે ભેગાં કર્યા અને જિવાડ્યાં એવી સંકુચિત ભાવનાવાળું સ્વામીશ્રીનું આયોજન નહોતું. સ્વામીશ્રીએ એવી વ્યવસ્થા ગોઠવાવી હતી કે ઢોર ટ્રકમાંથી ઊતરે કે તરત એને પેટ પૂરતું ખાવાનું મળવા લાગે. દરેક કેમ્પમાં ઓછામાં ઓછા ૧૪ દિવસ ચાલે એટલો ઘાસનો અનામત સ્ટોક હોય એવી વ્યવસ્થા. જેથી ઘાસની તંગી કદી વરતાય નહીં.

આ આયોજનની સાથે બીજી કેટલીક લાંબા ગાળાની સુવિધાઓ સ્વામીશ્રીએ ગોઠવી હતી એની વાત આપણે ‘કરુણાનો એક બૃહદ્ અધ્યાય’માં જોઈ ગયા છીએ એટલે અહીં દોહરાવતા નથી, જેમાં ઢોર માલિક અને તેના કુટુંબ માટેની અનેક વ્યવસ્થાઓનો સમાવેશ થાય છે.

નાનામોટા કોઈ પણ પ્રસંગોમાં કે ઉત્સવોમાં સ્વામીશ્રી સેવાવ્યવસ્થામાં સર્વત્ર ધૂમતા જણાય. ઈ.સ. ૧૯૬૧માં સુવર્ણકળશ મહોત્સવ વખતે ગઢપુરમાં વૈશાખના વાયરાએ ભારે તાંડવ જગાવેલું. પણ સ્વામીશ્રી વ્યવસ્થામાં અડગ હતા. પાણી તથા ઉતારાની મુશ્કેલીઓ તેમ જ પવનથી ફાટતા તૂટતા મંડપોની દુર્દશાથી ભલભલાનાં મન ડગી જાય પણ સ્વામીશ્રી સ્થિરતાથી કાર્યો ઉકેલતા. એમનું મન જરા પણ હાલકડોલક થતું નહીં.

ઈ.સ. ૧૯૮૫ના દ્વિશતાબ્દી નગરના મુખ્ય પ્રવેશદ્વારના એક ભાગમાં અચાનક આગ ફાટી નીકળી. પ્રવેશદ્વારનો આખો ડાબો ભાગ બળી ગયો. એમાં અઠવાડિયાંઓની મહેનત હતી. નવું રચવાની હવે કોઈની હિંમત રહી ન હતી. સ્વામીશ્રી સાંજે પધાર્યા. કેટલાકે નક્કી કરેલું કે હવે દ્વારનો જમણો ભાગ પણ પાડી દેવો યોગ્ય ગણાશે. નવું રચી નહીં શકાય. સ્વામીશ્રીએ હિંમત આપી. રાત્રે સ્વામીશ્રીએ બધું ભગવાન પર નાખી દઈ સંતોને પ્રેમથી, હાસ્યની છોળો ઉડાડતાં જમાડ્યા. જાણે દ્વાર સળગ્યું જ ન હતું.

અને સ્વામીશ્રીએ જે ઉત્સાહ પ્રેર્યો એથી અઠવાડિયામાં બળેલો ભાગ નવેસરથી તૈયાર થઈ ગયો.

ઈ.સ. ૧૯૬૫માં શાસ્ત્રીજી મહારાજના શતાબ્દી મહોત્સવમાં પણ તમામ વ્યવસ્થામાં સ્વામીશ્રીની દેખરેખ. ખાવાપીવાની સહેજ પણ તમા નહીં. આરામ કે સૂવાની પણ પરવા નહીં. યોગીજી મહારાજ પૂછે : ‘પ્રમુખસ્વામી જમ્યા કે નહીં ?’ પણ સ્વામીશ્રી તો મહોત્સવના પ્રાંગણમાં ભરતડકામાં ક્યાંય ધૂમતા હોય. મોટા સ્વામી પણ વિનંતી કરે અને પ્રમુખસ્વામી આવે નહીં ત્યાં સુધી પોતે પણ જમવામાં એમની રાહ જુએ. મોડાવહેલા સાથે જ જમાડે, કારણ કે એમને દહેશત રહેતી કે પોતે આટલી ચોક્સાઈ નહીં રાખે તો પ્રમુખસ્વામી ભૂખ્યા જ રહેશે. મહોત્સવની આગલી રાત્રે મુખ્ય મંચ તૈયાર થતો હતો ત્યાં આખી રાત બેસી રહ્યા. બધાએ બહુ સમજાવ્યા કે અમે કાર્ય પૂરું થયે જ ઊઠીશું. પણ મંચની પછીતની દીવાલો ચણાઈ ગઈ પછી જ સવારે ઊઠ્યા અને નિત્યક્રમથી પરવારી મુખ્ય સભામાં હાજર થઈ ગયા.

ઈ.સ. ૧૯૬૭માં યોગીજી મહારાજના અમૃતમહોત્સવ વખતે ઉજવણીના સ્થળ બાબતે, માત્ર યોગીજી મહારાજની ઈચ્છાને અનુસરીને ઉત્સવના સ્થળ બાબતે, સૌના અભિપ્રાયોને અવગણીને સ્વામીશ્રી મક્કમ રહ્યા હતા એ વિગત અગાઉ આપણે ચર્ચા ગયા છીએ. એ ઘટનામાં સ્વામીશ્રીની નેતા તરીકેની પ્રતિભાનાં આપણે દર્શન કર્યાં હતાં. પણ એ ઉત્સવને પાર પાડવામાં એમણે એમની વ્યવસ્થાશક્તિનો વિશિષ્ટરૂપે પરિચય આપ્યો હતો. ઉત્સવની સફળતા અંગે આપેલી ખાતરીમાં જરા પણ ઊણા ન ઊતરવા માટે એમણે રાતદિવસની જહેમત ઉઠાવી. ઉત્સવની લગભગ બધી જ જવાબદારીઓનો બોજ એમણે માથે લીધો હતો. સહેજ પણ કંટાળે નહીં. વ્યવસ્થા અંગેનો ગમે તેવો મોટો પ્રશ્ન સામે આવીને ઊભો રહે પણ એને સહજતાથી ઉકેલી દે, જેનો ઉપાય કે વિચાર બીજાને સૂઝ્યો ન હોય. ઉતારા વ્યવસ્થામાં અનેક પ્રશ્નો. બધાને અનુકૂળ વ્યવસ્થા આપવાનું શક્ય ન હોય તેવા સંજોગોમાં પણ એ સૌને રાજી રાખી શકતા. ત્વરિત નિર્ણય લેવાની એમની શક્તિને લીધે ઘણાં કામ હળવાં થઈ જતાં અને ઉતારાના પ્રશ્નો પણ ઉકલી જતા. એ જે નિર્ણય લે એમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર જ ન પડે. બધાને પૂછે ખરા, સલાહ પણ લે. પણ બધા ગૂંચવાય ત્યારે પોતે એકદમ મહારાજને સંભારીને ખુલાસો આપી દે કે આમ કરો અથવા આમ જ કરવાનું છે.

ભાદરામાં ગુણાતીત જન્મસ્થાનમાં - મંદિરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે (ઈ.સ. ૧૯૬૮) ઉત્સવ માટે પાણીની અસાધારણ મુશ્કેલી હતી. નદીને સામે કાંઠે ફક્ત એક જ કૂવામાં પાણી રહ્યું હતું. ત્યાંથી પાઈપલાઈન દ્વારા પાણી લાવવાનું હતું. વચ્ચે નદીનો પટ આવે. લગભગ ૫૦૦૦ ફૂટ કરતાં વધારે લંબાઈના અંતર સુધીની વ્યવસ્થા કરવાની હતી. સમય ખૂબ ઓછો હતો. વૈશાખના તાપમાં ભરબપોરે તેમ જ મોડી રાત સુધી મજૂરો સાથે સતત ઊભા રહીને સ્વામીશ્રીએ આ કાર્ય પાર પાડ્યું. જરા પણ આળસ કે કંટાળો નહીં. સાથે કર્તાપણાનો કે કાર્યનો કશો ભાર નહીં. વ્યથા કે ચિંતા નહીં. ધીરજ અને ગંભીરતાથી કાર્ય લીધા કરે.

ઈ.સ. ૧૯૮૧માં ભગવાન સ્વામિનારાયણ દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવના પ્રારંભ પહેલાં અમદાવાદમાં અનામત આંદોલન શરૂ થયેલું. દિવસે દિવસે આંદોલન ઉગ્ર બનતું હતું. પરિસ્થિતિ વધારે વિસ્ફોટક બનતી હતી. ખાસ કરીને સાબરમતી આશ્રમ પાસે જ્યાં ઉત્સવ ઊજવવાનો હતો તે સ્થળ જ ચારેબાજુ તોફાનોથી ઘેરાયેલું હતું. એ સંજોગોમાં ઉત્સવ કેમ થશે ? તે પ્રશ્ન સૌને સતાવતો હતો. તૈયારીઓ શરૂ થઈ ગઈ હતી પણ ચાલુ ઉત્સવે કંઈ ઉપદ્રવ થાય તો મુશ્કેલી સર્જાય એવી ભીતિ હતી. તેથી સૌ સ્વામીશ્રી પાસે પહોંચી ગયા. સૌનો એક જ અભિપ્રાય હતો કે ઉત્સવ મોકૂફ રાખવો. સ્વામીશ્રી આગળ પરિસ્થિતિ રજૂ કરી. અત્યંત નિરાશા અને લાચારીમાં સૌ એમની પાસેથી જ ઉકેલ શોધતા હતા. સ્વામીશ્રીએ બધાને સાંભળ્યા, પૂછ્યું, મત જાણ્યો. બધાએ તો એટલે સુધી જણાવી દીધું કે ઉત્સવને મોકૂફ રાખ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય જ દેખાતો નથી. ત્યારે સ્વામીશ્રીએ અત્યંત શાંત ચિત્તે અને ટાઢકથી જણાવ્યું કે આપણે ઉત્સવ તો નક્કી કર્યા પ્રમાણે જ ઊજવવો. મહારાજ બધું સારું કરશે... આ છે સ્વામીશ્રીની શક્તિ ! આત્મવિશ્વાસ, હિંમત, અડગતા, સાહસ... જેટલું ગણાવીએ એટલું ઓછું છે !

એ જ શક્તિનો પરિચય ઈ.સ. ૧૯૮૫માં ગુણાતીતાનંદ સ્વામીના દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ વખતે પણ થયો. એ વર્ષે પાણીની સખત તંગી અને વિદ્યાર્થી આંદોલન ચાલુ હતું. સમાજના કેટલાક નેતાઓનો અભિપ્રાય હતો કે ઉત્સવ ન કરવો. પણ સ્વામીશ્રીએ મક્કમતાથી જણાવ્યું કે ઉત્સવ તો કરવો જ. અને ઉત્સવ શરૂ થતાં પહેલાં જ સારો વરસાદ પડ્યો ને વ્યવસ્થામાં પણ ભારે રાહત થઈ. ઘણી સફળતા સાથે ઉત્સવમાં પાર ઊતર્યા.

આપણો સામાન્ય અનુભવ એવો છે કે માણસની ઉંમર જેમ જેમ વધતી જાય તેમ તેમ એની શક્તિઓ ક્ષીણ થતી જાય છે. ઉત્સાહ ઘટતો જાય છે. નવાં સાહસ કરવાની વૃત્તિ ઘટતી જાય છે અને પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિ તરફ ખસવાનું વલણ વધતું જાય છે. સ્વામીશ્રીની બાબતમાં આથી બિલકુલ ઊલટો ક્રમ જોવા મળે છે.

ઉપર જણાવ્યા તે ઉત્સવોનાં આયોજનમાં સ્વામીશ્રીની નેતૃત્વ અને વ્યવસ્થાશક્તિ પૂરેપૂરી વિકસેલી જોવા મળી હતી. પણ આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે સ્વામીશ્રીની બાબતમાં એ શક્તિને પૂરેપૂરી વિકસેલી કહેવા માટેનો આપણો ગજ ક્યો ? ઉત્તરોત્તર એ શક્તિ વધતી જતી હોય એવું તો આપણે જોઈ રહ્યા છીએ. અમેરિકામાં ભારતીય સાંસ્કૃતિક મહોત્સવનું આયોજન હેરત પમાડે એ રીતે એમણે કર્યું. પશ્ચિમના નાગરિકો મોંમાં આંગળાં નાખે તેવાં ભારતીય સંસ્કૃતિને અભિવ્યક્ત કરતાં હૂબહૂ દૃશ્યો ખડાં કર્યાં. શિલ્પ-સ્થાપત્યની પ્રકૃતિઓનું નિર્માણ કર્યું. ભારતીય યુવાશક્તિનો એ દ્વારા દુનિયાને પરિચય કરાવ્યો.

અને એથીય અદકેરી શક્તિ આપણે યોગી શતાબ્દી વખતે સ્વામિનારાયણ નગરના સર્જનમાં દાખવી. કલ્પનામાં ન ઊતરે એવા નગરની એ રચના હતી. ૧૮૦ એકરની ધરતી ઉપર એ નગરનો પથરાટ હતો. એને સુરક્ષિત બનાવવા ૧૪ કિલોમીટરની લોખંડનાં પતરાંની વાડ હતી. ૨,૫૦,૦૦૦ ચોરસ ફૂટની હરિયાળી લોન, એક લાખ દસ હજાર ફૂલછોડ, બાગ, સરોવરનાં આયોજન... નયનરમ્ય અને સ્વર્ગીય વાતાવરણ... અને મુલાકાતોની સગવડની તો કોઈ જ મણા નહીં - ગાંધીનગર શહેરની વસ્તી કરતાં સાડાત્રણગણી વ્યક્તિઓ (૩,૬૦,૦૦૦)ના ઉતારાની વ્યવસ્થા ! એમની સગવડ માટે ૧,૫૦૦ જાજરૂ, ૫૮૦ મૂતરડી, ૧૩૬૫ બાથરૂમ, ૮૧૨ લાંબા વોશ બેઝીન... ૧૨૨ કિલોમીટર જેટલી લંબાઈનું વાયરિંગ કરીને ઇન્ટરકોમ ટેલિફોન વ્યવસ્થા ઊભી કરી હતી.

સાઈઠ લાખ લોકોએ યોગીનગરની મુલાકાત લીધી અને બાવન લાખ લોકોએ (સવાર-સાંજનું) ભોજન લીધું. આ રસોડાની વ્યવસ્થા અને એમાં કામ કરતા સ્વયંસેવકોની શિસ્ત કદાચ શબ્દોમાં ન વર્ણવી શકાય એવી હતી. વહેલી સવારથી મોડી રાત સુધી ઊભરાતા માનવમહેરામણને પણ શિસ્તબદ્ધ રાખવાનું કામ - વહીવટની ભાષામાં કહીએ તો બંદોબસ્ત, એ કંઈ રમત વાત નહોતી. અને છતાં ત્યાં કોઈ ધાંધલ, ધમાલ, અવ્યવસ્થા, મારફાડ-ઝઘડા, ચોરી કે લૂંટ -

કશી જ બૂમ કે ફરિયાદ નહોતી. આયોજકોના ચિત્ત ઉપર કશી તાણ (ટેન્શન) નહોતી. અને આ ઉત્સવ કંઈ એક દિવસનો નહોતો. એનું સમયફલક તા. ૨૯-૧૦-૧૯૯૨ થી ૨-૧૨-૧૯૯૨ સુધીનું હતું ! સૌએ આટલા લાંબા ગાળા સુધી એક દિવ્ય માહોલનો અનુભવ કર્યો. આ ભવ્ય નિર્માણ અને આયોજનની પ્રેરણાગંગોત્રી કઈ ? સ્વામીશ્રી ! એમનું માર્ગદર્શન ! એમનાં હૂંફ અને પ્રેમ. સંતો અને સ્વયંસેવકોના અદ્ભુત પુરુષાર્થનું એ સર્જન, પણ કેન્દ્રમાં સ્વામીશ્રી !

હવે પછી આવનારી પેઢીઓ પણ જેને ચિરસ્મરણરૂપે સંઘરી રોજરોજ પ્રેરણા પામીને પોતાના જીવનનું ઘડતર આપમેળે કરી શકે એવાં અનેક કાર્યો સ્વામીશ્રીએ કર્યાં છે. એમાં ચૂડામણિરૂપ છે અક્ષરધામનું નિર્માણ !

૧,૬૦,૦૦૦ ઘનફૂટ પથ્થરને બંસીપહાડપુરના પેટાળમાંથી તેમ જ અન્ય સ્થળોએથી લાવીને ૮૦,૦૦,૦૦૦ માનવ-કલાકોના ભક્તિસભર પરિશ્રમ અને નર્ચા પ્રેમના ટાંકણાથી ઘડાયેલી અક્ષરધામ સ્મારકની આ ભવ્ય અને નજાકતભરી ઈમારતનું વર્ણન શબ્દોમાં કરવા બેસવું એ નર્ચુ સાહસ છે. અને એની રચના પાછળ રહેલી સ્વામીશ્રીની પ્રેરણા, એમનું માર્ગદર્શન, સંતો, સ્થપતિઓ, ભક્તો, કારીગરો અને કાર્યકર્તાઓનો પુરુષાર્થ વગેરેનું વર્ણન કરવું એ વળી એથીય અદકેરું સાહસ છે. અહીં એનો ઉપક્રમ પણ નથી.

ઈ.સ. ૧૯૮૩ના જુલાઈ-ઓગસ્ટમાં સ્વામીશ્રી સારંગપુરમાં હતા એ દરમ્યાન સંતો રોજ સ્વામીશ્રી સાથે પ્રશ્નોત્તરી કરતા હતા. એક દિવસ પ્રશ્નોત્તરી દરમ્યાન સંતોએ સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું : ‘આપના કોઈ વિશિષ્ટ સંકલ્પ ખરા ?’ સ્વામીશ્રીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો : ‘અક્ષરધામ.’

- અને ભવ્ય અક્ષરધામનું નિર્માણ થયું.

- તા. ૨-૧૧-૧૯૯૨ના રોજ અક્ષરધામનાં દ્વાર ખુલ્લાં મૂકવામાં આવ્યાં.

આ મહાન સ્મારકમાં, એના નિર્માણકાર્યમાં આદિથી અંત સુધી વિવિધ તબક્કે સ્વામીશ્રીનું માર્ગદર્શન રહ્યું હતું. અક્ષરધામ માટે પથ્થરની પસંદગી, ઈમારતના નકશામાં જરૂરી ફેરફારો - જેમ કે શિખર ચતુષ્કોણને બદલે અષ્ટકોણ કરવાની સૂચના, ભવ્ય ઈમારત (૧૦૮ ફૂટ ઊંચી, ૧૩૧ ફૂટ પહોળી અને ૨૪૦ ફૂટ લાંબી) આગળ પૂરતા પ્રમાણમાં છૂટી જમીન રાખવાનું સૂચન, પ્રવેશમુખ ૮૦ અંશ ડાબી તરફ રાખવાનો નિર્ણય, સ્મારકને ઉત્તરાભિમુખ રાખવાની સલાહ, ભગવાન સ્વામિનારાયણના મૂર્તિવિધાનમાં ડિઝાઈન, મુદ્દા વગેરેના નિર્ણય, પ્રવેશદ્વારના સ્થાનમાં ફેરફાર વગેરે તેમજ કાર્યની ઝડપ,

કાર્યપદ્ધતિ વગેરે અનેક બાબતોમાં સ્વામીશ્રીએ અંગત રસ લઈને માર્ગદર્શન આપ્યું હતું.

સ્વામીશ્રીનું માર્ગદર્શન કેવું ઝીણવટભર્યું અને ચોક્કસાઈવાળું હતું એ હર્ષદભાઈ ચાવડાએ સ્વાનુભવના કરેલા વર્ણન પરથી જાણી શકાશે. શ્રી હર્ષદભાઈ ચાવડા બંસીપહાડપુર, હિન્ડોન, પિન્ડવાડાનાં સ્થળોએ અક્ષરધામ માટે પથ્થર ઘડતરના કામ ઉપર સીધી દેખરેખ રાખતા હતા. એ કહે છે : ‘હકીકતે મને તો આમાં કશી ગતાગમ હતી નહીં. પહેલાં સ્વામીબાપાએ ગોંડલના દરવાજા માટે પથ્થરો જોવા મને અહીં મોકલ્યો. નોમનો ઉપવાસ હતો. અહીં તો બધું ઉજ્જડ હતું. કૂવાકાંઠે રાતવાસો કર્યો. સ્વામીબાપાએ મને બધું વિગતે સમજાવેલું. કેવો પથ્થર લેવો, ક્યાં ગોતવું, કોને કોને મળવું, કેવી રીતે કામ કરવું... બધું જ મને વારેવારે કહી-સમજાવીને મોકલ્યો હતો. અહીં શરૂઆતમાં રહ્યો કે મકરાણામાં આરસના કામ માટે રહ્યો ત્યારે પણ સ્વામીબાપા લાંબા લાંબા પત્રો લખીને મને બધું સમજાવતા, બળ આપતા, હિંમત આપતા. મને એક વાર સ્વામીએ લખેલું : ‘મેં પણ વરસો સુધી પથ્થરો સાથે માથાં બહુ ફોડ્યાં, હવે તારો વારો...’

અક્ષરધામના આર્કિટેક્ટર અને નકશા બાબતમાં પણ સ્વામીશ્રીએ કેવી ઊંડી અને કીમતી સૂઝ દાખવી હતી એ પણ જાણવા જેવું છે. સ્મારક ભવન અને પ્રદર્શન ખંડો વચ્ચે પરિક્રમાનું આયોજન નકશામાં કરવામાં આવ્યું હતું. રચના સુંદર થાય એવું આયોજન હતું. પણ પરિક્રમાના બંને છેડા આવીને પ્રવેશદ્વારને મળતા હતા. એટલે સ્મારક આગળની છૂટી જગ્યાનું ક્ષેત્રફળ ઓછું થઈ જતું હતું. વળી પ્રવેશદ્વારનું સ્ટ્રક્ચર બે માળનું થતાં મૂળ ઇમારતની ઇમેજને જરા હાનિ પહોંચે એમ જણાતું હતું. આ બધાં કારણોને લીધે પ્રવેશદ્વારના સ્થાન વિષે આર્કિટેક્ટસ્ વચ્ચે ખૂબ ચર્ચાવિચારણા થયા કરતી હતી પણ મનમાન્યો ઉકેલ જડતો નહોતો.

એ અરસામાં સ્વામીશ્રી ગાંધીનગર પધાર્યા. રાત્રે એમના ઉતારે સંતો સાથે મિટિંગ થઈ ત્યારે આ પ્રશ્ન ચર્ચાયો. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘કાલે સવારે હું સ્થળ ઉપર આવીશ ત્યારે ચર્ચા કરીશું.’ બીજે દિવસે સવારે તેમણે સ્થળ ઉપર જ મિટિંગ કરી ત્યારે એન્જિનિયર્સ, આર્કિટેક્ટસ્ તથા જવાબદાર સંતો સહિત બધા જ ઉપસ્થિત હતા. સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘રાત્રે સૂતાં સૂતાં મને એક વિચાર આવ્યો. મને લાગે છે કે એમ કરીએ તો ઠીક રહેશે.’ એમ કહીને એમણે નકશા

પર બતાવ્યું : ‘આ જગ્યાએ તમે પરિક્રમાના છેડા ભેગા કરવાને બદલે ખુલ્લા છોડી દો. અક્ષરધામની સામેના ભાગમાં પ્રવેશદ્વારની ઇમારતની કોઈ જરૂર જ નથી. એના બદલે અહીં સાવ ખુલ્લું જ રાખો. બે છેડાને અડતી ખુલ્લી જગ્યા પર નાનું ખુલ્લું પોડિયમ બનાવો. બધું જ પરિક્રમાની ઊંચાઈએ રાખો. વધુ ઊંચાઈ કરવાની જરૂર નથી. પ્રવેશદ્વાર આ બાજુ ‘જ’ માર્ગ તરફ ગોઠવી દો. ત્યાં નાનોસરખો હોલ બનાવો, તેમાં થઈને લોકો આ તરફ આવે. આ તો મને જેમ લાગ્યું તેમ મેં કહ્યું. પછી બધા કહે તેમ કરીએ...’

સ્વામીશ્રીના મંતવ્યથી આર્કિટેક્ટસ્ અત્યંત ખુશ થઈ ગયા. ‘મિલિયન ડોલર્સ ડિસીશન !’ (દસ લાખ ડોલરનો નિર્ણય) કહી એમણે સ્વામીશ્રીના સૂચનને વધાવી લીધું. બીજા સૌને પણ અત્યંત સંતોષ થયો. મહિનાઓથી ગૂંચવાતો પ્રશ્ન ખૂબ સહજતાથી ઉકેલીને સ્વામીશ્રી ઊભા થઈને ચાલવા લાગ્યા... આવાં ત્વરિત છે સ્વામીશ્રીનાં સૂઝ અને સૂઝાવ !

સમયપાલન બાબતમાં પણ સ્વામીશ્રી ખૂબ ચોક્કસ અને અત્યંત આગ્રહી. જ્યાં જ્યાં એમને જણાતું ત્યાં ખૂબ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં, ક્યારેક પુણ્યપ્રકોપ વ્યક્ત કરીને પણ દરેક કાર્ય યોગ્ય સમયે જ પૂર્ણ થાય એની તકેદારી એ રખાવે.

સ્વામીશ્રીનો આગ્રહ હતો કે અક્ષરધામના સર્વ વિભાગોનું બધું જ કામ ઉદ્ઘાટનના દિવસ કરતાં એક મહિના અગાઉ પૂરું થઈ જવું જોઈએ. એમણે ઈશ્વર સ્વામીને આ અંગે વાત કરતાં કહ્યું : ‘ઈશ્વર સ્વામી ! એ બધાને ૩૦મી સપ્ટેમ્બરે પૂરું કરવાનું કહો. બધા જ વિભાગના કાર્યકરો પોતાનું કામ ૩૦મી સપ્ટેમ્બરે પૂરું કરી નાખવાનું લક્ષ્ય બાંધે તો જ થાય. આપણા માટે ઉદ્ઘાટન ૩૦મી ઓક્ટોબરે નહીં, ૩૦મી સપ્ટેમ્બરે જ છે - એમ રાખો. બધાને આ વાત દૃઢ કરાવો !’

સ્વામીશ્રીના નેતૃત્વની વાત કરીએ છીએ ત્યારે એમની વાણીના પ્રભાવને ફરી એક વાર યાદ કરી લઈએ. ૧૯૮૭ના દુષ્કાળ વખતે એમની વાણીએ સંતો અને કાર્યકર્તાઓમાં જે ચેતના સંકોરીને વધારે પ્રદીપ્ત કરી હતી એ જ પ્રભાવ એમણે અક્ષરધામમાં કામ કરતા કારીગરો અને મિસ્ત્રીઓ ઉપર પણ દાખવ્યો. તા. ૩૦ ઓગસ્ટના રોજ એ ગાંધીનગર પધાર્યા ત્યારે એમણે બધા જ કારીગરો અને મિસ્ત્રીઓની એક ખાસ સભા યોજી, સૌ ઉપર પ્રસન્ન થઈને આશીર્વાદ વરસાવ્યા. સૌને એમના કાર્ય બદલ ખૂબ અભિનંદન આપ્યાં. પછી એ સૌને સંબોધીને કહ્યું : ‘આપ સબ મહેનત કરકે અપના માન કે કામ કર રહે હો તો

ભગવાન કી પ્રસન્નતા જરૂર હોગી. અબ ઓપનિંગ કા સમય નજદિક આ રહ્યા હૈ ઓર કામ જ્યાદા હૈ તો આપ સબકો વિનતિ હૈ કી આપ જૈસે મહિમા સે કામ કરતે હૈ તો થોડા જ્યાદા પ્રેમ સે કરો. આપકા કામ લાખો લોગ દેખનેવાલે હૈ. પૂરા નહીં હુઆ તો સબકે લીએ શરમ હો જાયેગી. અપના ઘર, બાલબચ્ચા સબ હૈ, લેકિન દો મહીને કે લીએ ભૂલ જાઓ. અબ તો એક દિન એક વર્ષ જૈસા હૈ. અબ દો મહીને કી બાત હૈ. આપ ભગવાન કે લીએ કરતે હો તો ભગવાન આપકે બાલબચ્ચે, જમીન સબ સંભાલ લેંગે યહ નિર્વિવાદ બાત હૈ. હમને તો સબ છોડ દિયા હૈ, આપ કો તો દો-ત્રીન મહીને કે લિયે હી છોડના હૈ. હમારી વિનંતી હૈ. ભગવાન આપકો જ્યાદા લાભ કર દેંગે. સબ કારીગર યે બાત દિલ મેં રખે....!’

ધાકધમકી દ્વારા કામ લેવાનો પ્રયત્ન કરવા કરતાં આવી પ્રેમલ વાણી કેટલી વધારે કાર્યસાધક બની રહે છે એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર હોય.

અક્ષરધામનો મહિમા અને એનાં આકર્ષણ વિષે શબ્દોમાં વર્ણન કરવાને બદલે ‘સ્વામિનારાયણ પ્રકાશ’ના અક્ષરધામ વિશેષાંકમાં સંપાદકોએ એક ઘટનાને આધારે કહેલી વાતની નોંધ લઈને અહીં સમાપન કરીએ :

‘તા. ૨-૧૧-૮૨ના રોજ અક્ષરધામનાં દ્વાર ખુલ્લાં મૂકવામાં આવ્યાં ત્યારથી આજ પર્યંત એની દિવ્ય મોહિનીએ લાખો આબાલવૃદ્ધોને સંમોહિત કર્યા છે. યોગીશતાબ્દી મહોત્સવ દરમ્યાન અક્ષરધામની બહાર બે બે કિલોમીટર જેટલી લાંબી કતાર લગાડીને ઊભેલા, પંદર પંદર કલાકથી પ્રતીક્ષા કરતા કાતિલ ઠંડીમાં ઠરતા, રાત્રે ત્યાં જ ભૂમિશયન કરતા, હજારો આબાલવૃદ્ધોની કીકીઓમાં ડોકાતી પ્રબળ ઉત્કંઠા જોઈને અત્યંત આશ્ચર્ય થતું હતું. લાંબી કતારમાં ભીડ વચ્ચે ઊભા રહીને પ્રતીક્ષા કરતા એક વૃદ્ધને સ્વયંસેવકોએ કહ્યું : ‘પછી આવજોને શાંતિથી ! અક્ષરધામ તો પરમેનન્ટ (કાયમી) છે, નાહકના અત્યારે ભીડમાં શા માટે હેરાન થવું ?’ એ મુરબ્બીએ જવાબ વાળ્યો : ‘ભાઈ ! અક્ષરધામ કાયમી છે એ વાત ખરી, પણ હું કાયમી નથી ને !’

આ ઉદ્ગાર અક્ષરધામનો મહિમા સમજવા માટે પૂરતો નથી ?

૧૮.

ઐશ્વર્ય

માનવીઓ વચ્ચે રહીને અન્ય માનવીઓ જેમ વ્યવહાર કરતી વ્યક્તિમાં દિવ્યભાવ કઈ રીતે પારખવો એવું સાધારણ માણસને જરૂર કુતૂહલ થાય; કારણ કે આવી વ્યક્તિઓ પણ ક્યારેક મનુષ્યસહજ લાગણીઓનો અનુભવ કરતી હોય એવું પણ જોવામાં આવે છે. દિવ્યતા અને દિવ્યભાવ વિષે શ્રીજીમહારાજે પોતે કેટલીક સમજ આપી છે. તેઓ કહે છે : ભગવાન એક અને અદ્વિતીય છે. એ પોતાના અક્ષરધામમાં સદાય દિવ્ય સાકારરૂપે જ બિરાજે છે. એ અનંત ઐશ્વર્ય, અનંત સામર્થ્ય અને અનંત કલ્યાણકારી ગુણો યુક્ત છે. એ સર્વદોષે રહિત છે. આ જ ભગવાન જીવોના કલ્યાણ માટે જ્યારે મનુષ્યરૂપ ધરી પૃથ્વી ઉપર પધારે છે ત્યારે પોતાનું અક્ષરધામ અને સમગ્ર ઐશ્વર્ય લઈને પધારે છે. પરંતુ એમને પોતાનું સામર્થ્ય છુપાવવા ઉપર જ તાન હોય છે. એટલું જ નહીં પણ પોતે પોતાનામાં ભય-નિર્ભયતા, ભૂખ-તરસ, પારકું-પોતાનું વગેરે મનુષ્યસહજ ભાવો દેખાડે છે. જે બુદ્ધિશાળી છે તે આવા મનુષ્યભાવમાં પણ દિવ્યભાવ પારખી શકે છે. એમને ભગવાનનાં મનુષ્ય-ચરિત્રો કલ્યાણકારી હોવાનું સમજાય છે અને અનુભવાય છે. ટૂંકમાં દિવ્ય એટલે મનુષ્યરૂપે પધારેલા ભગવાન તથા અક્ષરધામમાં બિરાજમાન ભગવાનમાં કોઈ જ ભેદ નથી, એ બંને એક જ છે.

જેવી રીતે ભગવાનનું મનુષ્યરૂપ દિવ્ય છે, તેવી જ રીતે જે સંત દ્વારા ભગવાન સર્વ પ્રકારે અખંડ પ્રગટ હોય, એમનું સ્વરૂપ પણ દિવ્ય જ છે.

વડતાલના ૧૩મા વચનામૃતમાં શ્રીજીમહારાજ સમજાવે છે કે ભગવાન સાધુરૂપે અથવા તો રાજારૂપે પૃથ્વી ઉપર પધારે ત્યારે તેઓ મનુષ્ય જેવા જ જણાય પણ એ અલૌકિક છે. મુમુક્ષુઓ તેમનામાં સહેજે આકર્ષાય.

પ્રમુખસ્વામી આવા એક સંત છે એવો અનુભવ ઘણાને થયો છે. એમના ઐશ્વર્યના પ્રતાપે ઘણાએ પરમશાંતિનો અનુભવ કર્યો છે અને ઘણાને એ જ પ્રતાપે અક્ષરધામની પ્રાપ્તિ થઈ છે.

ઉપર એક સ્થળે જણાવ્યું છે તેમ આવા પુરુષો પોતાનું સામર્થ્ય છુપાવતા હોય છે. પ્રમુખસ્વામી પણ પોતાનું સામર્થ્ય ખુલ્લેઆમ પ્રગટ થવા દેતા નથી, પણ ક્યારેક ભાવમાં આવી જાય ત્યારે કોઈ ઉક્તિ, કોઈ ઉદ્ગાર, કોઈ કાર્ય અથવા કોઈ સંકેત દ્વારા એ પ્રગટ થઈ જાય છે.

મુંબઈનો નીલકંઠ નામનો એક બાળક સ્વામીશ્રીને વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછતો. એક વાર એણે પૂછી નાખ્યું : ‘તમારી અંદર ભગવાન છે ?’

સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘ત્યારે તો (એટલે જ તો) અહીં બેઠા છીએ. મોટા પુરુષમાં સર્વ પ્રકારે હોય અને બીજામાં અંતર્યામીપણે રહ્યા હોય.’

ઈ.સ. ૧૯૮૮માં સ્વામીશ્રી વિદેશયાત્રાએ નીકળવાના હતા ત્યારે સંતોએ કહ્યું : ‘આપના વિના અહીં અમને નહીં ગમે. તમારા વગર દિવસો ગણીએ છીએ. શું આપ પણ મંદિર મૂકીને જાઓ તો દિવસો ગણો છો ?’

સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘અમારે ક્યાં આવવા જવાનું છે તે દિવસો ગણીએ ? અમે ક્યાં આ લોકના પુરુષ છીએ કે અમને બંધન હોય ? સ્થાનનું, પદાર્થનું કે ચેલાનું અમને આકર્ષણ કે બંધન છે ખરું ?...’

તા. ૧૪-૧૦-૧૯૮૭ના રોજ ગોંડલમાં સ્વામીશ્રીએ સભાને સંબોધતાં કહ્યું : ‘દેહ મૂકીને જેને પામવા છે તે દેહ છતાં જ મળ્યા છે. આટલું જ સમજવાનું છે. આ જો ન સમજ્યા હોઈએ તો અધૂરું રહે, ઉપર દૃષ્ટિ જાય. હજી કાંઈ દેખાતું નથી એમ થાય. પણ છે એ મનાતું નથી ને પેલું (ઉપર) દેખાતું નથી. આ અક્ષરધામ જ છે. સમજાય તો આનંદ આવે. બીજું ધામ ક્યાં જોવા જવું ? આ બેઠા છે એ સમજાતું નથી. આ છે એ જ અક્ષરધામ છે. અક્ષરધામમાં જ બેઠા છીએ. એનાથી દૂર જ નથી.’

ઋષિકેશના સંતવર્ય ચિદાનંદ સ્વામીના શિષ્ય મોરેએ એક વખત

સ્વામીશ્રીનાં દૂરથી દર્શન કરેલાં. પણ એમને નજીકથી સ્વામીશ્રીનાં દર્શન કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા હતી. ૧૯૮૪માં એમને સ્વામીશ્રીની જન્મજયંતીના ઉત્સવ પ્રસંગે મહેસાણા આવવાનું ભાગ્ય સાંપડ્યું. એ વખતે સ્વામીશ્રીનાં નજીકથી દર્શન કરવાની એમને તક સાંપડી. દર્શન વખતે પ્રમુખસ્વામીએ એમના મસ્તકને સ્પર્શ કર્યો અને કહ્યું : ‘નજીકથી દર્શન કરવાનો તમારો સંકલ્પ પૂરો થયો ?’

આ છે સ્વામીશ્રીનું ઐશ્વર્ય. ક્યારેક આમ પ્રકટ થતું રહે છે.

અને ઘણી વાર સ્વામીશ્રી કોઈ કોઈ અલૌકિક ઘટનાઓનું નિર્માણ કરીને દિવ્યભાવ પ્રગટ કરે છે.

અમેરિકામાં રહેતા કણભાના વતની વિષ્ણુભાઈએ સ્વામીશ્રીનાં ઐશ્વર્યનો પોતાને થયેલો અનુભવ એક પત્રમાં આ રીતે લખ્યો હતો :

‘મારી દુકાન એવા વિસ્તારમાં છે કે આપણી નજરચૂક થઈ હોય તો વસ્તુ અવશ્ય ચોરાઈ જ જાય. મુકલિસોથી ભરચક એ વિસ્તારમાં શુકવારે સાંજે મેં દુકાન બંધ કરી પણ ભૂલમાં ચાવી તાળામાં જ રહી ગઈ. હું ઘેર આવતો રહ્યો. શનિ-રવિ દુકાન બંધ હોય એટલે ચાવી પણ સાંભરી નહીં. સોમવારે ત્યાં ગયો ત્યારે મારા એક રોજના ગ્રાહકે મને કહ્યું કે શુકવારે સાંજે હું અહીંથી પસાર થયો ત્યારે મેં એક ભગવાં-વસ્ત્રધારી ચોકીદારને તારી દુકાનની ચોકી કરતાં જોયો હતો. જોકે એ દિવસે મેં દારૂ પીધો હતો એટલે ભ્રમ થયો હશે એમ માની બીજે દિવસે પણ આવ્યો. તો ત્યારે પણ એ ચોકીદાર હાજર હતો. એક બાઈ પણ આવી અને એણે પણ વાત કરી કે ભગવાં વસ્ત્રધારી ચોકીદાર તારી દુકાનની ચોકી કરતો હતો. એટલે મેં એને દુકાનમાં રાખેલો આપનો ફોટો બતાવ્યો. તો કહે, ‘બસ ! આ જ માણસ. એણે હાથમાં માળા પણ રાખી હતી.’ ખરેખર ! આપે જો રક્ષા કરી ન હોત તો મારી દુકાનમાંથી કશું બચ્યું ન હોત.’

સ્વામીશ્રીને જ્યારે પૂછવામાં આવ્યું કે ‘આપ ખરેખર ગયા હતા ?’

ત્યારે એમણે જવાબ આપ્યો : ‘આપણે ક્યાં જવાનું હોય ? એ તો મહારાજ જાય.’

સ્વામીશ્રીએ પોતાનું સામર્થ્ય છુપાવવા જ આવો જવાબ આપ્યો. બાકી પેલી સ્ત્રીએ તો સ્વામીશ્રીનો ફોટો જોઈને કહ્યું હતું : ‘બસ ! આ એ જ માણસ.’

સંસ્થાના જનરલ સેક્રેટરી શ્રી હરીશભાઈ દવે સ્વામીશ્રીનાં ઐશ્વર્યનો

પોતાનો અનુભવ આ રીતે વર્ણવે છે :

‘એક જમીનના સંદર્ભમાં એક વિભાગમાંથી N.O.C. લેવાનું હતું. સંજોગો જોઈએ તો આ પરવાનગી મળવી અશક્ય જ હતી. જોકે અધિકારીએ ધરપત આપી હતી કે મળી જશે. પરંતુ છેલ્લી ઘડીએ જ્યારે એમને મળવા ગયો ત્યારે મને કહ્યું, ‘આ કામ થઈ શકશે નહિ.’ જો આ ન મળે તો સંસ્થાને મોટું નુકસાન થાય એમ હતું. મારે માથે તો ધર્મસંકટ જેવું હતું. શું કરવું એ સૂઝતું ન હતું. ઓફિસના રિસેપ્શનમાં બેસીને આશાવાદી થયા વગર છૂટકો ન હતો. મનોમન સ્વામીશ્રીને યાદ કરવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ ન હતો.

મારા આશ્ચર્યની વચ્ચે થોડી જ સેકંડોમાં સ્વામીશ્રી મારી પાસે પધાર્યા અને કહ્યું : ‘આ પ્રશ્નોમાં આ રીતે કર, તો N.O.C. હમણાં મળી જશે.’ ખુદ મારા માન્યામાં આવે એમ હતું નહિ. કારણ કે સ્વામીશ્રી સેકંડો કિલોમીટર દૂર ગામડામાં વિચરતા હતા. છતાં પણ જે થયું એ તદ્દન વાસ્તવિક હકીકત હતી. જે સંદર્ભમાં સ્વામીશ્રીએ ઉપાય બતાવ્યો હતો, એ રીતે ઉપાય કરવા છતાં આ કામ થઈ શકે કે કેમ ? એમાં મને દ્વિધા હતી. પરંતુ આ સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ પણ હતો નહીં. મેં સ્વામીશ્રીને સંભારીને એમણે બતાવેલા મુદ્દા પ્રમાણે કાર્ય આગળ ધપાવ્યું અને આશ્ચર્ય વચ્ચે N.O.C. મળી ગયું.’

●

પરમ હરિભક્ત શ્રી સી. ટી. પટેલ ઈ.સ. ૧૯૭૭માં આસ્ટનમાં થયેલા એક ચમત્કારિક અનુભવને આ પ્રમાણે વર્ણવે છે :

“૧૯૭૭માં બાપા આસ્ટનમાં હતા. ત્યાં એક નગરયાત્રાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સ્વામીબાપા માટે એક બગી લાવવામાં આવી હતી અને ઈંગ્લેન્ડના પહેલા નંબરના રેસના ઘોડા જેકબને જોડવામાં આવ્યો હતો. શહેરના કાઉન્સિલર વિલ્કિન્સનને પણ સ્વામીબાપાનું ખૂબ આકર્ષણ. એટલે એ પણ નગરયાત્રામાં આવેલા. એ મને કહે, ‘આ તો રેસનો ઘોડો છે. અત્યારે પણ જુઓ, એની આંખો ફરકે છે. નગરયાત્રા શરૂ થશે ને વાજાં વાગશે ત્યારે શું થશે ? વીફરશે તો કેટલાંયને વાટી નાખશે.’

મેં કહ્યું : ‘એના નિયંત્રા સ્વામીબાપા છે. તેઓ પધારશે ને આ બગીમાં બેસશે પછી કાંઈ નહિ થાય.’ આ સાંભળી એ મારા ઉપર ખિજાયા અને કહે, ‘તમે બધા નોનસેન્સ છો. સ્વામીશ્રીના જીવને જોખમમાં મૂકી રહ્યા છો.’ આ વાત થતી હતી ત્યાં બાપા તો પધારી ગયા. બીજો કોઈ ઉપાય રહ્યો નહીં. બાપા

તો બગીમાં બિરાજી ગયા. થોડી વારમાં તો ઘોડો એકદમ નીચું જોઈ ગયો અને નગરયાત્રા પૂરી થતાં સુધી ગરીબડો બનીને ચાલ્યો. વિલ્કિન્સનના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. ઢોલ પિટાય ત્યારે ભડકીને ભાગવાની આદતવાળો આ ઘોડો આટલી ધમાલમાં પણ કઈ રીતે શાંત રહ્યો ?”

●

સ્વામીશ્રીએ પોતાનાં ઐશ્વર્ય અને કૃપાથી અનેક હરિભક્તોને અક્ષરધામમાં પહોંચાડવા કોલ આપ્યા હતા અને અંતકાળે ક્યારેક તો હાજર રહીને પણ પોતાનો કોલ પાળ્યો હતો.

મુંબઈની હોસ્પિટલમાં દોલતભાઈ દેસાઈ છેલ્લા શ્વાસ (રેસ્પીરેટરની મદદથી) લઈ રહ્યા હતા ત્યારે સિદ્ધેશ્વર સ્વામીના ફોનના આધારે ગોંડલથી સ્વામીશ્રી તાબડોલ પધાર્યા. સાંજના છ વાગ્યા હતા. દોલતભાઈની આંખોના ભાવ વાંચી લઈ સ્વામીશ્રીએ કહ્યું : ‘હવે મહારાજ ધામમાં લઈ જશે. તો મહારાજની હજૂરમાં બેસી જાઓ.’

સ્વામીશ્રીએ સંતો પાસે પ્રાસંગિક કીર્તન ગવરાવ્યું. દોલતભાઈને હાર પહેરાવ્યો અને ૩૫ મિનિટ રોકાઈને સ્વામીશ્રીએ વિદાય લીધી. અક્ષરધામમાં લઈ જવાનો કોલ તો એમણે દોલતભાઈને આપી દીધો હતો. રાત્રિના ૧૧.૪૫ વાગે દોલતભાઈએ શાંતિથી અક્ષરધામ પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું.

●

મોજીદડના રામભાઈને કેન્સરનું દર્દ હતું. એમની અંતિમ ઈચ્છા હતી કે સ્વામીશ્રીનાં દર્શન થાય. સ્વામીશ્રીએ આ જાણ્યું ત્યારે આ રામભાઈને ત્યાં પહોંચી ગયા અને ત્રણ દિવસ એમની સાથે રહ્યા. ત્રીજા દિવસના અંતે સ્વામીશ્રીએ એમને કહ્યું : ‘તમે આ લોકનું અને પરલોકનું બેય કર્યું છે. હવે આ (ઠાકોરજી બતાવીને) મૂર્તિમાં વૃત્તિ રાખજો. ઉત્તરાયણ પછી મહારાજ ધામમાં લઈ જશે.’ પછી પોતે બે મહિનાથી ઓઢતા એ ભગવું ગાતરિયું તેમને ઓઢાડતાં કહે, ‘હવે આપણે આજથી ભગવું ઓઢી લીધું છે. હવે વ્યવહાર અને સંસારથી વિરક્ત થયા. ભજન કરવું. મહારાજ ધામમાં લઈ જશે.’ કહી સ્વામીશ્રી વિદાય થયા.

ઉત્તરાયણ પછી દસમા જ દિવસે રામભાઈએ બધાં કુટુંબીઓને બોલાવી વાત કરી કે ધૂન કરો. પછી પેલું ગાતરિયું આપા શરીરે ફેરવી, માથે બાંધી પોતે ધૂન બોલ્યા ને કહે : ‘હવે મહારાજ ધામમાં લઈ જશે.’

વળતી સવારે રામભાઈ ધામમાં ગયા.

પ્રયાણની વેળાએ રામભાઈની સાથે મહારાજ અને સ્વામી સ્વયં દિવ્ય દેહે હાજર હતા એની પ્રતીતિ ત્યારે થઈ જ્યારે ગામના મુકુન્દભાઈ તથા પીતાંબરભાઈ મિસ્ત્રીનાં પત્ની અને ઘનશ્યામભાઈનાં દીકરીએ સવારે વાત કરી કે રામભાઈને લેવા માટે મહારાજ અને સ્વામી આવ્યા હતા એવાં અમને રાત્રે દર્શન થયાં હતાં.

જીટોડિયાના ઈશ્વરભાઈની માંદગી વખતે એમને દર્શન દેવા સ્વામીશ્રી ખાસ જીટોડિયા પધાર્યા હતા. એમની આ અંતિમ માંદગી હતી. સ્વામીશ્રી એમની સાવ નજીક બિરાજ્યા અને આખા શરીરે હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં કહ્યું હતું : ‘હવે આપણે બધું કરી લીધું છે. તમારી ઈચ્છા હતી એટલે આ ઠાકોરજી આવી ગયા. જુઓ, આ હરિકૃષ્ણ મહારાજ, સાક્ષાત્ મહારાજ દર્શન આપે છે. એ જ તમને સુખિયા કરશે.’ એમ કહેતાં ચમચી વડે જાતે જ જળ પાઈને ધામમાં લઈ જવાના કોલ પર મહોર મારી દીધી.

દસેક દિવસ પછી ઈશ્વરભાઈ ધામમાં ગયા.

એમના ધામમાં ગયાની પ્રતીતિ એ રીતે થાય છે કે જે દિવસે સ્વામીશ્રી ઈશ્વરભાઈને દર્શન આપવા ગયા હતા એ દિવસે ગરમ થઈ ગયેલી આરતીની થાળીને લીધે સ્વામીશ્રી એક આંગળીના વેઢા ઉપર દાઝ્યા હતા અને ત્યાં ફોલ્લો થયો હતો. સ્વામીશ્રીને ઈશ્વરભાઈના ધામમાં જવાની અવધિનો ખ્યાલ હતો જ. એટલે જે દિવસે આંગળી ઉપરનો ફોલ્લો ફૂટ્યો એ વખતે સ્વામીશ્રી બોલ્યા હતા : ‘આ ફોલ્લો તો ફૂટ્યો, ઈશ્વરભાઈના ધામમાં જવાના સમાચાર કેમ ન આવ્યા ?’

બીજે જ દિવસે બોચાસણથી આવેલા ધર્મવિહારી સ્વામીએ સમાચાર આપ્યા કે ગઈકાલે જ (એટલે કે પેલો ફોલ્લો ફૂટ્યો ત્યારે) ઈશ્વરભાઈ ધામમાં ગયા છે.

મુંબઈના સુરેન્દ્રભાઈ દલાલ કળશજયંતી મહોત્સવ પછી એકાએક માંદા પડી ગયા હતા. બચવાની આશા જણાતી ન હતી. એમણે સ્વામીશ્રીને ફોન ઉપર કહ્યું : ‘બાપા ! હવે અક્ષરધામમાં લઈ જાઓ.’

સ્વામીશ્રીએ ફોન ઉપર જ આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું : ‘હવે શાંતિ રાખજો.

આપણે બધું કાર્ય પૂરું કરી લીધું છે. હવે મહારાજ ને સ્વામીની સેવામાં બેસવું છે. એમને સંભારજો. બીજા વિચાર ન રાખતા. શાસ્ત્રીજી મહારાજ અને યોગીબાપા બેય આવીને ધામમાં બેસાડી દેશે.’

સંબંધીઓની અખંડ ધૂન વચ્ચે બીજે જ દિવસે એ અક્ષરનિવાસી થયા.

શ્રી સી. ટી. પટેલનો પુત્ર સુરેશ ત્રણ ચાર વર્ષથી એન્કીલુર્સીંગ સિમ્બોલીટાઈસીસના દરદથી પીડાતો હતો. દરેક સાંધામાં થતા કેલ્સ્યમના ભરાવાને કારણે શરીરનું એકેય અંગ હાલી શકતું નહીં. જબરજસ્ત પીડા થતી હતી.

ઈ.સ. ૧૯૮૫માં ગુણાતીત દ્વિશતાબ્દીના છેલ્લા દિવસે સ્વામીશ્રીએ સી. ટી. પટેલને બોલાવ્યા અને કહ્યું : ‘અમે સુરેશને ધામમાં લઈ જઈશું.’ બીજે દિવસે સી. ટી. પટેલ ઘેર પહોંચ્યા અને સુરેશને કહ્યું : ‘તૈયાર થઈ જા. બાપા ધામમાં લઈ જશે.’

સુરેશ ખૂબ હસ્યો. એ બોલ્યો : ‘એટલા માટે તો મારે સાધુ થવું હતું.’

સી. ટી. પટેલે કહ્યું : ‘હવે તારી સેવા કરનાર ભાઈ, ભાભી, માતૃશ્રી કે મને ભૂલી જા અને કેવળ બાપાને યાદ કર.’

સુરેશ ધીમે ધીમે એકદમ ઊંડો ઊતરી ગયો. આંખો મીંચી એ મીંચી. બીજે દિવસે સાંજે એ ધામમાં ગયો. સ્વામીશ્રીએ એને દુઃખમુક્ત કરી દીધો.

દિવ્યશક્તિ વિના કોઈના જીવનની અંતિમ પળની અવધિ વિષે શી રીતે જાણી શકાય ?

કેટલાક એવા પ્રસંગો પણ છે જેમાં સ્વામીશ્રી પ્રત્યક્ષ હાજર રહ્યા ન હોય પણ અંત સમયે દિવ્યદેહે દર્શન દઈને કોલ પૂરો કર્યો હોય. પાલિતાણાનાં બાઈઓના મંદિરમાં એકતાલીસ વર્ષ જેટલી લાંબી અવિરત સેવા આપનાર જીકૂબાની અંતિમ પળો વખતે સ્વામીશ્રી દિવ્યદેહે હાજર રહ્યા હતા. અને અગાઉ જેની વાત થઈ ગઈ છે એ અકુ(રાજેન્દ્ર)ના ધામપ્રયાણ વખતે સ્વામીશ્રીની દિવ્ય દેહે જ હાજરી હતી ને !

આમ, સ્વામીશ્રી પોતાના ઐશ્વર્યબળે સત્સંગીઓ-હરિભક્તો અને એમના કુટુંબના યોગક્ષેમની ચિંતા હૈયે ધરીને છેક અક્ષરધામની યાત્રા સુધીની જવાબદારી નિભાવ્યે જાય છે.

૨૦. નેવાંનાં પાણી મોભે...

મનુષ્યના સ્વભાવને અનુલક્ષીને કેટલીક કહેવતો રચાઈ છે. જેવી કે ‘દોરડી બળે પણ વળ ન જાય’, ‘કૂતરાની પૂંછડી સો વર્ષ સુધી ભોંયમાં રાખો તો પણ વાંકીને વાંકી !’ વગેરે. કોઈપણ કહેવત ઘણાં વર્ષોનાં નિરીક્ષણ અને અનુભવ ઉપરથી અસ્તિત્વમાં આવતી હોય છે. ઉપર દર્શાવી એવી કહેવતો મનુષ્ય સ્વભાવમાં પરિવર્તન આણવું એ લગભગ અશક્યવત્ છે એવો બોધ કરે છે. વિલ ડ્યુરાં નામના ઈતિહાસકારે સમગ્ર માનવજાત માટે આ વાત આ રીતે કહી છે : ‘એ નર્યુ સત્ય છે કે હજી માનવી પશુ જ રહ્યો છે. એના સ્વભાવમાં અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવાની ખેવના અને બીજાનું અસ્તિત્વ મિટાવી દેવાની ઝંખના ઊંડે સુધી ખૂંપી ગયેલી છે... માનવ સ્વભાવમાં ઊંડાં ખૂંપી ગયેલા એ બે વારસાગત સડા સામે નૈતિકતાને નેવાંનાં પાણી મોભે ચડાવવા જેવું યુદ્ધ જ કરવાનું રહે છે. એક પ્રાણી અને શિકારીને સભ્ય બનાવવો એ કેટલું મુશ્કેલ છે એનો ખ્યાલ હોવો જરૂરી છે.’

આ મુશ્કેલ કાર્ય સ્વામીશ્રીએ ઘણી આસાનીથી અનેકવાર સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. જેમનાં નામમાત્રથી આતંક વ્યાપે અને લોકો ભયથી ધ્રૂજવા લાગે એવા રામસંગ બાપુ, રિશુભા, ટેમુભા વગેરેમાં જે પરિવર્તન આવ્યું અને એ સૌ સત્સંગમાં જોડાયા એ ઘડીભર તો અશક્ય લાગે એવી ઘટનાઓ કહેવાય; ઓદરકા અને કુકડ ગામો વચ્ચે સાત પેઢીથી ચાલ્યા આવતા વૈરાગિને શાંત

કરવાની વાત પણ સ્વપ્નવત્ લાગે. પણ સ્વામીશ્રીએ પોતાના પ્રભાવથી એ શક્ય બનાવ્યું.

સ્વામીશ્રીના આ પ્રભાવ માટે સૌને એક વિસ્મય રહે એ સ્વાભાવિક છે. એક વખત કોઈએ એમને પ્રશ્ન કર્યો : ‘કેટલાક ગુનાખોરી તરફ ઝૂકેલા માણસો આપના પરિચયમાં આવતાં તરત જ પીગળી જાય છે. સુધરી જાય છે. આપની કઈ રીત તેમાં મદદરૂપ થાય છે ?’

ત્યારે સ્વામીશ્રીએ જવાબ આપ્યો : ‘એ તો ભગવાનનું જ કાર્ય છે. સંત પરોપકારી છે અને નિર્દોષ છે એટલે એમાં પવિત્ર વાતાવરણની એક અસર છે. દર્શનમાત્રથી સુધરી જાય, શાંત થઈ જાય. સુધરવાની વૃત્તિ તો દરેકમાં રહેલી જ હોય છે. તેમાં વળી સંતનો યોગ થાય તેથી પરિવર્તન થાય જ.’

આ જવાબમાં સ્વામીશ્રીની સ્વભાવગત નમ્રતા રહેલી છે. દરેક સંતમાં આટલું મોટું પરિવર્તન આણવા જેટલો પ્રભાવ નથી હોતો. ભગવાનના સાક્ષાત્કાર અને ભગવાનની સીધી સહાય વગર એ સંભવી ન શકે. રામસંગબાપુ કે રિશુભાના સ્વભાવ પરિવર્તન તો સ્વામીશ્રી જેવા સંત જ કરી શકે.

રામસંગબાપુ ઓદરકાના એક માથાભારે ટોળીના સરદાર. બંદૂકના ભડાકે ધાર્યું કામ કરે. એક વખત એક જારકર્મીને એમણે રાંઢવાથી ઘોડા સાથે બાંધીને ઘસડતો કરેલો. લોક ભેગું થઈ ગયું પણ વચ્ચે પડવાની કોઈની હિંમત નહીં. દારૂની મહેફિલો, સસલાં, બકરાં, હરણાંનાં માંસનું ભક્ષણ પણ એમને માટે સામાન્ય. એમના સાગરિતોમાંથી એક જણે ડઝન જેટલાં અને બીજાં એકે પાંચ ખૂન કરેલાં. પોલીસખાતું પણ એમનાથી ગભરાય. કોઈ નામ ન લે. નજીકના વિસ્તારમાં ફોજદારી ગુનો કે ચોરી થાય તો પોલીસ ગુનાના સગડ મેળવવા એમની વાડીએ જાય. પણ એમને કશું કરી ન શકે... રામસંગબાપુ ૩૦ વર્ષ સુધી આવી પ્રવૃત્તિમાં રહેલા.

એક વાર સ્વામીશ્રીની પધરામણી રામસંગબાપુને ત્યાં થઈ અને એમણે આ બધું છોડી દીધું. એ પૂરા સત્સંગી થઈ ગયા. રોજ એકાવન માળા કરે, ભગવાનની મૂર્તિને ફૂલ ચઢાવે, રવિવારની સભામાં નિયમિત હાજરી આપે. કથાવાર્તા વંચાવે. દરબાર એટલે હથિયાર રાખે ખરા, પણ એનો ઉપયોગ સદંતર બંધ. સત્સંગનો એવો તો કેફ ચડ્યો કે કોઈએ કરેલી ઈજા સહન કરી લે પણ પોતે હિંસા ન આચરે (અમદાવાદમાં ડફનાળા આગળ આવી ઘટના

બનેલી). પોતે પાકા સત્સંગી બન્યા અને એમના મિત્રોને પણ સત્સંગી બનાવ્યા. હવે તો એમની વૃત્તિ એટલે સુધીની છે કે અંતકાળે મહારાજની મૂર્તિ આગળથી હઠવું જ નહીં, અનશન આદરી મહારાજનું ધ્યાન ધરતાં ધરતાં જ દેહનો ત્યાગ કરવો.’

તળાજા પંથકમાં રિશુભાની ભારે ધાક હતી. એ પંથકમાં એમની સમાંતર સરકાર ચાલે. કોઈ એમનો બોલ ઉથાપી ન શકે અને એમાં વિરોધ પણ ન કરી શકે. એક વાર મોડી રાત્રે નશામાં ભાન ભૂલ્યા થઈને આવતા હતા અને રસ્તામાં સાઈકલનું ટાયર જોયું. એમણે માની લીધું કે મરેલો સાપ રસ્તા ઉપર પડેલો છે. આ ભ્રમ થતાં જ એમણે દેકારો મચાવ્યો : ‘કોણ હરામજાદો છે ? નાગદેવતાનું આવું અપમાન ?’

રિશુભાના આ દેકારાથી લોકો ભેગા થઈ ગયા. અને પછી તો રિશુભાનો રોફ ઓર વધ્યો. એમણે જાહેર કર્યું - નાગદેવતાનો અગ્નિસંસ્કાર કરવો છે. રિશુભાને સાચી વાત કોણ સમજાવે ?

એમણે રોષમાં આવીને કહ્યું, ‘ આમ જોઈ શું રહ્યા છો ? વાણિયાને ત્યાંથી ચોખ્ખું ઘી લઈ આવો.’

કોઈએ કહ્યું : ‘ અત્યારે એની દુકાન બંધ હોય.’

‘જગાડો એને.’

લોકોએ રિશુભાનો આદેશ ચૂપચાપ માનવો પડ્યો. ઘી લઈ આવ્યા અને ગામની બહાર જઈને, રિશુભા જેને નાગદેવતા માનતા હતા એ ટાયરનો અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. આવી હતી રિશુભાની જોહુકમી !

સ્વામીશ્રીએ એક વાર એમના ઘેર પધરામણી કરી. પ્રેમથી કહ્યું : ‘તમે દરબાર છો. પ્રજાનું રક્ષણ કરવું એ તમારી ફરજ છે. એને બદલે તમે આ શું માંડ્યું છે ?’

સ્વામીશ્રીના આ પ્રેમભર્યા શબ્દોએ રિશુભાના હૈયા ઉપર કામણ કર્યું. એ સંપૂર્ણપણે વ્યસનમુક્ત થયા ને ચુસ્ત સત્સંગી બની રહ્યા.

એક શિક્ષકનો સ્વભાવ સહેજમાં જ ભડકો થઈ ઊઠે એવો હતો. એક વાર બપોરે એ આડે પડખે થયા હતા અને એમની નાની દીકરીએ રેડિયો ચાલુ કર્યો. પહેલા તો શાંતિથી એને બંધ કરવાનું કહ્યું. થોડીવાર પછી દીકરીને થયું, પપ્પા ઊંઘી ગયા છે એટલે બીજી વાર ધીમા અવાજે ચાલુ કર્યો. પણ આ શિક્ષક હજી

જાગતા હતા. તરત ઊભા થઈને ગુસ્સામાં રેડિયો પછાડ્યો. રેડિયો તૂટી ગયો. રિપેર થાય એવો પણ ન રહ્યો.

બીજા એક પ્રસંગે આ શિક્ષકના પુત્રની પરીક્ષા નજીક આવતી હતી. એટલે તેમણે પુત્રને પરીક્ષાની તૈયારી કરવાનું કહ્યું. પણ પુત્રે તો એ હળવાશથી લીધું. અને સાઈકલ ફેરવતો રહ્યો. આ જોઈને એમણે ગુસ્સે થઈને પુત્રને સાઈકલ પરથી હેડો ઉતારી, સાઈકલને ઊંઘી કરી એનાં બંને પૈડાંને લાકડીથી ફટકારી ફટકારીને બિનઉપયોગી કરી દીધાં. પછી સાઈકલ ઊંચે લટકાવી દીધી. ભંગાર તરીકે જ્યારે એ સાઈકલને દુકાને વેચવા ગયા ત્યારે દુકાનદારને પણ આ સાઈકલ તૂટવાના અકસ્માત વિષે આશ્ચર્ય થયું.

પરંતુ જ્યારે એ શિક્ષક સ્વામીશ્રીને બોચાસણ મુકામે મળ્યા ત્યારે સ્વામીશ્રીનાં દર્શનથી એમનામાં ગજબનું પરિવર્તન થયું. એમણે સ્વામીશ્રી સમક્ષ પોતાના કોધની કબૂલાત કરી. સ્વામીશ્રીએ એમના માથે હાથ ફેરવીને મમતાપૂર્વક એમને ‘સ્વામિનારાયણ’ મંત્રનું રટણ કરવાની આજ્ઞા આપી, અને આશીર્વાદ આપ્યા. શિક્ષક કહે છે : ‘છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં તો મારો કોધ લગભગ નાબૂદ થઈ ગયો છે. સ્વામીશ્રીએ મારા જીવનમાં જે પરિવર્તન આણ્યું છે તેનું કાયમી ઋણ છે.’

સ્વામીશ્રીની આ શક્તિ પાછળ કેટલાક સ્વામીશ્રી પાસે ચમત્કારિક શક્તિ હોવાનું માને છે. એક વ્યસની ભાઈ સ્વામીશ્રી પાસે આવ્યા. એમની એવી સમજ હતી કે સ્વામીશ્રી વ્યસન છોડાવવાની જડીબુટ્ટી રાખે છે. સ્વામીશ્રી એમનો આ ભાવ જાણીને હસી પડ્યા. પછી કહે, ‘ખરી વાત છે ભાઈ, અમે એની દુકાન ખોલી છે. જડીબુટ્ટી સાથે લઈને જ ફરીએ છીએ.’ એમ કહી વ્યસનમાં બરબાદ થતાં નાણાં, સ્વાસ્થ્ય, સમય વગેરેની ત્રિરાશી માંડી વ્યસનથી થતા ગેરફાયદા ગણાવી એ ભાઈને સાચી સમજણ આપી. સ્વામીશ્રીની વાત એના જીવમાં જડાઈ ગઈ. કંઠી ધારણ કરી. વ્યસન મૂક્યું; છતાં ફરી ન વળગે એ માટે પેલી જડીબુટ્ટી માગી. સ્વામીશ્રી કહે, ‘ભલા ભાઈ ! આ જ તો જ્ઞાન-ધ્યાનની ગોળી. આ વાત કરી અને જીવનભર મમળાવતો રહેજે. વ્યસન ફરી નહીં વળગે જા...’

સ્વામીશ્રીની આ શક્તિનું ખરેખર રહસ્ય શું ? આપણે આગળ કહી ગયા કે ભગવાનના સાક્ષાત્કાર અને ભગવાનની સીધી સહાય વગર આવાં પરિવર્તન શક્ય ન બને. આવી ઘટનાઓમાં ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર કયા સ્વરૂપે હોઈ

શકે ? એનો જવાબ આ હોય; પ્રેમ અને કરુણા ! પ્રેમ અને કરુણા એ પણ ઈશ્વરનાં સ્વરૂપો છે એમ કહેવાયું છે એ ખોટું નથી. એ બે તત્ત્વો આવા ચમત્કાર સર્જી શકે છે. સ્વામીશ્રીના હૈયામાં માનવજાત માટે રહેલો અગાધ પ્રેમ અને એમનાં ચક્ષુમાં છલકાતો કરુણાનો અમિત સાગર, સ્વભાવ પરિવર્તનના ચમત્કાર સર્જે છે.

પ્રેમ અને કરુણાની સાથે સ્વામીશ્રીનો પુરુષાર્થ પણ એમાં ઓછો નથી હોતો. કોઈ કુપથ ગામીને સન્માર્ગે વાળવાનો પુરુષાર્થ કરવામાં ક્યારેક તો એ દેહની પરવા કરતા નથી. એ આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ. ઈ.સ. ૧૯૭૭માં શરીર બીમાર હતું. માંડ ઊભા રહી શકતા હતા. બોલવામાં હાંફ ચડતી હતી. છતાં શરીર ભીંતને અઢેલીને, કબાટ પર બાવડું ટેકવીને એક ભાઈનું વ્યસન છોડાવવા માટે પુરુષાર્થ કરી રહ્યા હતા !

ક્યારેક તો આ પુરુષાર્થમાં ધીરજ અને ઉત્સાહની કસોટી થાય એવા સંજોગો પણ આવે છે. પણ સ્વામીશ્રીનાં ધીરજ અને ઉત્સાહમાં કદી ઓટ આવતી નથી.

અમદાવાદનો એક યુવાન હેરોઈનથી માંડીને જાતજાતનાં કેફી દ્રવ્યોની ચુંગાલમાં ફસાયેલો હતો. એ યુવાન સ્વામીશ્રીને ઈ.સ. ૧૯૮૭માં મુંબઈમાં મળ્યો. સ્વામીશ્રીને આ વળગણમાંથી છોડાવવા બે વરસ સુધી સતત પ્રયત્નો કર્યા. બે વર્ષ પછી એ સારંગપુર ગયો ત્યારે જાણવા મળ્યું કે એ ડ્રગ્સમાંથી તો છૂટ્યો પણ એને અફીણનું વળગણ શરૂ થયું હતું. સાથે મેન્ટ્રેક્સની ગોળીઓ પણ લેવાની શરૂ કરી હતી. ૧૯૮૮માં અમદાવાદમાં સ્વામીશ્રીએ અડધો કલાક પાસે બેસારીને તેને વાતો કરેલી. છતાં આમ થયું હતું. એ પછી તો ૧૯૯૦માં એ સારંગપુર આવ્યો ત્યારે સ્વામીશ્રીએ એને મંદિરમાં જ રોકી રાખ્યો. સાથેનું અફીણ ફેંકાવી દીધું.

પ્રથમ ચાર દિવસ તો એની હાલત જોઈને ભલભલાને દયા આવે. ખાય નહીં. રાત્રે પગ પછાડે. હવાતિયાં મારે. તરફડે. ઊંઘ તો શાની આવે ? સ્વામીશ્રીએ પણ મક્કમ રહી ખૂબ બળ આપ્યું. એનું મન મક્કમ થઈ ગયું. ખાવાનું ભાવવા લાગ્યું. ઊંઘ આવવા લાગી. હજુ છાના છાના બીડી પી લેતો હતો. એણે સ્વામીશ્રી પાસે એ કબૂલ્યું અને કહ્યું : ‘ત્રણ પીઈ છું.... હવે બે પીશ.’ સ્વામીશ્રી કહે, ‘હવે બેનીય શી જરૂર છે ? એ પાપ કાઢ. હવે બહુ તલપ લાગે તો કોઠારમાંથી લવિંગ લઈ લેજે...’ એમ કહીને સ્વામીશ્રી એને શાસ્ત્રીજી

મહારાજની મૂર્તિ પાસે લઈ ગયા. અને કહ્યું : ‘અહીં પગે લાગ. પ્રાર્થના કર... આજથી બીડી પણ બંધ... લે આ ગુલાબ... બીડી પીવાનું મન થાય ત્યારે આ ગુલાબની પાંખડી ખાજે.’

આ યુવાન સન્માર્ગે વળે એ માટે સ્વામીશ્રીએ સતત ત્રણ વર્ષ સુધી એની સંભાળ લીધી.

આ બધાં પરિવર્તનોમાં શિરમોરરૂપ તો ઓદરકા અને કુકડ ગામો વચ્ચે સાત પેઢીથી ચાલ્યા આવતા વેરનું શમન કરીને સ્વામીશ્રીએ ૨૦૦ વર્ષના અપૈયાનો અંત આણ્યો તે છે. ઓદરકા અને એ વખતનાં ૩૩ ગામ. મૂળ મરુભૂમિના ખેડગઢના રાજવી સેજકજીને ૭૦૦ વર્ષ પૂર્વે એમના જ રાજ્યના રણા રાજપૂતોએ એના ભાણેજ સાથે મળી પ્રપંચ રચીને પરાસ્ત કર્યો હતો. સેજકજી કુટુંબ અને કેટલાક વફાદાર રજપૂતો સાથે ખેડગઢ છોડીને સૌરાષ્ટ્રમાં ઘોઘામાં આવીને વસેલા. ઘોઘાના નામ પરથી એ ઘોઘારી ગોહિલો કહેવાયા. કુકડ અને એના વળગણનાં ૧૧ ગામમાં ગોવિંદાણી ગોહિલોનો વસવાટ હતો.

ઓદરકા અને કુકડની હદ વચ્ચે ૨૦ વીધા જમીન એવી હતી કે જે માલિકી આ બંને ગામો પોતાની સમજતાં હતાં. આ વાંધાવાળી જમીનને કારણે આ બે ગામો વચ્ચે ઘર્ષણ થયા કરતું હતું. એ વખત ઓદરકા ગામમાં સમાચાર આવ્યા કે કુકડ ગામના સાંતી વાંધાળી જમીનમાં મંડાણાં છે. સમાચાર મળતાં જ ઓદરકાના ચાર પાંચ ઈસમો આવેશભર્યા ત્યાં પહોંચી ગયા. થોડી ચડબડ થતાં, ઓદરકાવાળા તલવાર ખેંચે એ પહેલાં કુકડવાળા ગોવિંદાણીઓએ બંદૂકોના ભડાકાથી ત્રણ જણને ઢાળી દીધા. અને બીજા થોડા આવી ચડ્યા એમાંથી વળી ત્રણ જણને પૂરા કરી નાખ્યા. ઓદરકાની વાર આવી પહોંચે એ પહેલાં કુકડવાળા ગામ ભેગા થઈ ગયા હતા. પણ કુકડનો એક વાઘરી ગામતરું કરીને આવતો હતો એની આ લોકોએ હત્યા કરી નાખી. આમ, એક સાથે સાત હત્યાઓ થઈ ગઈ.

આ પછી આ બે ગામનાં વેર વધ્યાં. ઓદરકાએ કુકડનું પાણી પીવાનું ત્યજી દીધું. અને અપૈયા શરૂ થયા. બસો વરસ સુધી આ વૈમનસ્ય એકધારું રહ્યું.

વટે ચઢેલા રાજપૂતો કંઈ અઘટિત ન કરી બેસે એટલે ભાવનગરના ભૂતપૂર્વ મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીએ ઘોઘોરીઓને ભાલના અગિયાર ગામડાંઓમાં દૂર વસાવ્યા. પણ તેથી કંઈ વેર હળવાં ન થયાં.

સમાધાનના અન્ય પ્રયત્નોમાં પણ સફળતા મળતી નહોતી. એક બ્રિટિશ પ્રાંત ઓફિસરે કાયદાથી ઈલાજ શોધવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ દરબારોએ મચક આપી નહીં. ત્યારબાદ ગુજરાતના તત્કાલીન નાયબ ગૃહમંત્રી કિરીટસિંહ ગોહિલ, તાલુકા પંચાયત પ્રમુખ જોડુભા વગેરેએ પણ પ્રયત્નો કર્યા. પણ અપૈયા દૂર ન થયા.

આગળ જેમનો ઉલ્લેખ થયો છે એ રામસંગબાપુ હવે તો ચુસ્ત સત્સંગી થયા હતા. એમના મનમાં દંઢ પણે વસ્યું હતું કે આ કાર્ય સ્વામીશ્રી સિવાય કોઈથી પાર પડે એવું નથી. એટલે એમણે આ પરસ્પર વિરોધી ગામોને એક કરવા સ્વામીશ્રીને આરતભરી વિનંતી કરી. સર્વત્ર પ્રેમ અને સંપન્ની સ્થાપના એ તો સ્વામીશ્રીનું જીવન ધ્યેય. એમણે આ પ્રશ્નમાં રસ દાખવ્યો. અને આ કાર્ય જરૂર સફળ થશે એવી હૈયાધારણ આપીને એની ભૂમિકા તૈયાર કરવાનું કાર્ય રામસંગબાપુના દીકરા એડ્વોકેટ જનકસિંહને સોંપ્યું.

દરબારોને સમાધાન માટે અભિમુખ કરવામાં જનકસિંહે ઘણી મથામણ કરવી પડી. કુકડમાં ત્રણ જથ્થાનાં ત્રણ તડ હતાં એટલે એક સૂર નીકળે નહીં. વળી એમાં કેટલાક જૂના મંદિરના સત્સંગીઓ હતા એટલે અક્ષરપુરુષોત્તમના નામથી સૂગાતા હતા. પ્રમુખસ્વામી દ્વારા આવું સુભગ કાર્ય થાય એ એમને કેમ ગમે ?

તો બીજી બાજુ ઓદરકાવાળા પોતાનો હાથ ઉપર રહે એ માટે સમાધાનની માગણી કુકડ તરફથી આવે એવો આગ્રહ રાખતા હતા. અને વાંધાવાળી જમીન એમને મળે એવી શરત મૂકતા હતા. આખરે બંને પક્ષોને વારંવાર મળ્યા પછી, આ કાર્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજના હાથે થવાનું છે, એ વાત ઉપર સંમતિ સાધી શકાઈ, અને બંને પક્ષો સમાધાન માટે તૈયાર થયા.

દિવસ નક્કી થયો અને પત્રિકાઓ પણ છપાઈ ગઈ.

તા. ૧૨-૪-૧૯૮૦ના દિવસનું સંભારણું સુવર્ણ અક્ષરે લખાય એવું બની રહ્યું.

વાંધાળી જમીન પર બંને પક્ષના પ્રતિનિધિ દરબારો આવી ગયા. બંને પક્ષનાં ગામોનાં પાણી ઘડાઓમાં ભરાયાં હતાં. દરબારના પાણિયાઓને પંચામૃતથી સ્નાન કરાવ્યા બાદ સ્વામીશ્રી પેલા વાઘરીના પાણિયાને પણ ન ભૂલ્યા. એ પાણિયો સહેજ દૂર હતો. એને પણ સ્નાન કરાવ્યું. વૈદિક મંત્રોચ્ચારથી વાતાવરણ મંગલમય બની રહ્યું. દરબારોએ અરસપરસનાં

ગામોનાં પાણી પીધાં. સૌ ભેટ્યા. બસો વર્ષનાં વેર સ્નેહમિલનમાં પરિણમ્યાં.

જેમના વડદાદા બસો વર્ષ પૂર્વેના ધીંગાણામાં હણાયા હતા એ એંસી વર્ષના જીજીભા (રાનુભા) કહે, ‘આ કામ તો પ્રમુખસ્વામી જ કરી શકે. બાકી સરેડે ચડી શકે એમ જ ન’તું. એમને આના કામ માટે બહુ કાળજી હતી. પે’લી વાર આવ્યા ત્યારેય યાદ કરાવ્યું હતું. એમના હાથે અમારા વડવાઓનો મોક્ષ થઈ ગયો. દર વખતે સમાધાનમાં ફાટ પડી જ હોય. પણ આ વખતે કોઈ જગ્યાએ ફાટ પડી જ નહીં. એ બધો પ્રમુખસ્વામીનો પ્રતાપ.’

કરુણાની બાબતમાં સ્વામીશ્રીએ ઈ. સ. ૧૯૮૭માં દુષ્કાળ રાહત નિમિત્તે યોજેલા કેટલકેમ્પ અને મંદિર નિર્માણ ક્ષેત્રે સ્વામીશ્રીની રાહબરી નીચે અક્ષરધામની રચના એ સ્વામીશ્રીનાં શકવર્તી અને અમર કાર્યો છે. એવી જ રીતે માનવસ્વભાવ પરિવર્તનના ક્ષેત્રમાં સ્વામીશ્રીએ કરેલું અપૈયા નિવારણનું આ કાર્ય હંમેશાં સુવર્ણ અક્ષરે લખાયેલું રહેશે.

૨૧.

અધ્યાત્મની અમર્યાદ ક્ષિતિજો

‘ચાર દિવસ પહેલાં મને સ્વપ્નમાં આપનાં દર્શન થયેલાં. સ્વપ્નમાં મને નિર્વિકલ્પ સમાધિ કેવી હોય તેની સમજણ આપે મને આપી - અને તેનો અનુભવ પણ કરાવ્યો ! શું આપને ચોવીસ કલાક નિર્વિકલ્પ સમાધિનો અનુભવ રહે છે ?’

ઈંગ્લેન્ડના સસેક્સ શહેરના ત્રણ અંગ્રેજ યુવાનો - ડેવિડ, ડેનિયલ અને રિચાર્ડ તા. ૧૫-૫-૯૫ના રોજ લંડનમાં જ સ્વામીશ્રીના દર્શને આવ્યા હતા. હિંદુ આધ્યાત્મિકતાથી આકર્ષાઈને તેમણે ભારતમાં કેટલાક સંતોની મુલાકાત પણ લીધી હતી. જો કે સ્વામીશ્રી અપરિચિત હતા. ડેવિડને સ્વામીશ્રીની આવી દિવ્ય અનુભૂતિ થતાં તે સ્વામીશ્રીનાં દર્શને ખેંચાઈ આવ્યો હતો. સ્વામીશ્રીને ઉપરોક્ત પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે સ્વામીશ્રીએ કહ્યું :

‘હરીએ, ફરીએ, બધું કરીએ, પણ ભગવાનને સાથે રાખીને કરીએ એટલે (નિર્વિકલ્પ સમાધિનો અનુભવ) કાયમ રહે !’ ખૂબ સહજતાથી ઉચ્ચારાયેલા આ શબ્દોમાં સ્વામીશ્રી અમર્યાદ આધ્યાત્મિક ઊંચાઈના એક શિખરનું આ દર્શન છે !

લોકો પૂછે છે, પ્રમુખસ્વામી મહારાજની લાક્ષણિકતા કઈ ? રાહત કાર્યો - કેટલકેમ્પ કે મહારાષ્ટ્રની ભૂકંપ સેવાઓ ? એમની ભગીરથ સેવા પ્રવૃત્તિઓ ? એમની વ્યાવહારિક અને વહીવટી કોઠાસૂઝ ? માનવમાત્ર પ્રત્યેની એમની

કરુણા અને સમદર્શિતા ? સમાજના નૂતનીકરણમાં એમણે દેહની પરવા કર્યા વગર કરેલો પ્રયંડ પુરુષાર્થ ? એમણે ઊભો કરેલો આબાલવૃદ્ધોનો વિરાટ ચારિત્ર્યશીલ સમાજ ? એમણે કરેલાં જીવનપરિવર્તનો ? પુરુષાર્થ ? એમનો વ્યવહાર કૃતનિશ્ચયી સ્વભાવ ? એમનાં દિવ્ય ઐશ્વર્યો ? કે એમનામાં સહેજે પ્રકાશતી નિર્લોભ, નિષ્કામ, નિર્માન, નિઃસ્નેહ આદિ ગુણસમૃદ્ધિ ?

સ્વામીશ્રી વિલક્ષણતાને પામવી અને પછી એનું પરિમાણ કાઢવું એ અત્યંત કપરું છે. લોકોત્તરાણાં ચેતાંસિ કોહિ વિજ્ઞાતું અર્હસિ ? બાહ્ય સ્વભાવે લગભગ આમ માનવી જેવું જ વ્યક્તિત્વ ધરાવતા સ્વામીશ્રીના અંતરતલની આધ્યાત્મિક ઊંડાઈ અગાધ છે. ઉપરોક્ત સિદ્ધિઓ, એમના અગાધ સાગર સમા વ્યક્તિત્વના ઉપરિતલમાં ધૂધવતાં મોજાં માત્ર છે !

કેટલીક વખત સ્વામીશ્રીની ઉપરોક્ત સિદ્ધિઓ કે એમની સામાજિક સેવાઓથી પ્રભાવિત થઈને આપણે ક્યારેક એમને માત્ર સામાજિક સૂત્રધાર તરીકે તો ક્યારેક એક ધર્મસંપ્રદાયના પરંપરાગત વડાની વ્યાખ્યામાં સીમિત કરીએ છીએ. પરિણામે એમની એવરેસ્ટ સમી આધ્યાત્મિક ઊંચાઈનો તાગ કાઢવાનું કે એનો આનંદ માણવાનું લગભગ ચૂકી જઈએ છીએ. જો એ તરફ લક્ષ જાય તો આશ્ચર્યનો પાર ન રહે !

સ્વામીશ્રીની આધ્યાત્મિક ક્ષિતિજો અનંત છે. શબ્દાતીત એ ઉચ્ચ સ્થિતિને શબ્દોમાં કઈ રીતે રજૂ કરવી ? ઉપનિષદોમાં વર્ણવેલા પરબ્રહ્મ તત્ત્વનો એમને સાક્ષાત્કાર છે તો ગીતામાં વર્ણવેલી ગુણાતીત સ્થિતિ એમનો પર્યાય છે. શાસ્ત્રકથિત દુર્ગમ-દુર્લભ નિર્વિકલ્પ સમાધિનો અનુભવ એમને માટે ચોવીસેય કલાક સહજ છે તો વચનામૃતમાં વર્ણવાયેલ ‘ભગવાન-તુલ્ય’ સંતનું બિરુદ એમના માટે આરક્ષિત છે.

અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાના સૂત્રધાર તરીકે અને લાખો લોકોના યોગક્ષેમના વાહક તરીકે અગણિત પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્તિશીલ રહેવા છતાં, એમને આત્મા-પરમાત્માનું અખંડ અનુસંધાન પળવાર પણ તૂટતું નથી. એટલે જ આત્મા-પરમાત્માના પડછંદા એમના સાન્નિધ્યમાં અવિરત ગુંજતા રહે છે. ભજનની રટના એમના શ્વાસેશ્વાસે સંધાયેલી રહે છે. અક્ષરબ્રહ્મ અપર સ્વરૂપ સમા સ્વામીશ્રીના શબ્દોમાં જ એમની એ ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક સ્થિતિનો અણસાર ક્યારેક ક્યારેક મળે છે ત્યારે દંગ થઈ જવાય છે.

અમેરિકાની વાબાશ કોલેજના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રાધ્યાપક ડૉ. રેમન્ડ

વિલિયમ્સે સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું હતું કે, ‘આપ કોણ છો ?’ ત્યારે પ્રત્યુત્તરમાં સ્વામીશ્રીએ કહ્યું હતું, ‘બ્રહ્મ !’

એકવાર એક પત્રના સંદર્ભમાં ઉત્તરરૂપે સ્વામીશ્રીએ સ્વયં લખ્યું હતું :

*I AM BRAHMA
AKSHAR
SHRIJI MAHARAJ*

સ્વામીશ્રી બ્રહ્મ છે. પરબ્રહ્મમાં લીન છે. આ ચરાચર એમનું ચિત્ર છે, એમની કૃતિ છે. કલ્પનાતીત અક્ષરબ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મના સાક્ષાત્કારની એમની ભૂમિકાને સમજવા શબ્દો કે સાધના નહીં, કૃપા અનિવાર્ય છે. ‘યમેવૈષ વિવૃણુતે...’ વાળો નચિકેતાનો સંવાદ યાદ આવી જાય છે. તેમ છતાં, એમના કેટલાંક પ્રસંગોનું આચમન કરીને એ સ્થિતિનો રણકાર અનુભવીએ.

●

સ્વામીશ્રી ૧૯૮૪-૮૫ના સમયમાં ગુજરાતમાં વ્યાપેલાં આંદોલનોથી ખૂબ વ્યથિત હતા. અનામત પ્રશ્ને જાગેલો વિવાદ શમાવવા સ્વામીશ્રી સ્વયં સક્રિય થયા હતા. વિદ્યાર્થી નેતાઓ, તેમના વાલીઓ અને સંબંધિત રાજનેતાઓને સ્વામીશ્રી જાતે મળતા, ભલામણ કરતા...

આ અરસામાં વિદ્યાર્થીનિતા ગૌરાંગ શાહ અને વાલીમંડળના મોવડી શંકરભાઈ પટેલ સાથે સ્વામીશ્રીએ ઘણો સમય વાટાઘાટો ચલાવી. થોડા સરકારી આગેવાનો પણ બેઠા હતા.

એ વખતે એક રાજકીય કાર્યકર બોલ્યા : ‘આપે કહ્યું, એટલું કરીએ છીએ, પછી ભગવાનની ઈચ્છા !’

સ્વામીશ્રી તરત બોલ્યા : ‘ભગવાનની ઈચ્છા છે જ, અને ભગવાન જ તમને કહે છે !’

સ્વામીશ્રી ઉતાવળે પરભાવમાં આવીને બોલી ગયા ! ભગવાનના સાક્ષાત્કારનો રણકો એ શબ્દોમાં હતો. અદ્ભુત હતી એ ક્ષણ. પળભર માટે સૌ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. વાતાવરણમાં નિષ્કુળાનંદ સ્વામીનું કીર્તન ગુંજી રહ્યું હતું :

‘સંત બોલે તે ભેળો હું બોલું રે...’

●

સ્વામીશ્રી ૧૯૮૮માં વિદેશયાત્રાએ જવાના હતા તે પૂર્વે સારંગપુર પધાર્યા હતા. એક સવારે એક સંતે પૂછ્યું, ‘હવે તમે દસ દિવસ જ દેશમાં છો, પછી દસ મહિના પરદેશ જવાના છો, તો આપને એમ થાય છે કે મારે દસ

દિવસમાં આ બધા સંતો-હરિભક્તોને મૂકીને પરદેશ જવાનું છે ?!’

સ્વામીશ્રી બોલ્યા, ‘મારે દેશ કે પરદેશ કાંઈ છે જ નહીં.’

સંતે કહ્યું, ‘આ લોકની દૃષ્ટિએ તો જશો ને ?’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘આ લોકમાં રહેતો જ નથી, પરલોકમાં જ રહું છું ! આ લોકમાં રહેતો હોય તો આ લોકનું બંધન હોય ને !’

મેં કહ્યું, ‘શાનું બંધન હોય ?’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘સેવકનું-સ્થાનનું-પદાર્થનું; છે મને કોઈ બંધન !’

સ્વામીશ્રીની બ્રહ્મદૃષ્ટિનો આ સ્પષ્ટ પરિચય હતો ! સૌની સાથે રહેવા છતાં પરમાત્મામાં રત રહેવાની એમની સાહજિકતાની પ્રતીતિ હતી.

●

યોગી શતાબ્દી પછી તરત જ સ્વામીશ્રીનું વિચરણ ખેડા જિલ્લામાં હતું. અહીં ચકલાસી ગામે મૂર્તિપ્રતિષ્ઠાનો કાર્યક્રમ હતો. આથી એક રાત નડિયાદમાં રોકાણ હતું. વળી અહીં પીપલગવાળા અરવિંદભાઈનું સ્ટેચ્યુ પધરાવવાનું હતું. આથી સ્વામીશ્રીએ કાર્યકર સંતને અગાઉ યોગી શતાબ્દીની વિદાય સભામાં કહેલું કે હું સાંજે આવીશ અને સવારે નીકળી જવાનો છું. સમય નથી તેથી ત્યાં કોઈને જાણ કરશો નહીં.

કાર્યક્રમ મુજબ સાંજે સ્વામીશ્રી આવ્યા. તે સમયે પાંચ સંતો અને બે-એક હરિભક્તો - બસ, આટલા જ સ્વામીશ્રીની સામે દર્શને બેઠા હતા. આથી જનમંગલ સ્વામીએ પૂછ્યું, ‘આપને ખાલી-ખાલી લાગે છે ? સ્વામિનારાયણ નગરમાં ગાંધીનગરમાં તો રોજ લાખો માણસો ! ને અહીં પાંચ જ જણ છે.’

સ્વામીશ્રી એકદમ બોલી ઊઠ્યા, ‘અમે ભગવાન રાખ્યા છે. તેથી ભર્યું-ભર્યું જ છે ! નહીં તો આખી દુનિયા હોય તોય ખાલી છે !’ - સ્વામીશ્રીની ફકીરી-સહજાનંદી અલમસ્તાઈ આવા કોઈક પ્રસંગે છતી થઈ જાય છે !

●

એકવાર અટલાદરામાં સાંજની સભામાં ઘણાં જ હરિભક્તો આવ્યા હતા. સ્વામીશ્રીની વિદાયસભા હતી. બીજે જ દિવસે સ્વામીશ્રી મુંબઈ જઈને પરદેશ જવાના હતા. તેથી મળનારા પણ બહુ જ હતા. સભા પછી વ્યક્તિગત દર્શન આપવા બિરાજ્યા. પરંતુ બધા જ એક સાથે ઊઠ્યા ને અવ્યવસ્થા સર્જઈ ગઈ. ધસારો ખૂબ વધી ગયો.

એવામાં એક ભાઈ આવ્યા. ને કહે, ‘બાબાનું નામ શું પાડવું ?’

બીજા ભાઈ કહે, ‘આને વ્યસન મુકાવોને !’

ત્રીજા ભાઈ આવ્યા ને કહે, ‘મારે ટેમ્પો લેવો છે. તો ભાગીદારીમાં લઉં કે એકલો ?’ આ દરમ્યાન કંઠી પહેરનારા તો ચાલુ જ હતા.

જનમંગલ સ્વામી સ્વામીશ્રી પાસે બેઠાં બેઠાં બધું જોતા હતા. થોડીવારે સ્વામીશ્રીને કહ્યું, ‘આપને વે’વાર બહુ છે !’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘મારે કોઈ વહેવાર નથી. અમારે તો અખંડ સ્વામિનારાયણ ભજન થાય છે.’

ફરી જનમંગલ સ્વામીએ કહ્યું, ‘૫૦૦૦ના માથા પર હાથ મૂકો છો તો હાથ થાકી જાય, એટલે એક નકલી લાકડાનો હાથ બનાવો, તે હરિભક્તોના માથા પર મોટર દ્વારા મુકાયા કરે.’

સ્વામીશ્રી અધવચ્ચે જ બોલી ઊઠ્યા, ‘અમે નકલી માલ રાખતા જ નથી ! અમારી પાસે તો અસલી જ માલ છે.’

નિખાલસ અને નિર્દોષ પુરુષનું વ્યક્તિત્વ કેવું હોય તે પૂછવા કરતાં સ્વામીશ્રીના જીવનમાં ડોકિયું કરી લેવાની જરૂર છે ! જેમને અખંડ ભજનની રટના લાગી છે અને પરમાત્માથી અધિક કાંઈ જ નથી, અને પરમાત્મા જેવી અસલી મૂડીના જે ધણી છે, તે પૂર્ણકામ હોય તેમાં શી નવાઈ ?

૧૯૮૧, ઉત્તર ગુજરાતમાં દાસજ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી. સ્વામીશ્રી સાંજે ચાર વાગ્યે આરામમાંથી જાગ્યા અને પ્રસાદ લેતા હતા ત્યારે જનમંગલ સ્વામીએ જિજ્ઞાસાવશ થઈને સ્વામીશ્રીને પૂછ્યું, ‘અક્ષરધામ કેવું હશે ?’

સ્વામીશ્રી રમૂજમાં કહે : ‘આ રૂમ જેવું !’

મેં કહ્યું : ‘એમ નહીં પણ સાચું કેવું હશે ?’

સ્વામીશ્રી કહે : ‘તમે હરતું-ફરતું દવાખાનું જોયું છે ? તેમ આ હરતું-ફરતું અક્ષરધામ છે.’ એમ કહી પોતાને બીજે દિવસે આબુ જવાનું હતું. તેથી કહે, ‘આ અક્ષરધામ હવે કાલે આબુ જશે !’ સૌ આ પરભાવની વાણી સાંભળી દિગ્મૂઢ થઈ ગયા !

૧૯૮૮માં નૈરોબીમાં એક સવારે સ્નાન બાદ સ્વામીશ્રીને વિશ્વવિહારી સ્વામીએ પૂછ્યું, ‘અમદાવાદ ક્યારે આવો છો ?’

સ્વામીશ્રી કહે, ‘અમારે આવવા જવાનું છે જ નહિ. આ તો વચ્ચેની રમત છે. બાકી અહીં પણ છીએ ને ત્યાં પણ છીએ.’

સર્વત્ર વ્યાપ્ત બ્રહ્મની આ પરાવાણી સૌને દંગ કરી ગઈ.

જેઓ પરમાત્મામાં અખંડ નિમગ્ન છે; એમને તો શાંતિનો પરમ અનુભવ સદા રહે છે, પરંતુ તેમના અલ્પ સાન્નિધ્યમાં આવનારને પણ એ નિર્વિકલ્પ શાંતિનો અનુભવ તેઓ કરાવી શકે છે. સ્વામીશ્રીની સન્નિધિમાં અનેકને એ શાંતિનો અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે. એમાંના કેટલાક પ્રસંગો જોઈએ.

હૉલેન્ડવાસી ડચ હરિભક્ત હન કોપના યોગથી એક ડચ મહિલા જિનેટને સ્વામીશ્રી પ્રત્યે અત્યંત અનુરાગ થયો. તેમને સત્સંગનો રંગ લાગ્યો, પરંતુ તેમના પતિને સ્વામીશ્રીમાં આસ્થા નહિ. પતિને બીક પણ હતી કે તેમનાં પત્ની કદાચ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ખોઈ બેસશે. એક દિવસ કુટુંબના આગ્રહથી તેઓ સ્વામીશ્રીને મળવા ગયા. તે વખતે સ્વામીશ્રી બેલ્જિયમ દેશના એન્ટવર્પ શહેરમાં સત્સંગ સભામાં બિરાજમાન હતા. સભા પછી મુલાકાત ગોઠવાઈ. સ્વામીશ્રીએ દુભાષિયા દ્વારા જિનેટના પતિ સાથે થોડી વાતો કરી અને તેમના હાથનો સ્પર્શ કર્યો. મુલાકાત બાદ જ્યારે તેઓ પાછા જઈ રહ્યા હતા ત્યારે જિનેટે પૂછ્યું, ‘શું અનુભવ થયો ?’ તેમના પતિ કહે, ‘પ્રમુખસ્વામીને મળ્યા પહેલાં તેમને વિષે અટકળો કરવી વ્યર્થ છે. કોઈ અજાણી વ્યક્તિને હું સ્પર્શ કરવા ન દઉં પરંતુ સ્વામીશ્રીનો સ્પર્શ મને ગમ્યો. કાંઈક જુદો અનુભવ થયો. શાંતિ થઈ ગઈ.’

૧૯૮૦ની વિદેશયાત્રામાં સ્વામીશ્રી સાથે દુભાષિયા સંત તરીકેની સેવા આત્મસ્વરૂપ સ્વામીને મળી હતી. આખી યાત્રામાં સ્વામીશ્રીએ દર્શન-પ્રસાદી-વાતુ ને મળવું એ ચારે સુખ અઢળક આપ્યાં હતાં.

એ પછી વડોદરામાં ૬૦મી જન્મજયંતી ઉજવાઈ અને સ્વામીશ્રી લાભ આપી અમદાવાદ પધાર્યા. અહીં ગર્ભગૃહમાં મધ્યખંડ પાસે ઊભા રહી ઠાકોરજીનાં દર્શન કરી રહ્યા હતા. આજુબાજુ ઊભેલા સંતોનાં મુખ ઉપર આટલા વખતના વિરહ પછીની તૃપ્તિ અને આનંદ હતો. તેમને લાભ મળે, તે જ માટે આત્મસ્વરૂપ સ્વામી પૂજારી માટેના અંદરના પગથિયે થોડે નીચે ઊભા હતા.

સ્વામીશ્રી મધ્ય મંદિરમાં આરતી કરી હરિકૃષ્ણ મહારાજના ખંડ તરફ વળ્યા, ત્યાં જ આત્મસ્વરૂપ સ્વામીને જોયા. તેથી તરત જ બોલ્યા : ‘આત્મસ્વરૂપ !’ ત્યાર પછીની આત્મસ્વરૂપ સ્વામીની અનુભૂતિ એમના જ

શબ્દોમાં....‘બસ ! એક જ દૃષ્ટિ ! એક જ શબ્દ ! જાણે જગત ભુલાઈ ગયું. બ્રહ્માંડ ભરની મધુરતા સ્વામીશ્રીના ભાવમાંથી નીતરી રહી હતી. આખી યાત્રામાં કેટલીયે વાતો કરી હતી, પ્રસાદી જમ્યા હતા... પણ જે દિવ્ય સુખ આજે અનુભવ્યું, તેવું ક્યારેય અનુભવ્યું નહોતું !’

નંદકિશોર સ્વામી સ્વામીશ્રી સાથેનો પોતાનો અનુભવ વર્ણવતાં લખે છે : ‘૧૯૭૪માં વિદેશયાત્રા બાદ સ્વામીશ્રી સાથે મુંબઈથી વિચરણ કરતાં અમે ભાવનગરમાં યોજાયેલી પારાયણમાં આવી પહોંચ્યા. ઉતારો કુબેરભાઈના ઘરે રાખવામાં આવ્યો હતો. થોડા જ સમયમાં મારે દીક્ષા લેવાની હોઈ સંબંધીજનોને મળવા અંગે કેટલીક દ્વિધા હતી. એ દિવસે સાંજે સ્વામીશ્રી એક હરિભક્તના મકાનમાં મેડે જમવા પધાર્યા. અમે સંતો સાથે બધી તૈયારી કરી સ્વામીશ્રીની રાહ જ જોઈ રહ્યા હતા. સ્વામીશ્રી પધાર્યા. દાદર ચડ્યા ને સામે જ મને ઊભેલો જોયો એટલે મારી પાસે આવીને હસતાં હસતાં વહાલપમાં મારી છાતી પર હાથ ફેરવતાં બોલ્યા, ‘શાંતિ છે ને ? સેવા કરો છો ને ?’

મારા મનમાં ચાલતા બધા જ વિચારો આ સ્પર્શમાત્રે અલોપ થઈ ગયા ! અમે હરિભક્તો માટે પાથરણાં પાથરતા હતા, તેની પણ સૂધબૂધ ન રહી. તેમના જ સ્વરૂપમાં ને વહાલપમાં ખોવાઈ ગયો ! આવી રીતે તો ઘણી વાર નામ દઈને એવી રીતે બોલાવે કે જાણે એ ઉચ્ચાર પર આયખું ઓવારી જઈએ !! આવી શાંતિ સહજ હેતમાં - દૃષ્ટિમાં કે પ્રસાદમાં આપી હોય તેવી કેટલીયે સ્મૃતિઓ હૃદયમંજૂષામાં ધરબાયેલી પડી છે.’

સ્વામીશ્રી પોતે દ્વન્દ્વાતીત ઉચ્ચ ગુણાતીત સ્થિતિ ધરાવે છે, પરંતુ પોતાનો સહવાસ સેવનાર ત્યાગીએ અને ગૃહસ્થોને પણ એ ઉચ્ચ સ્થિતિએ તેમણે પહોંચાડ્યા છે. સુખ અને દુઃખ... જીવનના પ્રત્યેક પાસા અને પ્રત્યેક અભિગમમાં સ્થિરતા જાળવીને આત્માની ઉન્નતિ સાધતા રહેવાની ગુરુચાવી લાખોને આપીને સ્વામીશ્રીએ અનેક લોકો માટે શાશ્વતશાંતિનાં દ્વાર ઉઘાડી આપ્યાં છે.

સાંગલીવાળા ગોપાળભાઈનો યુવાન સુપુત્ર ધામમાં ગયો. બીજાની જેમ એમણે છાતી ન કૂટી. ભગવાનની ઈચ્છાનો સહર્ષ સ્વીકાર કરીને ગામ આખામાં સાકર વહેંચી, એમ કે ભગવાનનો હતો ને ભગવાન લઈ ગયા.

મુંબઈના જયંતભાઈ મહેતાની જુવાન દીકરીને ઓચિંતું વૈધવ્ય આવ્યું. પોતાના જમાઈ રાજેન્દ્રના મૃતદેહ આગળ સ્વામીશ્રી બેઠા હતા ત્યારે જયંતભાઈએ તેઓને એટલું જ પૂછ્યું, ‘આપનું સ્વાસ્થ્ય કેમ છે ? મારા જમાઈની સેવા કરનારાઓ સત્સંગી બને એવા આશીર્વાદ આપો.’

કેનેડાના ગુજરાતી સમાજ અને સત્સંગના અગ્રણી ભગવાનજી માંડવિયાને ૧૯૮૫માં જાણ થઈ કે પોતાને બ્લડ કેન્સર છે છતાં વિચલિત થયા વિના એમની રોજીંદી પ્રવૃત્તિઓ એમણે ચાલુ જ રાખી. સ્વામીશ્રીના વર્ષોના સમાગમથી અને કૃપાથી અકલ્પ્ય આત્મબળ તેઓએ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. ક્યારેય કશી જ ચિંતાની લકીર નહિ. નહિ અવાજમાં ધ્રુજારી કે નહિ હાસ્યની ચમકમાં ઉણપ. મૃત્યુના બિછાને અરે ! મૃત્યુની ગણતરીના કલાકો વખતે પણ તેઓ ફોન દ્વારા મિત્રોને અધ્યાત્મની કેફિયત વૃંટાવતા રહ્યા. તેઓનો આત્મિક વૈભવ અને પ્રાપ્તિનો કેફ એમના ભાઈ ઉપર લખાયેલા પત્રોના અક્ષરોમાં પથરાયેલો પડ્યો છે :

‘...શારીરિક દુઃખ તો બધાને આવે છે. રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા મહાપુરુષોને પણ કેન્સર થયું હતું. એટલે માંદગી અને મૃત્યુથી કોઈએ ક્યારેય ગભરાવું જોઈએ નહિ. પ્રમુખસ્વામી જેવા ભગવાનના ધારક સંતનું શરણ ક્યારેય છોડવું જોઈએ નહિ. ...શ્રીજીમહારાજ ને સ્વામીશ્રીમાં આપણી શ્રદ્ધા અડગ રહેવી જોઈએ.’ એક ધાર્મિક નેતાને તેઓએ લખ્યું હતું ‘મારી માંદગીમાં મૃત્યુ નિશ્ચિત છે. છતાં મને પૂર્ણ સંતોષ ને આનંદ છે કે મને જીવનમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજ જેવા ગુણાતીત સંતનો સત્સંગ પ્રાપ્ત થયો અને એમને પ્રસન્ન કરવાની મહાન તક મળી.’

૧૯૮૮ની શરૂમાં ૪૩ વર્ષની વયે ભગવાનજીભાઈ અક્ષરનિવાસી થયા - નિર્ભય ને પૂર્ણકામ !

ઉપનિષદે ‘તરતિ શોકમ્ આત્મવિત્’ની જે વાત કરી છે એ આત્મજ્ઞાનને સ્વામીશ્રીએ પોતાના જીવનમાંથી સમાજમાં અવતાર્યું છે. વ્યવહારમાં રહીને વ્યવહારની બધી જ જવાબદારીઓ અદા કરવા છતાં આત્મજ્ઞાનની આવી ઉચ્ચ ભૂમિકા ગુરુકૃપાથી સરળતાથી સાધ્ય થઈ શકે છે. શાસ્ત્રની વાતો કેવળ વ્યાખ્યાન નથી પણ એક સ્થિતિ છે. આ વિચાર તેઓએ સમાજને મૂર્તિમાન ઉદાહરણ સાથે આપ્યો છે. તેઓ કહે છે, ‘આપણો જન્મ બે વાત સિદ્ધ કરવા સારુ થયો છે, ‘અક્ષરરૂપ થવું અને પુરુષોત્તમની ભક્તિ કરવી.’ આ વાત તેમણે કેટલાયને માટે સહજ સાધ્ય બનાવી છે.

૨૨. પ્રશ્નોત્તર

અસંખ્ય મુમુક્ષુઓથી માંડીને દેશ-વિદેશના સામાજિક કાર્યકરો, જુદા જુદા રાષ્ટ્રના ધુરંધરો અને દેશ-વિદેશના પત્રકારોએ આજ સુધીમાં અસંખ્ય પ્રશ્નોત્તરી દ્વારા સ્વામીશ્રી પાસેથી મનનાં સમાધાનો મેળવ્યાં છે, દ્વિધાએ શમાવી છે. સ્વામી સાથે થયેલી જુદી જુદી પ્રશ્નોત્તરીમાં તેમની વિશિષ્ટ આધ્યાત્મિક પ્રતિભા સ્પષ્ટપણે ઉપસી આવે છે. વિવિધ પ્રશ્નોત્તરીમાંથી કેટલીક પ્રશ્નોત્તરી આચમનરૂપે અહીં પ્રસ્તુત છે :

પ્રશ્ન : આપને મનમાં ક્યારેય ખોટો વિચાર આવેલ છે ?

સ્વામીશ્રી : ભગવાનના વિચાર આવે છે. સૌનું સારું થાય તે જ વિચાર આવે છે.

પ્રશ્ન : આપે પાપ કર્યું છે ?

સ્વામીશ્રી : પાપ કરવાનું જ ક્યાંથી ? જન્મ્યા ત્યારથી સત્સંગ છે.

(ઓર્લાન્ડો, તા. ૨૭-૬-૮૪)

અમેરિકન પ્રેસ રિપોર્ટર : તમને અનુભવ છે કે સ્ત્રી કેવી હોય ?

સ્વામીશ્રી : ત્રિકાળમાંય નહીં. અમે અનુભવ જ નથી કર્યો એ બાબતનો.

(રેસીન, યુ.એસ.એ. તા. ૮-૮-૮૮)

પ્રશ્ન : એવી કોઈ ઘટના છે જે યાદ આવે ત્યારે દુઃખ થાય ?

સ્વામીશ્રી : કેવળ હસ્યા. પ્રશ્નને જુદી રીતે સમજતાં કહ્યું : ‘આપણા ગુરુની

વિસ્મૃતિ થાય અને કામ કરતાં કરતાં ભગવાન સિવાય બીજો કોઈ વિચાર આવે એ દુઃખ.’

વિવેકસાગર સ્વામીએ સ્પષ્ટતા કરી, ‘તેઓ આપના માટે વાત પૂછે છે.’

સ્વામીશ્રી : ના, એવો કોઈ પ્રશ્ન નથી. આનંદ ને આનંદ જ રહ્યા કરે છે કાયમ !

પ્રશ્ન : ધ્યાન કરતાં કરતાં એકાગ્રતા કેવી રીતે વધે ?

સ્વામીશ્રી : એકાગ્રતા માટે કાયમ અભ્યાસ જોઈએ. એકદમ આ વસ્તુ સિદ્ધ ન થાય. ધીરે ધીરે કોન્સન્સ (કોન્સન્ટ્રેશન) આવી જાય. વ્યવહાર-સંસાર હોય એટલે એના વિક્ષેપ આવે પણ અભ્યાસ અને સાથે સાથે સંત સમાગમ કરીએ તો વૃત્તિ સ્થિર થઈ જાય.

પ્રશ્ન : ધ્યાન એટલે શું ?

સ્વામીશ્રી : ભગવાનના મહિમાનો વિચાર. ભગવાનની મહત્તા અને એમના કાર્યનું ચિંતન. જે ભગવાન બધે છે એ આપણામાં પણ છે - એ વિચાર.

પ્રશ્ન : સમાધિ એટલે શું ?

અષ્ટાંગ યોગ ગણાવીને સ્વામીશ્રી કહે, ‘એ થોડું અઘરું છે પણ જો સત્સંગ કરો તો જ્ઞાનસમાધિ થાય. પછી ભગવાન સિવાય કંઈ જ રહે નહીં. સમજણની દૃષ્ટિ આવે.’

પ્રશ્ન : બ્રહ્મજ્ઞાન એટલે ?

સ્વામીશ્રી : બ્રહ્મ એવા જે સાચા પુરુષ એમને સમજવા, એમના સ્વરૂપને સમજવું એ. એમનામાં ભગવાન સાક્ષાત્ બિરાજમાન છે એ સમજણ કરવી એ.

પ્રશ્ન : અંતર્યક્ષુ ક્યારે ખૂલે ?

સ્વામીશ્રી : જ્ઞાનની દૃષ્ટિ આવે તે અંતર્યક્ષુ ખુલ્યાં કહેવાય. બ્રહ્મસ્વરૂપ સંત આ દૃષ્ટિ આપે છે. હનુમાનજીને ચક્ષુ હતા ને તુલસીદાસને ન’તા તો રામ નીકળ્યા તોય ન ઓળખી શક્યા. પણ જ્યારે હનુમાનજીએ ઓળખાવ્યા ત્યારે ખબર પડી. સત્પુરુષ જ્ઞાન આપે ત્યારે ચક્ષુ ખૂલે છે. (૪-૧૦-૮૮, મુંબઈ)

પ્રશ્ન : ‘મનકો નિયંત્રિત કેસે ક્રિયા જાય ?’

સ્વામીશ્રી : ‘ભગવાનકી નવધા ભક્તિ સે મન નિયંત્રિત હોતા હૈ. વૈસે તો મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરતા હી રહતા હૈ ક્યોંકિ ઉસકા વિષય હી હૈ. લેકિન ભગવાન કી કથા ઔર કીર્તન મેં મનકો સંલગ્ન રખે તો વો પવિત્ર હોતા હૈ ઔર બાદ મેં સ્થિર હોતા હૈ.’ (તા. ૬-૪-૮૬, કલકત્તા)

પ્રશ્ન : આપની મહાનતાનું રહસ્ય શું ? આપને ધર્મ પ્રત્યે આટલો લગાવ ક્યારે થયો ? કયા અનુભવને કારણે ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષાયા ?

સ્વામીશ્રી : ગુરુની અને ભગવાનની કૃપા, એમની કૃપા વગર મહાન બની શકાતું નથી.

પ્રશ્ન : આપશ્રી દુનિયામાં ઘણી જ વ્યક્તિઓને મળ્યા છો. તેમાં એવી કઈ વ્યક્તિ પ્રત્યે આદર ને લાગણી થઈ હોય કે આ વ્યક્તિ ખરેખર ‘માનવ’ છે. એમનું નામ દેશો ?

સ્વામીશ્રી : સંતને બધા જ પ્રત્યે આદર હોય છે. કોઈના પ્રત્યે અનાદર નથી હોતો.

પ્રશ્ન : આપને ગુસ્સો ક્યારે આવે અને આનંદ ક્યારે થાય ?

સ્વામીશ્રી : સંતને ગુસ્સો હોય જ નહીં.

પ્રશ્ન : છતાંય વખતોવખત કોઈ જુગારી, વ્યભિચારી કે એવાને જોઈને ગુસ્સો આવ્યો હોય એવું સાંભરે છે ?

સ્વામીશ્રી : ગુસ્સો તો આવતો જ નથી પણ એટલું જરૂર થાય કે આ બરોબર થતું નથી. પછી ભગવાનની ઈચ્છા ઉપર છોડી દઈએ છીએ. એવાને સુધારવાની લાગણી થાય છે. પ્રયત્નો કરીએ છીએ. કહેવા જેવું હોય તો કહીએ પણ ખરા. છતાં છેલ્લે ભગવાન ઉપર નાંખી દઈએ છીએ.

પ્રશ્ન : ભગવાન અને સંતને કોઈ ભેદભાવ હોતો નથી એ વાત સાચી ?

સ્વામીશ્રી : વાત સાચી છે. એ તો ભાવના ભૂખ્યા છે. ભગવાન દુર્યોધનના છપ્પન ભોગ ત્યાગીને વિદૂરને ત્યાં ગયા. કારણ, એની ભક્તિ હતી, શબરીનો ભાવ એવો હતો. ભગવાન અને સંતને ગરીબ-તવંગરનો ભેદ જ નથી. જેની હૃદયની ભક્તિ હોય એને ત્યાં જાય.’

પ્રશ્ન : દીક્ષા ગ્રહણ કરી ત્યારથી એકધારી ગતિએ પ્રગતિ કરી આપ અત્યારે આ સ્થાને બિરાજિત થયેલા છો. જો કે આપ તો અનાદિના જ સિદ્ધ છો, છતાં લૌકિક દૃષ્ટિએ કરેલી આ પ્રગતિ એનું રહસ્ય શું છે ?

સ્વામીશ્રી : પ્રગતિનું રહસ્ય તો એક જ વસ્તુ છે - કઈ રીતે ગુરુ રાજ થાય એ વિચાર. એ રાજ થાય તો આપણી પ્રગતિ છે. જો એ રાજ ન થાય, તો પ્રગતિ કાંઈ છે જ નહીં. મુખ્ય એ ગુરુ સાચા મળ્યા અને ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે જીવન કર્યું. એ રાજ થાય એમ કરવાનું એટલે એમાંથી આપણી પ્રગતિ સહેજે થાય. જેની જેની પ્રગતિ થઈ છે એને જુઓ તો તેમણે ગુરુને વિશેષ મુખ્ય

રાખીને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે થાય છે. ભગતજી મહારાજ, શાસ્ત્રીજી મહારાજ કે યોગીજી મહારાજ બધા જ ગુરુઓના જીવનમાં આપણે એ જોઈએ છીએ. પૂર્વે જે કોઈ ભક્તો થયા છે, જેની કાંઈ પ્રગતિ છે, તેનું મુખ્ય કારણ ગુરુનો રાજીપો, ગુરુની દૃષ્ટિ ને ગુરુના આશીર્વાદ.

બાકી બીજા કોઈ સાધનથી કે પોતાના બુદ્ધિબળથી કે પોતાની આવડતથી કે પોતે બહુ ભણેલા-ગણેલા, પંડિત-વિદ્વાન હોય એનાથી કોઈ પ્રગતિ થઈ નથી.

(સારંગપુર, જાન્યુઆરી, ૧૯૮૬)

પ્રશ્ન : હું શાસ્ત્રો તો વાંચું છું પણ એનાથી સંતોષ નથી થતો. મને પ્રશ્ન થાય છે કે આંતરિક શત્રુઓનો નાશ કરવા માટે શું કરવું ?

સ્વામીશ્રી : આધ્યાત્મિક રીતે આગળ વધવા માટે એવા ગુરુ જોઈએ. એમના સમાગમથી માર્ગદર્શન મળે.

પ્રશ્ન : આજે માણસ મંદિરો બાંધવાના પ્રયત્ન કરે છે પણ અંદરના આત્માનું મંદિર બાંધવા માટે શું કરવું ?

સ્વામીશ્રી : એના માટે સંતસમાગમ. સાચા પુરુષના સંતસમાગમમાં રહીએ તો ચેતન મંદિર બને. ટાઈમ મળે ત્યારે અહીં આવતા રહેજો.

(૨૦-૯-૮૮, મુંબઈ)

પ્રશ્ન : અમે ઘરે આવીએ ત્યારે નિરાંત થાય છે. તો આપનું ઘર ક્યાં છે, જ્યાં જઈને આપને નિરાંત થાય ?

સ્વામીશ્રી : ભગવાન ને ભક્તો બેઠા હોય તે ઘર છે. ભક્તો હોય, સંતો હોય, કથાવાર્તા થતી હોય તે ઘર છે. શ્રીજીમહારાજે કહ્યું, સાચું ઘર અક્ષરધામ છે. આ આપણો સમાજ છે, તેની સાથે બેસવું, ઊઠવું તો ઘર જેવું જ લાગે. અમારે તો દેશ ઘર છે ને પરદેશ ઘર છે. જ્યાં સત્સંગીનું ઘર કે ભગવાનનું સ્થાન તે ઘર માનીએ છીએ. એટલે કોઈ ઠેકાણે એમ નથી થતું કે આપણે અહીં આવ્યા ને આપણું ઘર પૂરું થયું. જ્યાં જઈએ ત્યાં ઘર જ છે !

પ્રશ્ન : આટલી બધી પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં આપ કાયમ તાજગીભર્યા (Fresh) રહો છો, તેનું રહસ્ય શું છે ?

સ્વામીશ્રી : મહારાજની આજ્ઞાથી કરીએ છીએ. ગુરુએ આદેશ આપ્યો એટલે તેમના આદેશથી કરીએ છીએ. ગમે તેટલી પ્રવૃત્તિ છે, તો પણ માથે લેતા નથી. જે પરિણામ આવે છે, તે ભગવાનની ઈચ્છાથી આવે છે એટલે કોઈ જાતનો બોજો લાગતો નથી, ભગવાનની આજ્ઞામાં રહીને, મૂર્તિમાં રહીને કરીએ

છીએ. હું કરું છું, મેં કર્યું તેમ ભાવ લાવ્યા સિવાય ભગવાનને આગળ કરીને કરીએ તો બોજો લાગે નહીં. ‘હું’ કર્તા નથી, કર્તા ભગવાન છે. ‘હું પણું’ મૂકી દર્શને ભગવાનમાં, ગુરુમાં ખોવાઈ જવાનું છે. તેમની મરજી પ્રમાણે આપણા ભાવ મૂકીને સર્વકર્તા ભગવાન છે. તેમની ઈચ્છાથી થાય છે - તેમ ભાવ રાખીને કરીએ તો આનંદ ચોવીસ કલાક રહે. દેહભાવ ભૂલી ભગવાનમાં રહીને પ્રવૃત્તિ કરવી. આવ્યું તોય ભગવાનની ઈચ્છાથી, ગયું તોય ભગવાનની ઈચ્છાથી. ખરાબ થાય તોય ભગવાનની ઈચ્છાથી. આપણો ભાવ ટાળીને કરીએ તો બોજો ન લાગે. સુખ આવે...

(૪-૯-૮૪, લંડન)

પ્રશ્ન : પૃથ્વી પરના આપના આગમનનો હેતુ શું છે ?

સ્વામીશ્રી : આપણા આગમનનો તો વળી હેતુ શું હોય ? ભગવાન જે સંકલ્પો લઈને આવ્યા છે એ સંકલ્પોનું પ્રવર્તન કરી શકીએ એ જ હેતુ હોય ને ! ભગવાનનો તો આદેશ છે : દરેકનું સારું થાય, દરેકના જીવનમાં ભક્તિ ઊતરે, સૌને શાંતિ મળે. ભગવાન ભજવા અને ભજાવવા એ જ આશય છે. બીજો કોઈ હેતુ હોતો જ નથી. આ શરીરનો પણ હેતુ એ જ છે. દરેકને સારા માર્ગ ચઢાવવા અને સુખી કરવા એ હેતુ હોય છે. ધર્મ વધે, નીતિ ને સદાચાર વધે, સંપ વધે - આ સંતપુરુષના આશય હોય છે. જીવનમાંથી રાગ-દ્વેષ, અહં-મમત્વ વગેરે દુર્ગુણોને, આસુરી બળને કાઢીને દૈવી ગુણો પ્રગટ થાય એ જ હેતુ છે. વ્યક્તિમાં કોઈનું ત્રાસ કરવાની, રાગ-દ્વેષની વૃત્તિ ન હોય તો જ તે માણસ છે. આ સંદેશો લઈને જ સંતો આવે છે.

પ્રશ્ન : મૃત્યુ નિશ્ચિત છે તેમ જાણવા છતાં લોકો મૃત્યુથી શા માટે ડરે છે ?

સ્વામીશ્રી : અજ્ઞાન છે તેથી. જ્યારે તેઓને ભાન થશે કે શરીર અને આત્મા બંનેનું અલગ અસ્તિત્વ છે ત્યારે ડર નહિ રહે.

પ્રશ્ન : યુવાનો અને વડીલો વચ્ચેનો સંઘર્ષ નિવારવા બંને પક્ષોએ કેવું વલણ અપનાવવું જોઈએ ?

સ્વામીશ્રી : આ સનાતન પ્રશ્ન છે. જીવનયાત્રાઓના અનુભવ પછી પાકટ બનેલા વડીલો જે શિષ્યામણ આપશે એ સારી જ હશે - આ પ્રકારની શ્રદ્ધા યુવાને રાખવી જોઈએ. જેમ રામચંદ્રજીને દશરથે આદેશ આપ્યો કે, વનમાં જાઓ, તો સામે કોઈ દલીલ કરી નહિ. રામ આપણા સૌનો આદર્શ છે. તો એમની જેમ વડીલોમાં શ્રદ્ધા ને વિશ્વાસ રાખવો એ યુવાનોની ફરજ બની રહે છે. જૂનવાણી માનસ તરીકે વડીલોની આમાન્યા તૂટે ને કાંઈ કહે તો ઉગ્રતા

આવી જાય. આ રીતે સામે થવું વગેરે શૈલી પશ્ચિમની સંસ્કૃતિની અસર છે. અને મા-બાપે પણ પોતાની ફરજ સમજવી જોઈએ. પોતાના જ બીબામાં યુવાન ઢળે એવું વલણ ન રાખવું જોઈએ. એના વિચારોને સારી રીતે સમજીને એનો વિકાસ થવા દેવો જોઈએ. યુવાનમાં વડીલ પણ જો વિશ્વાસ રાખે અને જ્યારે બાજી બગડતી જણાય ત્યારે જ પોતાના અનુભવને કામે લગાડે તો યુવાનને પોતે કાંઈક કર્યાનો સંતોષ થશે, એનો વિકાસ થશે.

પ્રશ્ન : ડોક્ટર, એન્જિનિયર કે એકાઉન્ટન્ટ જેવા ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલા યુવાનોની જરૂર સમાજને પણ છે. આવા યુવાનોને સાધુ બનાવવાથી દેશની યુવાશક્તિનો બિન-ઉત્પાદક ઉપયોગ થતો હોય એમ નથી લાગતું ?

સ્વામીશ્રી : સમાજને નુકસાન તો થતું જ નથી. પરંતુ વિવિધ રીતે તેઓ સમાજને ઉપયોગી નીવડે છે. પોતાની વિશિષ્ટ આવડત અને શક્તિઓનો તેઓ આધ્યાત્મિક તેમજ રચનાત્મક માર્ગે ઉપયોગ કરીને સમાજમાં પ્રેરણા અને આદર્શની નવી ભાત ઉપજાવે છે. વળી ડોક્ટર હોય કે વકીલ, ગમે તે વ્યક્તિ હોય પરંતુ મોક્ષ કરવો એ જ તો દરેકનું અંતિમ ધ્યેય છે. આત્માની ઉન્નતિ એ જ પ્રગતિ છે. દરેકને સારા બનવાની જરૂર છે. સારા સંતો હશે તો ચારિત્ર્યવાન સમાજ તૈયાર થશે અને લોકોના જીવનમાં પરિવર્તન લાવશે. તેનાથી લોકોમાં ધાર્મિક ભાવના કેળવાશે. હજારોને વ્યસનમુક્ત થઈ પ્રભુ ભજવાની પ્રેરણા મળશે.

પ્રશ્ન : આપ કંઈ ભવિષ્ય ભાખો છો ? ભવિષ્ય કેવું છે ?

સ્વામીશ્રી : ભગવાન ભજશે અને તેમના નિયમ પાળશે તો ભવિષ્ય સારું જ છે.

પ્રશ્ન : ૨૧મી સદીની ટેકનોલોજીની હવા ફેલાયેલી છે તે માટે આપ કાંઈક કહેશો ?

સ્વામીશ્રી : ૨૧મી સદી તો આવતા આવશે, પરંતુ આપણે સારું જીવન જીવીએ તો ૨૧મી સદીમાં જ બેઠા છીએ. આપણે સૌ ‘સતયુગ આ રહા હૈ’ એવી વાતો સાંભળીએ છીએ. પરંતુ ધર્મ-નિયમમાં રહી દારૂ, ચોરી, ભ્રષ્ટાચાર ન કરીએ તો અત્યારે સતયુગ જ છે. આપણું જીવન શુદ્ધ હોય તો સતયુગ જ છે. આ રીતે માનવી જ્યાં સુધી વ્યક્તિગત પ્રગતિ ન કરે ત્યાં સુધી ૨૨મી સદીમાં પ્રવેશ કરશે તો પણ તેને માટે તે પથ્થરયુગ જ છે.

પ્રશ્ન : આમ તો બધાં કહે છે ધર્મ એક છે. પણ બધાં માનતાં નથી. જેમ કે

ઈરાન અને ઈરાક બંને ઝઘડે છે. એનું શું ?

સ્વામીશ્રી : ધર્મ એક જ છે. તે માનવતા, સદાચાર અને બધાનું સાચું માર્ગદર્શન આપે છે. ધર્મ સારું જ શીખવે. આ તો માણસોનાં અહં-મમત્વનું કારણ છે. ધર્મ ભાગલા પાડવાનું શીખવે જ નહીં. ઝઘડા ધર્મના નથી, પણ પોલિટિક્સ - રાજકારણના છે.

પ્રશ્ન : વિશ્વમાં શાંતિ શેનાથી શક્ય છે ?

સ્વામીશ્રી : જીવનમાં ધર્મનું અનુસરણ કરાય ને ધર્મમાં પરસ્પર સહિષ્ણુતા કેળવાય, તો વિશ્વમાં શાંતિ સ્થાપી શકાય.

૨૩.

હૃદયોદ્ગાર

‘પ્રમુખસ્વામી મહારાજ પવિત્રતા, શાંતિ, પ્રેમ અને ગુરુકૃપાનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે. મને આ અતિકૃપાળુ આધ્યાત્મિક તેજસ્વી સંત સાથે અંગત સંપર્કનો અત્યંત સુખદ લહાવો સાંપડ્યો છે. પૂજ્ય સ્વામીજી પોતાના તેજસ્વી જીવન આદર્શ દ્વારા અને પ્રેમસભર ઉપદેશ દ્વારા લાખો મુમુક્ષુઓ-અનુયાયીઓને એવા ધર્મમય આધ્યાત્મિક જીવન તરફ દોરી જાય છે, જેમાં માનવજાતનું આત્યંતિક શ્રેય રહેલું છે.

તેમનું અંગત જીવન અને રોજ-બ-રોજનો વ્યવહાર સાધુ-સંન્યાસીઓને અનુકરણીય જવલંત દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે.

જગમશહૂર એવા નૈતિક અને આધ્યાત્મિક સંપ્રદાયના અધ્યક્ષ હોવા છતાં તેમનામાં હંમેશાં અતિશય સાદાઈ, આચરણની વિનમ્રતા અને અહંશૂન્યતાનાં દર્શન કર્યાં છે. તેમનું આવું દર્શન સૌંદર્યસભર છે અને મને જ્યારે તેમના પ્રસંગમાં આવવાનું થયું છે ત્યારે તેમનું આવું દર્શન ખૂબ આનંદ આપે છે. પૂજ્ય સ્વામીજીના ખભા પર કેટકેટલી કઠીન જવાબદારીઓ છે ! એમ છતાં તેઓ કેટલા હળવાફૂલ લાગે છે !

પ્રમુખસ્વામી મહારાજને સદા તેમના ઇષ્ટદેવની સાથે જોવા એ દેવો માટે પણ દુર્લભ દૃશ્ય છે - તેમના ઇષ્ટદેવથી તેઓ કદી અળગા થતા નથી, અને તમામ મહત્ત્વના પ્રસંગોએ મંચ પર કે વ્યાસપીઠ પર કે ક્યાંય પણ બિરાજતા

હોય ત્યાં ઈષ્ટદેવ (ઠાકોરજીની મૂર્તિ) તેઓ અગ્રસ્થાને જ રાખતા હોય છે. સ્વામીજીના સાન્નિધ્યમાં હંમેશાં ઈષ્ટદેવને જ અગ્રક્રમ અપાતો હોય છે. આજના ધાંધલ-ધમાલના, લાલસાઓના, સંઘર્ષના, ભ્રષ્ટાચારના અને સમાજમાં વધતી જતી આક્રમક નાસ્તિકતાના આ જમાનામાં, પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ એક ઝળહળતા આધ્યાત્મિક વ્યક્તિત્વની જેમ પ્રકાશે છે. એમનું એ તેજસ્વી વ્યક્તિત્વ નકારાત્મક-નિષેધાત્મક વિચારોના અંધકારને દૂર કરે છે, નીતિમત્તાભર્યા આદર્શ જીવનનાં દિવ્ય અજવાળાં પાથરે છે, અને આજની માનવજાતને આચરણની સજ્જનતા, ભગવન્મયતા તેમજ પૂર્ણ જીવનનો ઉજાસ પૂરો પાડે છે.

તેમની ફરતે સાધુતા, સુહૃદયતા અને વિશ્વપ્રેમનું તેજવર્તુળ દેખાય છે. તમે જ્યારે તેમના સાન્નિધ્ય અને સામીપ્યમાં આવો, ત્યારે તમને એ ચોક્કસ અનુભવાય. આપણે બધા ભગવાન શ્રીરામને ‘મર્યાદાપુરુષોત્તમ’ તરીકે ઓળખીએ છીએ. પરંતુ પ્રમુખસ્વામીજીમાં આપણા સમયના ‘મર્યાદાપુરુષ’નાં દર્શન થાય છે. તેમનામાં એક આદર્શ સાધુનાં દર્શન થાય છે. તેઓ એક આદર્શ ગુરુ પણ છે. વર્તમાન માનવજાતના એક આદર્શ આધ્યાત્મિક રાહબર છે. તેમનામાં એક આદર્શ ભક્તનું પણ જવલંત દૃષ્ટાંત જોવા મળે છે. સાથે સાથે તેમની મહાન ગુરુપરંપરામાં એક આદર્શ શિષ્ય તરીકેનું પણ તેઓ દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે. તેમના કેટલાક અત્યંત પ્રભાવશાળી અને વિરાટ મહોત્સવોનાં આયોજનોમાં સૌને નિમંત્રણ પાઠવતા તેઓ એક આદર્શ યજમાન પણ છે. દાખલા તરીકે લંડનમાં વિશાળ એલકઝાન્ડ્રા પેલેસ ગાર્ડનમાં આયોજિત ભારતીય સાંસ્કૃતિક મહોત્સવમાં ૩૦ દિવસ સુધી અનેક આમંત્રિત વિશિષ્ટ મહેમાનોને અત્યંત પ્રસંશનીય રીતે સત્કાર્યા અને દરેક બાબતમાં સંપૂર્ણ સૂઝ-બૂઝથી સૌની બેનમૂન સરભરાનું તેમણે આયોજન સંભાળ્યું હતું. તેઓ આજના આધ્યાત્મિક ભારતના એક પ્રેરણાદાયી આધ્યાત્મિક અગ્રેસર છે, એક કુશળ સમર્થ આયોજક છે.

ઘણા બધા પ્રસંગોમાં ભગવાને અમને બન્નેને મળવાનો મોકો મળ્યો છે. તેમનામાં મેં વિનય, શિષ્ટાચાર અને સંસ્કારિતાનો આત્મા નિહાળ્યો છે. તેમના વ્યવહારમાં સંવેદનશીલ સૌજન્યનાં દર્શન થયાં છે. મારા જીવનમાં જેમની સાથે પ્રસંગમાં આવ્યાનો મને અત્યંત આનંદ છે એવી અત્યંત સદ્ભાવપૂર્ણ વિભૂતિઓમાંના તે એક છે.

પૂજ્ય શ્રી પ્રમુખસ્વામી મહારાજને અસાધારણ સાદાઈ ધરાવતા અને આધ્યાત્મિકતાની ઉદાત્ત અને ઉન્નત ઊંચાઈઓને આંબતી વ્યક્તિ તરીકે હું જોઉં છું અને જાણું છું. આજના વિશ્વને આવી વધુ વ્યક્તિઓની જરૂર છે. તેઓ પૃથ્વીનું સત્ત્વ છે. વિશ્વમાં રહી વૈશ્વિક માનવતાને તેઓ સંવૃદ્ધ કરે છે.

જ્યારે હું એમના વિષે વિચારું છું ત્યારે મને ગૌરાંગ મહાપ્રભુના જાણીતા શબ્દો યાદ આવી જાય છે : અમાનિના માનદેન. જેનો અર્થ એ છે કે ‘અન્ય તરફથી માનની અપેક્ષા નહિ રાખતા હોવા છતાં અન્યને માન આપવાના અત્યંત આગ્રહી.’

આ વિશિષ્ટ લક્ષણ અને ઉદાત્ત ગુણથી આપણા લાડીલા પ્રમુખસ્વામીજી મહારાજનું વ્યક્તિત્વ શોભાયમાન છે.’

- સ્વામીશ્રી ચિદાનંદ સરસ્વતીજી
(અધ્યક્ષ, દિવ્યજીવન સંઘ)

‘બુદ્ધ અને તીર્થંકર, રામ અને કૃષ્ણ, કબીર અને નાનક વગેરે સંતોએ અને અવતારોએ ભારતને સંવર્ધિત કર્યું છે. હવે કોઈ આવે એની રાહ જોઈએ છીએ કે જે ભારતીય સંસ્કૃતિને દોરે. કૌટુંબિક, આધ્યાત્મિક, સામાજિક અને રાજકીય સ્તરે પુષ્ટિ આપે. ભગવાનની કૃપાથી એવા પુરુષ મળ્યા છે. એમનું નામ છે - પ્રમુખસ્વામી. ભારતને એક કરવું હોય તો તે પ્રમુખસ્વામીના નેતૃત્વ હેઠળ એક બની શકશે. પ્રમુખસ્વામી સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાયના પ્રમુખ નથી, હિન્દુ ધર્મના પ્રમુખ છે. હિન્દુ ધર્મના નહીં પણ ભારતીય સમાજના પ્રમુખ છે.’

- જૈનાચાર્ય શ્રી સુશીલકુમારજી
(વર્લ્ડ ફેલોશીપ ઓફ રીલીજીયન)

‘આપણા દેશના કેટલાક અતિ વિરલ આત્માઓમાંના એક પ્રમુખસ્વામી મહારાજ છે. મારી જિંદગીમાં મને મળેલા સૌથી વધુ પ્રભાવશાળી પુરુષોમાંના તેઓ એક છે. તેઓ ખૂબ જ શાંત છતાં અસંખ્ય વ્યક્તિઓને સક્રિય બનાવે છે.’

- સ્વામી આત્માનંદજી
(અધ્યક્ષ, રામકૃષ્ણ મિશન, રાયપુર)

‘જ્યારે હું પરમ પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજને મળ્યો, ત્યારે એક આધ્યાત્મિક રીતે પરિપક્વ આત્માને મળતો હોઉં તેવી લાગણી થઈ. મને તેમને વારંવાર મળવાની અથવા તો તેમની સાથે લાંબો સમય રહેવાની તક મળી

નથી. પરંતુ મારો તેમની સાથેનો ટૂંકો સંપર્ક, તેઓ આધ્યાત્મિક પ્રેમ, વિનમ્રતા અને સાદાઈનું મૂર્તસ્વરૂપ છે એ જાણવા માટે પર્યાપ્ત છે.

આવું વિકસિત વ્યક્તિત્વ જ સમાજના દરેક સ્તરના માણસોને ભાવાત્મક રીતે નજદીક લાવે છે અને તેમનામાં ભ્રાતૃત્વ અને એકસૂત્રતાની લાગણી જન્માવે છે. દરેક માનવમાં ભગવાનને જોવાની લાગણી. તેઓ સૌને ચાહે છે. તેથી તો તેમના પર સૌના પ્રેમની વર્ષા થાય છે અને તે પણ અનરોધિત.

- આચાર્યશ્રી વિબુધેશતીર્થજી મહારાજ
(મધ્વાચાર્ય, અડમાર મઠ ઉડુપી)

‘પૂજ્ય પ્રમુખસ્વામી મહારાજ આપણા દેશનો અદ્વિતીય આધ્યાત્મિક મુકુટમણિ છે કે આધ્યાત્મિક મુગટને શોભાવતું એક અદ્વિતીય રત્ન છે, જેને ઓળખાવવાની જરૂર નથી.

ભગવાન સ્વામિનારાયણની આ પાંચમી પેઢીના આધ્યાત્મિક વારસ-સંતપુરુષે પોતાના માનવીય ગુણોથી એક આગવો ચીલો ચીતર્યો છે. આધ્યાત્મિક જીવન એ સામાન્યતઃ અંતર્મુખી હોય છે, અને પ્રાથમિક રીતે ભગવાનના સાક્ષાત્કાર સાથે સંકળાયેલું હોય છે. આત્માને કાંઈક ‘બનવાના’ રસ્તે દોરે છે. પરંતુ તેનાથી જનસેવાની શક્યતા અવરોધાવી જોઈએ નહિ. આ વાતનું સ્વામીજી સચોટ દૃષ્ટાંત પૂરું પાડે છે. તેમના અનુયાયીઓ પ્રત્યેની તેમની અસાધારણ લાગણીથી તેમણે સાધુતાના ખ્યાલને એક નવો અર્થ પ્રદાન કર્યો છે. ‘ધમ્મપદ’માં એમ કહેવાયું છે કે ‘અલૌકિક વ્યક્તિ એમ સહેલાઈથી મળતી નથી. તે સર્વત્ર પ્રગટતી નથી. જ્યારે જ્યારે આવા સંતનું પ્રાગટ્ય થાય છે ત્યારે સમગ્ર માનવજાત ઉત્કર્ષને પામે છે.’ અને આ શબ્દો કેટલા સાચા છે ! સ્વામીજીની કૃપાથી લાભાન્વિત થયેલા લોકોની સંખ્યા કેટલી મોટી છે ! સ્વામીજી જનસેવામાં પ્રભુસેવા જુએ છે અને એટલે તો માનવજાત ઉત્કર્ષને પામી છે !

જો પ્રભુની અત્યંત પ્રિય વ્યક્તિઓની એક યાદી તૈયાર કરવામાં આવે, તો સ્વામીજીનું નામ એ યાદીમાં ચોક્કસપણે સૌથી પહેલું હશે.’

- પૂજ્ય વરદ યતિરાજ જીઅર સ્વામી
(રામાનુજ સંપ્રદાયના વડા, ભૂતપુરીના મઠાધીશ)

‘આપ શુભપવિત્ર પુરુષ છો. જો સમગ્ર વિશ્વ આપનું ઉદ્દાહરણ લે તો વિશ્વ ગુના વગરનું, યુદ્ધ વગરનું અને આત્મઘાતી વલણ વગરનું સુંદરતમ સ્થળ

બની જાય. હું માનું છું કે જીવનના અઘરામાં અઘરા પ્રશ્નોના આપની પાસે સચોટ સ્વીકૃત ઉત્તરો છે.’

- બોબ કપ્લાન

(એમ.પી., ભૂતપૂર્વ સોલિસિટર જનરલ, કેનેડા)

‘રાષ્ટ્રના નિર્માણમાં ચારિત્ર્યવાન સમાજ તૈયાર કરવો એ પાયાની બાબત છે. આ કાર્ય અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થા એટલે કે પ્રમુખસ્વામીજી કરે છે. પ્રજાનું ચારિત્ર્ય ઊંચું લાવવાનો તેમનો પ્રયત્ન છે. અને તેમાંય ખાસ કરીને યુવાનોનું ચારિત્ર્ય ઊંચું લાવવાનો પ્રયત્ન છે, એને હું રાષ્ટ્રનિર્માણનું કાર્ય કહું છું. જ્યારે તમે એક યુવાનનું ચારિત્ર્ય ઘડો છો ત્યારે એ એક મહાન ઘટના બની જાય છે.’

- શ્રી નાની પાલખીવાળા

(વિશ્વ વિખ્યાત ધારાશાસ્ત્રી)

‘આ સંસ્થાનું આયોજન જોયા પછી હું ખૂબ પ્રભાવિત થયો છું. સ્વામીજીની આ સિદ્ધિ જોતાં મારી જે કંઈ સિદ્ધિઓ છે, તે મને કંઈ જણાતી નથી. આપણને ભાગ્યે જ ખ્યાલ આવે કે આવી પવિત્રતા, શુદ્ધતા અને સમર્પણ શું કરી શકે છે !’

- ડૉ. કુરિયન

(ચેરમેન : એન.ડી.ડી.બી.)

પરિશિષ્ટ : ૧

સ્વામીશ્રીના વિવિધ દિશાના કાર્યવ્યાપની એક ઝલક

‘બીજાનાં સુખમાં આપણું સુખ છે.

બીજાના ઉત્કર્ષમાં આપણો ઉત્કર્ષ છે...’

પ્રમુખસ્વામી મહારાજના આ ધ્યેયમંત્ર સાથે છેલ્લાં ૮૫ વર્ષોથી અનેકવિધ દિશાઓમાં સમાજસેવાઓનો યજ્ઞ ચલાવી રહેલી ‘બોયાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થા’, એક આધ્યાત્મિક-સામાજિક સંસ્થા છે. ભગવાન સ્વામિનારાયણે ચીધેલા વૈદિક રાહે કાર્ય કરતી આ સંસ્થા એટલે સર્વ-ધર્મ સમાદર અને આંતરધર્મ સંવાદિતામાં માનતો શાંતિચાહક સમાજ. વિશ્વભરમાં વ્યાપેલાં ૫૬૦૦ સત્સંગ કેન્દ્રો (યુવાકેન્દ્રો, બાળસંસ્કાર કેન્દ્રો, મહિલા પ્રવૃત્તિ કેન્દ્રો, સંસ્કારધામ મંદિરો) અને લાખો અનુયાયીઓનો વિરાટ પરિવાર ધરાવતી આ સંસ્થાની બહુવિધ સેવાપ્રવૃત્તિઓનો વ્યાપ આદિવાસીઓથી અમેરિકાવાસીઓ સુધી વિસ્તરેલો છે. સ્વામીશ્રીની નિશ્રામાં અક્ષરપુરુષોત્તમ સંસ્થાએ આદરેલા માનવ ઉત્કર્ષના આ વિરાટ સેવા-અભિયાનની એક ઝલક અહીં પ્રસ્તુત છે...

શૈક્ષણિક ક્ષેત્રે :

ઊગતી પેઢીના શિક્ષણ અને સંસ્કાર માટે સતત પ્રયત્નશીલ આ સંસ્થાએ અનેકવિધ દિશાઓમાં નવતર કદમ ઉપાડ્યાં છે :

◆ અદ્યતન સુવિધા-સજ્જ

છાત્રાલયો :

વલ્લભવિદ્યાનગર, વડોદરા,
નડિયાદ, ઉકાઈ, સુરત,
ભાવનગર, માઉન્ટ આબુ,
મહેસાણા, ગોંડલ.

◆ નિર્માણાધીન છાત્રાલયો :

રાજકોટ, જૂનાગઢ, ધૂલિયા,
અમદાવાદ, વલસાડ, જામનગર
વગેરે.

◆ માધ્યમિક શાળાઓ :

લંડન (પશ્ચિમની સર્વ પ્રથમ હિંદુ
સ્કૂલ), ઉકાઈ, ગુણાતીતનગર
(ભાદરા), અમદાવાદ, ગોંડલ.

◆ શાળાકીય સહાય :

નાયકા, સારંગપુર, નેનપુર, ધારી,
અટલાદરા, ગઢડા, બોયાસણ,
અમદાવાદ એજ્યુકેશન સોસાયટી,
વનવાસી કલ્યાણ કેન્દ્ર -
પાવીજેતપુર.

◆ ઉચ્ચતર શૈક્ષણિક સહાય :

પ્રમુખસ્વામી મેડિકલ કોલેજ
(કરમસદ), પ્રમુખસ્વામી સાયન્સ
કોલેજ (કડી), પ્રમુખસ્વામી
ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇલેક્ટ્રોનિક્સ
(વિદ્યાનગર), સ્કૂલ ઓફ
આર્કિટેક્ચર (વિદ્યાનગર),
ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ.

◆ વિદ્યાદાન :

કુલ રૂ. ૨,૦૦,૦૦,૦૦૦.૦૦નું
શૈક્ષણિક દાન.

બુક-બેન્ક તથા દર વર્ષે અપાતી
શિષ્યવૃત્તિ.

◆ નિવાસી શૈક્ષણિક સંકુલ (નિર્માણાધીન)

વલ્લભવિદ્યાનગર, માઉન્ટ આબુ,
મુંબઈ, ગાંધીનગર, લંડન, ન્યૂજર્સી
(યુ.એસ.એ.)

◆ સંશોધનકેન્દ્ર :

‘આર્ષ’ ગાંધીનગર.

આરોગ્ય ક્ષેત્રે :

સમાજના પછાત વર્ગોની આરોગ્ય
જાળવણી માટે તેમજ સામાન્ય જન
સમુદાયમાં સ્વાસ્થ્ય-રક્ષણની જાગૃતિ
માટે સંસ્થા પ્રયત્નશીલ રહે છે :

◆ વિક્રમ સર્જક રક્તદાનયજ્ઞો :

૮,૩૧,૬૦૦ સી.સી. રક્તદાન
(૧૯૮૨, સતત ૩૪ દિવસનો
રક્તદાન યજ્ઞ), ૬,૧૮,૫૦૦

સી.સી. રક્તદાન (૧૯૮૫, સતત
૫૮ દિવસનો વિક્રમ સર્જક
રક્તદાનયજ્ઞ), ગુજરાતના ગામડે
ગામડે રક્તદાન યજ્ઞો.

◆ ચિકિત્સા યજ્ઞો :

રોગનિવારણ યજ્ઞો, નેત્ર યજ્ઞો,
બાળરોગનિદાન શિબિરો, મહિલા
સ્વાસ્થ્ય યજ્ઞો, ચશ્માં યજ્ઞો.

◆ હોસ્પિટલ :

બોટાદ, મુંબઈ (નિર્માણાધીન નેત્ર
હોસ્પિટલ)

◆ ડિસ્પેન્સરીઝ :

અમદાવાદ, મુંબઈ.

◆ આર્થિક સહાય :

કેન્સર સોસાયટી - અમદાવાદ,
જીંથરી, બોટાદ, કેશોદ, વડોદરા,
વિદ્યાનગર ખાતેની હોસ્પિટલો.

◆ અન્ય સેવાઓ :

એમ્બ્યુલન્સ સેવા (બોટાદ),
એક્સ-રે મશીન (મહુવા)

રાહત કાર્યોની પરંપરા...

સમાજ પર જ્યારે પણ કુદરતી
આફતો તૂટી પડે છે, ત્યારે સંસ્થા
પીડિતોની વહારે દોડી જાય છે.

◆ દુષ્કાળ રાહતકાર્યો :

ચાર વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિના

કેટલકેમ્સ.

૩૧,૨૮૫ ટન ઘાસ વિતરણ.

૧,૨૭,૫૭,૦૦૦ લિટર છાશ

વિતરણ.

૨૮૪ ટન અનાજ વિતરણ.
સદાપ્રતો, સુખડી વિતરણ, વસ્ત્ર
વિતરણ.

રૂા. ૨૫,૦૦,૦૦૦ની આર્થિક
સહાય.

◆ મહારાષ્ટ્ર - ભૂકંપગ્રસ્તોની સેવામાં :

સમુદ્રાલ, કળદેવ-લીંબાળા,
કડદોરા વગેરે ત્રણ ગામો (જિ.
ઓસ્માનાબાદ) પુનર્વસન માટે
દત્તક લેવામાં આવ્યાં. પ્રત્યેક
ગામમાં બાલવાડી, પ્રાથમિક
શાળા, હાઈસ્કૂલ, દવાખાનું,
પાણીની ટાંકી, બસસ્ટોપ, પંચાયત
કચેરી, બગીચા, સ્મશાન,
ઉપાસના સ્થળ, રસ્તાઓ અને
૬૦૦ ઘરો સહિત સમસ્ત ગામનું
સર્વાંગી પુનર્નિર્માણ.

◆ વિતરણ :

૧૬૦ ટન ખાદ્ય સામગ્રી,
૨૬,૦૦૦ વસ્ત્રો, ૫,૦૦ વાસણો.

◆ રેલ રાહતકાર્યો :

મોરબી જળ હોનારતમાં સદાપ્રતો,
શ્રમયજ્ઞો. જામનગર-ઘેડ-રાજકોટ
વિસ્તારની જળ હોનારતમાં
રાહતકાર્યો. ખેડા તથા સુરત
જિલ્લામાં પૂર હોનારતમાં
ફૂડપેકેટ્સ વિતરણ. આંધ્રમાં
સમદ્રરેલ હોનારત પ્રસંગે સહાય.

ઉત્તરાખંડ ભૂકંપ દુર્ઘટનામાં
આર્થિક સહાય. સુરતમાં પ્લેગ-
ગ્રસ્તો માટે દવા, અન્ય સેવાઓ.

◆ મહારાષ્ટ્ર ભૂકંપગ્રસ્તો માટે શિક્ષણસેવા :

સમુદ્રાલ, કોંડજગઢ, મુર્શીદપુર,
ઉદેતપુર.

ઊગતી પેઢીના જતનમાં

બાળ-યુવા ઘડતરને અક્ષરપુરુષોત્તમ
સંસ્થાએ પોતાનું પ્રથમ લક્ષ્ય બનાવ્યું
છે. બાળકો-યુવાનોના શારીરિક,
શૈક્ષણિક, સાંસ્કૃતિક, નૈતિક અને
આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ માટે સંસ્થાએ
વિશ્વસ્તરને નવી ચેતના જગાવી છે.

◆ સંસ્થાનાં ૧૫૫૦થીય વધુ યુવા-
યુવતી કેન્દ્રો તથા ૨૩૦૦ બાળ-
બાલિકા કેન્દ્રો ગતિમાન છે, જેમાં
૬૦,૦૦૦ યુવાનો અને
૬૦,૦૦૦ બાળકો રચનાત્મક
નવસર્જનની દિશામાં આગળ ધપી
રહ્યાં છે.

◆ યુવાનોની બુદ્ધિમત્તા, ક્ષમતા અને
આંતરિક શક્તિઓને અહીં
ખીલવવામાં આવે છે.

◆ પ્રવચનો, સેમિનારો, સંગીત,
હસ્તકલા, નૃત્યો, નાટિકાઓ,
દશ્યશ્રાવ્ય કાર્યક્રમો, યોગાસનો,
રમતગમત વગેરે ભાતીગળ
પ્રવૃત્તિઓ અહીં યુવાનોને આકર્ષી

રાખે છે. વિદ્યાર્થી શિબિરો,
નેતૃત્વ તાલિમ શિબિરો વગેરે
આયોજનો યુવા-હૃદયમાં સેવા
અને સમર્પણની જ્યોત જલાવે
છે.

◆ આ યુવાનો ડ્રગ્સ, આલ્કોહોલ,
સિગારેટ, હિંસા અને
ગુનાખોરીની બદીઓથી સહેજે જ
મુક્ત છે.

◆ સંસ્થાના ભવ્ય બાળ-યુવા
મહોત્સવોમાં, રાષ્ટ્રીય અને
આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રે યુવાનોનાં
કલા-કૌશલ્યની તંદુરસ્ત સ્પર્ધાઓ
યોજાય છે, જેમાં આદિવાસીઓથી
માંડીને અમેરિકાવાસીઓ સુધીના
હજારો બાળકો-યુવાનો એક મંચ
પર એકત્રિત થાય છે.

◆ સંસ્થાનાં ૨૩૦૦ બાળ-બાલિકા
કેન્દ્રોમાં ગીત અને સંગીત,
વાર્તાઓ અને કાવ્યો, નૃત્ય અને
નાટકો, ગમ્મત અને મુખપાઠ -
આ બધાં દ્વારા બાળકો જાતે જ
જીવનનાં મૂલ્યોને ખોળી લે છે.

◆ દર વરસે યોજાતાં બાળ સંમેલન-
અધિવેશનો બાળકો માટે વિશિષ્ટ
તાલિમસમાં બની રહે છે.
બાળસભાનાં કેટલાય બાળકો
તેમનાં માતા-પિતાના
જીવનપરિવર્તનનું નિમિત્ત બન્યા
છે !!

જનઉત્કર્ષ પ્રવૃત્તિઓ :

સમાજના છેલ્લામાં છેલ્લા વર્ગના
માણસને સ્પર્શીને જનઉત્કર્ષની
અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરતી આ
સંસ્થાએ, આદિવાસીઓથી માંડીને
હરિજનબંધુઓ, વણકર બંધુઓ,
વાઘરીસમાજ તેમજ સાગરસંતાનો
અને ખેડૂતો સુધી પોતાની
પ્રવૃત્તિઓનો વ્યાપ વધાર્યો છે. ઝૂંપડે
ઝૂંપડે અને ઘરે ઘરે જઈને તેમનાં
જીવનને સુસંસ્કૃત, ઉચ્ચતર અને
સુશિક્ષિત બનાવવાના પ્રયાસો આદર્યો
છે. સંસ્થા, જેલના સળિયા પાછળ
સબડતા કેદીભાઈઓને પણ ભૂલી
નથી, સંતો ગુનેગારોનાં
જીવનપરિવર્તનના પ્રયત્નો કરે છે.

◆ આદિવાસી ઉત્કર્ષ

સેલવાસ, રાંધા, સામરવરણી,
કરચેલિયા, દોણજા, ઘોઘંબા વગેરે
સ્થળોએ સંસ્કારધામો...
આદિવાસી સંકુલ - સુરત.
આદિવાસી છાત્રાલય - ઉકાઈ.
૩૫ આદિવાસી ગામોમાં સંપૂર્ણ
વ્યસનમુક્તિ. દાદરાનગર હવેલી,
પંચમહાલ, પાવીજેતપુર તેમજ
નર્મદાકાંઠાનાં આદિવાસી ગામોમાં
સંતવિચરણ દ્વારા શિક્ષણના
કાર્યક્રમો. ગામોગામ બાળ-યુવા
સંસ્કાર કેન્દ્રો.

◆ સંસ્કારધામ મંદિરો :

લાખો મુમુક્ષુઓની આધ્યાત્મિક તરસને તૃપ્ત કરતાં સેંકડો સંસ્કારધામ-મંદિરો દેશ-વિદેશમાં પથરાયાં છે. નાત-જાતના ભેદભાવથી મુક્ત આ અધ્યાત્મ-મંદિરો દ્વારા બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મની સનાતન વૈદિકી ઉપાસનાનું દિગંતમાં પ્રસારણ થઈ રહ્યું છે.

◆ નિર્માણાધીન સંસ્કારધામ-સંકુલો :

લંડન, દિલ્હી, જયપુર, બેંગલોર, મદ્રાસ, કલકત્તા, રાયપુર (મ.પ્ર.), નાગપુર, બાર્શી-સોલાપુર, વરખેડા, અમલનેર (મહારાષ્ટ્ર), વિજયવાડા, મુંબઈનાં ૧૫ ઉપનગરોમાં ને ગુજરાતમાં અન્ય ૪૦ નગરોમાં.

અક્ષરધામ :

અજોડ સંસ્કૃતિ-સંકુલ

- ◆ ભારતીય સંસ્કૃતિના જ્યોતિર્ધર ભગવાન સ્વામિનારાયણને અંજલિ અર્પતું ભારતીય સંસ્કૃતિનું અજોડ સ્મારક સંકુલ...
- ◆ કોમ્પ્યુટર સેન્ટર, વિશાળ ગ્રંથાગાર, સમૃદ્ધ આર્કાઈવ્ઝ તેમજ અદ્યતન સુવિધાઓ સાથેનું વિશાળ સંશોધન કેન્દ્ર ‘આર્ષ’, જ્યાં વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્વાનો

જીવનલક્ષી, વ્યવહારલક્ષી સંશોધનકાર્યો કરી રહ્યા છે...

- ◆ પેઇન્ટિંગ્સ, ત્રિપારિમાણિક ડાયારામાઓ, શિલ્પો, બોલતી-ચાલતી પ્રતિમાઓ, તેમજ ધ્વનિ-પ્રકાશ અને દૃશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમો દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિની અવતારી વિભૂતિઓ, સંતપુરુષો, ભારતીય સંસ્કૃતિના જ્યોતિર્ધર ભગવાન સ્વામિનારાયણ, વેદ, ઉપનિષદ, રામાયણ-મહાભારતના સનાતન સંદેશાઓનું અસરકારક અને અભૂતપૂર્વ પ્રદર્શન...
- ◆ અદ્યતન માધ્યમો દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિનાં શાશ્વત મૂલ્યોનું વ્યવહારુ દર્શન...
- ◆ વિશ્વમાં સૌ પ્રથમવાર યોજાતા ૧૪ સ્ક્રીન સાથેના ‘મલ્ટીમીડિયા શો’ દ્વારા માનવતા અને જીવનના ધ્યેયની સંવેદનાત્મક રજૂઆત...
- ◆ ૧૫ એકરની ધરતી પર અનેકવિધ શૈક્ષણિક આકર્ષણોથી સભર ‘સહજાનંદ વન...’
- ◆ કુલ ૨૩ એકરમાં પથરાયેલું ગુજરાતના ગૌરવ સમું, શિલ્પકળા અને સૌંદર્યધામ સમું અનુપમ સાંસ્કૃતિક-શૈક્ષણિક તીર્થધામ એટલે અધરધામ...

જનજાગૃતિ અભિયાનો :

સંસ્થાના પરમ નવયુવાન સુશિક્ષિત સંતો દ્વારા અને હજારો સ્વયંસેવકો દ્વારા જનજાગૃતિનાં અનેક અભિયાનોનાં આંદોલનો સમાજમાં પ્રસરતાં રહે છે...

◆ પર્યાવરણ જાગૃતિ અભિયાન :

કૂવાઓને સજીવન કરતું જળસંચય અભિયાન, દસ લાખ વૃક્ષોનું વાવેતર અને જતન. ગામોગામ વૃક્ષારોપણનું અભિયાન. વૃક્ષોના જતનનું શિક્ષણ.

◆ વ્યસનમુક્તિ અભિયાન :

૫૪,૩૦૦ લોકોને વ્યસનમુક્ત કરતો અને ૫૦,૦૦૦ લોકોને સદાચાર-પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ કરતો વિક્રમસર્જક વ્યસનમુક્તિ યજ્ઞ (૧૯૯૨), ૧૨,૦૦૦ લોકોને વ્યસનમુક્ત કરતો યજ્ઞ (૧૯૮૫). ગામોગામ ફરતું મોબાઈલ વ્યસનમુક્તિ પ્રદર્શન અને સાથે જોયાતાં વ્યસનમુક્તિ

યજ્ઞો. વ્યસનો દ્વારા થતી બરબાદી સૂચવતાં જાહેર પ્રદર્શનો. વ્યસનો ને સ્વાસ્થ્યલક્ષી પુસ્તિકાઓનું અભિયાન.

◆ સાક્ષરતા અભિયાન :

ભાવનગર જિલ્લાનાં ગામોમાં ૧૦૦% નિરક્ષરતા નાબૂદીનું અભિયાન. અન્ય જિલ્લાઓમાં સાક્ષરતા અભિયાન દ્વારા નિરક્ષરતા નાબૂદીના પ્રયત્નો.

◆ અધ્યાત્મ શિબિરો :

પ્રતિ વર્ષે યોજાતી જીવનને પૂર્ણતા તરફ લઈ જતી અધ્યાત્મશિબિરો. દર અઠવાડિયે ૫૬૦૦ સત્સંગ કેન્દ્રોમાં યોજાતી સત્સંગ સભાઓ.

◆ દહેજ નાબૂદી અભિયાનો

આદિવાસીઓથી માંડીને બ્રાહ્મણ યુગલોને સમાવતાં દહેજરહિત સમૂહલગ્નો...

◆ નર્મદા યોજના જાગૃતિ

નર્મદા યોજનાની સફળતા માટે નદીકાંઠાના વિસ્તારોમાં સતત સંતવિચરણ દ્વારા જાગૃતિ...

પરિશિષ્ટ : ૨

આનુપૂર્વી

- ★ માગસર સુદ ૮, બુધવાર, સં. ૧૯૭૮, તા. ૭/૧૨/૧૯૨૧.
ચાણસદ ગામે સવારના આઠના સુમારે પ્રાગટ્ય.
- ★ વૈશાખ સુદ ૮, ગુરુવાર, સં. ૧૯૮૬, તા. ૧૬/૫/૧૯૨૮.
વિદ્યાભ્યાસ આરંભ.
- ★ આસો વદ ૧૧, મંગળવાર, સં. ૧૯૮૫, તા. ૭/૧૧/૧૯૩૮.
ગૃહત્યાગ.
- ★ કાર્તિક સુદ ૧૧, બુધવાર, સં. ૧૯૮૬, તા. ૨૨/૧૧/૧૯૩૮.
અમદાવાદમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજના વરદ હસ્તે
પાર્ષદી દીક્ષા.
- ★ પોષ સુદ ૧, બુધવાર, સં. ૧૯૮૬, તા. ૧૦/૧/૧૯૪૦.
ગોંડલ અક્ષરદેરીમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજે ભાગવતી
દીક્ષા આપી 'નારાયણસ્વરૂપદાસ' નામ ધારણ કરાવ્યું.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૩૮ થી ૧૯૪૬.
સંસ્કૃતનો છૂટક છૂટક અભ્યાસ તથા શાસ્ત્રીજી મહારાજની
સેવામાં.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૪૩.
અટલાદરા મંદિર નિર્માણની સેવામાં.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૪૬.
સારંગપુર મંદિરના કોઠારી પદે.
- ★ જેઠ સુદ ૪, રવિવાર, સં. ૨૦૦૬, તા. ૨૧/૫/૫૦.
સંસ્થાના પ્રમુખપદે.
- ★ વૈશાખ સુદ ૪, ગુરુવાર, સં. ૨૦૦૭, તા. ૧૦/૫/૧૯૫૧.
બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજ અંતર્ધાન થયા.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૫૩.
પ્રથમ સ્પેશ્યલ ટ્રેન યાત્રા પ્રવાસ.

- ★ ઈ.સ. ૧૯૫૮-૬૦.
બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજની સાથે પ્રથમ વિદેશધર્મયાત્રા.
- ★ તા. ૧૨/૫/૧૯૬૧.
ગઢડા મંદિરનો કળશજયંતી મહોત્સવ.
- ★ તા. ૬/૨/૧૯૬૫.
બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજ જન્મશતાબ્દી મહોત્સવ.
- ★ તા. ૪/૬/૧૯૬૭.
બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ અમૃતજયંતી મહોત્સવ.
- ★ તા. ૨૭/૧૧/૧૯૬૮.
યોગીજી મહારાજના સાંનિધ્યમાં સ્વામીશ્રીની ૪૮મી
જન્મજયંતી.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૬૮.
ભાદરા-મંદિરનિર્માણમાં સેવા.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૭૦.
બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજની સાથે દ્વિતીય વિદેશધર્મયાત્રા.
- ★ પોષ વદ ૧૧, શનિવાર, સં. ૨૦૨૭. તા. ૨૩/૧/૧૯૭૧.
બ્રહ્મસ્વરૂપ યોગીજી મહારાજ અંતર્ધાન થયા. સ્વામીશ્રી
ગુરુપદે.
- ★ તા. ૩૧/૧/૧૯૭૧.
પ્રથમ સંતદીક્ષા સમારોહ.
- ★ તા. ૧૭/૪/૧૯૭૧.
કોસીન્દ્રામાં સ્વહસ્તે પ્રથમ હરિમંદિરમાં મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા.
- ★ તા. ૩/૬/૧૯૭૧.
સાંકરીમાં સ્વહસ્તે પ્રથમ શિખરબદ્ધ મંદિરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૭૨.
સ્પેશ્યલ ટ્રેન - ભારત યાત્રાપ્રવાસ.
- ★ તા. ૩/૧૨/૧૯૭૩.
અમદાવાદમાં કળશજયંતી પ્રસંગે ૫૬ નવયુવાનોને દીક્ષા.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૭૪.
તૃતીય વિદેશધર્મયાત્રા.

- * તા. ૩/૮/૧૯૭૪.
અમેરિકાખંડમાં ન્યૂયોર્ક ખાતે સૌ પ્રથમ હરિમંદિરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા.
- * તા. ૧૯/૧૦/૧૯૭૫.
યોગીસ્મૃતિ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા, ગોંડલ.
- * ઈ.સ. ૧૯૭૭.
ચતુર્થ વિદેશધર્મયાત્રા.
- * તા. ૨૪/૭/૧૯૭૭.
યુરોપખંડમાં ઈંગ્લેન્ડમાં લેસ્ટર ખાતે પ્રથમ હરિમંદિરની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા.
- * તા. ૧૭/૧૨/૧૯૭૭.
આફ્રિકાખંડમાં સ્વહસ્તે દારેસલામમાં પ્રથમ હરિમંદિરની પ્રતિષ્ઠા.
- * તા. ૬/૨/૭૮.
પ્રથમ ગંભીર માંદગી, મુંબઈ.
- * ઈ.સ. ૧૯૭૯.
પંચમ વિદેશધર્મયાત્રા. (નેપાલ)
- * ઈ.સ. ૧૯૮૦.
છઠ્ઠી વિદેશધર્મયાત્રા.
- * તા. ૬/૮/૮૦.
ડાબી આંખના મોતિયાનું ઓપરેશન, બોસ્ટન.
- * તા. ૨૩/૮/૮૦.
જમણી આંખના મોતિયાનું ઓપરેશન, બોસ્ટન.
- * માર્ચ-એપ્રિલ, ઈ.સ. ૧૯૮૧.
૩૭ દિવસનો ભગવાન સ્વામિનારાયણ દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ.
૨૦૭ યુવાનોને ત્યાગાશ્રમની દીક્ષા, અમદાવાદ.
- * તા. ૮/૮/૮૧.
પથરીને કારણે પિત્તાશયનું ઓપરેશન, મુંબઈ.
- * માર્ચ, ઈ.સ. ૧૯૮૨.
મધ્યપૂર્વના દેશોમાં પ્રથમ ગમન, સાતમી વિદેશધર્મયાત્રા.

- * એપ્રિલ, ઈ.સ. ૧૯૮૨.
ઈંગ્લેન્ડમાં નિસડનમાં મંદિર નિર્માણ, આઠમી વિદેશધર્મયાત્રા.
- * મે, ઈ.સ. ૧૯૮૨.
બોયાસણવાસી શ્રી અક્ષરપુરુષોત્તમ સ્વામિનારાયણ સંસ્થાનો અમૃતમહોત્સવ, બોયાસણ.
- * તા. ૩૧/૧૦/૮૨.
ગોંડલમાં અક્ષરદ્વારનું નિર્માણ.
- * તા. ૫/૨/૮૩.
હૃદયરોગનો હુમલો, સુંદલપુરા.
- * તા. ૧૨/૧૨/૮૩.
મુંબઈમાં શિખરબદ્ધ મંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા.
- * ઈ.સ. ૧૯૮૪.
પંચખંડીય વિદેશયાત્રા, નવમી વિદેશધર્મયાત્રા.
- * તા. ૭/૪/૮૪
વેટિકનમાં પોપ જહોન પોલ-બીજા સાથે મુલાકાત.
- * માર્ચ-એપ્રિલ, ઈ.સ. ૧૯૮૫.
મધ્યપૂર્વના દેશોમાં ગમન, દસમી વિદેશધર્મયાત્રા
- * તા. ૨૦/૭/૧૯૮૫.
સુવર્ણતુલા મહોત્સવ, કલ્ચર ફેસ્ટિવલ ઓફ ઇન્ડિયા (C.F.I.), લંડન. અગિયારમી વિદેશધર્મયાત્રા.
- * ઓક્ટોબર-ડિસેમ્બર, ઈ.સ. ૧૯૮૫.
૫૯ દિવસનો અક્ષરબ્રહ્મ ગુણાતીતાનંદ સ્વામી દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવ, અમદાવાદ.
- * તા. ૧૮/૧૧/૮૫.
ભગવાન સ્વામિનારાયણના સ્મારક 'અક્ષરધામ'નું નિર્માણ, પ્રાસાદ પ્રવેશ.
- * તા. ૧૧/૪/૮૬.
જમણા થાપે ગાંઠનું ઓપરેશન, મુંબઈ.

- ★ ઑગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર, ઈ.સ. ૧૯૮૭.
ઉત્તરાખંડ ચાર ધામ યાત્રા.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૮૮.
બારમી વિદેશધર્મયાત્રા, બ્રિટન તથા કેનેડાની પાર્લામેન્ટમાં સન્માન.
- ★ મે, ઈ.સ. ૧૯૮૯.
આંતરરાષ્ટ્રીય બાળમહોત્સવ.
- ★ મે, ઈ.સ. ૧૯૯૦.
આંતરરાષ્ટ્રીય યુવામહોત્સવ.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૦.
તેરમી વિદેશધર્મયાત્રા.
- ★ તા. ૩૦/૬/૧૯૯૦.
૧૯૯૧માં થનાર કલ્ચર ફેસ્ટિવલ ઑફ ઇન્ડિયાનો કીક ઑફ સેરમની (પૂર્વારંભ સમારંભ), ન્યૂયોર્ક.
- ★ તા. ૧૨/૭/૯૧ થી ૧૧/૮/૯૧.
અમેરિકામાં ભવ્ય કલ્ચરલ ફેસ્ટિવલ ઑફ ઇન્ડિયા, ૧૪મી વિદેશયાત્રા.
- ★ તા. ૩૦/૧૦/૯૨ થી ૨/૧૨/૯૨.
ગાંધીનગરમાં યોગીજી મહારાજ શતાબ્દી મહોત્સવની ભવ્ય ઉજવણી તથા ‘અક્ષરધામ’ સંકુલનું ઉદ્ઘાટન.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૩.
મહારાષ્ટ્ર ભૂકંપ રાહત સેવાઓ.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૪.
પંદરમી વિદેશધર્મયાત્રા. અમેરિકામાં નૂતન મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા તથા ઝેક દેશમાં ભવ્ય સન્માન.
- ★ તા. ૮/૧૦/૯૪ થી ૧૬/૧૦/૯૪.
૫૦૦૦ કાર્યકર્તાઓને સમાવતું સંસ્થાનું સર્વપ્રથમ આંતરરાષ્ટ્રીય કાર્યકર અધિવેશન.
મહેસાણામાં નૂતન શિખરબદ્ધ મંદિરનું ઉદ્ઘાટન.

- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૫.
સોળમી વિદેશ ધર્મયાત્રા. તા. ૧૮-૮-૯૫ થી ૨૩-૮-૯૫ સુધી ભવ્ય મંદિર મહોત્સવ, લંડન. હિન્દુ સંસ્કૃતિના સર્વપ્રથમ ભવ્ય મંદિરનું નિર્માણ તથા હિન્દુત્વના મહિમાનો વિશ્વભરમાં ઉદ્ઘોષ કર્યો.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૬.
અમદાવાદ ખાતે ‘પ્રમુખસ્વામી હેલ્થકેર એન્ડ રિસર્ચ સેન્ટર’ની શરૂઆત.
સત્તરમી વિદેશ ધર્મયાત્રા. આંતરરાષ્ટ્રીય અધિવેશન, યુ.એસ.એ. અમેરિકામાં ચાર નૂતન મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા.
યુ.એસ.એ. સત્સંગપ્રવૃત્તિના રજતજયંતી મહોત્સવની ઉજવણી. ઑસ્ટ્રેલિયામાં સર્વપ્રથમ મંદિર નિર્માણ, સિડની.
ગિનિસ બુક ઑફ વર્લ્ડ રેકોર્ડ્સ દ્વારા સ્વામિનારાયણ મંદિર-લંડનનું વિશેષ સન્માન.
બી.એ.પી.એસ.ને યુનો દ્વારા કન્સલ્ટેટીવ સ્ટેટસ.
પ્રમુખસ્વામી નેત્ર હોસ્પિટલનો પ્રારંભ, મુંબઈ.
આંધ્રપ્રદેશના વિનાશક પૂરમાં સેવાકાર્ય.
સુરત તથા સુરેન્દ્રનગર નૂતન શિખરબદ્ધ મંદિરનું ઉદ્ઘાટન.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૭.
અઢારમી વિદેશ ધર્મયાત્રા, યુ.એ.ઈ.
સૌરાષ્ટ્રમાં પૂર અસરગ્રસ્તોની સેવા.
કાર્યકર અધિવેશન, ભારત.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૮.
ઓગણીસમી વિદેશ ધર્મયાત્રા.
ધુલિયામાં અક્ષરપુરુષોત્તમ છાત્રાલયની શરૂઆત.
અમેરિકામાં બે નૂતન મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા.
રાજકોટમાં શિખરબદ્ધ મંદિરનું ઉદ્ઘાટન.
- ★ ઈ.સ. ૧૯૯૯.
બ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્રીજી મહારાજની જન્મભૂમિ મહેળાવમાં શિખરબદ્ધ મંદિર.

સ્વામિનારાયણ મંદિર, લંડનનું વીસમી શતાબ્દીનાં ૭૦
અજાયબી સમા સ્થાપત્યોમાં સ્થાન.
વિનાશક પૂરમાં સેવાકાર્ય, કચ્છ-ભુજ.
વીસમી વિદેશ ધર્મયાત્રા.
નૈરોબી, ઈસ્ટ આફ્રિકામાં નૂતન શિખરબદ્ધ મંદિરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા.
ઈજિપ્તમાં ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રથમ સંદેશવાહક.
ઈઝરાયલમાં યહૂદી અને ખ્રિસ્તી ધર્મ સ્થાનોની મુલાકાત.
તીથલમાં શિખરબદ્ધ મંદિર.

★ ઈ.સ. ૨૦૦૦.

દુષ્કાળગ્રસ્ત વિસ્તારોમાં સેવાકાર્ય, સૌરાષ્ટ્ર.
એક્વીસમી વિદેશ ધર્મયાત્રા.
વિક્રમસર્જક સંસ્કૃતિધામ - મંદિરોના નિર્માતાના રૂપમાં ગિનિસ
બુક ઓફ વર્લ્ડ રેકોર્ડ્સમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું વિશેષ
બહુમાન.
યુનોમાં 'મિલેનિયમ વર્લ્ડ પીસ સમીટ'માં શાંતિદૂત પ્રમુખસ્વામી
મહારાજ દ્વારા હિન્દુત્વનું શાનદાર પ્રતિનિધિત્વ.
રાષ્ટ્રીય યુવા શિબિર, યુ.એસ.એ.
દિલ્હીમાં 'સ્વામિનારાયણ અક્ષરધામ'નો શિલાન્યાસવિધિ
સમારોહ.
વલ્લભવિદ્યાનગર-કરમસદ ખાતે કન્યાઓ માટેના અદ્યતન
શૈક્ષણિક સંકુલ 'સ્વામિનારાયણ વિદ્યાપીઠ'નો પ્રારંભ.
ડબોઈમાં 'પ્રમુખસ્વામી જનરલ હોસ્પિટલ'નો પ્રારંભ.
ચાણસદ ખાતે 'પ્રમુખસ્વામી પ્રાથમિક આરોગ્યકેન્દ્ર'નો પ્રારંભ.
શિકાગો, અમેરિકામાં ભારતીય સંસ્કૃતિના ભવ્ય સ્મારક સમાન
સ્વામિનારાયણ હવેલીનું ઉદ્ઘાટન.
આણંદમાં શિખરબદ્ધ મંદિરનું ઉદ્ઘાટન.

★ ઈ.સ. ૨૦૦૧.

સૌરાષ્ટ્ર તથા કચ્છ-ભુજમાં વિનાશક ભૂકંપ પછી વિરાટ પાયે
પુનર્વસનનું વિરાટ સેવાકાર્ય. ૧૩ ગામોનું નવનિર્માણ, ૪૫
શાળાઓનું પુનર્નિર્માણ, ૪૩૦ ગામોમાં રાહતસામગ્રીનું વિતરણ.

બાવીસમી વિદેશ ધર્મયાત્રા, યુ.એ.ઈ.
આદિવાસી વિસ્તાર સેલવાસમાં ટેકનોલોજી ઈન્સ્ટિટ્યૂટની
ખાતવિધિ.
ઓરિસ્સામાં પૂરથી અસરગ્રસ્ત ગામોનું પુનઃનિર્માણ તથા લોકાર્પણ.
અટલાદરા(વડોદરા)માં 'પ્રમુખસ્વામી હોસ્પિટલ'ની શરૂઆત.
ભુજ ખાતે 'પ્રમુખસ્વામી હોસ્પિટલ'નો પ્રારંભ.
ઉપરાષ્ટ્રપતિ શ્રી કૃષ્ણકાંત દ્વારા બી.એ.પી.એસ.નું 'બિરલા
આંતરરાષ્ટ્રીય એવોર્ડ' દ્વારા વિશેષ સન્માન.
ગિનિસ બુક ઓફ વર્લ્ડ રેકોર્ડ્સમાં વિશ્વની વીસ સૌથી વધુ
પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓમાં પ્રમુખસ્વામી મહારાજનું સન્માન.
સંસ્થાના બાળકો દ્વારા વિરાટપાયે વ્યસનમુક્તિ અભિયાન : ત્રણ
લાખ લોકોને વ્યસનમુક્ત કરાયા.
સ્વામિનારાયણ મહામંત્ર દ્વિશતાબ્દી મહોત્સવની આંતરરાષ્ટ્રીય
સ્તરે ભવ્ય ઉજવણી.
સાંકરી, ધોળકા, ભરૂચમાં નૂતન શિખરબદ્ધ મંદિરનું ઉદ્ઘાટન.

★ ઈ.સ. ૨૦૦૨.

ત્રેવીસમી વિદેશ ધર્મયાત્રા, ઓકલેન્ડ - ન્યુઝીલેન્ડમાં નૂતન
મંદિરની મૂર્તિપ્રતિષ્ઠા.
રાષ્ટ્રપતિશ્રી એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામ સ્વામીશ્રીનાં દર્શન-
આશીર્વાદ માટે અમદાવાદમાં.
વલ્લભવિદ્યાનગરમાં 'પ્રમુખસ્વામી કોમ્પ્યુટર કોલેજ'નો પ્રારંભ.
સારંગપુર ખાતે રેસિડેન્શિયલ સ્કૂલનો પ્રારંભ.

★ ઈ.સ. ૨૦૦૩.

સેલવાસમાં આદિવાસીઓના ઉત્કર્ષ માટે 'પ્રમુખસ્વામી
ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઈન્ફર્મેશન ટેકનોલોજી'નો પ્રારંભ.
મુંબઈમાં અદ્યતન 'યોગીસભાગૃહ'નો મંગલ પ્રારંભ.
દિલ્હીમાં અક્ષરધામ પરિસરના એક ભાગરૂપે સંગેમરમરના
શિખરબદ્ધ મંદિરનું ઉદ્ઘાટન.
સંસ્થાનાં ૫૬૦૦ સત્સંગ કેન્દ્રોમાંથી ૮૦૮૦ કેન્દ્રો સુધી વ્યાપ.
પ્રમુખસ્વામી મહારાજના હસ્તે ૭૦૦ સંતો કરવાનો યોગીજી

મહારાજનો સંકલ્પ પૂર્ણ થયો.

(નોંધ : પરિશિષ્ટ-૧માં આપેલા સ્વામીશ્રીના કાર્યવ્યાપની વિગતો સને ૧૯૮૫ સુધીની છે. ત્યારબાદનાં વિશેષ કાર્યો આ આનુપૂર્વીમાં સમાવાયાં છે.)